

İGÜ
Sosyal Bilimler
Dergisi
IGU JOURNAL of
SOCIAL SCIENCES

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITY
JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

CİLT / VOLUME: 6 SAYI / ISSUE: 2

ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

EKİM/ OCTOBER 2019

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (İGÜSBD)
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ
ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (IGUJSS)
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

CİLT/VOL. 6 • SAYI/ISSUE 2 • EKİM / OCTOBER 2019 • ISSN: 2148-4287 & E-ISSN: 2148-7189

İstanbul Gelişim Üniversitesi Adına Sahibi / Owner on Behalf of Istanbul Gelisim University
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ

Editör / Editor
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ

Editör Yardımcıları / Assistant Editors
PhD. Viktoriia DEMYDOVA
PhD. Onur ÖZDEMİR

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN
Prof. Dr. Şenol DURGUN
Prof. Dr. Ayten ERDOĞAN
Prof. Dr. Nezir KÖSE
Prof. Dr. Nimet Hülya TIRMANDIOĞLU TALU

Yazı İşleri Kurulu / Publication Board
Ahmet Şenol ARMAĞAN
Ömer GİZLİER
Tuğçe GÜR TÜRKDOĞAN
Aysun KÖRLÜ
Elif ŞAHİN
Merve VURAL

Tasarım / Design
Özgür KIYAK
Berkay KARAMAN

Yazışma ve Haberleşme Adresi /
Correspondence and Communication
İstanbul Gelişim Üniversitesi - Cihangir Mah. Şehit
Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok.
No: 1 34310 Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE
Tel. / Phone: +90 212 4227000
Dahili / Ext.: 350, 377
Belgeç / Fax: +90 212 4227401
E-posta / E-mail: igusbd@gelisim.edu.tr
Ağ Sayfası / Web Site: <http://dergi.gelisim.edu.tr>
Twitter: @IGUSBD

Baskı ve Cilt / Printing and Binding:
Servet İşler
Sertifika No. 40352
+90 212 5939467
islercopy@hotmail.com

İstanbul Gelişim Üniversitesi yayını olan Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; İstanbul Gelişim Üniversitesi sorumlu tutulamaz. /

The Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed journal and published biannually. The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of the Istanbul Gelisim University.

© İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
© *Istanbul Gelisim University Press*
Sertifika No / Certificate Number: 23696
Her hakkı saklıdır. *All rights reserved.*

**“İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi”
Harmanlanma ve İndekslenme Bilgileri:**

***“IGU Journal of Social Sciences”
is Harvested and Indexed in:***

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr.	Gulay AKGUN YILMAZ (Marmara Uni.-Turkey) Ahmet AKSOY (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.-Turkey) Nuray ALTUG (Marmara Uni.-Turkey) Umut AVCI (Mugla Uni.-Turkey) Muhammed Ali AZERCHAB (Tehran Uni.-Iran) Nedim BAHCEKAPILI (Islamic Uni. of Europe-Netherlands) Aydın BASBUG (Istanbul Gelisim Uni.-Turkey) Mesut Hakki CASIN (Istinye Uni.-Turkey) Hamza CESTEPE (Zonguldak Bülent Ecevit Uni.-Turkey) Ertan EGRIBEL (Istanbul Uni.-Turkey) Tevfik ERDEM (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.-Turkey) Seyfettin ERDOGAN (Istanbul Medeniyet Uni.-Turkey) Neşe Hatice ERIM (Istanbul Medeniyet Uni.-Turkey) Fawaz GERGES (London School of Economics-UK) Sabahattin GULLULU (Istanbul Maltepe Uni.-Turkey) Esra HATIPOGLU (Nisantasi Uni.-Turkey) Ragıp Kutay KARACA (Istanbul Aydin Uni.-Turkey) Kurtuluş KARAMUSTAFA (Erciyes Uni.-Turkey) Neşe KARS TAYANC (Istanbul Uni.-Turkey) Ronald C. KEITH (Griffith Uni.-Australia) Ulvi KESER (Girne American Uni.-T.R.N.C.) Ismail KIZILIRMAK (Istanbul Uni.-Turkey) Derman KUCUKALTAN (Istanbul Arel Uni.-Turkey) Wang LI (Jilin Uni.-China) Nurcan METIN (Trakya Uni.-Turkey) Robert C. MYRTLE (Uni. of Southern California-USA) Masanori NAITO (Doshisha Uni.-Japan) Fevzi Rifat ORTAÇ (Istanbul Aydin Uni.-Turkey) Tlemcani Ben OUCEF (University of Algiers-Algeria) Yüksel OZTURK (Gazi Uni.-Turkey) Torsten J. SELCK (Oldenburg Uni.-Germany) Udo STEINBACH (HUMBOLDT-VIADRINA G.P.-Germany) Hayri ULGEN (Istanbul Uni.-Turkey) Kurban UNLUONEN (Gazi Uni.-Turkey) Sadi UZUNOGLU (Trakya Uni.-Turkey) Hasan VERGIL (Istanbul Uni.-Turkey) Brantly WOMACK (Virginia Uni.-USA) Kürşat YALCINER (Istanbul Gelisim Uni.-Turkey) Binnur YESILYAPRAK (Ankara Uni.-Turkey) Ahmet YILMAZ (Marmara Uni.-Turkey)
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr.	Mahabat BAIMYRZAEVA (Middlebury Inst. of Int. St. – USA) Kyu-Nahm JUN (Wayne State Uni.-USA) Elbeyi PELIT (Afyon Kocatepe Uni.-Turkey)
Dr. / PhD	Mehmet ALTINOZ (Hacettepe Uni.-Türkiye) Thomas BRYER (University of Central Florida-USA) Giovanni ERCOLANI (Muncia Uni.-Spain) Syed HASANAT (Jilin University-China) Ash Narain ROY (Social Science Institute of New Delhi.-India)

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers for This Issue

Prof. Dr. | Yusuf ADIGÜZEL
Emre BAĞCE
Nalan DEMİRAL
Tevfik ERDEM
Ayten ERDOĞAN
Ulaş Başar GEZGİN
Ali KAYA
Erol KURUBAŞ
Nurcan PERDAHCI
Aydan TURANLI
Ela ÜNLER

**Doç. Dr. /
Assoc.
Prof. Dr.** | Ali ASKER
Tekin AVANER
Fatih BAYRAKTAR
Buket KARATOP
Ebru NERGİZ
Özcan SEZER
Erol YILDIR
Elif YOLBULAN

**Dr. Öğr.
Üyesi /
Asst. Prof. Dr.** | Gülşen AYDIN
Özden Sezgi DURGUN ÖZKAN
Nurten ELKİN
Ahmet Cüneyt GÜLTEKİN
Tüzün Tolga İNAN
Buket KARATOP
Melda KEÇECİ
Alihan LİMONCUOĞLU
Kevser Bahar MERİÇ ATAKAN
Elçin NECİYEV
Fatma Zeynep ÖZKURT
Bilgen SÜTÇÜOĞLU KARAKUŞ
Necip Ozan TİRYAKIOĞLU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / ORIGINAL RESEARCH ARTICLES

- 207-222 Pınar AKARÇAY
İsveç'te Göçmen Politikaları ve Entegrasyon / Immigrants Policies in Sweden and Integration
- 223-247 Fulya AKGÜL DURAKÇAY, Özge BOZKAYA
Avrupa Komşuluk Politikası'nda Demokrasi Teşviki: Ermenistan Örneği ve İç Dinamiklerin Değerlendirilmesi / Democracy Promotion in the European Neighbourhood Policy: The Case of Armenia and an Assessment of Internal Dynamics
- 248-265 Doğan Şafak POLAT
Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri / Turkey, Azerbaijan and Georgia's Alliance in the Caucasus and Its Effects to Regional Security
- 266-286 Emin GÜNEŞ
Terörizmle Mücadelede Yeni Bir Trend Olarak Terör Örgütleriyle Görüşme Tekniği: PKK/KCK Örneği / Negotiations with Terrorist Organizations As A New Trend in the Fight Against Terrorism: Case of PKK/KCK
- 287-307 Alper BİLGİÇ
Türkiye'de İç Güvenlik Yapılanmasında Çoklu Genel Kolluk Sisteminin Kurumsallaşması / Re-Institutionalization of Plural General Law Enforcement System within Homeland Security Structure of Turkey
- 308-326 Tacettin Gökhan ÖZÇELİK
Batı-Dışı Modernleşme Kavramı Temelinde Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modernleşme Çabaları / Analysis of Modernization Efforts Applied in the First Years of the Republic in Turkey on the Basis of the Concept of Non-Western Modernization
- 327-350 Furkan METİN
Kamuda Geleneksel İntranetden Dijital Çalışma Ortamına Geçiş: TÜİK İntranet Başarı Hikâyesi / Moving from Traditional Intranet to Digital Workplace in Public Sector: The Success Story of TurkStat Intranet

- 351-371 Hande Begüm BUMİN DOYDUK, Ebru Beyza BAYARÇELİK
Consumers' Acceptance of Internet of Things Technology /
Nesnelerin İnterneti Teknolojisinin Tüketiciler Tarafından Kabulü
- 372-387 Mustafa MACİT, Mesut KARAMAN, Mesut PARLAK
Bireylerin Akılcı İlaç Kullanım Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi /
Investigation of Individuals' Rational Drug Use Knowledge Levels
- 388-401 Dilek ERZENLİ ALTUNBAYRAK, Ferda Şule KAYA
Üniversite Öğrencilerinin Kendini Gerçekleştirme Düzeyi ile Benlik
Saygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / *The Examination of the*
Relationship Between University Students Self-Actualisation Level and Their
Self-Esteem
- 402-415 Metin KUŞ
Plastik Sanatlarda Kürator Figürü ve Sanatçının Araçsallaştırılması
/ Curatorial Figure and Instrumentation of the Artist Process in Plastic Arts
- KİTAP İNCELEMELERİ / BOOK REVIEWS**
- 416-418 Murat ARTUÇ
AVRUPA ve ASYA'DA ÇEVRESEL YÖNETİŞİM: KURUMSAL ve YASAL
ÇERÇEVELERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ/ *ENVIRONMENTAL*
GOVERNANCE in EUROPE and ASIA: A COMPARATIVE STUDY of
INSTITUTIONAL and LEGISLATIVE FRAMEWORKS
- 419-421 Betül ATEŞ
ROBOTLARIN YÜKSELİŞİ / *RISE of ROBOTS*

İGÜSBD

Cilt 6, Sayı 2, Ekim 2019 ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

Makale İstatistikleri

IGUJSS

Vol. 6, Issue 2, October 2019 ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

Article Statistics

Bu Sayının Makaleleri

Articles of This Issue 11

Düzeltilme Alan Makaleler

Corrected Articles 10

Reddedilen Makaleler

Rejected Articles 12

Kabul Edilen Makaleler

Accepted Articles 1

Süreci Devam Eden Makaleler

Articles in Process 64

Dergimize gönderilen makalelerin tümü intihal tespit amacıyla incelenmektedir.

All articles submitted to our journal are analyzed by plagiarism detection tools.

İsveç'te Göçmen Politikaları ve Entegrasyon

Pınar AKARÇAY*

Öz

İsveç göçmen politikalarıyla kendini eşitlikçi, hoşgörülü ve insancıl bir konuma yerleştirmektedir. 2013 yılında göçmen karşıtı bir partinin yükselişe geçmesi ile sınır kontrollerinin sıklaştırılması ve göçmen politikalarında göçmen kabulünü sınırlayacak düzenlemelerin teklif edilmesiyle her ne kadar bu konumdan kopmaya yönelik eğilim göstermiş olsa da, İsveç'in göçmenlere yaklaşımının diğer Avrupa ülkelerine göre daha esnek ve daha yapıcı olması dikkat çekicidir. Bu makalede, İsveç'in göçmen politikası ve bu politikaların göçmenler açısından ortaya koyduğu sonuçlar tartışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda makale iki bölümden oluşacaktır. İlk bölümde İsveç'e göçmen akışı ve bu bağlamda ortaya konan göçmen politikaları incelenecektir. İkinci bölümde göçmenlerin uygulanan politikalar sonucu ortaya çıkan entegrasyon süreçleri ve bu süreçlerin ortaya çıkardığı sonuçlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen, İsveç, Göçmen Politikaları, Göçmenlerin Entegrasyonu, İş ve Konut Sorunları.

Immigrants Policies in Sweden and Integration

Abstract

Sweden posits herself equitable, tolerant and humanist regarding immigrant policies. In 2013, although Sweden inclined to divert from this policy by tightening border controls and proposing limitation regulations in acceptance of migrants by the uprending effects of an anti-immigrant political party, it is striking that Sweden's approach to immigrants is more flexible and more constructive than in other European countries. In this essay, Sweden's immigrant policy and outcomes of those policies regarding immigrants will be discussed. By this aim, the study will comprise of two parts. In the first part, immigrant flow to Sweden and Swedish migrant policies in this context will be examined. In the second part, immigrants' integration processes in line with the adopted migrant policies and outcomes of those processes will be explored.

Keywords: Immigrant, Sweden, Immigrant Policies, Immigrant Integration, Vocation and Housing Issues.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 27.08.2018

Kabul/Accepted: 21.12.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.446879>

* Dr. Öğr. Üyesi, Doktora Sonrası Araştırmacı, Konut ve Kent Araştırmaları Enstitüsü, Uppsala Üniversitesi, İsveç, E-posta: pinar.akarcay@ibf.uu.se, pinarakarcay@trakya.edu.tr

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5231-0567>

"İsveç göçmenlere açık ve toleranslı bir ülke olmaya devam edecektir... Göçmenlerin ne amaçla (mülteci, sığınmacı, işçi, öğrenci) geldiği fark etmeksizin onların entegrasyonu konusuna son derece istekli ve samimi yaklaşacağız."
Eric Ullenhag, Minister for Integration (Regeringskansliet, 2014)

Giriş

İsveç göçmen kabulünde, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana diğer Avrupa ülkelerine göre daha ılımlı politikalar yürütmüştür. Bu sebeple, sürekli artan sayıda göçmen İsveç'i tercih etmiştir. OECD verilerine göre İsveç'te göçmen nüfusu toplam nüfusun %16'sına yaklaşmıştır (OECD, 2016). Bu oran İsveç'i OECD ülkeleri arasında kendi nüfusuna göre en çok göçmen kabul eden ülke konumuna taşımıştır (OECD, 2016). İsveç'in göçmen politikasının diğer Avrupa ülkelerine göre (görece) başarısı, herkes için (göçmen-İsveçli) ortaya koyduğu eşitlikçi hak ve sorumlulukları içeren politikalara bağlanmıştır (Robinson, 1999). 2000'li yıllara kadar bu bağlamda üretilen eşitlikçi politikalarla göçmenlerin entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır.

Ancak, göçmen akışı entegrasyon sorunlarını da beraber getirmiştir. Elbette farklı kültürlerden gelen göçmenlerin tüm sorunlarını çözecek ve onları İsveç'te sürdürülen mevcut sisteme bütünüyle adapte edecek bir entegrasyon politikası yürütmek zor olabilir. Bununla birlikte, entegrasyonu kolaylaştırıcı yönde politikalar ve yasalar yürütme bağlamında samimi çaba harcamak sorunların azaltılmasına yardımcı olabilir. Nitekim bu konuda İsveç, Sosyal Demokrat Parti'nin (*Sveriges Socialdemokratiska Arbetare Parti*) sosyal devlet, eşit hak ve özgürlükler geliştirmeye yönelik politikaları sayesinde samimi adımlar atabilmiştir.

Ancak uygulamada göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin kimi sorunlar istenen sonuçları almayı zorlaştırmıştır. Temel entegrasyon problemi göçmenlerin dil, konut ve iş bulma konularında yaşadıkları güçlüklerden oluşmaktadır. Bunu gidermek için yerel yönetimlere göçmenlere ücretsiz dil eğitimi, konut ve iş alanları sağlanmasına yönelik görevler aktarılmıştır. Göçmenlerin, konut üretme politikalarında tanımlanmamış olması İsveçlilerin ayrımcı davranışlarıyla sonuçlanmıştır. Başka bir problem göçmenlerin iş bulma ve iş hayatına entegrasyonu konusudur. Özellikle düşük nitelikli göçmen sayısının artması bu zorluğa yol açan başlıca sebeplerden biri olmuştur. Bu makalede İsveç'in entegrasyon politikaları ele alındıktan sonra, göçmenlerin yaşadıkları entegrasyon sorunları değerlendirilecektir.

İsveç'in Göçmen Politikasına Kronolojik Bir Bakış

İsveç kendi nüfusuyla karşılaştırıldığında diğer Avrupa ülkelerine göre en fazla göçmen kabul eden bir ülkedir. Özellikle 2015 yılında İsveç'e 162.877 kişi sığınmacı olarak başvurmuştur. Bu sayı İsveç tarihinin rekoru olarak kaydedilmiştir (Riniolo, 2016). Başvuranların çoğunluğu sırasıyla, Suriye (51.388 kişi), Afganistan (41.564 kişi) ve Irak (20.857 kişi) gibi ülkelerdendir (Migrationsverket <http://www.migrationsverket.se>).

Nitekim İsveç'e göçmen akışı 20. yy boyunca ciddi biçimde değişmiştir. Bu değişimin temelinde İsveç'in geçen yüzyılda başlayan ve hala devam eden siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmişliği yer almaktadır. Özellikle 1930'lardan itibaren politik gücü çoğunlukla elinde bulunduran Sosyal Demokrat Parti (*Sveriges Socialdemokratiska Arbetare Parti*) ve uyguladığı sosyal devlet anlayışı, gerek sanayi ve ardından bilgi ekonomisine dönüşen İsveç ekonomisi, gerekse gelir dağılımında adalet gözetilen politikalar sayesinde toplumun hemen her kesiminin refahını arttırmayı başarabilmiştir. Bu durum, çok sayıda kişinin siyasi veya ekonomik sebeplerle İsveç'e göç talebinde

bulunmasına yol açmıştır (Messina, 2002). Bir taraftan tarihsel süreçte yaşanan savaşlar, ekonomik krizler, askeri darbeler bu göç dalgasını yoğunlaştıran sebepler arasında sayılırken, öte taraftan İsveç'in diğer İskandinav ülkeleri arasında daha güçlü bir pozisyona yükselme ve ucuz iş gücü hırısı, daha çok göçmenin ülkeye kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Her ne kadar 1990'lı yıllardan itibaren İsveç'teki göçmen sayısı ve göçmenlerin toplumsal, ekonomik entegrasyonu en çok tartışılan mesele haline gelmişse de, aksi yönde politikalar üretilmemiştir.

1940'lı yılların sonundan itibaren İsveç toplum yapısı, %95'inin İsveçli olduğu homojen bir yapıdan, büyük çoğunluğu iş yoluyla, sığınma başvurusuyla ve aile birleşimi gibi nedenlerle kabul edilen çok sayıda göçmenle birlikte çokkültürlü bir toplum haline dönüşmüştür (Card, 2001). Özellikle göçmen akışı iki belirgin periyotta ciddi biçimde dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, 1970'lere kadar süren, çoğunlukla Norveç, Finlandiya, Danimarka gibi komşu ülkelerden kabul edilen iş gücü göçüdür. İkincisi ise, 1970'lerden günümüze değin süren ve sığınmacılardan oluşan göçmen akışıdır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ile İsveç'in dünya devletleri arasında değişen ekonomik ve siyasi konumu sığınmacı akışında oldukça etkili olmuştur (Riniolo, 2016). 2000'li yıllarda İsveç'e göçmen akışı, yine sığınma başvuruları üzerinden devam etmiştir.

Tablo 1: İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra İsveç'e Göçmen Akışının ve Entegrasyonunun Evrimi

Dönem	Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler	Göçmenlere Yönelik Politikalar ve Yasal Düzenlemeler	Göç Edenlerin Nitelikleri	Göçmenlerin Geldikleri Ülkeler
İsveç'te hızla gelişen ve yeniden yapılanan ekonomiye nitelikli iş gücü bulma çabaları: "Liberal Göçmen Politikası Dönemi" 1950'ler - 1960'lar	1954- İskandinav İş Gücü Göçü 1960- Ağır Sanayi ve Uluslararası Pazarla Rekabet Edebilmek İçin Maliyetleri Düşürmek Amacıyla Düşük Vasıflı Göçmen Kabulü	1954-1968: İş Gücü göçünü destekleyen, zorlayıcı ve kısıtlayıcı olmayan göçmen düzenlemeleri yapılmıştır. 1968- Düşük nitelikli iş gücünü kısıtlayacak yasal düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre İskandinav ülkeleri dışındaki başvurular için İsveç'e girmeden önce çalışma izni başvurusu yapmak zorunlu hale getirilmiştir.	1954- Bu dönemde eğitim seviyesi yüksek İsveç'te mevcut iş gücünü tamamlayıcı nitelikteki iş gücü göçü yapılmıştır. 1960- Düşük nitelikli ve eğitimsiz iş gücü göçü yapılmıştır.	1954- Finlandiya, Norveç, Danimarka 1960- Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye
Vasıfsız göçmen akışını kısıtlamaya yönelik politikalar 1970'ler	İsveç ekonomisinde dönüşüm: Ağır sanayinin gerileyişi, hizmet sektörünün yükselişi, buna bağlı olarak iyi eğitimli iş gücü ihtiyacı	1972- Çalışma saatlerine sınırlama getiren yasal düzenlemeler 1975- Çalışma, sosyal ve politik alanlarda çok kültürlüğü garanti eden yasal düzenlemeler, eşitlik ve seçme özgürlüğü retoriğinin genişlemesi 1976- Göçmenlere genel ve yerel seçimlerde oy kullanma hakkının verilmesi (en az üç yıl İsveç'te yaşamış olmak şartını taşıyan göçmenler)	Bu dönemde eğitimli ve nitelikli iş gücü ülkeye kabul edilmiştir.	Almanya, Şili, Polonya, Türkiye

Dönem	Sosyal ve Ekonomik Gelişmeler	Göçmenlere Yönelik Politikalar ve Yasal Düzenlemeler	Göç Edenlerin Nitelikleri	Göçmenlerin Geldikleri Ülkeler
Göçmen Politikasının yeniden düzenlendiği ve yön değiştirdiği 1980'ler			Mülteci	Şili, Etiyopya, İran ve kimi Ortadoğu ülkeleri
Ekonomik durgunluk yılları 1990'lar	1995- İsveç'in Avrupa Birliği Üyeliği 1998- Merkezi yönetim bünyesinde göçmenler için Entegrasyon Birimi'nin Kurulması (<i>Integrationsverket</i>)	Büyük oranda işçi ve sığınmacı akışı	Sığınmacı, Orta ve iyi nitelikli işçi	Irak, Yugoslavya, Polonya, Danimarka
Göçmen krizi yılları 2000'ler	2001- Çifte vatandaşlığın kabulü 2007- Entegrasyon biriminin kapatılması	2010- Göçmenlerin entegrasyonunda önceliği yeni gelen göçmenlere veren reformlar ve yeni politikalar 2013- Suriyeli sığınmacılara hayat boyu oturma izninin verilmesi 2016- Hükümetin sığınmacı akımına karşı sınırlayıcı önlemler alması (bu tarihten itibaren gelen sığınmacılara geçici oturma izni verilmesi, diğer aile üyelerini getirmelerine sınır getirilmesi gibi)	Mülteci, sığınmacı	Suriye, Afganistan ve Irak

Kaynak: <http://www.migrationsverket.se/English/Private-individuals.html>; Regeringskansliet, Swedish Integration Policies for the 21st century, Regeringskansliet, June 2002; Riniolo Veronica, "Sweden: A Country of Opportunities and Constraints for Migrant Integration, 2016.

Tablo 2: 2004-2014 Yılları Arasında İsveç'te Yabancı Nüfusu

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İşçi	5962	7412	9020	8189	7881	5857	6984	9309	9610	7850	2489
Kendi işinde çalışan	276	519	458	441	419	418	522	617	511	323	81
Kısa süreli çalışma ve oturma izni alanlar	530	738	686	254	69	-	-	-	-	-	-
Öğrenci	3773	3986	3489	2825	2953	3230	3365	3511	5911	4889	955
Emekli	535	676	866	1006	1025	1146	1127	1343	1222	866	198
Aile birleşimi	3868	4710	5650	6321	6724	6536	6016	7673	7310	5466	2082
Sığınmacı		8859	25096	18414	11237	11265	12130	12726	17405	28998	35642
Diğer	-	635	299	1310	245	346	366	467	512	560	622
Toplam	14944	27535	45564	38760	30553	28798	30510	35646	42481	48952	42069

Kaynak: Migrationsverket <http://www.migrationsverket.se/English/About-the-Migration-Agency/Facts-andstatistics-/Statistics/Overview-and-time-series.html>

Tablo 1'den ortaya çıkan durum şudur. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yılların ortalarına kadar İsveç'te göçmen akışı çoğunlukla iş göçü olarak gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sanayisini geliştirmeye çalışan İsveç'in iş gücü ihtiyacı göçmen kabul etmeyi kolaylaştıracak, hatta destekleyecek göçmen politikalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde gerçekleşen iş gücü göç dalgasını, çoğunlukla Finlandiya, Norveç, Danimarka gibi diğer komşu İskandinav ülkelerden İsveç'e göç eden nitelikli iş gücü oluşturmuştur (Scott, 1999). Bu dönemde uygulanan ve sınırlayıcı olmayan göçmen politikasıyla sadece Nordik (İskandinav) ülkeleri değil, diğer Avrupa ve hatta Avrupa dışındaki iş gücünün İsveç'e göçmesine destek verilmiştir (Bevelander, 1999). Bu dönemde uygulanan göçmen politikalarında ise, büyük oranda İsveç ekonomisinin öncelikleri ve ihtiyaçları belirleyici olmuştur. Hatta sermayenin, Avrupa pazarlarıyla rekabet edebilmek ve dolayısıyla maliyetleri düşürebilmek için göçmen işçileri tercih etmesiyle göçmen iş gücü oldukça önemli hale gelmiştir (Riniolo, 2016, s. 8).

Ancak 1960 ve 1970'lerde, özellikle İsveç Ticaret Birliği Konfederasyonu'nun (LO) etkisiyle bir önceki dönemde göçmen akımına karşı yürütülen ılımlı hava değişmeye başlamıştır (Roth, 1999). Genel düzeyde işçi maaşlarını düşürmeye yönelik adımların atılmasıyla birlikte, işletmelerde göçmen işçi yerine İsveçli işçi tercihinin öne çıktığı görülmüştür (Ryding, 2001). Göçmen akışına yönelik hükümet reformları ve yasa değişiklikleri ile göçmen akışı sınırlandırılmaya çalışılmıştır. 1970'lerde sanayi sektörünün yavaş yavaş hizmet sektörüne doğru kayması, alanında uzmanlaşmış iyi eğitilmiş işçi ihtiyacının önünü açmıştır. Özellikle bu dönemde göç eden nitelikli iş gücüne İsveç toplumu kolaylıkla entegre olabilecekleri nitelikte temel toplumsal eğitimin yanında İsveççe dil eğitimleri de verilmiştir (Alonso & Fonseca, 2012).

1975 yılında gerek göçmenler, gerekse İsveç toplumu için entegrasyonu verimli ve etkin hale getirebilmek için *eşitlik* (İsveçlilerin ve göçmenlerin aynı sosyal ve ekonomik haklar sahip olması), *seçme özgürlüğü* (göçmenlerin istediği kültüre üye olması ve istediği kimliği seçebilmede özgür olmaları), *ortaklık* (İsveçlilerin ve göçmenlerin karşılıklı olarak birbirine tolerans göstermesi ve desteklemesi) kavramlarını vurgulayan söylem ve politikalar geliştirilmiştir (Riniolo, 2016, s. 9).

1980'lerde ise İsveç'e göç farklı bir yöne kaymıştır. Çoğunlukla siyasi baskılar, iç savaş, ırkçı politikalar sonucu yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalan göçmenler İsveç'i tercih etmiştir. Bu dönemde İsveç, 1954'te tarafı olduğu Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne uygun olarak yabancılara yönelik bir yasayı (Sweden Alien Act) 1989'da yürürlüğe sokmuştur. Bu yasayla mülteci, sığınmacı başvuruları İsveç Göçmen Ajansı/Ofisi (*Migrationsverket*) tarafından incelenip karara bağlanmaya başlamıştır. Ancak, göçmenlerin entegrasyonu yaşadıkları yerlerdeki belediyelere bırakılmıştır (Bevelander, 2004). Böylece konut, dil eğitimi ve diğer sosyal olanakların yaratılması ve geliştirilmesi belediyelerin sorumluluğuna verilmiştir.

1990'larda ise, göçmen akışında ve entegrasyon politikalarında kimi değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bu değişikliklerin temel nedeni, bazı ülkelerde bu dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların orada yaşayanları göçe zorlaması olmuştur. Nitekim 1990'ların başında eski Yugoslavya'da yaşanan ekonomik krizler İsveç'e bu dönemde gerçekleşen ilk dalga göçü oluşturmuştur (Bale, 2008). 1994 yılından itibaren 2000'li yıllara kadar ise, İsveç'te sosyal demokrat hükümetin uygulamaya koyduğu yeni entegrasyon reformları etkili olmuştur. 2000'li yılların ortalarından itibaren merkez sağın yürüttüğü entegrasyon reformlarıyla göçmenlerin iş hayatına entegrasyonu hızlandırılmıştır (Bakınız Tablo 2). Bu dönemde Entegrasyon ve Cinsiyet Eşitliği Bakanlığı'nın (Ministry of Integration and Gender Equality) yaptığı iki önemli resmi belgede göçmen entegrasyonun yarattığı büyük problemlere değinilmiş ve çözüm önerileri getirilmiştir (Lemaire, 2007). Bu belgelerden ilki, yeni gelen göçmenlerin

entegrasyonunu hızlandıran reform paketi (*Government reform to speed up the introduction of new arrivals in Sweden, 2009*), ikincisi yeni İsveç entegrasyon politikası (*Swedish integration policy, 2009*) reform paketi olmuştur (Riniolo, 2016, s. 10).

1990'larda Balkanlar'da yaşanan etnik çatışma ve savaşlar ile siyasi baskılar nedeniyle İsveç'e göç akışı olmuştur (Wiesbrock, 2011). Her ne kadar söz konusu sebeplerle bu dönemde Avrupa'da ekonomik sorunlar yaşanmış ve bunlar İsveç'i de etkilemişse de, İsveç'in sağlam bir sosyal devlet ve yaşanan ekonomik durgunluğu nispeten aşabilecek politikalar üretmiş olması İsveç'e sığınmacı akışını arttırmıştır. 1997 yılında sosyal demokratik hükümetin bir yasayla yürüttüğü "göç politikasından entegrasyon politikasına" (*from immigration policy to integration policy*) (1997/98, s. 16) başlıklı düzenlemeler, kültürel ve etnik özelliklerine bakılmaksızın herkes için (göçmen-İsveçli) eşit haklar, sorumluluklar ve fırsatlar yaratmaya çalışmıştır (Regeringskansliet, 2002).

Tüm bu çabaya rağmen entegrasyonun öngörüldüğü biçimde başarılı olamadığına yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Wiesbrock'a (2011) göre, İsveç'te iş hayatında göçmenler ve İsveçliler arasında derin bir uçurum oluşmuştur. Göçmenlerin çoğu bu dönemde işsiz nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturmuştur. Göçmenlerin toplumla entegrasyonu da oldukça sınırlı düzeyde gerçekleşebilmiştir. Genellikle göçmenlerin yerleştirildikleri konutlar şehir merkezine görece uzak ve sadece göçmenlerin yaşadıkları çevrelere dönüşmüştür. Çalışmada daha önce belirtildiği üzere, bu dönemde göçmenlerin entegrasyonu belediyelere bırakılmıştır. Belediyeler verilen bu görevi merkezi yönetimin aktardığı fonlarla yürütmüştür. Ancak entegrasyon süreci, her belediyede farklı uygulanmış ve bu farklılık değişik ilçelerde hatta illerde yaşayan göçmenlerin yaşam standartlarında derin ayrımlara yol açmıştır (Alexander, 2003).

Aralık 2010 tarihinde merkez sağ hükümet tarafından, özellikle yeni gelen göçmenlerin iş bulma sorununa çözüm olabileceği düşünülen yeni bir reform (*Introduction of Newly Arrived Migrants to Labour Market*) yapılmıştır. Bu reformla İsveç'e yeni gelen göçmenlerin iş ve toplumsal entegrasyonunu hızlandıracak düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemelerden belki de en önemlisi, İsveç İş Bulma Kurumu'nun iş ilanlarına yapılan başvurulara göçmenlerin maruz kaldığı ayrımcılığı azaltmaya yönelik kimi önlemleri almada sorumlu tutulmasıdır (Arango, 2000). Kimi sorunları çözmeye yönelik reformlar (iş kabullerinde ayrımcılığın görece azaltılması gibi) bir biçimde yürütülmeye çalışılırken, 2013-2014 ve 2015 yıllarında yoğun biçimde başlayan Suriyeli sığınmacı akışı, 2016 ve 2017 yıllarında da yine çoğunluğu Suriyeli sığınmacı olmakla birlikte, sığınmacı ve göçmen başvuruları devam etmiş (Bakınız Tablo 3; Tablo 4) ve ortaya konan reformları yetersiz hale getirmiştir. Bunun üzerine, 2016 yılında İsveç hükümeti sığınmacıların başvurularını incelemek, kabul ya da reddetmek, kalıcı ya da geçici süreli oturum vermek görevini İsveç Göçmen Ajansı/Ofisi'ne (*Migrationsverket*) vermiştir.

Tablo 3: 2016 yılında İsveç Göçmen Ofisi'ne Başvuruda Bulunanların Sayısı

Yıl-Ay	Sayı	Erkek	Kadın	Çocuk (ailesiyle gelen)	Çocuk (ailesi olmayan)
2016-01	4168	2537	1631	1798	619
2016-02	2731	1578	1153	1063	174
2016-03	2246	1309	937	784	107
2016-04	2047	1289	758	700	137
2016-05	2065	1241	824	691	154
2016-06	2104	1289	815	733	155
2016-07	2135	1325	810	775	174
2016-08	2374	1390	984	877	145
2016-09	2408	1437	971	957	185
2016-10	2436	1462	974	941	132
2016-11	2238	1337	901	848	109
2016-12	1987	1158	829	742	108
Toplam	28939	17352	11587	10909	2199

Kaynak: Migrationsverket <http://www.migrationsverket.se/English/About-the-Migration-Agency/Facts-andstatistics-/Statistics.html>

Tablo 4: 2017 yılında İsveç Göçmen Ofisi'ne Başvuruda Bulunanların Sayısı

Yıl-Ay	Sayı	Erkek	Kadın	Çocuk (ailesiyle gelen)	Çocuk (ailesi olmayan)
2017-01	1991	1197	794	710	127
2017-02	1771	1057	714	595	76
2017-03	1957	1184	773	699	105
2017-04	1582	940	642	554	77
2017-05	1784	1063	721	573	93
2017-06	2363	1460	903	778	100
2017-07	2323	1425	898	811	126
2017-08	2841	1704	1137	993	152
2017-09	2645	1614	1031	868	128
2017-10	2398	1488	910	714	118
2017-11	2112	1332	780	628	134
2017-12	1899	1171	728	584	100
Toplam	25666	15635	10031	8507	1336

Kaynak: Migrationsverket <http://www.migrationsverket.se/English/About-the-Migration-Agency/Facts-andstatistics-/Statistics.html>.

Göçmenlerin Entegrasyonunda Yaşanan Sorunlar

Konut Sorunu

İsveç'te göçmenlerin konut ve iş bulma konusunda maruz kaldıkları ayrımcılık ve dışlanma sorunu hâlâ çözülememiş temel entegrasyon sorunlarından (Andersson, 2006; Holmqvist & Bergsten, 2009; Riniolo, 2016). İsveç'in konut politikasındaki temel eksiklik dezavantajlı grupların (göçmenler) konut üretim sürecinde tanımlanmamış olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İsveç'in konut politikası daha çok herkes için konut standartlarını yükseltmek yönünde olmuştur (Hammar, 1985). 1960'lardan sonra konut politikasında bazı değişiklikler yapılmıştır. 1960'lı yıllarda İsveç'in büyük kentlerine çok sayıda göçmen akışının ardından artan göçmen sayısıla birlikte, İsveçlilerin nereye taşınacağı, göçmenlerin nerede yaşayacağı sorunu ortaya çıkmıştır (Bevelander, 2004). Ortaya atılan çözümlerden ilki Milyon Konut Programı (1965) olmuştur. Bu program kapsamında 1 milyon konut inşa edilmiştir. Ancak bu konutlar,

aileler için kullanışsız olduğu ve estetik açıdan yeterince beğenilmediği için orta sınıf İsveçli için bile çekicilikten yoksun kalmıştır. Daha sonraki süreçte bu konutlara göçmenler ve alt gelir grubu İsveçliler yerleştirilmiştir.

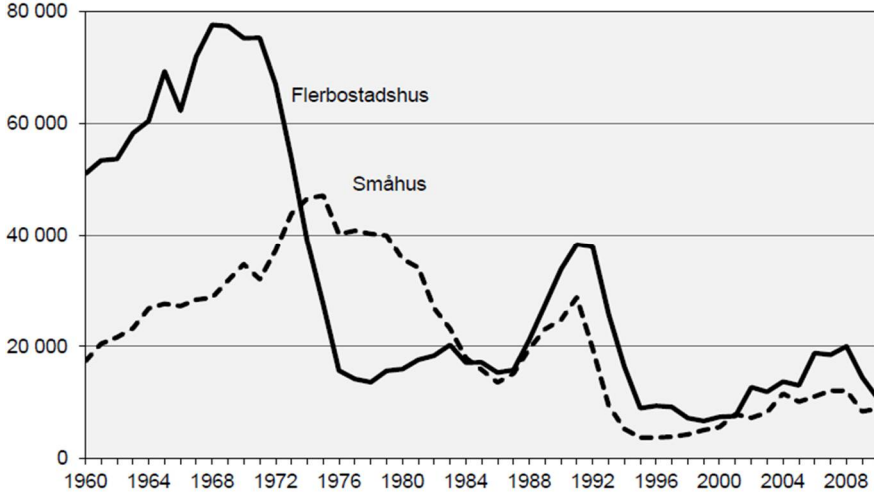
1970'lerde gelir grupları arasında yaşanan dışlanmaya çözüm olarak sığınmacıların İsveç'in farklı bölgelerinde yer alan konutlara dağıtılmasına yönelik politikalar yürütülmüştür. Benzer gerekçeyle 1980 ve 1990'larda da kimi politikalar ortaya konmuştur. Ancak, bu konut politikalarının hiç birinde göçmen unsuru yer almamıştır (Riniolo, 2016). 1970'li yıllarda yaşanan bir diğer önemli gelişme ise, merkezi yönetim bünyesinde yer alan Araştırma Komisyonu'nun (*Boendeutredningen*) konut politikasına ilişkin geliştirmeye çalıştığı reformlar olmuştur. Komisyon, İsveç'te konut politikasındaki temel sorunun artan göçlerle birlikte heterojen ve çokkültürlü hale gelen kentlerde artan sosyo-ekonomik ayrımcılık ve dışlama olduğunu belirtmiş ve bunu gidermeye yönelik politikaların üretilmesini önermiştir (Lindbom, 2001). Ancak bu dönemde, özellikle göçmenleri yoğun biçimde maruz kaldığı etnik dışlama büyük bir problem olarak görülmemiştir. Bu dönemde yapılan reformlar üretilen konutların sadece *yaş ve gelir* düzeyleri gözetilerek yapılmasına katkı sağlamıştır (Riniolo, 2016).

1980'lerde göçmenlerin yoğun olduğu bölgelerde uygulamaya sokulan yeni konut politikalarıyla (*Sweden-wide refugee dispersal policy*) göçmenler büyük kent merkezlerinden kent dışına taşınmıştır. Yeni gelen göçmenler çok sayıda belediyeye paylaştırılmıştır (Bevelander, 2004). Bu dönemde göçmenlerin entegrasyonu belediyelere bırakıldığından, belediyeler merkezi yönetimle kabul edecekleri göçmen sayısı ve niteliğine ilişkin sözleşmeler yapmışlardır (Kuhlman, 1991). Ancak, bu uygulamanın başarıya ulaştığını söylemek pek de mümkün değildir. Zira ilk olarak göçmenler yerleştirildikleri belediyelerde, İsveç'in kuzey kesimlerinde sekiz ay kış mevsiminin yaşanması, konut ve iş bulma koşullarının elverişsizliğinden ötürü yaşamak istememişlerdir. İkincisi ise, yerleştirildikleri belediyelerde İsveçlilerin etnik ayrımcılığına ve dışlamalarına maruz kalmaları olmuştur.

1990'ların konut politikalarında ise, muhafazakâr olan *Moderate Parti*'nin etkisi hissedilmiştir. Bu etkilerden en önemlileri olarak, konut kiralamaya yönelik devlet desteklerinin oldukça azaltılmasını, konut ödeneklerinin kesilmesini ve Konut Bakanlığı'nın kapatılmasını saymak mümkündür (Grand & Szulkin, 2002). Bu politikanın etkisi kiralık ve satılık konut fiyatlarının artması yönünde olmuştur. Bu durum düşük gelirli göçmenlerin koşullarını daha da kötüleştirmiştir. Bu şekilde, kültürel, demografik, sosyal ve ekonomik koşullar temelinde etnik dışlamalar geçmiş yıllara göre giderek artmıştır. Avrupa ülkeleri (yakın civardaki ülkeler Almanya, Hollanda vb., İskandinav ülkeleri) dışından göç edenler, düşük nitelikli ve düşük gelirli göçmenlere yönelik dışlama yaygın görülen bir durum haline gelmiştir (Lundborg, 2013).

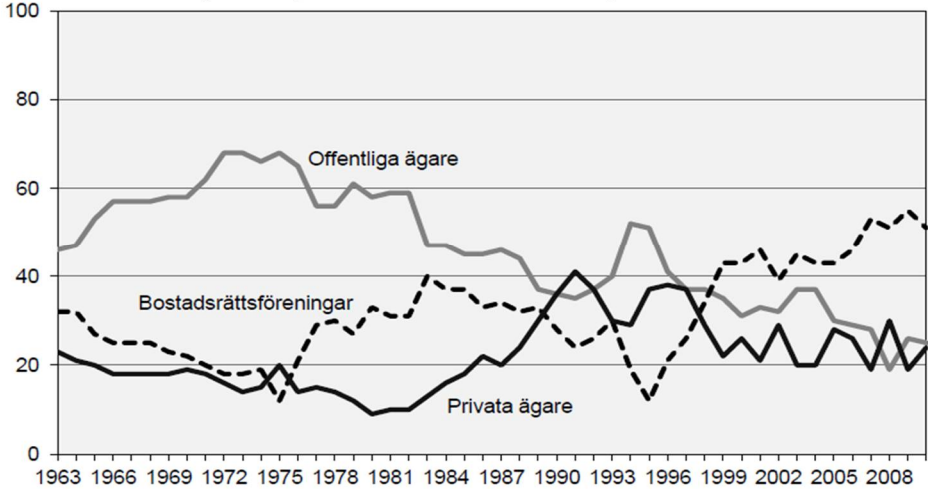
Şekil 1: İsveç'te 1960-2008 tarihleri arasında üretilen konut sayısı

Kaynak: Bostads- och byggnadsstatistisk årsbok 2012 (<http://www.scb.se>). **Flerbostadshus:** Apartman Blokları, **Småhus:** Müstakil Evler

Şekil 1'de İsveç'in resmi istatistik biriminin en güncel olarak sunduğu 1960-2008 yılları arasında üretilen konut rakamları gösterilmiştir. Buna göre 2000'li yıllardan itibaren Muhafazakâr Parti'nin konut üretimini sınırlayan politikalar üretmesi sonucu konut üretiminin bir hayli düştüğü görülmektedir. Bu durum başta düşük gelirli göçmenler olmak üzere İsveçlileri de olumsuz yönde etkilemiştir.

Şekil 2: 1963-2008 tarihleri arasında konut üretiminde kamu sektörünün, birlik/dernek/vakıfların ve özel sektörün yüzde oranları

Kaynak: Bostads- och byggnadsstatistisk årsbok 2012 (<http://www.scb.se>). **Offentliga ägare:** Kamu Sektörü, **Bostadsrättsföreningar:** Birlik/Dernek/Vakıf, **Privata ägare:** Özel Sektör

Şekil 2'de İsveç'in resmi istatistik biriminin en güncel olarak sunduğu 1963-2008 yılları arasında konut üreten sektörlerin yüzdeler oranları gösterilmiştir. Buna göre, Sosyal Demokrat Partinin (*Sveriges Socialdemokratiska Arbetare Parti*) 1990'lara kadar uyguladığı politikalar doğrultusunda konut üretiminde kamu sektörü (çoğunlukla belediyeler) diğer sektörler göre yüksek bir yüzdeler orana sahipken, muhafazakâr *Moderate Parti*'nin uygulamaya koyduğu ve ciddi biçimde kısıtladığı konut politikaları sonucu özel sektörün konut üretiminde yüzdeler oranını arttırdığı görülmektedir. Bu anlamda, özel sektörün ürettiği ve daha çok orta ve üst düzey gelir grubunda yer alan İsveçlilere hitap eden pahalı konutların göçmenlerin ilgisini çekmediğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Ekonomik Entegrasyon Sorunu

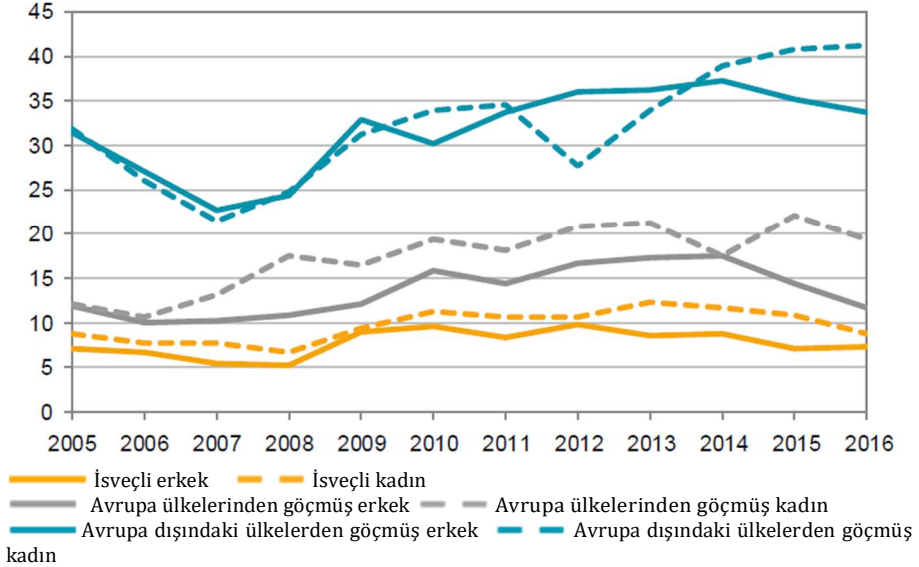
İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'lerin ortalarına kadar İsveç'te göçmen çalışan sayısı yerli (İsveçli) çalışan sayısından daha fazla olmuştur. İşletmeler rekabet gücünü arttırmak, maliyetleri düşürmek için göçmen işçilere (nitelikli ya da daha az nitelikli) öncelik vermişlerdir (Hammarstedt & Shukur, 2007). 1960'ların sonunda İsveç ekonomisinin durgunluk sürecine girmesiyle bu dönemde İsveç'e gelen göçmenler iş bulmakta çeşitli zorluklar yaşamışlardır. 1968'de İsveç Parlamentosu'nun (*Riksdag*) çıkardığı göçmen yasasıyla göçmen işçilerin, konut, eğitim, sağlık ve diğer hizmet alımları genişletilmiştir. 1970'lerde ise, diğer Nordik ülkelerinden gelen göçmen işçi akışı aynı oranda devam etmekle birlikte, çoğunluğu Avrupa dışı ülkelerden gelen niteliksiz göçmen işçi akımını durdurmaya yönelik politikalar üretilmiştir (Arai & Vilhelmsson, 2004). Bunda sanayi sektörünün bu dönemde yaşadığı olumsuz ekonomik koşullar ve işçi talebinin düşmesi etkili olmuştur (Riniolo, 2016). Böylece göçmen iş gücü oranı giderek azalmaya başlamıştır. 1972 yılında Nordik ülkeleri dışında işçi olarak kabul edilen ve çalışma izni verilen göçmen işçi sayısı sadece 300-400 arasında kalmıştır (Hammar, 1985). Bu durum her ne kadar olumsuz gibi görünse de, sayıları azalan göçmen işçilerin sosyal ve ekonomik koşulları ciddi biçimde iyileştirilmiştir. Keza sayının az olması gerekli hizmetlerin etkin biçimde sunulmasını kolaylaştırmıştır.

1980'lerden sonra ise, çoğunluğunu niteliksiz göçmenlerin oluşturduğu göçmen akışını sınırlamak ve İsveç'te bulunanların ve yeni gelecek olan iş gücünün ekonomik entegrasyonunu kolaylaştırabilmek için çeşitli reformlar ve yasalar üretilmiştir (Wiesbrock, 2011). Ancak, iş başvurularında çoğunlukla yerli iş gücüne öncelik verilmesi ve yapılan reform ve yasalara rağmen bir türlü çözülemeyen göçmenlerin iş bulma sorunu 2000'li yıllara kadar devam etmiştir (Wiesbrock, 2011). 2006 yılında sağ hükümet koalisyonu ile göçmen akışını ciddi oranda kesecek yasa teklifi İsveç Parlamentosu'na (*Riksdag*) getirilmiştir (Riniolo, 2016). Sorunu çözmeye yönelik olarak 2008 yılında çıkarılan göçmen yasasıyla işletme sahiplerine göçmen işçi istihdam etme zorunluluğu getirilmiştir (Riniolo, 2016). Bunun dışında, Avrupa Birliği ülkelerinden olmayıp İsveç'te çalışma iznine başvuruda bulunanların İsveç'teki herhangi bir işletmeden çalışma daveti aldığını belgelendirmeleri zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca çalışma daveti İsveç'e giriş yapmadan önce (en az 10 gün önce) alınmış olması ve çalışma izni başvurusunun yine İsveç'e girmeden İsveç'in ilgili makamlarına yapılmış olması zorunlu kural haline getirilmiştir (Beck, 2014). Yasada yer alan diğer bir değişiklik, çalışma iznine başvuruda bulunan göçmenlere ilk seferde sadece iki yıllık çalışma izni verileceği düzenlenmiş; iş durumu aynı koşullarda devam ettiği durumda bu süreyi uzatmak için tekrar başvuru yapılabileceği belirtilmiştir. Çalışma izni süresinin uzatılması için yapılan başvurularda ilgili makam, başvuranın İsveç'te geçirdiği süre içerisindeki durumuna bakarak çalışma izin süresini uzatabilir ya da başvuruyu reddedebilir.

2009 yılında ise, İsveç hükümeti göçmen işçiler için yeni bir program uygulamaya koymuştur. Bu programla, daha önce de belirtildiği şekilde, göçmenlerin sosyal ve ekonomik entegrasyonundan sorumlu olan belediyelerin bu konudaki görevleri kendilerinden alınmıştır. Göçmenlerin ekonomik entegrasyonunun yürütülmesi görevi, belediyelerin ortaya yeterince başarılı bir sonuç çıkaramamış olması nedeniyle ve süreçleri daha sıkı tedbirlerle kontrol altında tutmak için İsveç çalışma servisine devredilmiştir (Dahlstedt & Bevelander, 2010).

İsveç'in uzun süren tarım toplumu döneminden sonra hızla sanayileşmesi ve ardından hızla hizmet sektörüne giriş yapması, nitelikli, eğitilmiş göçmenlerin kabulüne ilişkin görece daha esnek kurallar getirirken, nitelsiz, eğitimsiz göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler için görece daha katı kurallar ortaya konulmuştur. 2000'li yıllarda göç edenlerin büyük bir çoğunluğu nitelsiz iş gücünü oluşturduğundan (Alden & Hammarstedt, 2014) Şekil 3'te İsveç'in resmi istatistik biriminin (Statistics Sweden-SCB) en son yayınladığı düşük vasıflı işlerdeki işsizlik oranları ve göçmenlerin geldikleri bölgelere göre oranları verilmiştir.

Şekil 3: İsveç'te 2005-2016 yılları arasında düşük vasıflı iş gücü işsizlik oranları

Kaynak: Statistics Sweden (SCB), Labour Force Surveys, 2017.

Şekil 3 incelendiğinde Avrupa dışındaki ülkelere göçmüş kadın ve erkeklerin işsizlik oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, İsveç'te göçmenlerin ekonomik entegrasyonunda sorunların tam olarak çözülmediğini vurgulamaktadır. Bu sorunun sürdürüğüne yönelik bir başka veri ise, yine İsveç'in resmi istatistik biriminin (SCB) en son yayınladığı İsveç'teki genel işsizlik oranlarıdır (Tablo 5). Tablo 5'te Avrupa dışından göç etmiş olanların yüksek işsizlik yüzdeleri oluşturduğu açıkça görülmektedir.

2005-2016 yılları arasında İsveçli erkeklerin ve kadınların işsizlik oranlarının göçmenlere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Her iki şekil incelendiğinde, 2005-2016 yılları arasında yerli (İsveçli) işsizlik oranı en fazla % 12,3'e çıkmıştır. Aynı dönemde göçmenler için (özellikle Avrupa dışından gelen) % 41,2'lere çıkmıştır. 2008 yılında

çıkarılan göçmen yasasıyla, işverenleri göçmen istihdam etmeye teşvik etmeyi amaçlayan yasanın yürürlüğe girmesi göçmenlerin iş bulmada yaşadıkları zorlukları pek kolaylaştırmamış gibi görünmektedir. 2008 ve 2009 yıllarındaki işsizlik oranlarına bakıldığında, yerli iş gücü için işsizliğin en düşük olduğu (min. %5 – max. % 6,7) dönem olarak dikkat çekerken, göçmenler için min. % 10 – max. % 24 arasında kalmıştır. Yasanın yürürlüğe girmesini takip eden yılda (2009) göçmenlerin işsizlik oranı % 32'lere çıkmıştır. Yerli iş gücünden sonra istihdam önceliği Avrupalı göçmenlere verilirken en son aşamada Avrupa dışından göçmüş olanlar iş bulabilme imkânına sahip olmaktadır. Bu durum, zaten birçok konuda dezavantajlı olan grupların yaşam koşullarını daha da zorlaştırmaktadır.

Tablo 5: İsveç'te 2005-2016 yılları arasındaki işsizlik oranları

Yıllar	İsveçli		Avrupalı		Avrupa Dışı	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
2005	7,0	8,8	11,9	12,0	31,5	31,9
2006	6,7	7,7	9,9	10,7	27,0	25,9
2007	5,4	7,7	10,2	13,1	22,6	21,4
2008	5,1	6,7	10,8	17,5	24,4	24,7
2009	8,9	9,4	12,1	16,4	32,9	31,1
2010	9,5	11,3	15,9	19,3	30,1	34,0
2011	8,3	10,5	14,4	18,0	33,7	34,6
2012	9,8	10,7	16,7	20,7	36,0	27,7
2013	8,6	12,3	17,2	21,3	36,1	33,9
2014	8,7	11,7	17,5	17,5	37,2	38,8
2015	7,0	10,8	14,4	22,1	35,2	40,7
2016	7,2	8,7	11,7	19,4	33,7	41,2

Kaynak: Statistics Sweden (SCB), special processing by Labour Force Surveys, 2017.

Sonuç

Bu makalede İsveç'in göçmen akışına tarihsel bir bakış atıldıktan sonra, göçmenlerin sosyal ve ekonomik entegrasyonuna ilişkin politikalar ve sonuçlar incelenmiştir. İsveç'e göçmen akışının ardından etnik ve kültürel çeşitliliğin artmasıyla birlikte, yerliler ve yabancılar (göçmen) arasındaki konut ve iş bulmada ayrımcılık ve dışlama da artmaya başlamıştır. 2015 yılında yaşanan yoğun Suriyeli sığınmacı akımı bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Bu doğrultuda Sosyal Demokrat Parti'nin (*Sveriges Socialdemokratiska Arbetare Parti*) göçmen politikası yoğun eleştirilere maruz kalmış ve parti bu nedenle oy kaybetmiştir. Ancak vurgulamak gerekir ki, buna rağmen göçmen entegrasyon politikalarıyla diğer Avrupa ülkelerine göre çok daha başarılı ve liberal bir süreç götürebilmiştir. Örneğin Hollanda, Almanya veya Danimarka'ya göre İsveç'in uyguladığı çeşitlilik ve çokkültürlülük tabanlı entegrasyon süreci diğer ülkelere göre görece daha az sorunla sonuçlanmıştır. İsveç'in göçmen kabulünde daha az zorunlu kural

koymuş olması (örneğin İsveççe bilmenin ya da öğrenmenin zorunlu olmaması) diğer ülkelere göre daha esnek davrandığına kanıt olarak gösterilebilir. Benzer biçimde İsveç'in aile birleşimi başvurularında (evlilik, diğer ülkelerden evlat edinme vb) katı ve zorlayıcı kurallarının olmaması ve ayrıca çifte vatandaşlığa ilişkin ılımlı politikalar uygulamış olması, göçmen entegrasyonuna karşı samimi davranmaya çalıştığını göstermektedir. Diğer bir samimi adımda, Avrupa'nın 2011 yılında yaşadığı büyük ekonomik kriz karşısında göçmen politikasını ve göçmen kabulünü katı kurallara bağlama çabasına girmesi, buna karşılık İsveç'in göçmen kabulünü sınırlamak yerine yeni gelen göçmenlerin dil ve meslek eğitimlerini arttırarak ekonomik ve toplumsal entegrasyonu hızlandırma çabası içerisine girmesidir.

Tüm çabanın yanında, önceki sayfalarda gösterilen tablolar ve şekillerde gösterilen verilere bakıldığında entegrasyon politikalarının göçmenlerin konut ve iş bulma konusunda yaşadığı sıkıntıları gideremediği görülmektedir. Bu elverişsizliğin nedenlerinden biri, entegrasyon politikaları kapsamında göçmenlere verilen eğitimlerin iş bulabilmelerine ne oranda katkısı olduğunun açık biçimde ortaya konmuş olmaması olarak gösterilebilir. Zira göçmen işsizlerin (Avrupa dışı ülkelere göçmüş ve düşük vasıflı olanların özellikle) oranının yerli ve Avrupa'dan göçmüş olanlara göre yüksek olması entegrasyon politikasının İsveç'teki çalışma koşullarına ne kadar adapte olabildiğini tartışmalı hale getirmektedir. Ayrıca İsveç son 15 yılda insani sebeplerle (savaş, darbe, ekonomik kriz vb) çok sayıda göç başvurusu almıştır. Bu sebeplerle İsveç'e sığınmış olanların piyasa talepleriyle ne kadar uyumlaştırılabildiği ya da uyumlaştırılabileceği yine kolayca cevaplanamayan başka bir sorudur.

İsveç, yoğun göç aldığı 1990'lı yıllarda Avrupa'daki ekonomik durgunluk sebebiyle artan oranlarda işsizlik yaşamış bir ülkedir. Örneğin, 1990'ların başından 1997 yılına kadar süren ekonomik durgunluk döneminde işsizlik oranları %2'den %10'a çıkmıştır (Wiesbrock, 2011). Dolayısıyla bu dönemlerde gelen göçmenler ciddi iş bulma sorunlarıyla karşılaşmışlardır. 1997'den sonra her ne kadar ekonomik durgunluk iyileştirilmeye başlanmış olsa da işsizlik oranlarını düşürmek zaman almış ve düşük vasıflı göçmenlerin durumunda büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Ayrıca iş bulabildiği dönemdeki göçmen ile ortalama bir İsveçli arasındaki maaş farkı, tartışılması gereken diğer bir konudur.

Belki başka bir tartışma konusu İsveç'in dili olabilir. İsveççe diğer Avrupa dillerine göre ortalama bir yabancı tarafından zor öğrenildiği iddia edilen bir dildir. (Carlsson, 1970). Dolayısıyla görece uzun süren dil eğitimlerinin ardından dile hâkim olmak ve iş bulmak epey zaman alan bir mesele haline gelebilmektedir. Dil öğrenmenin dışında İsveç'te iş kültürüne ayak uydurabilmek, yani çalışma kültürünü öğrenmek de farklı kültürlerden gelmiş insanlar için uyum sağlaması kolay olmayan ve zaman alan diğer bir faktördür. İşe tam zamanında gelme, pratiklik, işi verilen zamanda yapma, sorumlulukların bilincinde olma vb. gibi iş kültürünün temel düzeydeki basit kurallarını bile öğrenmek ortalama bir yabancı için çok kolay olmayabilir.

Vurgulanabilecek diğer bir olumsuzluk ise, özellikle düşük gelir düzeyindeki ülkelere göç edenlerin maruz kaldıkları doğrudan ya da dolaylı dışlamalardır. İşyerinde ya da sosyal hayatta maruz kalınan dışlamalar, göçmenlerin gerek işe, gerekse de sosyal hayata yönelik motivasyonlarını düşürmektedir. Her ne kadar bunu engellemeye yönelik politikalar üretilmeye çalışılmış olsa da (eşitlik, çok kültürlü yaşamın desteklenmesi vb.) bütünüyle bu dışlamanın önüne geçmek -şimdilik- çok zor gibi görünmektedir.

Sonuç olarak, İsveç'in geçen yüzyılda başlayan ve hala devam eden siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmişliği, sosyal devlet anlayışı, sanayi ve ardından bilgi ekonomisine dönüşen ekonomisiyle toplumun her kesiminin refahını arttırmayı başarabilmiştir. Bu durum, çok sayıda kişinin siyasi veya ekonomik sebeplerle İsveç'e göç talebinde bulunmasına yol açmıştır. Bu durum göçmenlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal

entegrasyonu konusunu İsveç'in en önemli gündemi haline getirmiştir. Bugün hala önemli bir gündem meselesi olan bu konu yapılan tüm düzenlemelere rağmen ciddi biçimde çözülebilmüş değildir.

KAYNAKÇA

ALDEN, L., HAMMARSTEDT, M. (2014). *Integration of Immigrants on the Swedish Labour Market: Recent Trends and Explanations*, Working Paper Series 2014:9, Linnaeus University Centre for Labour Market and Discrimination Studies, ss.1-43.

ALEXANDER, M. (2003). *Local policies toward migrants as an expression of Host-Stranger relations: A proposed typology*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(3), ss.411-30.

ALONSO, S., FONSECA, S. C. (2012). *Immigration, left and right. Party Politics*, 18(6), 865-84.

ANDERSSON, R. (2006). *Breaking Segregation'-Rhetorical Construct or Effective Policy? The Case of the Metropolitan Development Initiative in Sweden*, *Urban Studies*, Cilt 43, Sayı 4, ss. 787-799.

ARAI, M., Vilhelmsson, R. (2004). *Unemployment-risk differentials between immigrant and native workers in Sweden*. *Industrial Relations*. 43(3): 690-698.

ARANGO, J. (2000). *Explaining migration: a critical view*. *International Social Science Journal*, 52(165), 283-96.

BALE, T. (2008). *Turning round the telescope. Centre-right parties and immigration and integration policy in Europe1*. *Journal of European Public Policy*, 15(3), 315-30.

BECK, J. (2014). *The role of integration policies for migrants' outcomes in the labour market in Germany, Sweden and UK*. Bachelor Thesis. University of Twente, Netherlands.

BEVELANDER, P. (1999). *The employment integration of immigrants in Sweden*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 25, n. 3, pp. 445-468.

BEVELANDER, P. (2004). *Immigration patterns, economic integration and residential segregation: Sweden in the late 20th century*. Current themes in IMER Research, www.bit.mah.se/MUEP.

Bostads- och byggnadsstatistisk årsbok (2012). (<http://www.scb.se>). (Erisim: 10.06.18).

CARD, D. (2001). *Immigrant inflows, native outflows, and the local labor market impacts of higher immigration*. *Journal of Labor Economics* 19(1): 22-64.

CARLSSON, S. (1970). *Svensk Historia*. Vol. 2, Bonniers, Stockholm (in Swedish).

DAHLSTEDT, M., Bevelander, P. (2010). *General versus vocational education and employment integration of immigrants in Sweden*. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 8, 158-192.

GRAND, C., SZULKIN, R. (2002). *Permanent disadvantage or gradual integration: explaining the immigrant-native earnings gap in Sweden*. *Labour*, 16, 37-64.

HAMMAR, T. (1985). *European immigration policy. A comparative study*. Cambridge: Cambridge University Press.

HAMMARSTEDT, M., SHUKUR, G. (2007). *Immigrants' relative earnings in Sweden - a quantile regression approach*. *International Journal of Manpower*, 28, 456-473.

HOLMQVIST, E., BERGSTEIN, Z. (2009). *Swedish Social Mix Policy: A General Policy without an Explicit Ethnic Focus*, *Journal of Housing and the Built Environment*, Cilt 24, Sayı 4, ss. 477-490.

- KUHLMAN, T. (1991). *The economic integration of refugees in developing countries: a research model*. Journal of Refugee Studies, Vol. 4, No. 1., 1-20.
- LEMAIRE, G. (2007). *The Integration of immigrants into the labour market: the Case of Sweden*. OECD DELSA/ ELSA /WD/ SEM(2007)3, Paris.
- LINDBOM, A. (2001). *Dismantling Swedish housing policy*. Governance, Vol. 14, Issue 4, pp. 503-526.
- LUNDBORG, P. (2013). *Refugees' employment integration in Sweden: Cultural distance and labour market performance*. Review of International Economics, 21, pp. 219-232.
- MESSINA, A. M. (2002). *West European immigration and immigrant policy in the new century*. Westpot and others: Praeger.
- Migrationsverket, <http://www.migrationsverket.se/English/About-the-Migration-Agency/Facts-and-statistics-/Statistics.html> (Erisim: 04.06.18)
- OECD (2016). *Working together: skills and labour market integration of immigrants and their children in Sweden*. OECD Publishing, Paris.
- REGERINGSKANSLIET (2002). *Swedish integration policy for the 21st century*, Stockholm.
- RINIÖLO, V. (2016). *Sweden: a country of opportunities and constraints for migrant integration*. Paper Ismu, pp. 1-22.
- ROBINSON, V. (1999). *Migration and public policy*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- ROOTH, D.O. (1999). *Refugee migrants in Sweden, educational investments and labour market integration*. Lund Economy Studies number 84, Lund.
- RYDING, Z.C. (2001). *Where you come from decides where you are heading a qualitative study of well-educated migrants entering the labor market in Sweden*. Working Paper Series 7, The Sociology Department, Uppsala University, Uppsala.
- SCOTT, K. (1999). *The migrant experience: changing employment and income patterns in Sweden, 1970-1993*. Lund Studies in Economic History 9, Lund University Press, Lund.
- Statistics Sweden (SCB), (2017). *Special Processing by Labour Force Surveys*.
- WIESBROCK, A. (2011). *The integration of immigrants in Sweden: a model for the European Union?*. International Migration, Vol. 49 (4), pp. 50-66.

Summary

In accordance with the OECD data, immigrant population in Sweden has nearly arosen to 16% of the total population of the country. This ratio enables Sweden as being the most immigrant accepting state regarding her population among OECD countries. One of the main reasons which shapes Swedish immigrant policy is the need for workforce in Sweden's growing economy. Immigrant numbers that have increased following acceptance of Syrian asylum seekers particularly in 2015 consist of mostly low-skilled and uneducated part of the society. By this view, some issues such as education of immigrants, learning local language, finding housing and vocation have arosen. Unless Sweden could not pursue an effective integration process, it is likely that Sweden may not afford any more supporting such a high number of this amount immigrants.

Sweden had implemented more moderate policies regarding immigrant acceptance since World War II than any other European countries did. Thus, an increasing number of immigrants preferred Sweden. However, irregular immigrant flows brought integration issues and problems. Surely, an integration policy which could enable to sort out all problems of immigrants of different cultures and integrate them totally to that current societal system

in Sweden may likely be difficult to pursue. Nevertheless, putting benevolent efforts in line with the policies and laws that would render possible easier integration may likely diminish arising issues and problems in this context. Thus, Sweden ensured those benevolent steps towards resolution of immigrant issues via policies regarding social state, equal rights and liberties. However, those steps had continued until restriction and limitation policies implemented by right-coalition government in the 2000s.

Success of Sweden in immigrant policies in comparison to other European states is attributed to those policies stemming from equitable rights and responsibilities for everybody including immigrant and native Swedish citizens. Thus, until the years 2000s, integration of immigrants was tried to be accomplished via equitable policies implemented in this vein. However, some difficulties faced in the implementation and practice regarding immigrant integration hindered desired results and solutions to be procured. The key integration issue to be resolved was composed of difficulties that immigrants faced in having access to language, housing and vocation potentials and chances. In order to eliminate this problem, relevant tasks such as free language training as well as offering housing and vocational options for immigrants had been handed over to local administrations. However, since status of immigrants had not been defined in Swedish housing provision policies, this issue was conducive to build discriminatory attitudes among Swedish native. Another significant issue was to enable immigrants to have a relatively-permanent vocation and to integrate them into Swedish business life. An increasing number of low-skilled immigrants has been one of the main reasons for the rise of this problem. Thus, in this study, Sweden's immigrant policies and outcomes of these policies discussed.

Avrupa Komşuluk Politikası'nda Demokrasi Teşviki: Ermenistan Örneği ve İç Dinamiklerin Değerlendirilmesi

Fulya AKGÜL DURAKÇAY*, Özge BOZKAYA**

Öz

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte uluslararası ilişkilerin güvenlik gündeminin değişmesi ile Avrupa Birliği (AB) 1990'ların sonundan itibaren demokrasiyi teşvik eden uluslararası bir aktör olarak evrilmiştir. AB, Avrupa Komşuluk Politikası'nda demokrasi teşvikini; Birlik normlarının, değerlerinin ve standartlarının komşu ülkelere aktarılması yoluyla güvenlik stratejisi temelinde ele almaktadır. AB'nin demokratikleşme süreçlerinin ülke içi dinamikler ile iç içe olduğunu kabul ettiği demokrasi teşviki politikalarının başarısı, üçüncü ülkelerin istek, irade ve yetkinliklerine bağımlı kalmaktadır. Bu çalışmada, AB'nin demokrasi anlayışı ve demokrasi teşviki politikası Komşuluk Politikası ve Ermenistan örneği üzerinden incelenmektedir. AB'nin Ermenistan ile kurumsal ilişkileri demokrasi teşviki bağlamında tarihsel olarak incelenmekte ve AB'nin koşulluluk ve sosyalleşme mekânizmalarına ne ölçüde başvurduğu analiz edilmektedir. Ermenistan'ın kurumsal yapısı, geleneksel yönetim anlayışı, sivil toplumun gelişmesinin önündeki engeller ve ülkedeki siyasi, iktisadi, sosyal ve askeri Rusya nüfuzu Ermenistan'da demokrasi teşviki sürecindeki AB etkisini belirleyici unsurlar olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Komşuluk Politikası, Demokrasi Teşviki, Ermenistan, İç Dinamikler

Democracy Promotion in the European Neighbourhood Policy: The Case of Armenia and an Assessment of Internal Dynamics

Abstract

The European Union (EU) has evolved as an international democracy promoter actor since the 1990s as the security agenda of the international relations have changed with the end of the Cold War. The EU approaches its democracy promotion within the basis of its security strategy through the transfer of the EU norms, values and standards to neighbouring states in the European Neighbourhood Policy. The EU by admitting that the process of democratisation is intertwined with domestic contexts is dependent on

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 26.11.2018

Kabul/Accepted: 11.04.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.486612>

* Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir, Türkiye, E-posta: fulya.akgul@deu.edu.tr, fulya.akgul@hotmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-0200-7911>

** Doktora Öğrencisi, YÖK 100/2000 Göç Çalışmaları Bursiyeri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Çalışmaları Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye, E-posta: ozgebozkaya5@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-3389-3370>

third countries' desires, wills and competences for the success of its democracy promotion policies. This study analyses the EU's comprehension of democracy and democracy promotion policies within the context of the Neighbourhood Policy and the case of Armenia. The EU's institutional relations with Armenia are analyzed historically on the basis of its democracy promotion and the extent that the EU adheres to the mechanisms of conditionality and socialization is evaluated. Armenia's institutional structure, its traditional administration approach, impediments for the development of civil society and Russian political, economic, social and military dominance in Armenia are discussed as determining factors for the EU's impact on Armenia's democracy promotion process.

Keywords: The European Union, The European Neighbourhood Policy, Democracy Promotion, Armenia, Internal Dynamics

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile demokrasiye geçen ülkelerin sayısı artmış ve Avrupa Birliği (AB) değişen güvenlik gündemi ile birlikte demokrasiyi teşvik eden uluslararası bir aktör rolünü üstlenmiştir. 2004 genişlemesi ile AB'nin sınırları Doğu Avrupa'ya doğru kaymış ve komşuları değişmiştir. En geniş katılımlı bu genişleme neticesinde, AB'nin karşı karşıya olduğu güvenlik tehditleri değişmiş ve genişlemenin sınırlılığı dile getirilmeye başlanmıştır. Bu durum, Birliğin komşularına üyelikten az, işbirliğinden fazla bir vaat sunacağı bir politika oluşturmada etkili olmuştur. Bu doğrultuda, AB'nin bir dostlar halkasına ihtiyacı olduğu savından hareketle oluşturulan Avrupa Komşuluk Politikası, üyelik vaadinin yer almadığı fakat komşulardan demokratikleşme yönünde birtakım reformların beklendiği yapısal bir dış politika anlayışı ile birleştirilmiştir. 2004 yılında yayımlanan Komşuluk Strateji Belgesi uyarınca Ermenistan dâhil olmak üzere 16 komşu ülkenin yer aldığı bu politikada, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin yayıldığı güvenli, istikrarlı ve dinamik demokrasilerin varlığı en önemli unsurlardan biri olarak belirlenmiştir.

AB, Komşuluk Politikası çerçevesinde demokrasi teşvikini dış ve güvenlik politikasının amacı ve aracı olarak sunmaktadır. Demokrasi teşvikinde demokratik koşulluluk ve sosyalleşme mekânizmasını kullanan AB, demokratikleşme sürecinin komşu ülkelerin istek, irade ve reformları gerçekleştirme çabalarına bağlı olan iki taraflı bir süreç olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle, Ermenistan örneği üzerinden incelenen bu çalışmada görüleceği üzere demokratikleşmede AB etkisinin koşulluluk ve sosyalleşme aracılığı ile özellikle eski Sovyet ülkelerine nüfuz etmesinin önünde, ülkelerin kendi iç dinamiklerinin etki alanı önemli bir gündem maddesidir. Demokrasi teşviki doğrultusunda AB'nin Ermenistan'dan beklediği siyasi reformlar demokratik kurumların kapasitenin geliştirilmesi, adil, özgür ve şeffaf seçimlerin gerçekleştirilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesi ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Eski Sovyet ülkelerinde devam etmekte olan ulus-devlet inşa etme süreçleri göz önünde bulundurulduğunda, AB demokrasi teşviki çerçevesinde üçüncü ülkelere yayılması hedeflenen normatif değerlerin ve kuralların üyelik vaadinin yer almadığı Komşuluk Politikası altında sınırlı bir etkinlik alanı bulunmaktadır.

Çalışmada, ilk olarak AB'nin demokrasi teşviki anlayışı incelenmektedir. Bu amaçla, AB'nin demokrasi teşviki politikalarını geliştirmesinde ve demokrasi anlayışını sunmasında kaynaklık eden temel belgeler incelenmektedir. Daha sonra, Ermenistan'ın içinde yer aldığı Avrupa Komşuluk Politikası'nın demokrasi teşviki ayağı ele alınmaktadır. AB'nin Ermenistan ile kurumsal ilişkileri demokrasi teşviki bağlamında tarihsel olarak

incelenerek AB'nin koşulluluk ve sosyalleşme mekânizmalarına ne ölçüde başvurduğu analiz edilmektedir. Sonrasında ise, Ermenistan'ın iç dinamikleri göz önünde bulundurularak AB'nin demokrasi teşvikinin önündeki engellerin bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu kapsamda, AB'nin demokrasi teşviki aracılığı ile Ermenistan'da yaratması beklenen etkide ne derece yeterli olup olamayacağı sorusuna iç dinamikler temelinde bir yanıt aranmaktadır. Belirleyici iç dinamikler olarak Ermenistan'ın kurumsal yapısı, geleneksel yönetim anlayışı, sivil toplumun gelişmesinin önündeki engeller ve ülkenin siyasi, iktisadi ve sosyal yapısı üzerinde hissedilen Rusya nüfuzu ele alınmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki Politikalarının Temelleri

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte demokrasiye geçiş sürecine başlayan ülkelerin sayısının artması ve Batı'daki devletlerin ve uluslararası örgütlerin demokrasinin teşviki, korunması ve tesisini dış politika gündemlerine almaları ile demokrasiyi teşvik eden devlet ve uluslararası kuruluşlar uluslararası siyasette ön plana çıkmaya başlamıştır. Böylelikle, 1970'li ve 1980'li yıllarda demokratikleşmenin ulusal koşullara bağlı olduğunu ve otoriter rejimlerden demokrasiye geçişte ulusal güçlerin, aktörlerin ve hesaplamaların belirleyici olduğunu dile getiren hâkim görüşe alternatif görüşler çıkmaya başlamıştır (Tolstrup, 2014, s. 4). Tolstrup, Pridham'ın 1991 yılında "*demokrasiye geçiş çalışmalarında uluslararası boyutun unutulmuş ve ihmal edilen unsur*" olduğu tespitinin doğruluğunu vurgulamaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren demokrasiye geçişte uluslararası faktörlerin de iç faktörler kadar önemli olabileceğini dile getiren görüşler artarak literatürde önemli bir yer edinmiştir.

AB 1990'lı yılların başından itibaren uyguladığı politikalara demokrasi boyutunu ekleyerek demokrasiyi teşvik eden bir aktör rolünü üstlenmiştir. AB, 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması -Avrupa Birliği Antlaşması- ile demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesini ve yerleştirilmesini Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) bir amacı haline getirmiştir (Official Journal of European Communities, 1992). Antlaşma'nın 2012 yılında yayımlanan konsolide metninin 2. maddesinde Birliğin kurucu değerleri "*insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı*" şeklinde belirtilmekte; 21. madde ile AB'nin uluslararası alanda kuruluş, gelişim ve genişlemesinin üzerine kurulu olduğu değerlere göre hareket etmesi ve bu değerleri geliştirmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Official Journal of European Union, 2012). Avrupa Komisyonu 1995 yılında AB'nin üçüncü ülkeler ile sözleşme yolu ile kurduğu ilişkilerde "demokratik prensip ve insan haklarına saygının" yer almasına yönelik yayımladığı tebliğ ile AB dış ilişkilerinde demokrasiye daha fazla yer ayırmaya başlamıştır. Komisyon demokrasi ve insan haklarına saygıyı "vazgeçilmez unsur" olarak tanımlamıştır (Commission of the European Communities, 1995).

AB'nin en başarılı dış politika aracı olarak kabul edilen genişleme politikası kapsamında demokrasi teşvikine bakıldığında, demokrasi ile ilgili koşullara İspanya, Portekiz ve Yunanistan genişlemesi ile yer vermeye başladığı görülmektedir. Böylelikle, AB aday ülkelerin demokratik performanslarını koşulluluk-uyum çerçevesinde değerlendirmeye başlamıştır (Özkurt, 2017, s. 5). AB bu genişlemesinde bir demokrasi tanımı yapmamış, demokrasiyi üyeliğin genel koşulu olarak belirleyerek, bunun altına özgür ve adil seçimlerin gerçekleştirilmesini, demokratik anayasaların ve siyasi partilerin varlığını dâhil etmiştir. (Erdenir, 2012, s. 98). 1993 yılında gerçekleştirilen AB Konseyi Kopenhag Zirvesi'nde AB üyeliğinin önüne siyasal ve ekonomik koşullar getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile entegrasyon gündemine aldığı ve Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkeleri olarak tanımladığı ülkelerin -Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti,

Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya- adaylık süreci ile başlayarak genişleme politikasında bu kriterler uygulanmıştır. Kopenhag kriterleri çerçevesinde aday ülkelere "*demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan hakları ve azınlık haklarına saygıyı ve korumayı garanti eden kurumların istikrarını sağlamış olmak*" yükümlülüğünü getirmiştir (European Council in Copenhagen, 1993, s. 13).

AB demokrasinin sınırlı ve tek bir tanımını yapmamaktadır. AB Konseyi, 2009 yılı toplantısında demokrasinin dışarıdan empoze edilemeyeceğini ancak demokratikleşme süreçlerinin her bir ülkenin iç dinamikleri göz önünde bulundurularak çeşitli finansal ve siyasi araçlar ile desteklenebileceğini bildirmiştir. Demokrasiyi insan haklarına saygı, yoksulluğun azaltılması ve kalkınma ile birlikte ele alan AB, demokrasinin evrensel bir değer olarak vazgeçilmez unsurlarının hesap verilebilirlik ve meşruiyet olduğunun altını çizmektedir (Council of the European Union, 2009, s. 1-3). 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması demokrasiyi AB'nin kuruluşunun ve tüm dış ilişkilerinin temeli olarak tanımlamaktadır. Carothers (2009, s. 5), AB'nin demokrasi yaklaşımının seçimleri ve siyasi özgürlükleri temelinde alan siyasi yaklaşımın ötesine geçtiğini ve kalkınmaya dayalı demokrasi yaklaşımı ile birleştiğini belirtmektedir. Demokratikleşmeyi uzun vadeli bir süreç olarak ele alan bu yaklaşımda siyasi unsurların yanı sıra, sosyo-ekonomik gereklilikler belirleyici olmaktadır. AB'nin demokrasi ve insan hakları teşvikinde kullandığı araçlar siyasi ve sivil özgürlüklerin ötesinde sosyal ve ekonomik özgürlüklerin iyileştirilmesine odaklanmaktadır (Carothers, 2009, s. 16).

1970'li yılların başında Duchêne (1973, s. 19) tarafından "sivil güç" olarak adlandırılan AB, 2000'li yılların başında Manners (2000) tarafından demokrasi ve insan hakları temelinde değer ve normlara yaptığı vurgu sebebi ile "normatif güç" olarak adlandırılmıştır. AB'nin özellikle 2004 yılındaki MDA genişlemesi ile bu ülkelerin demokratikleşmesinde itici bir rol oynaması, AB'nin genişleme politikasında bir "dönüştürücü güç" olarak anılması sağlamıştır (Leonard, 2005; Grabbe, 2006; Börzel & Lebanidze, 2017). Pridham (1999, s. 62) AB'nin demokratik değerleri üyeliğin önünde bir koşul olarak sunması ile ülkelerin demokratikleşme süreçlerinde hayati bir rol oynamasının kendisini "sembolik bir referans noktası" ve "etik destek kaynağı" yaptığını ifade etmektedir. 2012 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazanan AB'nin genişleme politikası en başarılı dış politikası olarak görülmektedir. Bu politika ile AB'nin "Avrupa'nın çoğunun savaş kıtasından barış kıtasına" dönüştürmedeki rolü vurgulanmaktadır (Avery, 2015, s. 174). Eriş (2012, s. 244) genişleme sürecinde AB'nin normlarını yayması ve kurumsallaşma yolu ile güven inşa etmesinin 1945 sonrası yarattığı güvenlik topluluğunu genişletmesi anlamına geldiğini dile getirmektedir.

AB'nin kurumsallaşma ve norm transferi yolu ile üye, aday ve üçüncü ülkelerdeki etkisi literatürde Avrupalılaştırma kavramı ile karşılık bulmaktadır. Radaelli, Avrupalılaştırma'yı "*AB politika yapım süreci içinde oluşturularak, devletlerin ulusal söylem, siyasi yapı ve siyasetlerine entegre ettikleri resmi ve resmi olmayan kurallar, süreçler, politikalar, paradigmlar, tarzlar ve iş yapılış biçimlerinin oluşturulması, yayılması ve kurumsallaştırılması*" olarak tanımlamaktadır (Yazgan, 2012, s. 124). Balkır ve Soyaltın (2018, s. 1) Avrupalılaştırmanın; AB'nin genişleme kararı ile birlikte Doğu Avrupa'ya kaydığını ve böylelikle aday ülkelerde liberal demokrasi prensibi doğrultusunda reformların yapılmasında AB etkisinin kayda değer olduğunu dile getirmektedir.

Kelley (2004, s. 7) uluslararası örgütlerin/kurumların demokrasi teşviki politikalarında demokratikleştirilmesi hedeflenen devletin davranışını değiştirmeye yönelik kullandıkları iki mekânizmanın varlığını dile getirmektedir: koşulluluk ve normatif baskı. Koşulluluk mekânizması ile uluslararası aktörler devlet davranışını teşvik ve yaptırım yoluyla değiştirmeye çalışırken; normatif baskı mekânizmasında somut teşviklerden ziyade normların ikna etme, ayıplama ya da övgü yoluyla kullanılması ile devlet davranışının değiştirilmesi söz konusu olmaktadır. AB'nin özellikle genişleme

politikasındaki demokrasi teşviki başarısı büyük oranda koşulluluk mekânizmasına atfedilmektedir. Schimmelfennig ve Sedelmeier (2002, s. 503) genişlemeyi "*örgütsel kural ve normların kademeli ve yasal olarak yatay kurumsallaşma süreci*" olarak tanımlamaktadır. Sedelmeier (2011, s. 17), AB'nin aday ülkelerde üyelik baskısını koşulluluk stratejisi ile birleştirerek AB norm ve standartlarının yayılmasını sağladığını tespit etmektedir. Böylelikle, AB'nin ülkelerin içyapılarındaki, kurullarındaki ve davranışlarındaki etkisi norm temelli dış teşvik modeline dayanmaktadır (Eriş, 2012, s. 245).

Schimmelfennig, Engert ve Knobel (2003, s. 495-496) AB'nin demokrasi ve insan hakları prensiplerini teşvikte temel stratejisinin "demokratik koşulluluk" olduğunu ve bu koşulluluğu "pozitif koşulluluk" olarak uyguladığını belirtmektedir. Pozitif koşulluluk; ödüllerin verilmesini -üyelik, kurumsal ilişkilerin güçlendirilmesi, iç pazara erişim, vize serbestisi ve finansal yardım gibi- demokrasiye geçiş ve demokrasinin yerleşmesi için talep edilen reformların gerçekleştirilmesine bağlamaktadır. Reformların gerçekleştirilmemesi durumunda ise ödül esirgenmekte, temel strateji "ödül yoluyla güçlendirme" olarak uygulanmaktadır. Negatif koşullulukta ise, demokrasi ve insan hakları ihlalleri ticari ilişkilerin ve finansal yardımların kesilmesi ya da diplomatik ilişkilerin askıya alınması ve kınama gibi (Eylemer, 2010, s. 28) ceza ya da yaptırım ile karşılık görebilmektedir (Veebel, 2009, s. 208).

Smith (2011, s. 1) özellikle üyelik vaadinin yokluğunda, AB'nin komşuluk alanında normatif dönüşümü sağlayacak mekânizmanın sosyalleşme olduğunu savunmaktadır. Sosyalleşme; temel olarak bir topluluğa ait norm ve kurulların karşı tarafın aktörlerine geçirildiği bir süreç olarak tanımlanmakta ve sonucunda aktörlerin yeni normları içselleştirerek uyum göstermeleri beklenmektedir (Checkel, 2006, s. 804). Risse ve Sikkink (1999, s. 5) sosyalleşmeyi uluslararası normların içselleştirilmesi ve ülke içinde uygulanması süreci olarak tanımlamaktadır. Schimmelfennig (2005, s. 828-830) ise sosyalleşme sürecine rasyonel yaklaşımdan bakarak aktörlerin stratejik hesaplarının sosyalleşme sürecindeki temel belirleyici olduğunu dile getirmektedir. Böylelikle, sosyalleşme norm değişikliği yaratmak için tek başına yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda, maliyet-fayda analizlerine ya da güç odaklı siyasi tercihlerine göre hareket eden aktörlerin davranışlarında uluslararası normlara uyup uymamaları bu normları davranışlarında kaynak olarak gösterip göstermemelerine ya da normlara uymamanın yaratacağı maliyete göre belirlenmektedir.

Avrupalılaştırma ve demokrasi teşviki çerçevesinde AB; hem koşulluluk, hem de sosyalleşme mekânizmalarına başvurmaktadır. AB; Latin Amerika ve Güney Avrupa'da 1970'li yılların ortalarında başlayan üçüncü demokrasi dalgası itibariyle demokratik geçiş süreçlerini desteklemiş ve demokrasi teşvikinde bağıntı siyasetine (*linkage politics*) başvurmuştur. Bağıntı siyasetine dayalı demokrasi teşviki modelinde temel yöntem demokratikleşmeyi aşağıdan yukarı bir süreçle yürütmeleri için hükümet dışı aktörlerin güçlendirilmesidir. Bu hususta, ulusaşırı bağıntılar kurularak sosyalleşme mekânizması ön plana çıkarılmaktadır. Hedef ülkede demokratikleşmeyi savunan sivil toplum ve/veya siyasi aktörler / partiler / gruplar doğrudan desteklenmektedir (Lavenex & Schimmelfennig, 2011, s. 886-891). AB demokratikleşmesi hedeflenen ülkedeki hükümet ve sivil toplum örgütleri, üniversiteler, bilim kuruluşları ve özel sektör birimleri gibi hükümet dışı aktörler ile etkileşime geçerek sosyalleşme yolu ile kendi norm, kural ve değerlerinin transferini hedeflemektedir (Balkır & Soyaltın, 2018, s. 77-78). Ayrıca, dolaylı bir yöntem olarak, demokratikleşmenin sosyo-ekonomik gerekliliklerini yerine getirebilmesi için ticaret, yatırım ve finansal yardımlar aracılığı ile hedef ülkenin kalkınmasına destekte bulunmaktadır (Lavenex & Schimmelfennig, 2011, s. 891). Levitsky ve Way (2005, s.21-25) bağıntıyı bir ülkenin dış aktör ile olan bağlarının yoğunluğu olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, demokrasi teşvikinin başarısı dış aktör

ile hedef ülke arasındaki coğrafi, ekonomik, toplumsal, iletişimsel ve uluslararası sivil toplum bağlantılarına bağlı kalmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte yakın komşularında demokratikleşme hareketlerinin yoğunluk kazanması ve birçok Avrupa ülkesinin Birlik'e katılım istek ve niyetlerini açıklamaları ile AB, demokrasi teşviki politikalarında koşulluluk mekânizmasını bir kaldıraç (*leverage*) olarak kullanmaya başlamıştır. Kaldıraç; demokratikleşme için dış baskı olarak tanımlanabileceği gibi (Baracani, 2010, s. 307), otoriter hükümetlerin demokrasi teşviki politikalarını sürdüren dış aktör karşısındaki kırılganlıkları ya da hassasiyetleri olarak da tanımlanabilmektedir (Levitsky & Way, 2005, s. 21). Koşulluluk mekânizmasının bir kaldıraç olarak başarısı dış aktör ile hedef ülke arasında dış aktör lehine asimetrik bir karşılıklı bağımlılık ilişkisinin bulunmasına bağlıdır. Ayrıca, dış aktör açısından demokrasi teşviki ile çatışan başka bir dış politika önceliği bulunmaması gerekmektedir (Levitsky & Way, 2005, s. 21-22). Hedef ülke açısından ise karar alıcı aktörlerin dış aktörün kural, norm, davranışı ya da politika değişimi taleplerini yerine getirmeleri için rasyonel aktör modeli çerçevesinde teşvikler ile yaptırımların fayda-maliyet analizinin yapılmasını beraberinde getirmektedir (Kubicek, 2003, s. 17). Bu hususta, demokrasi teşvikinin başarılı olabilmesi için AB'nin demokratik reformların gerçekleştirilmesine koşul olarak sunduğu ödüllerin, ülke içi uyum maliyetlerden yüksek olması beklenmektedir (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2004, s. 672-673). Kaldıraç modelinin başarısının bağlı olduğu bir diğer unsur ise hedef ülke kimlik, norm ve değerlerinin AB kimlik, norm ve değerleri ile özdeşleşme düzeyidir. Yüksek özdeşleşme düzeyi dış aktörün demokrasi teşviki başarısını etkilemektedir (Sedelmeier, 2011, s. 16).

Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Çerçevesinde AB'nin Demokrasi Teşviki

AB'nin MDA genişlemesi ile birlikte sınırları ve komşuları değişmiştir. AB'nin komşularına yönelik tarihsel yaklaşımı AB norm, kural ve koşulları ile uyum sağladıkları müddetçe üçüncü ülkelere üyelik perspektifinin açık tutulması olmuştur. Ancak, bu genişleme ile birlikte AB'nin "genişleme yorgunu" olduğuna, genişlemenin sınırlılığına ve "hazmetme kapasitesinin" varlığına yönelik söylemler ortaya çıkmıştır (Yazgan, 2015, s. 250). Yeni komşuların siyasi, iktisadi ve toplumsal yapıları ile demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarındaki durumlarının AB düzeyinin oldukça altında olması AB için muhtemel güvenlik sorunlarını gündeme getirmiştir (Hürsoy & Kutlu, 2018, s. 170). AB'nin yeni komşularında istikrarı sağlama ihtiyacı (Smith, 2005, s. 758) Birliğin komşularına yönelik genişleme dışında yeni bir politika geliştirmesini gerektirmiştir.

AB'nin ilk olarak 2002 yılında ortaya attığı ve yalnızca Doğu Avrupa komşularına yönelik "Geniş Avrupa" fikri (Council of the European Union, 2012) dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi tarafından "kurumlar dışındaki her şey" ve "ortaklıktan fazlası ve üyelikten azı" olarak tanımlanmıştır (European Commission, 2002). Avrupa Komisyonu'nun 2003 yılında yayımladığı "Geniş Avrupa - Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımız ile İlişkilerde Yeni Bir Çerçeve" başlıklı belgede AB'nin etrafında bir "dostlar halkası" kurma niyeti açıklanmıştır (Commission of the European Communities, 2003, s. 4). AB'nin bu niyeti; hem Birliğe yeni katılan üyelerin varlığı ile çeşitlenen kimlik, çıkar ve ihtiyaçlarına cevap verebilen bir politika, hem de üyelik perspektifi verilmesi düşünülmeyen ülkelerin AB'den beklentilerini karşılamaya yönelik bir politika oluşturma çabası ile iç içedir (Hatipoğlu, 2004, s. 222).

AB 2003 yılında aynı zamanda ilk kez Avrupa Güvenlik Stratejisi'ni (AGS) yayımlamış ve bu belgede Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin iç ve dış boyutlarının birbiri ile bağlantısına vurgu yapmıştır. Terörizm, kitle imha silahlarının

yaygınlaştırılması, bölgesel çatışmalar ve organize suçlar güvenlik tehditleri olarak belirlenmiştir. Belgede "*hukukun üstünlüğü ve demokrasinin yayılmasının otoriter rejimlerin güvenli, istikrarlı ve dinamik demokrasilere dönüşümünü getirdiği*" vurgulanarak güvenlik ile demokrasi arasındaki bağlantıya değinilmiştir. AB'nin kendi güvenliği, değerlerinin teşviki ile birlikte ele alınmaktadır. Nitekim AGS'de güvenliği sağlamanın en iyi yolunun iyi yönetilen demokratik devletlerin yer aldığı bir dünya olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, komşuluk bölgesinde güvenliğin inşa edilmesi AB'nin stratejik hedeflerinden biri olarak ilan edilmiştir (European External Action Service Strategic Planning, 2003, s. 2-8).

2004 yılında Avrupa Komisyonu'nun yayımladığı Avrupa Komşuluk Strateji Belgesi ile AB'nin 16 komşusuna yönelik –Doğu'da Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile Güney'de Cezayir, Fas, Filistin, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Tunus ve Ürdün- Avrupa Komşuluk Politikası başlatılmıştır. AB Komşuluk Politikası'nın amacını hem kendisinin, hem komşularının refah, istikrar ve güvenliğini artırmak olarak belirlemiştir (Commission of the European Communities, 2004). Avrupa Komşuluk Politikası'nın temel değerleri demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, piyasa ekonomisi prensipleri, iyi yönetim ve sürdürülebilir kalkınma olarak bildirilmiştir (Kahraman, 2005, s. 2).

Arap Baharı ve Suriye krizinin etkisi ile Güney komşularında yaşanan beklenmedik değişiklikleri yönetmek için AB 2011 yılında Komşuluk Politikası'nı revize etmiştir (Dandashly, 2018, s. 65). AB, Güney komşularındaki demokratik geçişi daha aktif olarak desteklemek istediğini göstermek için "Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı için Ortaklık" bildirisini yayımlamıştır. Bu ortaklık altında ele alınacak işbirliği alanları demokrasi, insan hakları, sosyal adalet, iyi yönetim ve hukukun üstünlüğü olarak belirlenmiştir (European Commission, 2011a, s. 2). Revize edilmiş Komşuluk Politikası'nda AB, komşularında sınırlı etki yarattığını kabul ederek (European Commission, 2011b) "derin ve sürdürülebilir demokrasi" anlayışını dile getirmiştir. Derin ve sürdürülebilir demokrasinin unsurları ise şu şekilde sıralanmaktadır: özgür ve adil seçimler, ifade özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, basın ve medya özgürlüğü, yargının bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele ile ordu üzerinde demokratik denetim (European Parliament, 2017).

2015 yılında bir kez daha revize edilen Komşuluk Politikası'nda AB, istikrar ve güvenlik vurgusunda bulunarak, istikrarsızlığın temel sebeplerini ortadan kaldırmayı amaç edindiğini bildirmiştir. Bu bağlamda, komşular ile daha güçlü ortaklıklar kurarak yoksulluk, eşitsizlik, zayıf sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, yolsuzluk, adaletsizlik ve fırsat yoksunluğu ile mücadele edilmesi hedeflenmiştir. Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü teşvik edeceğine dair taahhüdünü yinelemekle birlikte AB, Komşuluk Politikası'nda odağın güvenlik olacağını belirtmiştir. Böylelikle, yeni Komşuluk Politikası'nın belirlediği üç müşterek işbirliği alanı istikrar için iktisadi kalkınma, güvenlik ile göç ve hareketlilik olmuştur (European Commission, 2015). Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ikili ilişkilerde güvenlik boyutuna öncelik vereceğinin sinyallerini veren AB, 2016 yılında yayımladığı AB Küresel Stratejisi ile vatandaşlarının menfaatleri ve AB'nin güvenlik, barış ve refah tesisini etkileyecek terörizm, iktisadi dalgalanma, iklim değişikliği ve enerji güvensizliği gibi güvenlik tehditleri üzerinde durmuştur (European External Action Service, 2016, s. 1-15).

Kelley (2006, s. 30-31) Komşuluk Politikası'nın varoluş sebebinin AB'nin genişleme stratejisi olduğunu ve AB'nin genişleme süreçlerinde insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne ilişkin reformları teşvikinden öğrendikleri ile bu politikayı kurguladığını dile getirmektedir. Nitekim AB, genişlemede kullandığı koşulluluk mekânizmasını başarılı bulmakta ve komşuluk alanına da uygulamaktadır. AB talep ettiği reformların gerçekleştirilmesi koşulu ile şu teşvikleri önermektedir: a) iç pazarına

katılım, b) tercihli ticaret anlaşmaları, c) yardımların artırılması, d) göç ve kişilerin dolaşımının kolaylaştırılması, e) ortak güvenlik tehditlerine karşı genişletilmiş işbirliği, f) çatışma önleme ve kriz yönetiminde AB'nin siyasi rolünün artırılması, g) insan haklarını teşvik ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi h) ulaşım, enerji ve haberleşme ağlarına ve Avrupa Araştırma Alanı'na entegrasyon (Commission of the European Communities, 2003). Dönemin AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası'ndan sorumlu Yüksek Temsilcisi Catherine Aston komşuluk alanında derin ve sürdürülebilir demokrasi görmek için gerekli olduğunu belirttiği bu teşvikleri "para-pazar-hareketlilik" olarak özetlemektedir (European Union, 2011). Ayrıca AB, Komşuluk Politikası'nda "daha fazlası için daha fazlası" (*more for more*) prensibi ile talep edilen reformların gerçekleştirilmesi durumunda AB'nin ilgili ülkeye desteğini artıracığını belirtmektedir (European Commission, 2014a).

AB Komşuluk Politikası çerçevesinde başlıca finansal araç olarak Avrupa Komşuluk Aracı'nı (*ENI*) kullanmaktadır. 2014-2020 dönemi için 15,4 milyar avro bütçeye sahip bu araç ile insan hakları, temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve iyi yönetim ve güçlü sivil toplumun teşvik edilmesi hedeflenmektedir (European Union, 2017). AB, demokrasi teşviki için ayrıca Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı'nı (*EIDHR*) kullanmaktadır. Fonların büyük bir kısmı sivil toplum örgütlerine ve risk altındaki insan hakları savunucularına ayrılırken, seçim yardımları ve AB seçim gözlem misyonlarını desteklemek için de fon ayrılmaktadır. 2014-2020 dönemi için 1,33 milyar avro bütçesi olan bu aracın diğer finansal araçlardan temel farkı hibe için üçüncü ülke hükümetinin iznini gerektirmemesidir (Zamfir, 2018, s. 4).

Komşuluk Politikası'nın oluşturulma aşamasında bu politikanın amacı "AB'nin özünü oluşturan prensipler, değerler ve standartlar bütünün komşuluk bölgesine genişletilmesi" olarak sunulmuştur (European Commission, 2002). AB Komşuluk Politikası çerçevesinde sosyalleşmeyi, koşulluluğu güçlendirici bir strateji olarak kullanmaktadır. Yakın işbirliği ve etkileşim yolu ile hem AB, hem komşu ülkeler sosyalleşme sürecine girmektedir (Sasse, 2008). Siyasi diyaloglar, AB yetkilileri ile komşuluk ülkelerinden çeşitli düzeylerdeki yetkililerin arasındaki resmî temaslar, Birlik ile komşuluk ülkeleri arasında oluşturulan ikili eylem planları ve ilerleme raporları AB'nin kullandığı temel sosyalleşme araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyalleşme ile koşulluluğun hükümetlerarası yapısının ötesine geçilerek hükümet dışı aktörler sosyal öğrenme sürecine dâhil edilmektedir (Kelley, 2006, s. 39-40). Balkır ve Soyaltın (2018, s. 78) AB'nin proje hibeleri, eşleştirme projeleri ve eğitim ve değişim programları ile toplumsal düzeyde etki göstermesinin önemli olduğunu ve uzun vadede politik değişimi getirmede koşulluluktan daha başarılı olmasının beklendiğini dile getirmektedir. Ancak, AB'nin taleplerinin mesruiyetinin ve AB kimlik ve değerleri ile ulusal kimlik ve değerlerin özdeşleşme düzeyinin yüksek olmasının belirleyiciliğine dikkat çekmektedir.

AB Komşuluk Politikası'nda kullandığı araçları her ülkenin kendi siyasi, iktisadi ve toplumsal koşullarına uygun olarak kullanarak kullandığını belirtmekte ve bu yaklaşımını farklılaştırılmış ve esnek olarak tanımlamaktadır (Koenig, 2016, s. 4). Avrupa Komşuluk Politikası'nın oluşturulmaya başlandığı ilk yıllardan itibaren Eylem Planlarının her ülkenin kendi özelliklerinin dikkate alınarak hazırlanması ve komşu ülkelerin reformları gerçekleştirmelerindeki performansları izlemek için bir araç olarak kullanılması bu esnek yaklaşımı gösterir niteliktedir (Hatipoğlu, 2004, s. 226). AB Komşuluk Politikası'nın AB çıkar ve önceliklerinin tek taraflı bir süreçle komşu ülkelere empoze edilmesinin söz konusu olmadığını, sürecin müşterek değerlerin ve ortak çıkarların ortak sahiplenmesine dayandığını belirtmektedir (Commission of the European Communities, 2004, s. 8). Böylelikle, demokrasi teşvikinde bir dış aktör olarak AB'nin rolü kadar ilgili devletin iç dinamikleri belirleyici rol oynamaktadır.

Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan ve Romanya'nın 2007 yılında AB'ye üyeliği ile AB, Karadeniz bölgesinde yer alan komşularına yönelik daha kapsamlı bir politika oluşturma ihtiyacı hissetmiştir. Karadeniz Sinerjisi ile başlatılan bu yaklaşım, 2008 Rusya-Gürcistan savaşının da etkisi ile Doğu komşularına yönelik farklılaştırılmış bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç ile pekiştirilmiştir. Böylelikle AB, toprak bütünlüğü ve devlet olma normuna desteğini belirterek Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'ya yönelik Doğu Ortaklığı Girişimi'ni başlatarak ikili ve bölgesel olarak çok taraflı ilişkileri derinleştirmeyi amaçlamıştır (Commission of the European Communities, 2008, s. 2-4). Doğu Avrupa'da ve Güney Kafkasya'da yaşanan renkli devrimler ve AB yanlısı yönetimlerin başa geçmesi ile Rusya'nın bölgede etkisini artırmak için izlediği politikalar AB'nin bölgede yeni bir bölgesel aktör olarak rolünü pekiştirmesini gerektirmiştir (Gültekin-Punsmann & Nikolov, 2008, s. 115).

Doğu Ortaklığı kapsamında Birlik; ortaklarının AB yasama, standart ve normları ile yakınlaşmalarını sağlayarak entegrasyonu ilerletmeyi amaçlamıştır (Huff, 2011, s. 12). Siyasi ilişkilerin derinleştirilmesi için Ortaklık Anlaşmalarının (*Association Agreements*) müzakere edilerek imzalanması ve buna bağlı olarak ekonomik ilişkilerin derinleşmesi için Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanlarının kurulması ile vize kolaylaştırma ve/veya serbestliği demokratik reformların karşılığında teşvikler olarak önerilmiştir (Council of the European Union, 2009). AB Doğu ortaklarının demokratik ve pazar ekonomisine geçiş odaklı reformları gerçekleştirmeleri için ek ve somut destekler vereceğini belirtmiştir. Doğu Ortaklığı çerçevesinde dört işbirliği alanı belirlenmiş ve bu alanların ilkini demokrasi, iyi yönetim ve istikrar oluşturmuştur. Diğer alanlar ise ekonomik entegrasyon ve AB politikaları ile uyum, enerji güvenliği ve hareketlilik ile bireyler arası etkileşimdir. Ortaklık Anlaşmaları için müzakerelere başlanması demokratik koşulluluk ilkesine bağlanarak demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları bağlamında yeterli ilerlemenin kaydedilmesinin gerekliliği ile Avrupa Konseyi, AGİT, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ortaya konan uluslararası standartlara uyulmasının gerekliliği ifade edilmiştir (Commission of the European Communities, 2008, s. 2-4).

Doğu Ortaklığı çerçevesinde ikili ilişkilerin ötesine geçilmesi amaçlanarak çok taraflı etkileşimin öne çıkması ile sosyalleşme mekanizmasına verilen önem artırılmıştır. Bu bağlamda, AB Doğu Ortaklarının en üst düzey yetkilileri arasında düzenli toplantı yapılması yeniliğini getirmiştir. Böylelikle devlet başkanları ya da hükümet başkanları iki yılda bir, dış işleri bakanları ise yılda bir olmak üzere düzenli olarak görüşmektedir. Üst düzey siyasi etkileşime ek olarak Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu kurularak ülkeler arası sivil toplum diyaloglarının geliştirilmesi hedeflenmiştir (Council of the European Union, 2009). Avrupa Komşuluk Politikası'nın hükümet odaklı yaklaşımını tamamlayıcı olarak Doğu Ortaklığı çok düzeyli ve çok taraflı yaklaşımı ile EuroNest Parlamenterler Meclisi, Doğu Ortaklığı için Bölgesel ve Yerel Yönetimler Konferansı (CORLEAP) ve İş Forumu oluşturulmuştur (Freire & Simao, 2013, s. 179).

Avrupa Birliği-Ermenistan İlişkilerinin Kurumsal Temelinde Demokrasi Teşviki

AB, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sınırlarının dayandığı eski Sovyet Sosyalist ülkeleri ile ilişkilerini iki farklı politika ile düzenlemiştir. Bu politikaların ilki, entegrasyon ve üyelik perspektifinin yer aldığı Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri olarak tanımladığı ülke grubuna yönelik geliştirilmiştir. Bu ülkelerle PHARE (*Poland and Hungary Action for Restructuring of the Economy*) finansal yardım aracı ile desteklen Ortaklık Anlaşmaları imzalanmıştır. Estonya, Letonya ve Litvanya bu grupta yer alırken, içlerinde Ermenistan'ın da yer aldığı Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarına kavuşan

diğer ülkeler Yeni Bağımsız Devletler olarak adlandırılmıştır. Yeni Bağımsız Devletler TACIS (*Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States and Georgia*) finansal yardım aracı ile desteklenmiş ve bu devletlerle Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları imzalanmıştır (*Partnership and Co-operation Agreements*) (Solonenko, 2009, s. 713).

AB'nin 1990 yılında başlattığı TACIS programının ilk odağı bu programda yer alan ülkelerin ekonomilerinin iyileştirilmesini ve serbest piyasa ekonomilerine geçişlerini sağlamak olmuştur. Kurumsal, yasal ve idari reformların desteklenmesini amaçlayan TACIS programı altında iki çerçeve programına yer verilmiştir. Bu programlardan ilki olan TRACECA (*Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia*) kapsamında kişilerin ulaşımı ve malların taşımacılığı için bu ülkelerin geleneksel rotası olan Moskova yoluna alternatif bir yol sunularak Avrupa üzerinden dünya pazarlarına erişim imkânının sunulması hedeflenmiştir. Diğer program olan INOGATE (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe*) kapsamında ise teknik yardım vasıtasıyla enerji sektörüne özel yatırımın çekilmesi ve bu alandaki taşımacılığın kolaylaştırılması hedeflenmiştir. AB TACIS programı dışında Azerbaycan ve Gürcistan ile birlikte Güney Kafkasya ülkesi olarak değerlendirdiği Ermenistan'a nükleer güvenlik, insani yardım ve gıda yardımına ilişkin programları aracılığı ile serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinden kaynaklanan ihtiyaçlara yönelik desteklerde bulunmuştur. 1992-2000 yılları arasında AB'nin Ermenistan'a yardımı 280,33 milyon avroyu bulmuştur (Demirağ, 2004-2005, s. 92-94). Ancak, bu programlar kapsamındaki ulusal programların çok kapsamlı ve esneklikten uzak oluşu, henüz geçiş aşamasına başlarında olan ülkelerin ihtiyaç ve önceliklerinin göz ardı edildiği yönündeki eleştirilere yol açmıştır (Şahbazov, 2015, s. 112).

AB'nin finansal ve teknik yardım araçlarında demokrasi ile ilgili bir gündem oluşturması ise, Avrupa Parlamentosu'nun 1992 yılı bütçesinde demokrasiye yer verilmesini dile getirmesi ile birlikte Avrupa Komisyonu'nu bu finansal araçlarda bir demokrasi programı içermeye karar vermesi ile gerçekleşmiştir (Olsen, 2000, s. 148). Böylelikle, TACIS Demokrasi Programı çoğulcu demokratik toplumların, hukukun üstünlüğünün ve hükümet dışı örgütlerin (*non-governmental organisations NGOs*) teşvik edilmesini amaç edinmiştir (Braithwaite, Eberhardt & Johnson, 1998, s. 5). TACIS demokrasinin yerleştirilmesi hususunda bilgi transferi, teknik yardım ve politika belirlemeye yönelik projeleri destekleyen bir araç olarak kullanılmıştır (Efegil, 2008, s. 67).

TACIS Demokrasi Programı kapsamında "Ermenistan'da Parlamento Seçimi" başlıklı proje ile Ermenistan'da ilk çok partili seçimin gerçekleştirildiği 1995 seçimleri için Fransa ve Birleşik Krallık'tan uzmanlar adaylara ve Merkezi Seçim Komisyonu'na yönelik bilgilendirici seminerler vererek, seçim sistemi, oy hakkı, oyların sayımı ve denetimine ilişkin tanıtıcı yayınlar dağıtmıştır. "Ermenistan Parlamento Seçimlerinin Medya Denetimi" başlıklı proje ile seçim sürecinde şeffaflığın artırılması ve 40 gazeteci ve düzenleyiciye yönelik seminer ile medyada mesleki ahlak kurallarının oluşturulması amaçlanmıştır (Braithwaite, Eberhardt & Johnson, 1998, s. 8-16). Ancak, TACIS kapsamında doğrudan demokrasi teşvikine ayrılan bütçelerin oranı ekonominin iyileşmesine ve pazar ekonomisine geçişe yönelik bütçelere nazaran oldukça sınırlı kalmıştır (Olsen, 2000, s. 149). Bu durum, AB'nin demokrasiye kalkınmacı yaklaşımını yansıtarak, istikrar ve güvenliği sağlamada sosyo-ekonomik göstergelere verilen önemi göstermektedir. 1990'lı yıllarda hem Ermenistan ile ilişkileri, hem de Güney Kafkasya'ya yönelik genel politikası ekonomik temelli olan AB; bölgedeki Dağlık Karabağ meselesinin ve Abhazya ve Güney Osetya'daki çatışmaların çözümünde ikincil bir rol üstlenmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Birleşmiş Milletler (BM)'in çatışmaların çözümüne yönelik çabalarını destekleyici yönde hareket etmiştir (Demirağ, 2004-2005, s. 96).

AB, Ermenistan ile 1996 yılında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalamış ve bu anlaşma 1999'da yürürlüğe girerek 10 yıl geçerli olmak üzere sürenin sonunda kendiliğinden yenilenmiştir. Bu Anlaşma ile ilk kez ekonomik işbirliğinin ötesine geçilerek, siyasi diyalog için bir çerçeve sunulmuştur. Hem üst düzey yetkililer arasında düzenli görüşmelerin yapılmasının, hem de ikili ve çok taraflı platformlarda diplomatik kanallardan yararlanılmasının siyasi diyalogun geliştirilmesine katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Taraflar arasında ticari, finansal ve teknolojik işbirliğinin yanı sıra kültürel işbirliğinin geliştirilmesine yer verilmiştir. AB böylelikle ikili etkileşimin artırılmasını hedefleyerek hem de AB-Ermenistan arasında bağıntı oluşturma yoluna gitmiş, hem de sosyalleşme mekânizmasını kullanmaya başlamıştır.

Anlaşmanın 1. maddesi ticaret, yatırım ve iktisadi ilişkilerin güçlendirilmesinin yanı sıra Ermenistan'ın demokrasiyi yerleştirmek ve pazar ekonomisine geçişi sağlamak için çabalarının desteklenmesine yer vermiştir. Anlaşma, ortaklığın özünü demokrasi, insan hakları ve pazar ekonomisi prensiplerine saygı olarak belirtmiştir. AB demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı prensiplerini dile getirirken BM Sözleşmesi, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı (*the Charter of Paris for a New Europe*) ve AGİT prensiplerine referans vererek demokrasi teşvikinde uluslararası normları pekiştirici bir rol üstlenmiştir. Demokrasi ve insan haklarına ilişkin hususlarda ikili işbirliğinin demokratik kurumların oluşturulması ve yerleştirilmesi, hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi ve insan hakları ile temel özgürlüklerin korunmasına odaklanacağı belirtilmiştir. Bu husustaki teknik yardım programlarının mevzuatın ve düzenlemelerin oluşturulması, ilgili mevzuatın uygulanması, yargı organının ve seçim sisteminin işlerliğinin sağlanmasına yöneleceği dile getirilmiştir. Tarafların parlamenterleri, yargı organı mensupları ve hükümet dışı örgütleri arasında etkileşimin ve hareketliliğin sağlanmasına yönelik teşviklerde bulunmasının gerekliliği ifade edilmiştir (Official Journal of European Communities, 1999).

Avrupa Komşuluk Politikası'nın kurucu belgelerinde üç Güney Kafkasya ülkesi Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan "geniş Avrupa" fikrine dâhil edilmemiş iken; 2004 yılında Avrupa Komşuluk Politikası'nın oluşturulması aşamasında Avrupa Komisyonu'nun tavsiyesi üzerine bu üç ülke Komşuluk Politikası'na dâhil edilmiştir (Commission of the European Communities, 2004). Böylelikle, AB Güney Kafkasya bölgesini Komşuluk Politikası'nın temel amaçlarından biri olan AB'nin dış sınırlarında güvenlik ve istikrarın sağlanmasının dışında görmediğini göstermiştir. İyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yaptığı vurgu ile bölgenin istikrarının ve bölgedeki çatışmalarının çözümünün AB için önemini göstermiştir. Böylelikle AB, hem bu ülkelerin demokratikleşmesinde, hem de çatışmaların çözümünde daha aktif bir rol oynayacağını sinyali vermiştir (Demirağ, 2004-2005, s. 99). AB'nin bu politika değişiminde bölgedeki enerji kaynaklarının, bölgenin önemli bir ulaşım koridoru olmasının ve AB'nin bölgede ekonomik ve siyasi çıkarları olan ABD ve Rusya'ya alternatif oluşturmak istemesinin etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Şahbazov, 2015, s. 110-111).

Komşuluk Politikası kapsamında AB ülke temelli Eylem Planları hazırlamıştır. AB-Ermenistan Eylem Planı'nın (*EU/Armenia Action Plan*) müzakerelerine 2005 yılında başlanmıştır. Eylem Planı ile işbirliğinin ötesine gidilmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda, ekonomik entegrasyon ve siyasi diyalogun geliştirilmesi ile istikrar, güvenlik ve refahın artırılması amaçlanmıştır. İlişkilerin yönünü Ermenistan'ın ortak değerlere bağlılığı ve üzerinde anlaşılan öncelikleri uygulamadaki ilerlemesinin belirleyeceğini belirten AB, pozitif ve demokratik koşulluluk ilkesini uygulayacağını göstermiştir. Eylem Planlarını norm ve kural transferi için bir araç olarak kullanan AB; Eylem Planı'nın uygulanması ile Ermenistan'ın AB mevzuatı, norm ve standartlarına yakınlaştırılmasını amaçlamıştır (European External Action Service, 2006). AB, Ermenistan ile Eylem Planı'nın oluşturulmasında önceki kurumsal araçlara oranla daha

esnek davranarak iç dinamikleri daha fazla dikkate almıştır. AB demokrasinin yerleşmesine yaptığı vurguyu artırarak Ermenistan'ın gerçekleştirmesini talep ettiği reformları sunmuştur. AB demokrasi yaklaşımında siyasi ve sivil hakların geliştirilmesini temel almanın yanı sıra, demokratikleşme sürecini sosyo-ekonomik gerekliliklerin iyileştirilmesi ile birlikte ele almaya devam etmiştir. AB ayrıca Eylem Planı ile Ermenistan'ın AB entegrasyonuna yönelik niyetini tanımış ancak bu tanıma sembolik destek düzeyinde kalmıştır.

Eylem Planı ile ilişkilerin seyrinin işbirliğinden entegrasyona doğru derinleştirilmesi hedeflenerek sekiz öncelikli alan belirlenmiştir. Öncelikli alanlardan ilki doğrudan demokrasinin yerleştirilmesine yöneliktir. Yasama organının reformu ile dolandırıcılık ve yolsuzlukla mücadele dâhil olmak üzere demokratik yapıların ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi amacı ile Ermenistan'dan birtakım taleplerde bulunulmuştur. Bu talepler; güçler ayrılığının ve yargının bağımsızlığının fiilen sağlanması, seçimin AGİT standartlarına ve uluslararası standartlara uygun düzenlenmesi, Adalet Konseyi'nin yasama ve yürütmeden bağımsızlığının garanti altına alınması, idari mahkemelerin kurulması, Eylem Planı'nın uygulanmasının izlenmesi ve bu süreçte sivil toplumun katılımının sağlanmasıdır. Öncelikli alanlardan ikincisi Ermenistan'ın uluslararası taahhütlerine uygun olarak insan hakları ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesidir. Bu hususta AB, medyanın bağımsızlığının sağlanması, toplantı yapma özgürlüğünün tesis edilmesi, bireysel mülkiyet hakkının korunması, gözaltı koşullarının iyileştirilerek cezaevleri hukukunun reformu, polis teşkilatında yolsuzluğun önüne geçilmesi ve işkence ile kötü muamelenin ortadan kaldırılması AGİT ve Avrupa Konseyi ile uluslararası işbirliğine gidilmesi ile ilgili reform taleplerinde bulunmuştur. Diğer öncelikli alanlar AB'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik talepleri içererek ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesi için yoksulluğun azaltılması, sosyal uyumun güçlendirilmesi, çevrenin korunması, AB enerji politikasının amaçları ile uyumlu bir enerji stratejisinin uygulanması, Dağlık Karabağ meselesinin barışçıl çözümü için siyasi ve diplomatik çabaların artırılmasını ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesini içermiştir (European External Action Service, 2006).

AB, Ermenistan ile ilişkilerini Doğu Ortaklığı Girişimi çerçevesinde derinleştirmektedir. Doğu Ortaklığı Girişimi kapsamında AB, Ermenistan ile Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanını içeren Ortaklık Anlaşması müzakerelerini tamamlamış ve 2013 Vilnius Zirvesi'nde müzakerelere başlanmasını planlamıştır. Ancak, Ermenistan Anlaşma'yı imzalamama kararını bildirerek Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın yer aldığı Avrasya Gümrük Birliği'ne katılacağını açıklamıştır. Aynı yıl, Ermenistan ile vize kolaylığı ve geri kabul anlaşmaları imzalanmış ve bu anlaşmalar 2014 yılında yürürlüğe girmiştir. (European Commission, 2014b, s. 2). Ermenistan'ın 2 Ocak 2015'te Avrasya Gümrük Birliği'ni kapsayan Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olması ile birlikte AB ikili ilişkilerini Ermenistan'ın bu üyeliğinden doğan yükümlülükleri ile uyumlu olacak şekilde sürdürmeye devam etmiştir. Ekim 2015'te AB Ermenistan ile yeni bir anlaşma üzerine müzakerelere başlanacağını duyurmuş ve müzakerelere Aralık ayında başlamıştır. (European External Action Service, 2016).

Müzakere sürecinin tamamlanması sonucu AB ile Ermenistan arasında 24 Kasım 2017'de Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Bu Anlaşma ile AB, Güney Kafkasya'daki siyasi ve iktisadi varlığını artırdığını belirtmiştir. Anlaşmanın hedefleri arasında Ermenistan'ın AB politikalarına ve programlarına katılımını artırarak siyasi ve iktisadi işbirliğini ve ortaklığı geliştirmek, Ermenistan'da demokrasinin ve siyasi, iktisadi ve kurumsal istikrarın güçlendirilmesine katkıda bulunmak, sınır ötesi işbirliğini ve sınır güvenliğini artırarak iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmek, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı esasında özgürlük, güvenlik ve adalet alanındaki ilişkileri güçlendirmek, kişiler arası etkileşimi artırmak, ticari ilişkileri

geliştirmek ve Ermenistan mevzuatının AB mevzuatına yakınlaştırılmasını desteklemek yer almaktadır. AB reformların şu alanlarda olması gerektiğini belirtmiştir: demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün yerleştirilmesi ve istikrarlılığı ile etkinliğinin sağlanması, insan hakları ve temel özgürlüklere saygının garanti altına alınması, yargının, yasal takibatın ve yasaların uygulanmasının bağımsızlığını temin edecek adli ve hukuki reformlarda ilerleme kaydedilmesi, kamu hizmetinin hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkeleri çerçevesinde reformu ve yolsuzlukla mücadelede etkililiğin sağlanması. AB ayrıca demokratik reformlar ile ekonomik gelişme, sürdürülebilir kalkınma, istikrar ve sorunların barışçıl yollarla çözülmesi arasındaki bağa işaret etmiştir (European Commission, 2017).

AB'nin 2014'ten bu yana iktisadi kalkınma, inovasyon ve kişisel gelişim, hukukun üstünlüğü prensibinin geliştirilmesi, seçim desteği gibi alanlarda Ermenistan'a finansal desteği 120 milyon avroya yaklaşmıştır (European External Action Service, 2018). AB, Doğu Ortaklığı kapsamında AB demokratik norm ve kurallarının aktarımında siyasi aktörler, sivil toplum ve bireyler arasındaki etkileşimin ve sosyal öğrenmenin etkisine verdiği önemi artmıştır. Bu hususta, parti politikalarının zayıf olduğu Ermenistan'da siyasi partilerin Avrupa Parlamentosu ile etkileşimi Doğu Ortaklığı kapsamında gittikçe artmaktadır. EuroNest Parlamenterler Meclisi; Ermenistan'dan 10 parlamenter, Belarus dışındaki diğer Doğu Ortaklığı ülkelerinden parlamenterler ve Avrupa Parlamentosu'ndan 60 parlamenter ile bir araya getirmekte ve ülke parlamenterlerinin AB mevkiidâşları ile sosyalleşmelerini kolaylaştırmaktadır (Kostanyan & Vandecasteele 2013, s. 5-8). AB, Ermenistan'da sivil toplumun gelişimini hem demokratikleşmenin bir aracı olarak gördüğü için desteklemekte, hem de sivil topluma reformların gerçekleştirilmesini denetleyici bir misyon yüklemektedir. Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu aracılığı ile Ermenistan sivil toplumunun Doğu Ortaklığı'nda yer alan diğer ülkelerin sivil toplumları ile diyalogunun kolaylaştırılması sağlanarak, etkileşimleri ve sosyalleşmeleri artırılmaktadır. Sosyalleşmenin bir diğer aracı; Ermenistan'da vize kolaylığı, öğrenci ve akademik personel değişim programları aracılığı ile uygulanmaktadır. 2015-17 yılları arasında Erasmus+ programından 1300 öğrenci ve akademik personel, eşleştirme (*eTwinning Plus*) programlarından ise 70 okul yararlanmıştır (European External Action Service).

AB, Ermenistan'a yönelik demokrasi teşviki politikalarında demokratik koşulluluk ilkesini tutarlı uygulamadığı yönünde eleştirilmektedir. Börzel ve Lebnidze (2017, s. 20) AB'nin Ermenistan'da 2003 yılından beri yapılan seçimlerin sonuçlarının ihtilafli bulunmasına rağmen eleştirilerini sınırlı tuttuğuna ve finansal ve teknik yardımları siyasi reformların gerçekleşmesi koşuluna bağlamadığına dikkat çekmektedir. AB, 2008 seçimlerini takip eden protestolar sırasında yaşanan tutuklamalar, yaralanmalar ve 10 kişinin hayatını kaybetmesi ile sonuçlanan seçim sonrası şiddete yönelik duyduğu endişeyi dile getirmiştir. AB, Ermenistan'dan toplantı ve gösteri yapma hakkına saygı göstererek hukuksuz tutuklanmalara son vermesini isteyerek bağımsız bir kuruluşmanın yürütülmesini vurgulamıştır (Council of the European Union, 2008).

2008 seçimleri sonrasında AB, demokrasi teşviki kapsamında seçim izleme sürecine verdiği önemi artırmıştır. AGİT ile birlikte 2012 parlamento ve 2013 başkanlık seçimlerini izlemek için 1,7 milyon avro harcayarak seçim komisyonunun ve polis teşkilatının kurumsal yapısını güçlendirmeyi, insan haklarının korunmasını artırmayı ve sivil toplumun seçim sürecindeki rolünü güçlendirmeyi amaçlamıştır (Armenpress, 2012). AB, 2012 ve 2013 seçimlerini şeffaflık ve rekabete dayanması açısından bir ilerleme olarak değerlendirmekle birlikte tüm siyasi aktörleri hukuksuz davranışlardan kaçınmaya davet ederek muhalefetle kurulacak siyasi diyalogun önemini vurgulamış (European Union, 2012) ve seçimlerin uluslararası standartlar düzeyinde gerçekleştirilmesi için eksikliklerin devam ettiğini dile getirerek kamu personelinin

tarafgirliğini, vatandaşlar üzerinde kurulan baskıyı ve kaynakların kötüye kullanımını eleştirmiştir (European Commission, 2013).

AB Ermenistan'ın özellikle yargı sisteminin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının korunmasına yönelik reformları gerçekleştirmesini beklemektedir (Kostanyan, 2015, s. 140). AB'nin demokratikleşme ve çatışma çözümü konusundaki beklentileri AB ile ilişkilerini ekonomik çıkarları temelinde geliştirmek isteyen Ermenistan'da yeterince karşılık bulamamaktadır (Simao, 2012, s. 197). Ancak, Ermenistan'da insan hakları ve hukukun üstünlüğü ihlalleri ile demokratikleşmenin beklenenin altında kalmasında rağmen (Freire & Simao, 2013, s. 6), AB'nin Ermenistan ile ticari ilişkilerini geliştirdiği ve derinleştiği görülmektedir. AB'nin koşulluluk mekânizmasını seçici ve tutarsız uygulamasının ise Ermenistan'daki otoriter rejimin sağlamlaşmasına katkıda bulunduğunu gündeme getirmektedir (Börzel & Lebanidze, 2017, s. 20).

Ermenistan'daki Demokrasi Teşvikinin İç Dinamikler Bağlamında Değerlendirilmesi

AB demokrasi teşviki, iki yönlü bir süreçte işaret etmektedir. Dolayısıyla, AB'nin Ermenistan'daki demokrasi teşvikini, yalnızca Birliğin politika tercihi bağlamında analiz etmek yetersiz kalmaktadır. Buna göre, Ermenistan'daki iç dinamikleri göz önünde bulundurarak kurumsallaşma yönünde Ermenistan'ın girişimleri, siyasi elitlerin yaklaşımı ve sivil toplum gibi faktörler bağlamında değerlendirme yapmak, AB'nin Komşuluk Politikası kapsamında ilgili ülkelerin bu teşvike katılım derecesinin önemli bir tamamlayıcısı olduğu konusunda açıklama sunmaktadır. AB'nin koşulluluk ve sosyalleşme mekânizmaları aracılığıyla izlediği demokrasi teşviki politikaları, AB ve Ermenistan arasında karşılıklı etkileşimin öne çıktığı iki taraflı bir katılım sürecini gerektirmektedir (Freire & Simao, 2013, s. 176-177). Bu sebeple, çalışmanın bu bölümünde, karşılıklı katılım sürecinin önemli bir bileşeni olan Ermenistan'ın iç dinamiklerinin demokrasi teşviki sürecine nasıl etki ettiği tartışılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte diğer eski Sovyet Sosyalist ülkelerinde olduğu gibi Ermenistan'da da bağımsızlık için mücadele ön planda tutularak demokrasiye geçiş, rejim değişikliği sürecinde daha arka planda kalmıştır (Asker, 2010, s. 196). Bu anlamda, Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılmasıyla içine girdiği ulusal sistem yaratma süreci, demokratikleşme bağlamında hala bir dönüşüm içerisindedir. Bu süreçte, iç dinamikleri şekillendiren karar alma mekânizmasının çıktıkları, bu mekânizmaya sivil halkın katılımı ve süreçte temsilin nasıl gerçekleştirildiği, kurumsal kaynaklara erişimin sağlanması ve kurumlara güvenin artırılması gibi hususlar demokrasi teşviki gündeminin önemli faktörleridir (Silander & Nilsson, 2014, s. 463). Ermenistan'ın ulusal sisteminin bu faktörler bağlamında gösterdiği gelişme değerlendirildiğinde, demokrasinin yerleşik olmasından ziyade düşük yoğunluklu bir demokrasinin (*low intensity democracy*) ağır bastığı gözlemlenmektedir (Freire & Simao, 2013, s. 180). Bu durum Ermenistan'daki iç siyasetin karakteristiği ile ilişkili olarak düşük sivil katılım, çok partili siyasi ve sivil gruplaşmaların yetersiz kalması, hukukun üstünlüğü ilkelerinin ihlali gibi sorunların varlığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Ermenistan'ın eski devlet başkanları Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan dönemleri analiz edildiğinde, Ermenistan geleneksel iç siyasetinin bir belirleyicisi olan ve demokratikleşme sürecinde etki oluşturan Dağlık Karabağ meselesinin elitler tarafından merkeze konumlandırılması oldukça önemlidir (Sasse, 2013, s. 574). Bu durum, Ermenistan'ın siyasi ve ekonomik işleyişine yön vermekte ve "geleneksel" olarak adlandırılan bir yönetim anlayışı ortaya çıkarmaktadır (Freire & Simao, 2013, s. 180). Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ meselesinde çözümün sağlanamaması, yalnızca bölgesel işbirliğinde karmaşık

bir yapıya işaret etmemekte; aynı zamanda bu iki ülkedeki demokrasi teşviki sürecini de sekteye uğratmaktadır (Babayan, 2016, s. 221).

Ermenistan'daki yeni ve köklü bir açılıma işaret eden ve geleneksel yönetim anlayışına eklenen 6 Aralık 2015 tarihinde kabul edilen anayasa değişiklikleri ile yarı başkanlık sisteminin yerine birçok yetkinin başbakanın elinde toplandığı parlamenter sisteme geçilmiştir (Tartes, 2015, s. 18-19; Freedom House, 2017). Parlamenter sisteme geçiş, söz konusu anayasa değişikliği ve reform süreci, dönemin Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın siyasi kontrolünü devam ettirmek için izlediği bir hamle olarak yorumlanmıştır. Bu çerçevede iktidara yönelik kaygılar ve "otoriter rejim" tartışmaları artış göstermiştir (Abebe vd., 2017, s. 65-66).

1995 Anayasası ile kurulan yarı-başkanlık sisteminde ise, parlamento dağıtma yetkisinin cumhurbaşkanının elinde toplandığı bir yapı söz konusuydu. 2005 yılında gerçekleştirilen anayasa reformu ile cumhurbaşkanının yetki genişliği parlamentonun rolünün güçlendirilmesi yoluyla azaltılmaya çalışılsa da, cumhurbaşkanının siyasi kontrolünü yeterince sınırlanmamıştır (Markarov, 2016, s. 88-89; Abebe vd., 2017, s. 65-66). 2015 yılında gerçekleştirilen anayasal paket ile benimsenen parlamenter sistemde ise, parlamento ve başbakanın yetkilerinin artırıldığı ve cumhurbaşkanının parlamentodaki milletvekilleri tarafından seçileceği bir mekânizma benimsenmiştir. Söz konusu mekânizma ise, yürütme, yasama ve yargı organlarının parlamenter çoğunluğun etkisi altında işlemesi, tek partili çoğunluğun siyasi kontrolde etkinliğinin artması, Anayasa Mahkemesi hâkimlerinin atanmasında parlamentodaki çoğunluk partisinin söz hakkının fazla olması gibi hususları gündeme getirmektedir. Bu durum da, demokratikleşme sürecinde birtakım endişeler yaratmaktadır (Abebe vd., s. 67-68).

Ermenistan'daki demokrasi teşvikinin temel belirleyicilerinden olan geleneksel yönetim anlayışının ise, "Kadife Devrim" olarak adlandırılan halk gösterilerinin ardından göreve gelen ve Ermenistan halkının iradesini temsil ettiği söylenen yeni Devlet Başkanı Nikol Paşinyan döneminde nasıl şekillendirileceği hala gündemde olan bir tartışma konusudur (Markarov, 2018, s. 3). Bu anlamda, patronal başkanlık sisteminin (*patronal presidentialist*) uzun yıllar Ermenistan geleneksel yönetim sisteminin temelinde yer almasının ardından, Sovyet sisteminin bıraktığı yönetim mirasından, Avrupalılaştırmanın sağlandığı ve tam bir demokratikleşmenin gerçekleştirildiği bir sisteme geçiş Ermenistan'ın hâlihazırda sahip olduğu yapı düşünüldüğünde optimistik bir anlayış temsil etmektedir (Özdaşlı, 2016, s. 143-144).

Bir ülkedeki demokrasi temsilinin yapı taşı olan şeffaf seçimlerin gerçekleştirilmesi hususu Ermenistan için uzun yıllar üzerinde tartışılan bir sorun olmuştur (Freedom House, 2017). Özellikle, 19 Şubat 2008 tarihli başkanlık seçimleri neticesinde %52.82'lik oy oranı alan Serj Sarkisyan'ın eski Başkan Ter-Petrosyan'ı geride bırakması ile, başkent Erivan'ın Cumhuriyet Meydanı'nda seçimlerin şeffaf olmamasının protesto edilmesi ve bu gösterilerin 1 Mart 2008 tarihinde kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile şiddet olaylarına dönüşmesi ileride gösterilerin yasaklanması ve medyanın sansürlenmesi ile devam etmiştir (Smith, 2012, s. 27). AB ve AĞİT standartları ile uyuşmayan ve insan hakları ihlallerinin yaşandığı bu olaylar, Ermenistan'da karar alma ve seçim süreçlerinde rolü kuvvetli olan siyasi elitlerin demokratik reformlara uyum konusunda isteksizliği ile ilişkilendirilmektedir (Babayan, 2016, s. 220).

2013'te Ermenistan ile AB arasında Ortaklık Anlaşması'nın bir ayağı olan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması'nın müzakereleri tamamlanmış olsa da yürürlüğe girememiş ve uygulama süreci başlatılamamıştır. Bunun en büyük nedeni ise Ermenistan'ın Kasım 2013'te düzenlenen Avrupa Doğu Komşuluğu Zirvesi'nden iki ay önce Rusya'nın girişimi olan Avrasya Gümrük Birliği'ne katılım hususunda müzakere kararı almasıdır (Babayan, 2016, s. 221). Nihayetinde de Ermenistan Ekim 2014'te AB entegrasyon sürecine benzerliği ile gündeme gelen, aşamalı bir entegrasyon sürecinin

benimsendiği Avrasya Birliği'ne katılım anlaşmasını imzalamış ve anlaşma 2 Ocak 2015'te yürürlüğe girmiştir.

Avrasya Ekonomik Birliği ile üye devletler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün serbest dolaşımının öngörüldüğü bir ekonomik entegrasyon oluşturulması fikri ise (Eurasian Economic Union Official Website), Ermenistan'daki muhalefet tarafından bazı eleştiriler almıştır. Örneğin, Ermenistan eski Başbakanı Tigran Sarkisyan, Rusya ile Ermenistan'ın herhangi bir coğrafi sınırının bulunmamasının, ekonomik entegrasyonu sınırladığı üzerinde durmuştur (Özdaşlı, 2016, s. 143). Ayrıca ülke içindeki muhaliflerin üzerinde durduğu bir diğer önemli konu ise, ulusal egemenliğin uluslarüstü kurumlara veya birliğe devredilmesinin Ermenistan Anayasası'na aykırı olduğudur. Söz konusu eleştirilere rağmen Ermenistan, bugün Avrasya Ekonomik Birliği olan entegrasyon şeklinin üyelerinden biridir. Dolayısıyla, AB'nin Ermenistan ile ekonomik ilişkilerinin koşulluluk ilkesine bağlı tutulduğu demokrasi teşviki girişimleri, Rusya'nın Ermenistan ile kurduğu tarihsel yakınlık, bölgedeki kırılmalıklar üzerinden geliştirdiği ve Sovyet döneminden miras kalan ilişkiler ağından ayrı düşünülmemektedir (Tartes, 2015, s. 18).

Donmuş çatışma alanı Dağlık Karabağ meselesi, Ermenistan'ın enerji konusundaki bağımlılığı, coğrafik olarak Güney Kafkasya'daki "izole ülke" özelliği hususları Ermenistan'ın stratejik ortak olarak Rusya'ya ihtiyacını artırmaktadır. "Eşitsiz ittifak" (*unequal alliance*) olarak tanımlanan ve Rusya'nın Güney Kafkasya'daki nüfuz derecesini kuvvetlendiren ortaklıkta, Ermenistan'ın iç dinamiklerine doğrudan etki eden "güvenlik" en önemli faktörlerden biridir (Chitaladze & Grigoryan, 2015, s. 35; Loda, 2017, s. 279). Bunun en temel örneği ise, Ermenistan'da konuşlanan Rus askeri üsleridir. Zira, Ermenistan'ın 2010 yılında aldığı bir kararla 2044 yılına kadar Gümrü'deki askeri üssünü Rusya'ya kiralamaya devam edecek olması, güvenlik ayağındaki bu ortaklığın uzun vadeli olduğunu göstermektedir (Loda, 2017, s. 279).

Bu ortaklıkta dikkat çeken bir diğer girişim ise 23 Aralık 2015 tarihinde Moskova'da imzalanarak, Haziran 2016'da Ermenistan Parlamentosu tarafından kabul edilen "Birleşik Ordu Grubu Anlaşması"dır. Grubun temel görevleri, iki ülkenin karşılaşabileceği saldırı durumlarında, ortak bir savunma mekânizmasının işletilmesi, iki ülkenin kara, hava ve uzay sınırlarının korunmasında ortak hareket edilmesi yer almaktadır. Bu anlaşma, Rusya'nın Ermenistan'daki askeri varlığına daha ileri bir aşamaya taşıyan, askeri ve ekonomik işbirliğinin ötesine geçen bölgesel politikaların geliştirilmesi açısından da oldukça önemlidir (Asker, 2017, s. 78-79). Ayrıca, Ermenistan enerji ile ilişkili varlıklarını 2000-2001 döneminde uzun süredir sahip olduğu uluslararası borcu karşılığında Rusya'ya satmış ve sonrasında İran'a uzanan boru hatlarının büyük bir kısmı Rusya'ya devredilmiştir. Bunun ardından, 2014 yılında Ermenistan'ın enerji sektöründe Rusya'ya tamamen bağımlılığına yol açacak bir anlaşmaya varılmış, Gazprom tüm Ermeni gaz sektörünü satın almış ve Ermenistan'ın 2043 yılına kadar alternatif tedarikçilerden gaz almayacağını taahhütünü almıştır (Loda, 2017, s. 280).

Ermenistan'ın güvenlik ve ekonomi konularında bağımlılığının yanında kültürel ve toplumsal anlamda Rusya ile süregelen bir yakınlığının olması da önemli bir faktördür. Kafkasya Barometer 2015 verilerine göre, Ermenilerin %75'i Rusya'yı Ermenistan'ın en yakın dostu olarak tanımlamaktadır (Caucasus Research Center, 2015). Fakat bu durum, Ermenistan halkının Rusya'nın tüm politikalarını desteklediği anlamını da taşımamaktadır. Rusya'nın bazı politikalarına karşı Ermenilerin artan memnuniyetsizliği ise, Ermenistan halkının daha çok AB destekleyicisi bir tutumda olacağına da işaret etmemektedir. (Loda, 2017, s. 281). Ancak, Ermenistan'daki siyasi elitlerin davranışlarının ve iç dinamiklerin şekillenmesinde önemli bir etki alanına sahip olan Avrupa'daki diaspora Ermenileri, Ermenistan'ın dış ilişkilerinde AB gibi diğer aktörlere olan yönelimine neden olabilmektedir (Vieira & Vasilyan, 2018, s. 477). Bu durum ise,

Ermenistan'ın Rusya ve AB ile ilişkilerinde denge mekânizmasına yönelmesine neden olan unsurlardan biridir (Özdeşli, 2016, s. 143).

Rusya'nın Ermenistan ile işbirliğinin derin bir şekilde hissedildiği ve AB'ye üyeliğin söz konusu olmadığı bir ortamda, Ermenistan'ın iç dinamiklerinin şekillendirilmesinde hayati önem taşıyan demokrasinin teşvik edilmesi, yerel liberal elitlerle derin bir işbirliği kurulması ve sivil toplumun teşvik edilmesi AB için güç bir hal almaktadır (Babayan, 2016, s. 221). Dolayısıyla Ermenistan'ın iç dinamiklerinin şekillenmesinde etkili olan Rusya ve AB arasında kendine özgü bir denge mekânizması oluşturması, ayrıca demokrasi teşvikinin oldukça kırılabilir bir yapıya sahip olması, Ermenistan'ın hem koşulluluk, hem de sosyalleşme mekânizmasına entegrasyonu anlamında karmaşık bir yapı meydana getirmektedir.

AB demokrasi teşvikinin diğer önemli bileşeni komşuluk ülkelerindeki sivil toplum faaliyetlerinin güçlendirilmesidir. Bu doğrultuda ülkelerdeki sivil toplum örgütlerinin kurulması yönünde fonlar ayrılmakta ve örgütlerin faaliyetleri desteklenmektedir. AB diğer komşularında olduğu gibi Ermenistan'da da sivil toplum örgütlerinin geliştirilmesine önem verse de, bu kapsamda izlediği politikalar Sovyet döneminde sivil toplum faaliyetlerinin çoğunun devlet eliyle gerçekleştirilmesinden kaynaklanan gelenek sebebi ile yeterince etkili olamamaktadır (Paturyan & Gevorgyan, 2014, s. 15). Sovyet sonrası dönemde, Ermenistan'da sivil toplumun sınırlı bir gelişim gösterdiği söylenebilir.

Sovyet sonrası dönemde şekillenen ulusal bir sistem yaratma sürecinde ise sivil toplum örgütlerinin gelişimi aşamalı ve uzun vadeli bir programa ihtiyaç duyduğundan bu konuda Ermenistan'da yalnızca kısmi ve sınırlı bir gelişim kaydedilmiştir (Loda, 2017, s. 283). Ermenistan'da diğer eski Sovyet ülkelerinin çoğuna paralel bir şekilde kurumlar ve halk arasında negatif bir ilişkiden söz edilmektedir. Sivil toplum örgütleri, hükümet dışı, kar gütmeyen ve yerel halkın değer ve çıkarlarını temsil eden yapılar olsa da, Ermenistan'da kurumlara duyulan güvensizlik, bu örgütlerin işleyişine ve çıktılarına etki etmektedir (Loda, 2017, s. 283). Sivil toplum örgütlerinin gelişiminin kurumlara güvensizlik ile olan yakın ilişkisi, devlet ve sosyal ağların/örgütlenmelerin birbirini besleyen özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ermenistan'da ise toplumun devlet eliyle yapılan özelleştirmeler, yolsuzluk, ekonomik sorunlar ve informal ağların birçok alanda etki alanına sahip olması nedeni ile kurumlara karşı güvensizlik hissetmesi, hükümet dışı örgütlere de şüpheli yaklaşmasına neden olmaktadır. Hatta Ermeni halk tarafından birçok sivil toplum örgütü "hibe yiyici" (*grant eaters*) olarak değerlendirilmektedir. 2015 Caucasus Barometer verilerine göre, Ermenilerin yalnızca yüzde 3'ü sivil toplumlarına tamamen güvendiğini, yüzde 19'u ise biraz güvendiğini dile getirmiştir (Caucasus Research Center, 2015; Loda, 2017, s. 283-284).

Ermenistan'ın iç siyasetindeki geleneksel yönetim anlayışı, bu anlayışın kurumlara etkisi, elitlerin politika tercihleri, Rusya'nın Ermenistan'ın iç dinamikleri konusundaki belirleyiciliği, sivil toplum örgütlerinin yeterince gelişmemiş olması gibi hususların etkisi düşünüldüğünde, AB'nin demokrasi teşvikinin etkinliğinin sınırlı kaldığı açıktır. Bu yüzden, Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Komşuluğu Girişimi çerçevesinde AB'nin Ermenistan'da demokrasi teşviki, iç dinamiklerin belirleyici etkisinin olduğu karmaşık bir tabloya işaret etmekte ve Avrupalılaştırma için sınırları olan bir etkinlik alanı sunmaktadır.

Sonuç

AB'nin genişleme politikasında aday ülkelerin demokratikleşmesine yaptığı katkı ile demokrasi teşvikinde yakaladığı başarı geniş kabul görmektedir. Ancak, AB'nin bu başarısı üyelik sürecinde ödülün büyüklüğüne ve koşulluluk mekânizmasının etkililiğine

bağlanmaktadır. AB norm, değer ve kurallar bütünü Komşuluk Politikası'na dâhil olan ülkelere transferi ve Avrupalılaşmanın bu ülkelere nüfuz etme derecesi literatürdeki temel tartışma konularından biridir. AB'nin sınırlı etkiye sahip olduğu Ermenistan'da Komşuluk Politikası aracılığı ile uygulanan demokrasi teşvikine rağmen düşük yoğunluklu demokrasinin varlığını sürdürmesi söz konusu tartışma açısından somut bir örnek sunmaktadır. Üyelik vaadinin yokluğunda koşulluluk mekânizmasının sınırlılığı ve Avrupa norm, değer ve kurallarının sosyalleşme aracılığı ile komşu ülkeler tarafından içselleştirilmesinin genişleme politikasına kıyasla zorluğu, AB'nin talep ettiği siyasi reformları gerçekleştirmede komşu ülkelerin irade, isteklilik ve yetkinliklerini başat bir etken kılmaktadır.

Ermenistan'da demokratik unsurların güçlendirilmesinde seçimlerde şeffaflık, demokratik kurumsallaşmanın sağlanması, sivil toplumun güçlendirilmesi, yönetim anlayışının demokratikleştirilmesi gibi hususların önemi göz önünde bulundurulduğunda, sosyalleşme ve Avrupalılaşma süreçleri bağlamında düşük katılımın gerçekleştiği söylenebilir. Böylelikle, AB'nin demokrasi teşvikinin Ermenistan'daki etkinlik derecesinin sorgulanması, Ermenistan'ın kendi iç dinamiklerinden ayrı düşünülmemektedir. Ermenistan'daki geleneksel yönetim anlayışının otoriter rejim tartışmaları altında konumlanması, düşük sivil toplum katılımının gözlemlenmesi, şeffaf ve demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesinde yakın tarihe kadar ciddi sorunların yaşanması, sivil toplum örgütlerinin konumunun zayıf kalması gibi hususlar demokrasi teşvikinin etkisinin tartışmalı olduğu bir ülke örneği sunmaktadır. AB, sosyalleşme mekânizmasının kullanılmasına verdiği önemi artırmış ve sosyalleşme süreçlerinde etkileşimde bulunduğu aktörleri çeşitlendirmiştir. Özellikle Doğu Ortaklığı Girişimi'nde sivil toplum sosyalleşme sürecinin en önemli aktörlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Ancak; Ermenistan'da sivil toplumun gelişimini belirleyen iç dinamikler AB etkisini sınırlandırmaktadır. Örneğin; ülkede halkın sivil toplum örgütlerine yönelik olumsuz algıları ve güvensizliği, sivil toplumun demokratikleşme sürecinde destekleyici bir aktör haline gelmesi için AB'nin teknik ve finansal desteğinin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

AB'nin komşu ülkelerde demokrasi teşviki sağlamak istemesinin başlıca nedenlerinden biri güvenlik anlayışı ile ilişkilendirilmektedir. Daha güvenli bir Avrupa coğrafyasına sahip olmanın, komşulardaki güvenliğin, barış ortamı ve demokrasinin varlığı ile sıkı sıkıya bağlı olduğu bir anlayışta, iç dinamikler bağlamında karmaşık bir yapıya sahip olan Ermenistan ve Güney Kafkasya coğrafyasında normatif baskı Birliğin izlediği yapısal dış politikanın ötesinde bir yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır. Ekonomik ve finansal anlamda Avrupa pazarına entegrasyon ve ticari ilişkilerin belirli bir seviyede tutulmasının ötesinde, AB'nin normatif olarak Ermenistan'da etkili bir aktör haline gelebilmesi ülkede ve bölgede rolü kuvvetli olan Rusya'nın etki derecesine alternatif politikalar üretilmesi, demokratik unsurların şekillenmesinde hayati öneme sahip Dağlık-Karabağ meselesi için proaktif çatışma çözümü yaklaşımının geliştirilmesi ve AB'nin koşulluluk mekânizmasını seçiciliğin ötesinde uygulaması ile yakından ilişkilidir. Ayrıca Ermenistan'ın seçilmiş Başkanı olarak ifade edilen Paşinyan yönetiminde, demokratik unsurlarının kuvvetlendirilmesi konusunda yeni işbirliklerinin geliştirilmesi de oldukça önemlidir. Demokrasi teşviki bağlamında zayıf bir ilerlemenin görüldüğü Ermenistan'da, Birliğin Komşuluk Politikası ve yaklaşımının en önemli tamamlayıcısı iç dinamiklerdir.

KAYNAKÇA

- ABEBE, A. K., BISARYA, S., BÖCKENFÖRDE, M., BULMER, W. E., DALY, T. G., HUBBARD, E., MEYER-RESENDE, M., NGENGE, Y. (2017). *Annual review of constitution-building process: 2016*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Sweden.
- Armenpress. (17.01.2012). *EU and OSCE to support democratic election in Armenia*. Erişim tarihi: 19.11.2018, <https://armenpress.am/eng/news/675691/>
- ASKER, A. (2010). Ermenistan'da anayasal dönüşüm süreci ve Anayasa'nın temel özellikleri. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (36), 191-218.
- ASKER, A. (2017). The advanced stage of Russia-Armenia military cooperation: the joint military force. *Review of Armenian Studies*, (35), 59-91.
- AVERY, G. (2015). EU Expansion and Wider Europe. *The European Union: how does it work* (ss. 163-186). Oxford: Oxford University Press.
- BABAYAN, N. (2016). A global trend EU-style: Democracy promotion in 'fragile' and conflict-affected South Caucasus. *Global Policy*, Cilt 7 (2), 217-226. doi: [10.1111/1758-5899.12305](https://doi.org/10.1111/1758-5899.12305)
- BALKIR, C. & SOYALTIN, D. (2018). *Avrupalaşma: tarih, kavram, kuram ve Türkiye uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BARACANI, E. (2010). US and EU Strategies for Promoting Democracy. *The foreign policy of the European Union: assessing Europe's role in the world* (ss. 306-324). Washington: Brookings Institution Press.
- BÖRZEL, T.A. & LEBANIDZE, B. (2017). 'The transformative power of Europe' beyond enlargement: the EU's performance in promoting democracy in its neighbourhood. *East European Politics*, Cilt 33 (1), 17-35. doi: 10.1080/21599165.2017.1280473
- BRAITHWAITE, M., EBERHARDT E. & JOHNSON, T. (1998). *The European Union's Phare and Tacis Democracy Programme – compendium of ad-hoc projects 1993-1997*, Brown & Milavec Publication Services.
- Caucasus Research Center. (2015). *Datasets: Main Friend of the Country*. Erişim Tarihi: 13.11.2018, <http://caucasusbarometer.org/en/cb2015am/MAINFRN/>
- Caucasus Research Center. (2015). *Datasets: Trust-NGOs*. Erişim Tarihi: 13.11.2018, <http://caucasusbarometer.org/en/cb2015am/TRUNGOS/>
- CAROTHERS, T. (2009, Ocak). Democracy assistance: political vs. developmental?. *Journal of Democracy*, Cilt 20 (1), 5-19.
- CHECKEL, J.T. (2005). International institutions and socialization in Europe: introduction and framework. *International Organization*, Cilt 59 (4), 801-826. doi: 10.1017/S0020818305050289
- CHITALADZE, A. & GRIGORYAN, T. Understanding Europeanization in Georgia and Armenia -discourses, perceptions and the impact on bilateral relations, *Analytical Bulletin* (8), 29-54.
- Commission of the European Communities. (23.05.1995). *Communication from the Commission on the inclusion of respect for democratic principles and human rights in agreements between the Community and third countries*. Erişim tarihi: 26.09.2018, <http://aei.pitt.edu/4097/1/4097.pdf>
- Commission of the European Communities. (11.03.2003). *Wider Europe – neighbourhood: a new framework for relations with our Eastern and Southern neighbours*. Erişim tarihi: 12.09.2018, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf
- Commission of the European Communities. (12.05.2004). *European Neighbourhood Policy Strategy Paper*. Erişim tarihi: 13.09.2018,

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf

Commission of the European Communities. (03.12.2008). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – Eastern Partnership*. Erişim tarihi: 10.10.2018, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0823&from=EN>

Council of the European Union. (15.04.2002). *2421st Council meeting – general affairs*. Erişim tarihi: 13.10.2018, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/70160.pdf

Council of the European Union. (05.03.2008). *Declaration by the Presidency on behalf of the EU on the situation after the presidential election in Armenia on 1st March 2008*, Erişim tarihi: 19.11.2018), https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/cfsp/99186.pdf

Council of the European Union. (07.05.2009). *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*. Erişim tarihi: 09.11.2018, https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf

Council of the European Union. (17.11.2009). *Council conclusions on democracy support in the EU's external relations*. Erişim tarihi: 03.10.2018. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/111250.pdf

DANDASHLY, A. (2018). EU democracy promotion and the dominance of the security-stability nexus. *Mediterranean Politics*, Cilt 23 (1), 62-82. doi: 10.1080/13629395.2017.1358900

DEMİRAG, Y. (2004-2005). EU policy towards South Caucasus and Turkey. *Perceptions*, Winter, 91-105.

DUCHENE, F. (1973). The European Community and the Uncertainties of Interdependence. *A nation writ large? Foreign policy problems before the European Community* (ss. 1-21). Londra: Palgrave Macmillan.

EFEGİL, E. (2008). Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikasının analizi: proje bazlı yaklaşımdan stratejik işbirliği anlayışına geçiş. *Akdeniz İİBF Dergisi*, Cilt 16, 65-82.

ERDENİR, B. (2012, Aralık) Türkiye'nin siyasi reform sürecinde Avrupa Birliği'nin demokratik koşulluğu. *TODAYE Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45 (4), 95-117.

Eurasian Economic Union Official Website. *About the Union*. Erişim tarihi: 09.04.2019, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>

European Commission. (06.12.2002). *A wider Europe- a proximity policy as the key to stability – Romano Prodi speech*. Erişim tarihi: 12.09.2018, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm

European Commission. (08.03.2011a). *Joint communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – a partnership for democracy and shared prosperity with the Southern Mediterranean*. Erişim tarihi: 26.09.2018, https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2011_200_en.pdf

European Commission. (25.05.2011b). *Joint communication by the High Representative of the Union for Foreign Affairs And Security Policy and the European Commission - A new response to a changing neighbourhood: a review of European Neighbourhood Policy*. Erişim tarihi: 26.09.2018, <https://library.euneighbours.eu/content/new-response-changing-neighbourhood-review-european-neighbourhood-policy>

European Commission. (20.02.2013). *Joint Statement by EU High Representative Catherine Ashton and Commissioner Stefan Füle on elections in Armenia*. Erişim tarihi: 19.11.2018, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-125_en.htm

European Commission. (2014a). *European Neighbourhood and Partnership Instrument 2007-2013 – overview of activities and results*. Erişim tarihi: 19.09.2018, https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/overview_of_enpi_results_2007-2013_en_0.pdf

European Commission. (27.03.2014b). *Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia progress in 2013 and recommendations for action*. Erişim tarihi: 07.11.2018, <https://library.euneighbours.eu/content/armenia-enp-progress-report-2013>

European Commission. (18.11.2015). *Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – review of the European Neighbourhood Policy*. Erişim tarihi: 27.09.2018, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf

European Commission. (25.09.2017). *Joint proposal for a Council decision on the conclusion, on behalf of the European Union, of the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia, of the other part*. Erişim tarihi: 12.11.2018, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN:2017:37:FIN>

European Council in Copenhagen. (21-22.06.1993). *Conclusions of the Presidency*. Erişim tarihi: 10.09.2018, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>

European External Action Service. (2006). *EU/Armenia Action Plan*, Erişim tarihi: 20.09.2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/armenia_enp_ap_final_en.pdf

European External Action Service. (11.05.2016). *Armenia and the EU*. Erişim tarihi: 07.11.2018, https://eeas.europa.eu/delegations/armenia_en/896/Armenia%20and%20the%20EU

European External Action Service. (06.2016). *Shared vision, common action: a stronger Europe - a global strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Erişim tarihi: 04.10.2018, http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

European External Action Service. (19.06.2018). *Fact sheet on EU-Armenia relations*. Erişim tarihi: 02.11.2018, https://eeas.europa.eu/topics/health/4080/fact-sheet-eu-armenia-relations_en

European External Action Service. *Facts and figures about EU-Armenia Relations*. Erişim tarihi: 03.04.2019, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eap_summit_factsheet_armenia_eng.pdf

European External Action Service Strategic Planning. (12.12.2003). *European Security Strategy - a secure Europe in a better world*. Erişim tarihi: 18.09.2018, <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>

European Parliament. (2017). *The European Neighbourhood Policy*. Erişim tarihi: 19.09.2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/060504/04A_FT\(2013\)060504_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/060504/04A_FT(2013)060504_EN.pdf)

European Union. (20.06.2011). *Remarks by High Representative Catherine Ashton at the press conference after the Foreign Affairs Council*. Erişim tarihi: 21.09.2018, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/122934.pdf

European Union. (08.05.2012). *Statement by High Representative Catherine Ashton and Commissioner Stefan Füle on the Parliamentary elections in Armenia on 6 May 2012*, Erişim tarihi: 19.11.2018, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/130097.pdf

European Union. (2017). *The European Neighbourhood Instrument (ENI)*. Erişim tarihi: 20.09.2018, <https://www.euneighbours.eu/en/policy/european-neighbourhood-instrument-eni>

EYLEMER, S. (2010). *Avrupalılaşıma sürecinde siyasi koşulluluk ve elitler: Türkiye örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İzmir.

Freedom House. (2018). *Freedom in the World 2017: Armenia Profile*. Erişim Tarihi: 15.11.2018, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/armenia>

FREIRE, M.R. & SIMAO, L. 'From words to deeds': European Union democracy promotion in Armenia. *East European Politics, Cilt 29* (2), 175-189. doi: 10.1080/21599165.2013.780163

GÜLTEKİN-PUNSMANN, B. & KRASSIMIR, Y. N. (2008). European Union approaches to fostering synergies of cooperation and integration around the Black Sea. *South East European and Black Sea Studies, Cilt 8* (2), 109-128. doi: 10.1080/14683850802117500

GRABBE, H. (2006). *The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*, New York: Palgrave Macmillan.

HATİPOĞLU, E. (2004). Daha Geniş Avrupa: Avrupa Birliği (AB)'nin komşu ülkeler politikasının analizi. *Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 12* (1-2), 221-233.

HUFF, A. (05.2011). *The role of EU defence policy in the Eastern neighbourhood*. Erişim tarihi: 10.10.2018, [https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/op91-The role of EU defence policy in the Eastern neighbourhood 0.pdf](https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/op91-The%20role%20of%20EU%20defence%20policy%20in%20the%20Eastern%20neighbourhood%200.pdf)

HÜRSOY, S. & KUTLU, E. (2018). Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası perspektifinden Avrupa Birliği'nin Doğu komşularına yönelik yaklaşımı. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 9* (2), 169-189.

KAHRAMAN, S. (2005, Kış). The European Neighbourhood Policy: the European Union's new engagement towards wider Europe. *Perceptions*, 1-28.

KELLEY, J. (2006). New wine in old wineskins: promoting political reforms through the new European Neighbourhood Policy. *Journal of Common Market Studies, Cilt 44* (1), 29-55. doi: 10.1111/j.1468-5965.2006.00613.x

KOENIG, N. (22.03.2016). *Taking the ENP beyond the conception-performance gap*. Erişim tarihi: 20.09.2018, <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/enpstrategicorientation-koenig-jdib-mar16.pdf>

KOSTANYAN, H. (2015). Neither Integrated Nor Comprehensive in Substance: Armenia and Georgia. *The substance of EU democracy promotion: concepts and cases* (ss. 134-148). Londra: Palgrave Macmillan.

KOSTANYAN, H. & VANDECASTEELE, B. (05.2013). *The EuroNest Parliamentary Assembly: The European Parliament as a socializer of its counterparts in the EU's Eastern Neighbourhood?*. Erişim tarihi: 09.11.2018, <https://www.ceps.eu/publications/euronest-parliamentary-assembly-european-parliament-socializer-its-counterparts-eu%E2%80%99s>

KUBICEK, P. J. (2003). International Norms, the European Union, and Democratization: Tentative Theory and Evidence. *The European Union and democratization* (ss. 1-29). London ve New York: Routledge.

LAVENEX, S. & SCHIMMELFENNIG, F. (2011). EU democracy promotion in the neighbourhood: from leverage to governance? *Democratization, Cilt 18* (4), 885-909. doi: 10.1080/13510347.2011.584730

LEONARD, M. (2005). *Europe's transformative power*. Erişim tarihi: 20.10.2018, <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2005/europes-transformative-power>

- LEVITSKY, S. & WAY, L. (2005). International linkage and democratization. *Journal of Democracy*, Cilt 16 (3), 20-34. doi: 10.1353/jod.2005.0048
- MANNERS, I. (2002). Normative power Europe: a contradiction in terms?. *Journal of Common Market Studies*, Cilt 40 (2), 235-258. doi: 10.1111/1468-5965.00353
- MARKAROV, A. (2016). Semi-Presidentialism in Armenia. *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia*, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- MARKAROV, A. (2018). Armenia's foreign policy priorities: Are there any major changes following the spring 2018 political transformation?. *Caucasus Analytical Digest*, (104), 3-7.
- Official Journal of the European Communities. (29.07.1992). *Treaty on European Union*, Erişim tarihi: 17.09.2018, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN>
- Official Journal of the European Communities. (09.09.1999). *Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia, of the other part*, Erişim tarihi: 02.11.2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu-armenia_partnership_and_cooperation_agreement_en.pdf
- Official Journal of the European Union. (26.10.2012). *Consolidated Version of the Treaty on European Union*, Erişim tarihi: 17.09.2018, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
- OLSEN, G.R. (2000). Promotion of democracy as a foreign policy instrument of 'Europe': limits to international idealism. *Democratization*, Cilt 7 (2), 142-167. doi: 10.1080/13510340008403663
- ÖZDAŞLI, E. (2016). Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Avrupa Birliği-Ermenistan ilişkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8 (1), 135-146.
- ÖZKURT, F.Z. (2017). European Union democracy promotion via conditionality in regional context. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4 (2), 1-21. doi: 10.17336/igusbd.324178
- PATURYAN, Y. J. & Gevorgyan, V. (2014). Armenian civil society after twenty years of transition: Still post-communist?, American University of Armenia, *Turpanjian Center for Policy Analysis*, Erişim Tarihi: 07.11.2018, http://tcpa.aua.am/files/2012/07/Armenian_Civil_Society_after_Twenty_Years_of_Transition_Manuscript_November_2014-fin.pdf
- PRIDHAM, G. (1999). The European Union, Democratic Conditionality and Transnational Party Linkages – The case of Eastern Europe. *Democracy without borders – transnationalization and conditionality in new democracies* (ss. 59-75), Londra: Routledge.
- RISSE, T. & SIKKINK, K. (1999). The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices. *The power of human rights: international norms and domestic change* (ss. 1-38). Cambridge: Cambridge University Press.
- SASSE, G. (2013). Linkages and the Promotion of Democracy: the EU's Eastern Neighbourhood, *Democratization*, Cilt 20 (4), 553-591.
- SASSE, G. (2008). The European Neighbourhood Policy: conditionality revisited for the EU's Eastern neighbours. *Europe-Asia Studies*, Cilt 60 (2), 295-316. doi: 10.1080/09668130701820150
- SCHIMMELFENNIG, F. (2005, Güz). Strategic calculation and international socialization: membership incentives, party constellations, and sustained compliance in Central and Eastern Europe", *International Organization*, Cilt 59 (4), 827-860. doi: 10.1017/S002081830505

SCHIMMELFENNIG, F., ENGERT, S. & KNOBEL, H. (2003). Costs, commitment and compliance: the impact of EU democratic conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey. *Journal of Common Market Studies*, Cilt 41 (3), 495-518.

SCHIMMELFENNIG, F. & SEDELMEIER, U. (2002). Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research. *Journal of European Public Policy*, Cilt 9 (4), 500-528. doi: 10.1080/13501760210152411

SCHIMMELFENNIG, F. & SEDELMEIER, U. (2004). Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, Cilt 11 (4), 669-687. doi: 10.1080/1350176042000248089

SEDELMEIER, U. (2011). Europeanisation in new member and candidate states. *Living Reviews in European Governance*, Cilt 6 (1), 1-52.

SIMAO, L. (2012). The problematic role of EU democracy promotion in Armenia, Azerbaijan and Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45 (1-2), 193-200, doi: 10.1016/j.postcomstud.2012.03.001

SILANDER, D. & Nilsson, M. (2014). Protecting and Promoting Europe: The ENP and the Security-Democracy Nexus in Partner States. *Journal of Applied Security Research*, Cilt 9 (4), 460-477.

SMITH, K. (2005). The outsiders: the European Neighbourhood Policy. *International Affairs*, Cilt 81 (4), 757-773.

SMITH, N.R. (2011). Europeanization through socialization? the EU's interaction with civil society organizations in Armenia. *Demokratizatsiya*, 385-402.

SMITH, N.R. (2012). The EU's two-track promotion of democracy in its Eastern neighbourhood: examining the case of Armenia. *Asia-Pacific Journal of EU Studies*, Cilt 10, (1), 19-43. doi: 10.1080/13510347.2011.584734

SOLOMONENKO, I. (2009). External democracy promotion in Ukraine: the role of the European Union. *Democratization*, Cilt 16 (4), 709-791. doi: 10.1080/13510340903083851

ŞAHBAZOV, R. (2015). *Yeni küresel sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya: genişleme ve Komşuluk Politikası ekseninde*. Ankara: EkoAvrasya Yayınları.

TARTES, A. (2015). The limited influence of the European Union in Armenia and Azerbaijan: A domestic explanation. College of Europe Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, *EU Diplomacy Paper*, (9), 1-39.

TOLSTRUP, J. (2014). *Russia vs. the EU: the competition for influence in post-Soviet states*. Colorado ve Londra: Lynne Rienner Publishers.

ÜNAL ERİŞ, Ö. (2012). European Neighbourhood Policy as a tool for stabilizing Europe's neighbourhood. *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 12 (2), 243-260. doi: 10.1080/14683857.2012.686012

VEEBEL, V. (2009). European Union's positive conditionality model in pre-accession process. *TRAMES*, Cilt 13 (3), 207-231.

Vieria, A., & Vasilyan, S. (2018). Armenia and Belarus: caught between the EU's and Russia's conditionalities?. *European Politics and Society*, Cilt 19 (4), 471-489. doi: 10.1080/23745118.2018.1455337

YAZGAN, H. (2012). Bir kavramsal çerçeve olarak 'Avrupalılaştırma': kapsam, gereklilik ve sınırlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 123-140.

YAZGAN, H. (2015). Genişleme Süreci, Avrupa ve Komşuları. *Avrupa ve Avrupa Birliği: teori, güncel iç gelişmeler ve dış ilişkiler* (ss. 245-269). Ankara: Savaş Yayınevi.

ZAMFIR, I. (03.2018). *Democracy support in EU external policy*. Erişim tarihi: 02.10.2018, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614717/EPRS_BRI\(2018\)614717_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/614717/EPRS_BRI(2018)614717_EN.pdf)

Summary

The European Union has evolved as an international democracy promoter actor since the 1990s as the security agenda of the international relations have changed with the end of the Cold War. The EU's success in promoting democracy has been mainly attributed to its enlargement strategy. As the EU's 2004 enlargement has changed its borders and neighbours towards the Eastern Europe, the EU has faced with new security challenges and the constraints on the sustainability of its enlargement strategy towards new neighbours. This in turn paved the way for a new approach towards its neighbours with offering less than membership but more than partnership. Accordingly, the European Neighbourhood Policy (ENP) merges with a foreign policy approach that expects the neighbourhood countries to realise political reforms for democratisation without a credible membership perspective and expects to create a ring of friends.

Democracy, human rights and the rule of law are fundamental values of the EU's democracy promotion policies in the ENP. The EU combines democracy promotion with its security strategy as it takes democracy as the most stable and secure regime. The EU uses conditionality and socialization mechanisms in its democracy promotion strategies that are very dependent on the third country's desires, wills and competences to realize political reforms for democratisation. The transfer of the EU norms, rules and standards in the absence of a credible membership is a controversial topic in the EU studies literature. As this study indicates in the case of Armenia, the EU effect in post-Soviet countries is limited as the EU faces challenges arising from the political, economic and military influence of Russia and also the ongoing nation-state building processes in the post-Soviet sphere.

The EU expects from Armenia to realize political reforms focused on free, fair and transparent elections, strengthening the capacity of democratic institutions and empowerment of the civil society. The realisation of these expectations is interrelated to Armenia's internal dynamics. The lack of a democratic institutional structure, traditional administration approach with concentrating power on a few political elites, the problems encountered by civil society and the Russian influence in Armenia stay as determinant factors for the limited EU influence. The EU needs to address democracy promotion in Armenia beyond deepening economic and trade relations with consistent use of democratic conditionality, and produce alternative policies to Russian influence and proactive conflict resolution for the Nagorno-Karabakh issue.

Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri

Doğan Şafak POLAT*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin başta Azerbaycan olmak üzere, Gürcistan ile kurduğu ekonomik ve siyasi ilişkilerine askeri boyutu da dâhil etmesinin bölgesel güvenliğe olumlu yönde katkı sağlayacağını ortaya koymaktır. Türkiye, ekonomik ve siyasi alanlarda başlattığı ilişkileri her üç ülkenin de çıkarına uygun olacak şekilde güvenlik alanına taşımak istemekte; böylece Güney Kafkasya'yı bir "güvenlik bölgesi" haline getirmeye çalışmaktadır. Bu sayede bölgede Rusya Federasyonu ve Ermenistan'a karşı da bir denge sağlanmakla birlikte, kendisine doğudan gelecek tehditlere karşı bir ittifak kurulmuş olacaktır. Ayrıca, Türkiye NATO üyeliği kapsamında edindiği bilgi ve tecrübeyi gerek Azerbaycan'a gerekse Gürcistan'a aktararak bu ülkelerin NATO üyeliğine hazırlanmalarına da katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Bölgesel Güvenlik, İttifak, Terörizm, NATO.

Turkey, Azerbaijan and Georgia's Alliance in the Caucasus and Its Effects to Regional Security

Abstract

The aim of this study is to put forth that including military dimensions to Turkey's development of economic and political relations with Georgia and Azerbaijan in particular will contribute positively to regional security. Turkey, as a regional power, has been developing its economic and political relations with Georgia and Azerbaijan in particular. Turkey, beginning in the political and economic relations to be appropriate in the interest of all three countries, wants to move into the field of security; thus trying to make the South Caucasus "a security zone." In this way, Turkey tries to ensure a balance in the region against the Russian Federation and Armenia and also to establish an alliance against threats from the east. Turkey will also contribute to the preparation for the NATO membership of Azerbaijan and Georgia via transferring its acquired knowledge and experience to these countries.

Keywords: Caucasus, Regional Security, Alliance, Terrorism, The NATO.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 30.01.2019

Kabul/Accepted: 08.05.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.519378>

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: doganpolat@arel.edu.tr [ORCID ID https://orcid.org/0000-0003-0786-1789](https://orcid.org/0000-0003-0786-1789)

Giriş

Kafkasya bölgesi, coğrafi olarak batısında Karadeniz ve Azak Denizi, doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Maniç Nehri ve bataklıkları, güneyinde İran ve güneybatısında ise Türkiye'nin bulunduğu alanı kapsamaktadır. Ticaret yolları ve göç güzergâhları üzerinde bulunan Kafkasya, farklı kültürlerin de bir araya geldiği kritik bir geçiş noktası üzerindedir. Avrasya'nın en kritik bölgesinde bulunan Kafkaslar, Doğu ile Batı arasında bir köprü oluşturmakta, ekonomik ve siyasi olarak tüm dünyanın ilgisini çekmekle birlikte, güç mücadelesine de sahne olmaktadır (Kantarci, 2006, s. 3). Bu yönüyle Kafkaslar, tarih boyunca hem doğu ile batı, hem de kuzey ile güney arasında önemli bir koridor vazifesi görmüştür (Hacısalıhoğlu, 2006, s. 7). Bölge, Kuzey ve Güney Kafkasya olarak iki bölge halinde anılmaktadır. Kuzey Kafkasya bölgesi, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Osetya, Adigey ve Abhazya'dan oluşmaktadır. Güney Kafkasya ya da Transkafkasya ise bölgenin kuzeyinde, Karadeniz'in kuzeydoğusundan itibaren, Azak Denizi'ni ve Hazar Denizi'ne kıyısı olan Bakü'yü içine alan güzergâh boyunca, batısında Türkiye, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde ise İran'ın bulunduğu coğrafya üzerinde, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı içermektedir. Ayrıca bu devletler içinde Dağlık Karabağ ve Güney Osetya özerk bölgeleri yanında Nahcivan, Abhazya ve Acaristan Özerk Cumhuriyetleri de bulunmaktadır (Alpargu ve Şahin, 2007, s. 334).

Güney Kafkasya bölgesi bulunduğu stratejik konumu ve yeraltı enerji kaynakları açısından dünyanın en önemli coğrafyalarından birisidir. Güney Kafkasya bölgesinin Türkiye ile kara sınırı olmasına rağmen, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin NATO müttefiki olması sebebiyle Sovyetler Birliği içerisinde yer alan bölge ülkeleri ile ilişkileri çok sınırlı kalmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem radikal bir şekilde değişmiştir. Bu değişime hazırlıksız olan Türkiye, başlangıçta hemen tepki gösterememiş ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini istenilen seviyeye getirememiştir. Bu çalışmanın hipotezi "Türkiye'nin doğu sınırına komşu Güney Kafkasya devletleri ile ekonomik, siyasi ve sosyal açısından ilişkilerini geliştirmesi ve ilişkilerini güvenlik boyutunu da kapsayacak şekilde genişletmesi, bölgesel güvenliğe olumlu katkıda bulunacaktır" olarak belirlenmiştir.

Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde jeopolitik açıdan Güney Kafkasya'nın önemi vurgu yapılacaktır. İkinci bölümde bölgedeki mevcut sorunlara yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ittifakının bölgesel güvenliğe etkilerine değinilerek çalışma sonlandırılacaktır.

1. Güney Kafkasya Bölgesinin Önemi

Güney Kafkasya bölgesi, jeostratejik olarak Orta Asya'ya geçiş kapısı olarak görülmesi ve Asya ile Avrupa arasında transit ticaret yollarının kesiştiği yerde bulunması nedeniyle tarih boyunca önemini korumuştur (Kalkan, 2010, s. 17). Ayrıca bölgenin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması önemini daha da fazla artırmaktadır (Alizade, 2015, s. 2). Kafkaslar doğalgaz kaynakları göz önüne alındığında dünyada birinci sırada, petrol kaynakları açısından ise ikinci sıradadır. Bölgenin zengin enerji kaynaklarına sahip bölgesi Hazar Denizi'dir. Dünya petrol rezervinin % 4'ünün, doğalgaz rezervinin ise % 6'sının Hazar Denizi'nde olduğu ifade edilmektedir. Azerbaycan'ın petrol üretiminin ve ihracatının % 75'i Hazar bölgesinden elde edilmektedir (Metin, 2004, s. 80).

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan güzergâhının enerjinin Batı'ya ulaştırılmasında bir koridor olması yanında Orta Asya için ihracat güzergâhı da olması 21.Yüzyılın başlangıcından günümüze bölgenin çekişme alanı olmasına yol açmıştır (Dikkaya ve Tıgılı, 2015, s. 100). Batı'ya komşu olan Türkiye ise bölgeden elde edilecek

enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında stratejik öneme sahip bir köprü konumundadır (Karasu, 2013, s. 1).

Güney Kafkasya'nın üç devletinden birisi olan Azerbaycan, Türkiye'nin hem Orta Asya'ya hem de Güney-Doğu Asya'ya erişiminde kritik bir konuma sahiptir. Azerbaycan, petrol ve doğalgaz kaynakları itibari ile bu bölgede en çok yatırımcı çeken ülke olması nedeniyle bir bakıma ilişkilerin en üst düzeyde olmasını zorunlu hale getirmiştir (Ünsal ve Pamir, 2006, s. 13-16). Son dönemde Hazar Denizi'nin statüsü ve hak sahiplerine göre bölünmesi sağlanmıştır. Böylece 1992 yılından beri Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında krize neden olan dünyadaki en büyük iç deniz olan Hazar Denizi'nin statüsü sorunu, 12 Ağustos 2018 tarihinde kıyıdaş 5 ülke tarafından imzalanan bir Anlaşma ile çözülmüştür (Koçak, 2018, s. 1).

Küresel enerji devlerinin bölgeye göstermiş oldukları ilgi her geçen gün artmış ve bugüne kadar 15 ülkeden, 25 petrol şirketi, Hazar'da yaklaşık 100 milyar dolar yatırım yapmıştır (İskender, 2007). Bu durum Azerbaycan'a Orta Asya bölgesinde Kazakistan'ı izleyen ikinci büyük ekonomi olması nedeniyle de büyük avantaj sağlamaktadır. Azerbaycan'ın hem doğal kaynaklar hem de konumu itibarıyla jeopolitik önemi AB ve ABD'nin de dikkatini çekmiş ve 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bölgede faaliyet gösteren Batılı şirketler enerji üretimi ve boru hatlarıyla iletiminde pay sahibi olmaya başlamışlardır. Orta Asya doğalgazının ve Hazar petrollerinin dünya pazarlarına taşınmasında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye kritik öneme sahiptir. Bölgede inşa edilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) doğalgaz boru hattı 25 Mayıs 2005 tarihinde kullanıma açılmıştır. 3 Temmuz 2007 tarihinde işleme açılan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı, Haziran 2018 tarihinde Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)'a bağlanmış ve gaz akışına başlamıştır. TANAP ile Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer alanlardan elde edilen doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine taşınması planlanmıştır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SPS) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridorunu oluşturmaktadır. TANAP, 2022 yılında tam kapasite devreye girecektir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018). Bu durumda Türkiye mevcut konumu ile bir enerji düğüm noktası haline gelmiştir.

Kafkasya bölgesi içinde Karadeniz'e kıyasla bulunan yegâne ülkesi olan Gürcistan, birçok sosyal ve etnik çeşitliliğe sahip olmanın yanında coğrafi konumu itibarıyla geçiş noktası üzerinde olması nedeniyle de önemlidir. Ermenistan ve Azerbaycan'ın dünya ile bağlantısı Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Bölgedeki bir diğer proje de her üç devlet arasında ulaşımı sağlamak amacıyla 2007'de temeli atılan ve 30 Ekim 2017'de açılan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). Bu Proje bir bakıma AB'nin tarihi ipek yolunu canlandırmak ve bölgedeki enerji kaynaklarını ihraç ederek halkının refah seviyesini artırabilecek ülkelerle bağlarını yeniden kurmak amaçlı olarak planlanan TRACECA Projesinin bir ayağını oluşturmaktadır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014, s. 1). Projenin amacı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin Kafkasya ve/veya Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanması olarak açıklanmıştır (TRACECA Genel Sekreterliği, 2010). Bu Projenin bir ayağını oluşturan ve Azerbaycan, Gürcistan ile Türkiye'yi doğrudan bağlayan yaklaşık 838 km'lik demiryolu hattı Demir İpek Yolu olarak da adlandırılmaktadır. Hattın 29 km. si Gürcistan'da, 76 km. si ise Türkiye'de olmak üzere 105 km. si Türkiye'den geçmektedir (Akbulut Özpınar, 2018, s. 103). Söz konusu hattın 259 km.si Gürcistan ve 503 km.si ise Azerbaycan topraklarından geçmektedir. Orta Asya'dan gelecek mallar bu hat üzerinden Mersin Limanı'na taşınabilir hale gelmiştir. Amaç Londra'dan Pekin'e kadar kesintisiz olarak gidilmesidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Güney Kafkasya, Avrasya'nın kalbi olarak değerlendirilmekte ve hem Hazar bölgesinden çıkarılan enerji kaynaklarının dünya pazarlarına iletilmesi, hem de Orta Asya ile Orta Doğu'ya yakınlığı açısından sahip olduğu stratejik konumuyla, hem ABD hem de

Rusya Federasyonu'nun rekabet sahası olmaktadır (Alizade, 2015, s. 7). Soğuk Savaş sonrası elde liderliğini kaybetmek istemeyen ABD, ekonomik ve stratejik bakımdan kritik öneme sahip Güney Kafkasya bölgesinde İran ve Rusya'nın etkinliğini kırmaya çalışmaktadır (Gürses, 2001, s. 250-273).

ABD, Kafkas devletlerinden önce Ermenistan, daha sonra Nisan 1992 tarihinde Gürcistan ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve geliştirmiştir. ABD, bağımsızlığını yeni kazanan söz konusu devletlerle siyasi/diplomatik ilişkiler kurmanın ve geliştirmenin yanında askeri/güvenlik desteğini de içeren "İpek Yolu" projesini geliştirmiştir. İpek Yolu projesi, ABD'nin Avrasya'da siyasi ve ekonomik çıkarlarının garanti altına alınması bakımından önemlidir. ABD, Güney Kafkasya'da bulunan devletlerinin süratle demokrasiye ve serbest pazar ekonomisine geçmelerini istemiş ve bölgeyi "yaşamsal çıkar alanı" olarak ilan ederek "Kadife Devrimi" desteklemiştir (Yalçınkaya, 2006, s.199).

ABD, bölgeye yönelik hedeflerinin gerçekleştirmek maksadıyla çeşitli yardım programları yoluyla Rusya'yı çevrelemiş ve böylece bölgedeki etkinliğini artırmıştır. ABD, bölgedeki açık toplumları desteklemekte ve açık pazarları teşvik etmektedir. Bu kapsamda ABD, Güney Kafkasya'ya ABD'li yatırımcıların güven içinde girmelerini sağlayacak ekonomik liberalleşme programlarını da teşvik etmektedir. Ayrıca ABD, desteklediği çeşitli projeler ile bölge ülkelerinde uyuşturucunun ve kitle imha silahlarının yayılmasına engel olmaya çalışmakta ve bölge ülkelerinin sınır güvenliklerini sağlamaları yönünde katkı vermektedir. Özellikle 11 Eylül terör eylemlerinden sonra ABD, El Kaide ile bağlantılarının olduğu iddia edilen Çeçen militanlarla mücadele etmek amacıyla Gürcistan'ın Pankisi bölgesine asker göndermiş ve Rusya'nın bu bölgede yapması muhtemel operasyonlarına da engel olmuştur (Yalçınkaya, 2006, s. 198).

ABD, bölgenin güvenliğini sağlamak için yardımlar yapmakta ve Hazar Bölgesi Güvenlik Girişimi'ne (Caspian Guard Initiative) de katkı vermektedir. ABD, yaşamsal çıkar alanı olarak açıkladığı bölgede etkinliğini daha da arttırmak ve eski Sovyet coğrafyasında kendi hegemonyasını inşa etmek maksadıyla NATO'nun doğuya doğru eski Sovyet Cumhuriyetlerini içine alacak şekilde genişlemesini desteklemiştir. Bu maksatla 1991 yılında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) oluşturulmuş ve eski Sovyet Cumhuriyetleri ile işbirliği çağrısı yapılmıştır. Bu çağrıya ilk olarak Gürcistan cevap vermiş ve Haziran 1992 tarihinde KAİK'e üye olmuştur. KAİK'in askeri ve güvenlik boyutunu oluşturan ve NATO'ya üye olmak isteyen devletleri hazırlamak maksadıyla ABD'nin de desteği ile Ocak 1994 tarihinde Barış için Ortaklık (BİO) projesi başlatılmıştır. Bu projeye Rusya'nın yanı sıra üç Kafkas devleti de katılmıştır. BİO projesiyle bölge ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığının azaltılması amaçlanmaktadır (Gürses, 2001, s. 272). 1997 yılında KAİK yerini Avrupa Atlantik İşbirliği Konseyine bırakmıştır. 2004 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen NATO zirvesinde BİO'nun güçlendirilmesi ve Kafkasya'da temsilcilik açma kararı alınmıştır. BİO'nun yanında Rusya'nın bölgedeki etkinliğine karşı koymak maksadıyla 1990'ların ortasından itibaren kurumsallaşan "bölgesel güvenlik paktı" olan GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova) oluşturulmuştur. İpek Yolu projesi kapsamında Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım yoluna katkı sağlayan GUUAM üyesi ülkeler ile NATO arasındaki askeri işbirliği, ABD ve BİO üzerinden sağlanmaktadır (Kuzlova, 2005). Bu kapsamda Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan askeri birlikleri ilk tatbikatlarını 13-19 Nisan 1999 tarihleri arasında gerçekleştirmişlerdir.

Rusya, Güney Kafkasya'da artan ABD etkinliğine karşı bölge devletleriyle işbirliğine önem vermekte ve ABD'ye karşı bölgesel çapta destek bulma arayışındadır. Türkiye ise bölgedeki gruplaşmanın tehlikesinin de bilincinde olarak, Rusya'yı dışlamayan daha gerçekçi bir politika izleyerek Rusya ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır (Aydın, 2004, s. 18). Rusya ile Türkiye arasında doğalgaz alımı, ticaret,

turizm, inşaat hizmetleri gibi geniş bir alanda işbirliği içindedirler. Gelişen işbirliğine karşın, iki ülke 2000'lere kadar Güney Kafkasya'da rakip olmayı sürdürmüşlerdir. Rusya, zamanla Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesinde aktif politikalar izlemesinden ve "21. yüzyıl Türk yüzyılı", "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" gibi söylemlerinden rahatsız olmuştur. Ayrıca Rusya Türkiye'nin Güney Kafkasya ile Orta Asya'ya açılımlını "bölgedeki Amerikan ve NATO girişimlerinin bir uzantısı" olarak değerlendirmektedir (Akgün, 217). Türkiye'nin girişimiyle 2 Nisan 2001'de kurulan ve 2 Kasım 2003'te tüm taraf ülkeler arasında (Türkiye, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna) yürürlüğe giren "Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gücü" (BLACKSEAFOR), 2000'lerde daha da gelişen ve bölgeye de yansıyan Türk-Rus işbirliğinde önemli bir adım olmuştur. Ayrıca, taraflar arasında uluslararası terörizmle mücadele, ekonomi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) örgütü ve BLACKSEAFOR gibi geniş bir alanda işbirliğinin altı çizilmektedir. Bunun yanı sıra 16 Kasım 2001 tarihinde New York'ta Türkiye ile Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanları arasında "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı" imzalanmış ve Dışişleri Bakanlarına rapor verecek üst düzey Ortak Çalışma Grubu'nun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Nitekim 9 Nisan 2002'de Moskova'da gerçekleştirilen Ortak Çalışma Grubu'nun ilk toplantısında, Güney Kafkasya bölgesinde istikrarın sağlanması ve anlaşmazlıkların kalıcı olarak çözümüne katkı sağlamak amacıyla Güney Kafkasya Alt Grubu oluşturulmuştur. Güney Kafkasya Alt Grubu'nun ilk, Ortak Çalışma Grubu'nun da ikinci toplantısı 17-18 Aralık 2002'de Ankara'da yapılmıştır (Kanbolat, 2003, s. 50-52). Böylece Avrasya İşbirliği Eylem Planı ile 1990'lar boyunca bölgede rakip olan Rusya ve Türkiye'nin işbirliğine geçmesi, Güney Kafkasya'daki ABD-Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ve Rusya-İran-Ermenistan bloklaşması göz önüne alındığında önem kazanmaktadır (Sever, 2001, s. 241-242).

Görüldüğü üzere, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Güney Kafkasya'da güç boşluğunu kimin dolduracağı sorusu ortaya çıkmıştır. Gerek Rusya, gerekse ABD bölgedeki etkinliğini artırmak amacıyla bölge ülkelerini yanına çekmeye çalışmaktadır. Türkiye ise bu stratejik bölgede doğu sınırına komşu Güney Kafkasya devletleri ile ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkilerini geliştirerek bölgeyi bir güvenlik bölgesine dönüştürmek için çaba sarf etmektedir.

2. Güney Kafkasya'da Yaşanan Sorunlar

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Güney Kafkasya Bölgesinde ortaya çıkan güç boşluğunu doldurabilmek için Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçler birbirlerine karşı mücadele içine girmişlerdir. Ancak hiç biri tam anlamıyla bölgede etkinlik kuramamıştır. Daha sonra bu mücadeleye ABD ve AB gibi küresel güçler de eklenmiştir. Küresel ve bölgesel güçler, kendi çıkarları doğrultusunda Güney Kafkasya'da bulunan etnik grupları destekleyerek, bölgeyi bu yolla kontrol etmeye çalışmışlardır (Oğan ve Ağacan, 2001, s. 25-27). Aşağıdaki bölümde Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da yaşanan bazı önemli sorunlara yer verilmiştir.

2.1. Dağlık Karabağ Sorunu

28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Haziran 1918 tarihinde ise Osmanlı İmparatorluğu ile üç Güney Kafkasya cumhuriyeti arasında Batum Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Yukarı Karabağ'ın, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti içinde özerk, koruma altındaki bir devlet olduğu onaylanmıştır. 1920 yılından itibaren ise Ermenistan'ın bu bölgeyi kendisine bağlama girişimleri başlamıştır. 1921 yılında Ermenistan Yüksek Sovyeti, bölgeyi Azerbaycan Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti'nden ayrılıp Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine katılmasına izin verilmesi hakkında karar almıştır (Alizade, 2015, s. 3). Azerbaycan Yüksek Sovyeti ise SSCB Anayasası'nın 78. Maddesine göre bu değişikliğin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte bölgenin adı Dağlık Ermenistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş ancak Sovyet Kızıl Ordusunun 1921 Temmuz ayında bölgeyi işgal etmesi ile dağılmıştır. Temmuz 1923 tarihinde ise Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde Yukarı Karabağ Özerk Oblastı ya da Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuştur. Yukarı Karabağ'da yaşanan anlaşmazlık 1980'lerin ikinci yarısında Gorbaçov'un açıklık politikası ile tekrar gündeme gelmiştir. Yukarı Karabağlı Ermeniler, bölgeyi Azerbaycan'dan ayırıp müşterek bir kara sınırı bulunmamasına rağmen tekrar Ermenistan ile birleştirmek için yoğun siyasi faaliyetlere başlamışlardır. Bu çabalar sonuç vermiş ve Yukarı Karabağ'daki Meclisin 1988 Şubat ayında yapmış olduğu oylama ile Sovyet Sosyalist Ermeni Cumhuriyeti ile tekrar birleşmek için karar almıştır. Bu karardan sonra Rusya, Yukarı Karabağ'daki yerel hükümeti devirmiş ve bölgeyi bir Özel İdare Komitesi yoluyla Moskova'nın doğrudan idaresi altına almıştır. Ermenistan'ın ikinci kez Karabağ bölgesini kendisine bağlama girişimi 2 Eylül 1991 tarihinde Karabağ'ın bağımsızlığını ilan edilmesiyle başlamış ve Ermenistan, bu kararın Sovyet Cumhuriyetleri'nin SSCB'den Ayrılması Kurallarına uygun olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan Parlamentosu ise 27 Kasım 1991'de Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü iptal etmiş Azeri kuvvetleri Karabağ'a karşı harekete geçmişlerdir (Demir, 2003, s. 163). Böylece Azerbaycan ile Ermenistan arasında savaş yoğunluk kazanmaya başlamıştır (Cabbarlı, 2007).

1991 yılına kadar Karabağ sorunu Sovyetlerin bir iç meselesiyken, 1992 yılından sonra hem Ermenistan'ın hem de Azerbaycan'ın BM'e ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına üye olmalarıyla birlikte sorun uluslararası hale gelmiştir (Aslanlı, 2001: 405). Kazakistan devlet başkanı sorunu çözmek için girişimde bulunmuş ancak sonuçsuz kalmıştır. Kazakistan'ın arabuluculuk girişimlerinin başarısız kalması üzerine, 19 Eylül 1992'de Rusya'nın arabuluculuğuyla Soçi kentinde Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları görüşmüş ve taraflar arasında 20 Ocak'ta bir anlaşma imzalanmıştır (Cabbarlı, 2004). Ancak tarafların sürekli birbirlerini ateşkesi ihlal etmekle suçlamaları ve Ermenistan'ın Karabağ Ermenilerinin de görüşmelere katılmasını da ısrar etmesi neticesinde görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır (Aslanlı, 2001, s. 405).

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerilim, dış güçlerin açık desteğiyle Ermenistan askeri birliklerinin 26 Şubat 1992 tarihinde Dağlık Karabağ'daki Hocalı kasabasına ağır silahlarla saldırımları ve savunmasız Azerbaycan Türklerini kasıtlı bir biçimde yok etmeleri ile birlikte en yüksek seviyeye çıkmıştır (Abbaslı, 2011, s. 15-21). Hâkim konumu itibarıyla Dağlık Karabağ'ın en önemli bölgesinde yer alan ve bu nedenle Ermeni kuvvetleri için önemli bir askeri hedef olan Hocalı kasabası aylarca top ateşi ile vurulmuş; Ermeni kuvvetlerince kasabaya giriş ve çıkışlar kontrol altına alınarak dış dünya ile bağlantısı kesilmiştir. Katliamın yapıldığı tarihlerde 10 bin nüfusu Hocalı'da 3 bin civarında Azeri bulunuyordu. Ermeni kuvvetleri, bölgedeki Sovyetlerin 366. Mekânize Alayının da desteği ile 25 Şubat'ı 26 Şubat'a bağlayan gece Hocalı kasabasında, 70'den fazla yaşlı, 83 çocuk ve 106 kadın dâhil olmak üzere toplam 613 kişiyi katletmiştir. Hocalı'da meydana gelen bu insanlık dışı katliama Birleşmiş Milletler (BM) ve Batılı devletler ciddi bir tepki göstermemişlerdir. Batılı devletlerin Ermeni katliamına karşı tepkisiz kalmaları ve Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemesi neticesinde Ermeni kuvvetleri kısa sürede Dağlık Karabağ bölgesini ve Azerbaycan'a ait bir kısım toprakları işgal etmiştir. Çeşitli devletlerin yanı sıra BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi örgütler çatışmaların önlenmesi yönünde girişimlerde bulunmuşlardır. Soruna çözüm bulmak için BM Güvenlik Konseyi'nin karar tasarıları ile 1992'de Fransa, Rusya ve ABD'nin ortak başkanı olduğu AGİT Minsk Grubu oluşturulmuştur. "Minsk Grubu" Haziran 1992'de Roma'da görüşmelere başlamış ancak bir sonuç alamamıştır (İşyar, 2006, s. 255).

3 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın Kelbecer ilçesinin Ermeniler tarafından işgal edilmesi sonrasında BM Genel Kurulu tarafından endişe duyulduğu ifade edilmiş ve AGİK çerçevesinde barış sürecinin desteklediği vurgulanmıştır (Cafersoy, 2001, s. 86-87). Ermenistan'ın 7 Nisan 1993'te, Kelbecer'i ve Fuzuli bölgesini işgal etmesi Avrupa Toplulukları (AT) üye ülkeleri tarafından da kınanmış ve BM Güvenlik Konseyi, 30 Nisan günü Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları ve özellikle de Kelbecer'in işgali konusunu görüşerek 822 sayılı kararı oybirliği ile kabul etmiştir (İşyar, 2006, s. 261). Daha sonra ABD, Türkiye ve Rusya tarafından, 5 Mayıs 1993 tarihinde taraflara bir çözüm planı sunulmuştur (Cafersoy, 2001, s. 91). Ancak bu planı dikkate almayan Ermeniler, Karabağ'ın doğusundaki Akdam kentini ve civarını 24 Temmuzda ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi 853 sayılı kararı almıştır (Aslanlı, 2001, s. 412). Bölgede inisiyatif elinde tutmak isteyen Rusya'nın girişimiyle 27 Temmuz 1994 tarihinde taraflar arasında bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan ateşkesi denetlemek üzere oluşturulan BDT barış gücünün yerleştirilmesine yönelik Rus önerisini reddetmiş ve AGİT bünyesinde barış görüşmelerinin sürdürülmesini talep etmiştir. Bölge dışındaki ülkelerin Kafkasya'daki sorunlar dolayısıyla etkinlik kurmalarından rahatsızlık duyan Rusya, AGİT bünyesinde yer alarak aynı zamanda olumsuz gördüğü bu gelişmeyi denetlemeye çalışmaktadır. Kısacası 1994 yılında sağlanan ateşkesin ardından başlayan barış görüşmelerinde henüz bir sonuca ulaşamamıştır.

2.2. Gürcistan'ın Sorunları

Sovyetler Birliği'nin çözülmeye başladığı 1980'lerin sonlarında, Gürcistan'ın bağımsızlığa yaklaştığı süreçte Abhazlar ile Gürcüler arasındaki gerilim iyice yükselmiştir. Gürcü lider Zviad Gamsakhurdia'nın Tiflis mitinginde, Tshinvali'nin kontrol edilmesi yönünde yapmış olduğu konuşmanın akabinde, 23 Kasım 1989 yılında 30.000 Gürcü milliyetçisi Tshinvali'nin kontrolü almak için harekete geçmiştir. Bu durum Osetler ve Gürcüler arasında çatışmalara sebep olmuştur. Gamsakhurdia yapmış olduğu bir röportajda; Söz konusu seferberliğin kendisi tarafından organize edildiğini kabul etmiştir (Ozhiganov, 1997, s. 354-355). Gürcistan, Gamsakhurdia liderliğinde 6 Nisan 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş; Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin 1921 tarihli anayasasına döndüğünü duyurmuştur (Pirtakhia, 2005, s. 4-8).

SSCB'nin Aralık 1991'de resmi olarak dağılmasından sonra Gürcistan Abhazya ve Güney Osetya'nın ayrılmasını önlemek için dengeli bir dış politika izlemeye başlamıştır. Gürcistan, başlangıçta BDT'na girmeye karşı olan bir ülke iken, ayrılıkçı hareketler ve iç savaş sonucu 1993 sonunda BDT'ye girmiş ve Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamıştır (Mert, 2004, s. 53). Bu dönemde Rusya, BDT'nin güvenliğini sağlamak amacıyla, Gürcistan'da Rus üslerinin kurulmasını öngören bir antlaşmayı Gürcistan ile imzalamıştır. Abhazya ve Güney Osetya liderleri ise Rus-Gürcü askeri işbirliğinin bölgede gerilimi artıracağını ileri sürerek bu antlaşmaya karşı çıkmışlardır. Gürcistan'da ayrılıkçı hareketlerin giderek artması ve ekonomik durumunda kötü olması nedeniyle ülke giderek daha fazla Rusya ile işbirliği içine girmiştir. Ancak Gürcistan'da 1995'te kabul edilen Anayasa ile birlikte sorunlar yeniden başlamıştır.

Gürcistan'ın yaşadığı üç temel sorun mevcuttur. Bu sorunlardan birincisi farklı etnik grupların yaşadıkları bölgelerin Gürcistan'dan ayrılmak istemeleri olarak ifade edilebilir. Örneğin, 1989 yılından itibaren Güney Osetya, Kuzey Osetya ile birleşmek ya da bağımsızlığını ilan etmek için girişimlerde bulunmaya başlamıştır (Nichol, 2008, s. 4-6). İkinci sorun olarak Cavaheti bölgesinde yaşayan Ermenilerin özerklik talepleri gelmektedir. Üçüncü sorun ise Acaristan Otonom Cumhuriyeti'nin Gürcistan ordusunun ülkeye girmesine müsaade etmemesi olarak ifade edilebilir.

2.2.1. Güney Osetya Sorunu

Gürcistan'ın yaşadığı temel sorunlardan birisi Güney Osetya Otonom Bölgesi'nin, Rusya Federasyonu sınırları içinde bulunan Kuzey Osetya ile birleşmek istemesidir. Gürcüler ile Osetler arasındaki çatışmalar 23 Kasım 1989'da başkent Tshinvali'de başlamış ve Gürcistan çatışmaları bastırmak için sert tedbirler almıştır (Tavkul, 2008, s. 2). Gürcistan 1990 yılında aldığı kararlarla Güney Osetya'nın siyasi özerkliği teminat altına olan anayasa maddelerini askıya almıştır. Buna karşın 20 Eylül 1990 tarihinde Güney Osetya kendisini Demokratik Güney Osetya Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etmiş ve 9 Aralık 1990'da seçimlere gitmiştir. Gürcistan ise buna tepki göstermiş ve 11 Aralık 1990 tarihinde Güney Osetya'nın özerk statüsünü kaldırdığını açıklamıştır. Güney Osetya'nın asıl amacı, Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Osetya ile birleşmek olmuştur (Nichol, 2008, s. 4-6).

Bu ortamda Gürcü polisleri ile milli muhafız birlikleri 5-6 Ocak 1991 tarihinde Güney Osetya'ya girmişlerdir. Çatışmalar gittikçe şiddetlenmiş ve 19 Ocak 1992 tarihinde Güney Osetya'da Güney Osetya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı hakkında referandum düzenlenmiştir. Söz konusu referandumda halkın %98,2'si bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır (Ozhiganov, 1997, s. 361).

Gürcü birlikleri Güney Osetya'ya yönelik bir askeri harekâta girişmek üzereyken, Gamsahurdiya'nın devrilmesiyle bu harekât gerçekleşmemiştir. Gamsahurdiya'nın yerine geçen Edvard Şevardnadze ise, sorunun çözümü için görüşmelerde bulunmak istediğini bildirmiştir. Şevardnadze dönemi, aşırı milliyetçi Gamsahurdiya dönemine göre Osetlerle ilişkiler açısından daha ılımlı bir dönem olmuştur. Bu dönemde taraflar arasında ateşkes ilan edilmiş ve çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır (Kumuk, 2004, s. 268).

Ocak 1992'de çatışmalar tekrar başlamış ve Güney Osetya Yüksek Sovyeti 29 Mayıs 1992 tarihinde bağımsızlık bildirgesini açıklamıştır (Yapıcı, 2007, s. 77). 10 Kasım 1996 tarihinde ise Güney Osetya'da parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır (Demir, 2003, s. 192).

23 Mayıs 2004 tarihinde Güney Osetya'da yapılan parlamento seçimlerini ise Gürcüler boykot etmişlerdir (Sekin ve Tekin, 2006: 3). Seçimlerden sonraki ayrılıkçı söylemlerle Güney Osetya sorunu tekrar gündeme gelmiştir. Bu açıklamalarda Güney Osetyalı politikaçılar Rusya ile birleşmek istediklerini açıkça ifade etmişlerdir (Sekin ve Tekin, 2006, s. 37). Bu durum karşısında Gürcistan, Haziran 2004 tarihinde Güney Osetya bölgesinde görevli Gürcü Barış Gücü asker sayısını 500'e çıkarmış, Gürcistan ise Güney Osetya ile arasındaki sınır bölgesine 2000 Gürcü askerini konuşlandırmıştır (Sekin ve Tekin, 2006, s. 38).

Bu gelişmeler üzerine Güney Osetya Özerk Bölgesi Parlamentosu, 9 Haziran 2004 tarihinde Rusya Federasyonu ile birleşme kararı almıştır (Mert, 2004, s. 62). Buna karşın Rusya, Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetlerde yaşanan sorunlara müdahil olmayacağını ve Gürcistan'ın iç işlerine karışmayacaklarını açıklamıştır (Kantarci, 2006, s. 90). Bu süreçte Gürcistan'da gerçekleşen "Gül Devrimi" Rusya tarafından endişe ile karşılanmış ve Rusya Güney Osetya'ya askeri birlik göndermiştir. Bu gelişme üzerine Gürcistan, 13 Haziran 2004 tarihinde Rusya'ya bir nota vermiş ve Güney Osetya'ya gönderilen askeri birliğin geri çekilmesini istemiştir. 12 Kasım 2006 tarihinde gerçekleşen referandumda da Güney Osetya halkının %99,8'i bağımsızlık yönünde oy kullanmış ve Güney Osetya Parlamentosu, bağımsızlığının tanınması amacıyla 3 Mart 2008 tarihinde Rusya Federasyonu, BDT, BM ve AB'ye çağrıda bulunmuştur (Ertaş, 2009).

Güney Osetya, Gürcistan'dan fiilen bağımsız olarak, kendi çabasıyla ve Rusya ile Kuzey Osetya'nın yardımları ile varlığını devam ettirmektedir. Güney Osetya Cumhuriyeti, 2006 yılından bu yana 13 yıldır bağımsız olduğunu ifade etmesine rağmen diplomatik olarak henüz hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır. Rusya ise Abhazya ve Güney Osetya

sorunlarını Gürcistan'a karşı koz olarak kullanmaktadır (Tavkul, 2002, s. 82). Henüz czlmemiŐ olan bu sorunlar Gürcistan'ın NATO ve AB yeliği için de büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu sorunlar sebebiyle 2-4 Nisan 2008 tarihleri arasında BükreŐ'te gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde NATO'nun kapıları Gürcistan için açılmamıŐtır.

2.2.2. Abhazya'nın Statüsü Sorunu

Bölgedeki bir diğer sorun da Abhazya'nın statüsü ile ilgilidir. Gürcistan sınırları içinde bulunan ancak coğrafi olarak Kuzey Kafkasya'nın bir parçası olan, Abhazya zerk Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olmak istemektedir (Alizade, 2015, s. 4). Karadeniz'in kuzeydoğusunda yaşayan Abhazlar buldukları bölgenin dağlık olması nedeniyle istilalara karşı korunmuŐlar ve evre ülkelerde meydana gelen olaylardan fazla etkilenmemiŐlerdir (Kaşıkçı ve Yılmaz, 1999, s. 134). 1989 yılında gerçekleştirilen Lıhı Toplantısı sonrasında açıklanan Lıhı Deklarasyonu'nda Abhazlar kendi kaderini tayin hakkı yanında başka taleplerde de bulunulmuştur. Ancak nüfusun %17'sini oluşturan Abhazlar Abhazya'da azınlık durumundadırlar. Gürcistan tarafından 1989 Lıhı Deklarasyonu'nun reddedildiği açıklansa da Abhazların Gürcistan'daki protestoları giderek daha fazla ŐiddetlenmiŐtir (Koçoğlu, 2001, s. 19). Gürcistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Abhazların da Gürcistan'a karşı bağımsızlık talepleri başlamıştır (Kumuk, 2004, s. 262). Bu dönemden itibaren Gürcistan ve Abhazya arasında karşılıklı kararlar alınmış küçük çaplı çatışmalar yaşanmıştır (Karayel, 1998). 1992 yılında "Kılıç" adlı askeri operasyonla Gürcistan bölgenin kontrolünü eline geçirmiŐtir (Kumuk, 2004, s. 262). Ancak Rus askeri desteği altında Kafkasya Halkları Konfederasyonu adlı gönüllü birliklerin ve Ermeni Bagramyan Tugayı'nın Gürcistan'a karşı savaŐması neticesinde Gürcistan kontrolü kaybetmiştir (Kumuk, 2004, s. 263). 1991'de başlayan silahlı çatışmalar devam ederken, Osetya sorununu fırsat bilen Abhazya 1992'de bağımsızlığını ilan etmiştir (Elvan, 2006, s. 4).

1992-1993 yılları arasında çeşitli ateşkes anlaşmaları imzalanmıŐsa da bu anlaŐmalara pek uyulmamıŐtır. Son olarak Eylül 1993'te Gürcistan askerlerini Ingur nehrine kadar sürerek bugünkü sınırı belirleyen zaferi elde eden Abhaz tarafı fiili olarak Gürcistan kontrolünden çıkmıştır. Kasım 1994'te Abhazya Meclisi kabul ettiği yeni anayasa ile egemen bir devlet olarak "Abhazya Cumhuriyeti"nin kurulduğunu ilan etmiştir (Kumuk, 2004, s. 268). Gürcistan hükümeti tarafından egemenlik ilanı kınanmış; Rusya ise Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını açıklamıştır (Karayel, 1998). Ocak 1996 yapılan BDT zirvesinde Gürcistan'a katılıncaya kadar Abhazya'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulanması kararı alınmıştır (Taştekin, 2002, s. 6).

BM destekli barış görüşmeleri 1997 Temmuz ayında yeniden Cenevre'de başlamış; Kasım 1997'deki Cenevre toplantısında da taraflar haftada bir toplanıp ateşkes durumunu görüŐecek İŞbirliği Konseyi ile mülteciler ve ekonomik, insani sorunlarla ilgilenecek alt-çalışma grupları oluŐturmuŐlardır. Abhazya, Rusya ve Gürcistan'ın Gürcistan içinde federal bir birim statüsünde olma önerisini kabul etmemekte; Gürcistan ile eşit statüde olmak istemektedir. Temmuz 2006'da Gürcü Parlamentosu tüm Rus barış gücü birliklerinin çıkması için karar almış, ancak bu karar gerçekleşmemiştir. Ağustos 2008'de Osetya nedeniyle Rusya ile Gürcistan arasında savaş çıkmıştır. Bu dönemde, Abhaz gcleri Kodori vadisine taarruz etmiş ve Gürcü kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak Abhazlar tam bağımsızlık talep etmektedirler. Gürcistan ise Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün muhafazasını isterken federasyon ve konfederasyon fikrine sıcak bakmaktadır. Dönemin BM Genel Sekreteri Boutros Galı'nın barış görüşmeleri sırasında söylediği gibi Abhazya sorununun czm için gereken anahtar Rusya'nın ellerindedir (Elvan, 2006, s. 6). Bu iki devleti kontrol altında tutan Rusya bir adım atmadıkça herhangi bir anlaşma söz konusu olmayacaktır.

2.2.3. Acaristan Sorunu

Acaristan, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Artvin ile Ardahan illerine komşu ve Gürcistan'ın güneybatısında 1921'de Kars Antlaşması ile kurulmuş olan özerk bir cumhuriyettir (Demir, 2008). Acaristan'ın Türkiye sınırında yer alması coğrafi olarak bölgeyi kısmen Rus müdahalelerinden korumuştur (Elvan, 2006, s. 7). 1990'lı yılların ilk yarısında, Gürcistan'da çeşitli çatışmalar ortaya çıkmıştır. Hristiyan Gürcüler ile Müslüman Gürcüler arasında toprak iddialarının artması yeni çatışmalara yol açmıştır. 1991 yılında, Müslüman halkını "Hristiyanlaştırma" ve "Acaristan'ın özerkliğini kaldırmaya" yönelik politikalara karşı gösteriler başlamıştır (Alizade, 2015, s. 6). Bu dönemde Acara Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan'ı ekonomik olarak güç duruma sokan bir politika izlemeye başlamıştır. Batum limanı ve Sarp Sınır Kapısını elinde tutan Acaristan devlet başkanı Aslan Abashidze, gümrük vergilerini ve halktan toplanan vergileri Tiflis'e aktarmak yerine Tiflis aleyhine kendi otoritesini güçlendirmek için kullanmıştır (Elvan, 2006, s. 7). Ayrıca Abashidze, merkezi yönetimden bir askeri müdahale gelmesin diye bölgeyi ülkenin kalan kısmından tamamen kopartmıştır. Buna karşın Rusya bölgeye müdahale etmiş ve Abashidze 6 Mayıs 2004'de Batum'dan Rusya'ya kaçmıştır (Mert, 2004, s. 59). Böylece sorun bir bakıma çözülmüş ve Batum fiilen Tiflis'e bağlanmıştır. Rusya örtülü şekilde de olsa Acaristan'a desteğini devam ettirdiği sürece Acaristan'ın Gürcistan ile arasındaki gerginliğin devam edeceği değerlendirilmektedir.

3. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri

Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan çeşitli iç sorunlar yaşanmaktadır. Azerbaycan yıllardır topraklarından koparılan Dağlık Karabağ bölgesinin kendisine bağlanmasının özlemini yaşarken, Gürcistan ise Gürcistan'dan farklı bir etnisite ihtiva eden bölgelerin Gürcistan'dan ayrılmak istemeleri nedeniyle çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Gürcistan, ülkesinde işgal ettiği topraklar nedeni ile Rusya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, ancak ticaret, iletişim ve göçmen işçi vizeleri konusunda işbirliğini yeniden başlatmıştır (Yılmaz, 2017). Ermenistan ise tamamen izole durumdadır. Azerbaycan ve Türkiye ile yaşadığı siyasi sorunlar yanında ekonomik sorunlarla mücadele etmektedir. Her üç Güney Kafkasya devleti de Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya'nın etkisinden kurtularak NATO ve ABD'yi kullanarak Batı'ya yaklaşma çabası içine girmişlerdir (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006, s. 100).

Rusya Gürcistan ve Ermenistan'da bulunan üslerini koruma ve bölgenin Rusya ekseninden uzaklaşmasını engelleme çabası içindeyken, ABD ise Kafkaslar'a yerleşme arzusunda. Bu çerçevede Gürcistan geçmişte olduğu gibi, şimdi de büyük güçlerin çatışma alanı olmaya devam etmektedir. Bölgedeki bir diğer sorun da ülkelerde meydana gelen ayrılıkçı iç çatışmalar, darbeler ve siyasi krizlerdir. Söz konusu sorunlar uluslararası odakların olaylara müdahalesi sonucu daha fazla çözümsüz hale gelmektedir. Söz konusu devletlere demokrasiye geçişte de çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Ayrıca bu devletlerin halkları Sovyetlerin dağılmasına kadar geçen süreçte kendi ülkelerinin yönetimine katılmak ve bunun sorumluluğunu almaktan çok uzak kalmışlardır (Özsoy, 2006, s. 164-166).

Güney Kafkasya'daki üç devlet halen büyük güçlerin etki ve baskısı altında milli bağımsızlıklarını ve dış politika önceliklerini korumaya çalışmaktadırlar. Üç ülkeden her biri farklı dış politikaya sahiptir. Gürcistan, ABD'ye daha yakınken, Ermenistan; Rusya yanlısı politikalar izlemektedir. Azerbaycan ise büyük güçler arasında daha dengeli bir politika uygulamakta ve Türkiye ile ilişkilerini en üst seviyeye çıkarmaktadır. Rusya ise hayati olarak gördüğü Güney Kafkasya bölgesine üçüncü tarafların müdahale etmesine

engel olmak ve bölgede etkisini artırmak amacıyla çeşitli politikalar geliştirmektedir ((Kanbolat, 2001, s. 166-167).

Gürcistan, BDT'na girmeye karşı olan bir ülke iken, ayrılıkçı hareketler ve iç savaş sonucu 1993 sonunda BDT'ye girmiş ve Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamıştır (The Europe World Book, 1997). Bu dönemde Gürcistan, Rusya ile "BDT'nin güvenliğini sağlamak amacıyla" Gürcistan'da Rus üslerinin kurulmasını öngören bir anlaşma imzalamıştır. Abhazya ve Güney Osetya ise Rus-Gürcü askeri işbirliğinin bölgede gerilimi artıracağı ileri sürerek bu antlaşmaya karşı çıkmışlardır. Ekonomik, jeopolitik etkenlerin yanı sıra ülkede giderek kuvvetlenen milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler Gürcistan'ı Rusya ile işbirliğine itmiştir. Giderek ülkede Rusya'nın etkisinin artmasına karşın bu durumu dengelemek amacıyla Gürcistan, Nisan 1996'da Ermenistan ve Azerbaycan ile dostluk ve işbirliği antlaşmaları imzalamıştır. Bunun yanında işbirliğini artırmak amacıyla Gürcistan, AB üyeleri ve Türkiye ile ikili antlaşmalar imzalayarak Rusya'ya olan bağımlı azaltmaya çalışmıştır. Gürcistan, yeraltı enerji kaynakları açısından fakir bir ülkedir. En büyük ticaret ortağı AB olan Gürcistan'ın en çok ticaret yaptığı ülke ise Türkiye'dir. Gürcistan, Karadeniz kıyılarındaki limanları, Hazar-Karadeniz, Hazar-Türkiye güzergâhındaki kara ulaşımı bağlamında dünya ticareti için önemli bir konumdadır. Gürcistan diğer ülkelere oranla bu avantajlarına rağmen, barındırdığı çeşitli etnik unsurlarla da bir o kadar dezavantaja sahiptir. Gürcistan, ülke bütünlüğüne yönelik bu sorunlara karşı siyasi ve ekonomik tedbirler almadığı takdirde gelecekte giderek küçülüp, sadece Tiflis'e sıkışmış bir devlet haline gelebilir (Kantarıcı, 2011, s. 234). Ermenistan, Avrupa'nın en fakir üçüncü ülkesi iken Azerbaycan, 2000'lerden itibaren dünyanın en hızlı gelişen ekonomileri arasında yer almıştır. 1993'te Azerbaycan'da iktidara gelen Haydar Aliyev, ülkenin petrol ve gaz zenginliğini başarılı şekilde kullanmaya başlamış ve ABD ile diğer büyük enerji şirketlerinin ilgisini çekmiştir. Hazar Denizinin Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan olmak üzere beş ülkeye kıyısı vardır. Hazar Denizi'nin statüsüyle ilgili sorun kıyıdaş ülkelerin müzakereleri neticesinde çözülmüş ve ülkelerin paylarına düşen bölgeler belirlenmiştir. Bir kısım bölge ise ortak kullanım için tanımlanmıştır. BTC projesi ile başlayan boru hatları çalışmaları devam etmiş; ancak petrol ve gaz gelirleri beklenen düzeye ulaşamamıştır (Yılmaz, 2017).

Her üç Güney Kafkasya devleti incelendiğinde çeşitli ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bölgesel güç olan Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında Güney Kafkasya ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 2017 yılı sonunda Türkiye-Azerbaycan dış ticaret hacmi 2,6 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatı yüzde 20,6 artarak 1.366,3 milyon dolar, Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı ise yüzde 7,8 artarak 1.273,7 milyon dolar olmuştur. Türkiye Gürcistan ile ekonomik ilişkilerini her geçen gün artırmaktadır. 2017 sonu Türkiye-Gürcistan dış ticaret hacmi %29 artarak 2.728 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl ithalat da %9,4 artarak 7979,2 milyon dolara yükselmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2018). Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunlar nedeniyle ekonomik ilişkiler gelişmemiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkaslar ve Orta Asya'da oluşan güç boşluğunu doldurmak için Rusya Federasyonu, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçler bir mücadeleye girmişlerdir (Howard, 1998, s. 170). Başlangıçta hazırlıksız olsa da geçen süreçte Türkiye başta Azerbaycan olmak üzere bu bölgeyi bir açılım alanı olarak görmüştür. Türkiye, Güney Kafkasya bölgesini Türk dünyası ile arasında bir köprü olarak değerlendirmiştir. Soğuk savaş sonrasında Türkiye için bölgesel güç olma politikaları ivme kazanmış ve Türk dünyası kurma idealleri canlanarak yoğun bir şekilde gündeme damgasını vurmuştur (Demir, 2006, s. 43). Ancak Rusya eski arka bahçesi olan Kafkasya'da bu politikanın başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Demir, 2006, s. 45).

Türkiye Ermenistan ilişkileri çeşitli sorunlar nedeniyle olumsuz olarak etkilenebilmektedir. Bunların başında Ermenilerin soykırım iddiaları gelmektedir. Soykırım iddiaları, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkilemenin yanında, meclislerinde bu iddiayı yasa tasarısını olarak kabul eden ülkelerle de ilişkiler olumsuz olarak etkilenebilmektedir (Demir, 2006, s. 46). Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgalinden sonra Azerbaycan ve Türkiye Ermenistan'a ambargo uygulamaktadırlar. Bu durum kaynakları ve üretim düzeyi düşük olan Ermenistan'ı kapalı bir ekonomi haline getirmiştir. Ermenistan, gerek Gürcistan'a karşı Rusya ile olan ittifakı, gerekse bu ittifak karşısında yükselen Gürcü milliyetçiliği nedeniyle bölgede milliyetçiliği körüklemektedir (Kasım, 2011, s. 58). Bunun yanında Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı takındığı tutum da Ermeni milliyetçiliğini yükseltmektedir. Ayrıca diaspora Ermenileri de tüm dünyada Ermeni milliyetçiliğinin artmasına katkı sağlamaktadırlar. Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye tarafından ambargoya maruz kalması, ülkeyi ekonomik ve güvenlik açısından Rusya eksenine yönlendirmektedir. Geçen süreçte Ermenistan, güvenlik bakımından Rusya'ya bağımlı bir hale gelmiş ve iki ülke arasındaki ilişki müttefiklik ilişkisine dönüşmüştür. Ancak Ermenistan'ın Rusya ile doğrudan karasal bağlantısının bulunmaması sorun yaratmakta ve Ermenistan'ın kaderini Rusya-Gürcistan ilişkilerinin durumuna bağımlı hale getirmektedir (Veliev, 2011, s. 116).

Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan arasında oluşturulan üçlü işbirliği temelinde bir güvenlik ve askeri işbirliği mekânizması değildir. Ancak, üç devlet arasında oluşturulan karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde üçlü işbirliğinin güvenlik alanına da birtakım yansımaları olmuştur. Bu işbirliği Güney Kafkasya bölgesini bir güvenlik bölgesi olması için büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda bölgede karşılaşılan benzer güvenlik sorunları ve tehditlere karşı ortak çıkarlar temelinde ortak çözümler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bölgedeki her bir ülke bir diğerini stratejik ortak olarak değerlendirmekte, güvenlik ve savunma doktrinlerinde dikkate almaktadır. 2011 yılı sonunda kabul edilen Gürcistan Ulusal Güvenlik doktrininde Türkiye, bölgedeki tek NATO üyesi ülke, bölgenin lider devletlerinden biri ve önemli askeri müttefiki olarak tanımlanmıştır. Doktrinde, Gürcistan'ın Türkiye ile güvenlik ve savunma alanındaki ilişkilerini daha da geliştirmeye önem verdiği belirtilmektedir. Aynı belgede, Azerbaycan da stratejik ortak olarak tanımlanmaktadır (İsmayıl, 2012).

Türkiye, bölgedeki sorunların çözümünde ortak olarak her üç devletin yanında uluslararası toplumu da almak istemektedir. Güvenlik açısından bu yaklaşım üçlü işbirliğini gerekli kılmaktadır. Söz konusu işbirliği kısa vadede bir askeri ittifak kurulmasına yol açmasa da ortaya çıkan/çıkabilecek tehditlere karşı bölgenin güvenliğini sağlamak açısından önemlidir. Bölge devletlerinin imzalamış oldukları belgelerde güvenlik açısından üç alanda işbirliği öngörülmüştür. Bunlar, bölge devletlerinin egemenliklerinin ve bağımsızlıklarının muhafaza edilmesi; ayrılıkçılık ve toprak bütünlüğüne karşı tehditlerle mücadelede işbirliği ile geleneksel olmayan güvenlik tehditlerine karşı işbirliği yapılmasıdır. Özellikle egemenlik ve bağımsızlık vurgusu toprakları dış devletler tarafından işgal edilmiş olan Azerbaycan ve Gürcistan için önemlidir. Bunun yanında işbirliğinin üçlü düzeye çıkarılması için çeşitli askeri tatbikatları da içeren çeşitli anlaşmalar gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan tarafından Nahcivan'da 19 Ağustos 2014 tarihinde imzalanan ve ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmeyi öngören anlaşma ile güvenlik alanında üçlü düzeyde işbirliği kurulmuştur. Anlaşma ile her üç ülkenin silahlı kuvvetlerinin muharebe kabiliyetlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Üç ülke özel kuvvetleri, ilk üçlü askeri eğitim faaliyetini Kasım 2012'de düzenlenen "Kafkas Kartalı 2012" adlı bir askeri tatbikat ile gerçekleştirmişlerdir. Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin katılımıyla yapılan üçlü toplantıda üç ülkenin askeri becerilerini ve hazırlık

durumunu arttırmak amacıyla ortak tatbikat gerçekleştirilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir. Ayrıca siber güvenlik, petrol ve doğalgaz boru hatlarının korunması konusunda da işbirliği yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda ortak tatbikatlar yapılmasına karar verilmiştir. Azeri, Türk ve Gürcü silahlı kuvvetlerinin katılımıyla ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda Gürcistan'da gerçekleştirilen Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan askerlerinin katıldığı "Eternity-2017" ortak askeri tatbikatı başarıyla gerçekleştirilmiştir. Nisan 2018 tarihinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan işbirliği memorandumuyla üç ülke arasındaki askeri işbirliğinin son yıllarda daha çok önem kazanmıştır. İşbirliği teorik düzlemde bırakmayıp, pratik zemine de taşınmıştır. Askeri alanda ortak tatbikatların düzenlenmesine bir kez daha vurgu yapılmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan askerlerinin NATO üyesi Türk askerlerden eğitim görmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu üç taraflı işbirliğinin, her üç ülkenin silahlı kuvvetlerini uluslararası terörizmle, silah ve uyuşturucu madde kaçakçılığıyla ortak mücadele için hazırlamaya yönelik olduğu da ifade edilmiştir. Daha sonra Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Milli Savunma Bakanlarının katılımı ile 6'ncı Savunma Zirvesi Giresun'da gerçekleştirilmiştir. NATO'nun desteğiyle Gürcistan'da 4'üncüsü düzenlenen "Noble Partner 2018" çok uluslu askeri tatbikatının başkent Tiflis'e yakın Vaziani askeri üssünde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu tatbikata Türkiye, Gürcistan, ABD, İngiltere, Almanya, Estonya, Fransa, Litvanya, Polonya, Norveç, Ukrayna, Azerbaycan ve Ermenistan katılmıştır. Müzakereler ile savunma bakanlarının yılda iki defa görüşmesi, ortak konferanslar ve yuvarlak masa toplantıları düzenlenmesi, üç taraflı askeri eğitim ve işbirliği mekânizmaları oluşturulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda başta NATO ve ilgili diğer güvenlik örgütleri olmak üzere çeşitli Batılı örgütlerle ve aktörlerle daha yakın işbirliğine gidilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın NATO ile işbirliği geliştirmesinde belirleyici bir konumdadır. Azerbaycan ve Gürcistan arasında 1994 yılında imzalanan BİO işbirliği çerçevesinde NATO ile ilişkiler başlamıştır. Bu ilişki, Azerbaycan ve Gürcistan askeri birliklerinin Kosova ve Afganistan'da Türk komutasında görev yapmalarıyla pekişmiştir. Türkiye, her iki ülkede askeri okullar kurarak bu ülkelerin askeri birliklerini eğitmiştir. Askeri sanayi alanında da üçlü bir işbirliği geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bölgedeki üçlü işbirliğine diğer bölge ülkeleri de dâhil edilmeye ve Güney Kafkasya bir barış bölgesi haline getirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan aralarında geliştirdikleri işbirliğinin İran ve Rusya'ya karşı olmadığını her fırsatta ifade ederlerken, Gürcistan söz konusu işbirliğinin Ermenistan'a karşı kurulmadığını, bölge devletleri ile iyi ilişkilerin geliştirilmesinin hedeflendiğini belirtmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Güney Kafkasya bölgesi, hem bölgedeki kritik enerji kaynakları hem de Orta Asya'ya geçiş kapısı olması nedeniyle tüm dünyanın dikkatini çeken bir coğrafya olmuştur (Aslanlı, 2011). Güney Kafkasya bölgesi ülkelerinden Gürcistan'ın kritik coğrafi konumu, Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve doğal kaynakları, Ermenistan'ın Rusya ile kurmuş olduğu askeri işbirliği tüm dünyanın ilgisini bu bölgeye çekmektedir (Cabbarlı, 2003, s. 15-16). Ayrıca Güney Kafkasya, Türkiye için Doğu Anadolu Bölgesinin savunması ve güvenliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bölge, Orta Asya ve İdil-Ural bölgesindeki, Türk ve Müslüman ülke ve topluluklar ile bağlantısını sağlaması ve ilişkilerini güçlendirmesi dikkate alındığında büyük öneme sahiptir. Bölgenin stratejik yeraltı zenginlikleri ve petrol yataklarına sahip olması, uygun hammadde ve pazar olanağı oluşturması da dünyanın dikkatini bu bölgeye çevirmektedir. Bunun yanında bölge Rusya'nın güneye sıcak denizlere ulaşmasının engellenmesi ve Türkiye için tehdit olmaktan çıkartılması gibi temel konularda, avantajlar sağlayacak bir bölgedir (Alizade,

2015, s. 8). Türkiye açısından Anadolu topraklarının uzantısı ve tamamlayıcısı olarak kabul gören Kafkaslarda cereyan eden her türlü olay, Türkiye'yi doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Ayrıca Kafkasya bölgesi Türkiye ile zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya Türk devletleri arasında bir köprü vazifesi de görmektedir. Bu özelliğiyle bölge Türkiye açısından vazgeçilemeyecek bir coğrafya olarak kabul edilmektedir (Tanrısever, 2015, s. 240). Türkiye, 1990'ların başında bağımsızlıklarını kazanan Güney Kafkasya devletleri ile siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerini geliştirmektedir (Oran, 1995, s. 271-278). İlham Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler en üst seviyeye gelmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ilişkiler özellikle ekonomi kalkınma ve enerji projelerinin uygulanmasında stratejik ortak olacak kadar iyidir. Gürcistan, Azerbaycan petrol için geçiş bölgesidir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile kurmuş olduğu bu yakın iliŐkelerini güvenlik alanına da taşımak istemektedir. İlişkilerin gelişmesiyle birlikte Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında kurulan l işbirliği kısa bir sürede somut program ve projelerle desteklenerek stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır.  ülkenin ilgili bakanlık, kurum, kuruluş ve yetkilileri düzenli aralıklarla bir araya gelerek hedefler belirlemektedirler. Düzenli aralıklarla yapılan bu görüşmeler ve toplantılar neticesinde  ülke arasındaki ilişkiler kurumsallaŐmıŐ ve belirlenen hedeflerin gerçekleŐip gerçekleŐmediđini değerlendirildiği meknizmalar oluşturulmuştur. l cumhurbaşkanları, dışişleri bakanları, ekonomi bakanları ve savunma bakanları toplantılarının yanında devlet kurumlarını ve özel sektör temsilcilerini bir araya getiren l iş konseyi toplantıları da belirli aralıklarla yapılmaya başlanmıştır. Böylece Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında oluşturulan l mekânizma vasıtasıyla Kafkasya'nın bir barış, istikrar ve refah sahasına dönüŐmesinin sağlanmıştır. Ayrıca oluşturulan l mekânizmanın Ermenistan'ı dıŐladıđı yönündeki eleştiriler reddedilmekte ve barışçıl czm destekleyecek adımları atması halinde oluŐumun Ermenistan'a da açık olduğu vurgulanmaktadır. Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerden çekilmesi, Türkiye ile olan sınırını tanınması ve sözde Ermeni soykırımı söylemlerinden vazgeçmesi hem bölgesel anlaşmazlıkların czm, hem de barış, istikrar ve refah içerisinde bir Kafkasya'nın oluŐumuna büyük bir katkı sağlayacaktır. Ancak Ermenistan'ın halen devam ettirdiği uzlaŐmaz ve iŐgalci tutumu nedeniyle Ermenistan'ın yakın dönemde bu oluŐumun içinde olamayacağını göstermektedir.

Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerinin stratejik bir düzeye ulaŐmasındaki itici g ekonomik ilişkiler olmuştur. Özellikle enerji alanındaki işbirliği BTC, BTE ve TANAP gibi uluslararası dev projelerle derinleŐerek ekonomik bağlamda ülkeleri birbirlerine bağlamıştır. Ayrıca enerji alanında başlayan işbirliği ulaşım ve iletişim alanlarıyla desteklenerek daha karmaşık ve etkin bir stratejik işbirliğine dnŐmŐtir. Bu kapsamda Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayacak olan ve Demir İpek Yolu olarak değerlendirilen BTK demiryolu projesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında giderek derinleŐen ve boyutlanan l işbirliği, oluşturulan meknizmalar ile ekonomiden güvenliğe kadar çok çeşitli alanlarda  ülkenin ortak çıkar ve beklentilerine hizmet etmektedir. Bu ortamda Türkiye, Güney Kafkasya'ya yönelik çıkarları çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan ile her alanda işbirliği yapmakta ve Rusya Federasyonu ile arasında bir "Barış KuŐađı" oluşturarak bölgesel güvenliğe katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABBASLI, N. (2011). *Yüzyılın Soykırımı Hocalı*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- AKBULUT ZPAY, G. (2018, Ocak). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Türkiye Açısından Jeopolitik nemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*. S. 37 (103-111). s. 103.
- AKGÜN, M. (1998). Türkiye'den Bakarak Türk-Rus İlişkileri. YALÇINKAYA, A. (Ed.) *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*. s. 217.
- ALİZADE, N. (2015). Güney Kafkasya'da Etnik çatışmalar ve Bölgenin Türkiye İçin nemi. *Akademik Perspektif*. Erişim Tarihi: 12.04.2019, <http://akademikperspektif.com/2015/04/13/guney-kafkasyada-etnik-catismalar-ve-bolgenin-turkiye-icin-onemi/>
- ALPARGU, Ő., ŞAHİN, E. (2007). Sovyet Rusya'nın Dağılmasından Sonra Kafkasya'da Kimlik Problemi. *Akademik İncelemeler*, Cilt:2. Sayı:1. 326-345.
- ASLANLI, A. (2001). "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu". *Avrasya Dosyası*. Cilt 7. Sayı 1. 394-430.
- AYDIN, M. (2004, Yaz). Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus. *Turkish Studies*. Cilt 5. Sayı 2. 1-22.
- CABBARLI, H. (2004). *Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri*. Ankara: ASAM Yayınları.
- CABBARLI, H. "Dağlık Karabağ Sorununun zmnde Son Gelişmeler", *Erişim Tarihi: 11.06.2007*, <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=print&sid=88>
- CAFERSOY N. (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*. Ankara: ASAM Yayınları.
- DEMİR, A. F. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- DEMİR, A. F. (2006). *Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası*. Yenilevent-İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- DİKKAYA, M., TIğLI, A. (2015). Güney Kafkasya Enerji Koridoru, Alternatif Projeler Kapsamında, TANAP. *GaziosmanpaŐa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Yaz 2015) 10/1. 99-117.
- ELVAN, D. (2006). Kafkasya'da Patlamaya Hazır Etnik Bomba: Gürcistan'da zerklik Sorunları. *Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*.
- ERTAŞ, U. (2009). "Güney Osetya Raporu", *TUI Akademi*, Erişim tarihi: 10.10.2018 <http://www.tuicakademi.org/guney-osetya-raporu/>
- GÜRSES, E. (2001, İlkbahar). Kafkasya'da Uluslararası Rekabet. *Avrasya Dosyası Azerbaycan zel*. Cilt 7. Sayı 1. 250-273.
- HACISALİHOğLU, Y. (2006). "Jeopolitik Düzlemde Güney Kafkasya", *Harp Akademileri Basımevi*, Yenilevent-İstanbul.
- HASANOğLU, M. ve CEMİLLİ, E. (2006), *Güney Kafkasya'da ABD Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- HOWARD, G. (1998). NATO and Caucasus: The Caspian Axis. *Carlisle: SSI*
- İSKENDER, S. (2007). Dünya Enerji Merkezi Hazar zerindeki G Kavgaları. *Dünya*. 20.02.2007.
- İSMAYIL, E. Gürcistan'ın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti. (13.02.2012). *BİLGESAM*, Erişim tarihi: 10.10.2018, <http://www.bilgesam.org/incele/166/-gurcistan%E2%80%99in-yeni-ulusal-guvenlik-konsepti/#.W9WEaGgzbiU>
- İŞYAR, . G. (2006). "Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan UyuŐmazlıđına Yönelik Politikaları:1992-1994". Yelda DEMİRAG, Y., KARADELİ, C. (Ed.)*Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*. Ankara: Palme Yayıncılık.

- KALKAN, D. (2010). *Güney Kafkasya Bölgesi'ndeki Etnik Çatışma Alanlar* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya.
- KANBOLAT, H. (2001). "RF'nin Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı", *Avrasya Dosyası*, Ankara: ASAM Yayınları, Cilt 6, Sayı 4,s.165-179.
- KANBOLAT, H. (2003). Avrasya İşbirliği Eylem Planı: Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasında Yeni Bir Dönem Mi?. *Stratejik Analiz*. 50-52.
- KANTARCI, H. (2006). *Kısaçtaki Bölge Kafkasya*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KARAYEL, Erol (1998), "Kafkasya'da Etnik Çatışmalar: Sebepler ve Çözümler", *Kafkas Vakfı Bülteni*, Kış, Erişim tarihi: 10.10.2018, <http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/etniksorunlar.html>
- KAŞIKÇI, N., Yılmaz, H. (1999). *Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar)*. Ankara: Türkhar Yayınları.
- KOÇAK, K. A. (2018). Hazar Denizinin Statüsüne Dair Anlaşma ve Olası Yansımaları. *TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi*. s. 1.
- KOÇOĞLU, M. (2001). *Ekstratejik yönüyle Kafkasya Bölgesini değerlendiriniz ve Türkiye için önemini belirtiniz*, Yayınlanmamış Akademi Tezi, Harp Akademileri Yayını, İstanbul.
- KUMUK, C. (2004). *Kafkasya Aydınlik Günlerini Arıyor. Neredesin Prometheus?*, İstanbul: AlfaYayıncılık.
- KUZLOVA, M. (2005). GUUAM Reacts to Uzbek Withdrawal. *RFE/RL*, Erişim tarihi: 17.10.2018, <http://www.rferl.org/content/article/1058766.html>
- MERT, O. (2004). *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- NICHOL, J. (2008). "Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for U.S. Interests", Erişim Tarihi: 08.12.2018, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf>
- OĞAN, S., AĞACAN, K. (2001). "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 13. 25-27.
- OZHIGANOV, E. (1997). "The Republic of Georgia: Conflict In Abkhazia and South Ossetia". ARBATOV, A., CHAYES, A., HANDLER CHAYES, A., OLSON, L. (Ed), *Managing Conflict In The Former Soviet Union: Russian and American Perspectives*, London: The MIT Press.
- ÖZSOY, İ. (2006). "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler", *BİLGİ*, Güz, Sayı 39: 163-194.
- PIRTAKHIA, A. (2005). *Avrasya Koridorunda Gürcistan'ın Önemi ve Bu Koridorun Güvenliğinin Sağlamasında Gürcistan İç Kuvvetlerinin Rolü*, Yayınlanmamış Akademi Tezi, Harp Akademileri Yayını, İstanbul.
- SEKİN, S. ve TEKİN, R. (2006). "Güney Kafkasya ve Gürcistan", *Kafkasya Araştırma&Analiz Dergisi*, İstanbul: Kafkas Vakfı Yay., Yıl 1, Sayı 2, s.28-38.
- SEVER, A. (2001). Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinde Çatışma, Rekabet ve İşbirliği. *Avrasya Dosyası Özbekistan Özel*. Cilt 7. Sayı 3. 241-242.
- TAŞTEKİN, F. (2002). "Abhaz-Gürcü Sorununun Kilit Vadisi: Kodor", *Kafkas Vakfı Raporu*:5, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, Erişim tarihi: 18.02.2019, <http://www.kafkas.org.tr/hakkında/kodor.pdf>.
- TAVKUL, U. (2008). "Güney Osetya Meselesinin Perde Arkası", Erişim tarihi: 10.10.2018, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_hk_utavkul_gom.html

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2018). "Güney Kafkasya Ülkeleri İle İlişkiler", Erişim tarihi: 10.10.2018, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Doğalgaz Boru Hatları ve Projeleri. Erişim tarihi: 10.10.2018, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>

T.C. Ticaret Bakanlığı (2018), "Gürcistan'ın Dış Ticareti Artıyor", Erişim tarihi: 10.01.2019, <https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/gurcistan/gurcistan-in-dis-ticareti-artiyor>

The Europe World Book (1998). Georgia: Introductory Survey. *Europa Pub. Ltd.* Vol. I. 1386-1387.

TRACECA Genel Sekreterliği (2010). The Silk Road of the 21st Century. Erişim tarihi: 17.10.2018, <http.s://www.traceca-org.org/en/home/the-silk-road-of-the-21st-century/>

ÜZÜMCÜ, A., AKDENİZ, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi. *Avrasya Etüdüleri* 45/2014-1 (171-199), s.1.

World Bank (2008). *Migration and Remittances Factbook*, Washington, DC: World Bank.

YALÇINKAYA, A. (2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düşümden Küresel Kördüğüm*, Ankara: Lalezar Kitabevi Yayınları.

YAPICI, M. İ. (2007). "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2, Sayı.3.

Summary

The Caucasus region covers east of the Caspian Sea, the Black Sea, the Azov Sea in the west, Manic river and marshes in the North, Iran in the south, and also covers a geographical area which is surrounded by Turkey. Throughout the history, in addition to creating trade and migration routes, the Caucasus has been an important crossroads where cultures cross. Being a bridge between East and West and located in the most sensitive part of the Eurasian geography, the Caucasus is attracting not only the attention of the whole world in terms of political and economic aspects, but also the struggle of many power focuses. In this respect, the Caucasus has served as a corridor and asylum between north-south and east-west throughout history. The region is referred to as two regions, North and South Caucasus. The North Caucasus region consists of Karachai-Cherkessia, Kabardino-Balkaria, Chechnya, Ingushetia, Dagestan, Ossetia, Adygea and Abkhazia. The South Caucasus or Transcaucasia in the north, starting from the Black Sea to the northeast, Azov is located in the coast of the Caspian Sea with the Sea along the lines up to Baku, south of Iran, east of the Caspian Sea and west from Turkey. The region consists of three states, Georgia, Azerbaijan and Armenia. In addition, these states include the autonomous regions of South Ossetia and Nagorno-Karabakh and the Autonomous Republics of Abkhazia, Nakhichevan and Ajaristan.

In terms of its strategic location and underground energy resources, The South Caucasus region is one of the most important geographies in the world. Although Turkey has a land border with the South Caucasus region, NATO ally Turkey's relations with the countries in the Soviet Union remained very limited during the Cold War. On 8 December 1991, the international system was radically changed, with the official disintegration of the Soviet Union and thus the end of the Cold War. Turkey unprepared for this change, initially did not react immediately, and did not show the desired level of relations with the countries. The hypothesis of this study is that "Turkey's development of economical and social relations

between neighboring South Caucasus states and also the expansion of these relations so as to cover security dimension will contribute positively to regional security."

The study consists of three parts. In the first part, geopolitic importance of the South Caucasus will be emphasized. In the second part, existing problems in the region will be included. In the third part, Turkey, Azerbaijan and Georgia's alliance, and its effects to the regional security will be discussed.

Terörizmle Mücadelede Yeni Bir Trend Olarak Terör Örgütleriyle Görüşme Tekniği: PKK/KCK Örneği

Emin GÜNEŞ*

Öz

Günümüz dünyasında, terör örgütleriyle mücadelede ön plana çıkan müzakere teknikleri ile birlikte müzakere süreçleri, uzun yıllar devam eden öğrenme süreçleri olarak kabul edilmektedirler. Her örgüt kendi içerisinde ayrı karakteristik özellikler taşımakla birlikte, özellikle etnik/bölücü terör örgütleriyle gerçekleştirilen müzakerelerden çıkarılacak sonuçlar atılacak yeni adımlar açısından yol gösterici niteliktedirler. Bu çalışmada müzakere teknikleri SWOT (Strengths-güçlü yönleri, Weaknesses-zayıf yönleri, Opportunities-fırsatlar, Threats-tehditler) analizi çerçevesinde incelenmiş ve neden müzakere tekniklerine müracaat edilmelidir sorusunun cevabı SWOT tablosu ile verilmiştir. Araştırma yöntemi, Türkiye'de gerçekleşen çözüm süreçlerinin mukayeseli analizine ve özellikle IRA ve ETA örnekleriyle karşılaştırmalı analizine dayanmaktadır. Kiminle, ne zaman, nasıl müzakere edilmeli, sorularının yanıtları karşılaştırmalı analize dayalı olarak verilmiştir. Çalışmanın sonuçları, güçlü bir devlet adamı öncülüğündeki müzakerenin; aktörlerinin farklılaştırılması, toplumsal alt yapının sağlanması ve toplumun fikrî olarak bu düşünceye hazırlanması, muhalefetin desteğinin sağlanması halinde başarıya ulaşma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, doğru ve yanlışlarıyla var olan bir sürecin akademik anlamda incelenerek, daha sonra atılacak adımların daha sağlam atılmasına yol gösterdiği için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Terörle Mücadelede Müzakere, Demokratik Açılım, Çözüm Süreci, KCK, SWOT Analizi.

Negotiations with Terrorist Organizations As A New Trend in the Fight Against Terrorism: Case of PKK/KCK

Abstract

In today's world, negotiation techniques have become to the popular in the fight against terrorist organizations. The negotiation processes are accepted as long-term learning processes, in the literature. Although each organization has distinct characteristics, the results to be drawn from the negotiations with the ethnic/separatist terrorist organizations are guiding the new steps.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 11.12.2018

Kabul/Accepted: 24.06.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.492732>

* Dr., Hukukçu, (Gazi Üniversitesi, Siyaset Sosyal Bilimler), Ankara, Türkiye,

E-posta: dr.emingunes@gmail.com, eminacademic@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-4796-0987>

In this study, negotiation techniques were examined in the framework of SWOT analysis. Especially settlement process taking place with the IRA and ETA as a comparative sample process was analyzed. The results of the study show that of a powerful statesman-led negotiation; differentiation of the actors, the provision of social infrastructure and the preparation of this idea as the idea of the society, with the support of the opposition it is more likely to achieve success. This study is important in terms of examining an existing process in the academic sense, as the steps to be taken later are taken more firmly.

Keywords: Negotiation in Countering Terrorism, Democratic Opening, Solution Process, KCK, SWOT Analysis.

Giriş

Terör örgütleri ve terörizmle mücadele konuları ile ilgili akademik çalışmalar 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında hız kazanmakla birlikte, terör örgütlerinin tarihi M.Ö 73-66 yıllarında faaliyet gösteren Sisarilere kadar uzanmaktadır (Çaşın, 2007, s. 228). Terör örgütleri, son yüz yıllık süreçte faaliyet gösterdikleri ülkeler için ciddi sorunlar doğurmakla beraber 11 Eylül sonrasında "küresel terör" ve küresel teröre karşı küresel mücadele konsepti ile dünyanın gündemine oturmuşlardır. Bu bağlamda ilk dönemler teröristleri akıl hastaları olarak gören ve teröristlerin öldürülmeleri ile terör sorununun biteceğini düşünen yaklaşım gelişerek, stratejik eylem olarak görülen terör eylemlerini doğuran nedenlerin ortaya çıkarılması ve buna bağlı olarak önleyici tedbirlerin alınmasına doğru gelişmiştir. Evrimini terör örgütleriyle müzakere/görüşme şeklinde tamamlayan bu süreç Türkiye'de PKK/KCK terör örgütüne karşı uygulanmaya çalışılmıştır. Çalışmada terör örgütü PKK'nın KCK'ya evrilmesi sonrasında gelişen Demokratik Açılım (2009-2011) ve Çözüm Süreci (2013-2015) çalışmaları dünyadaki benzer örnekleri ile karşılaştırılarak KCK ekseninde incelenmiş, bu sürecin doğruları ve yanlışları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Zira özellikle etnik terör ile mücadelede çözüm için geliştirilen görüşme tekniği, konunun akademik anlamdaki mimarı sayılabilecek bir akademisyen olan Guelke (2008, s. 65) tarafından uzlaşmadan anlaşmaya varan bir "öğrenme süreci" olarak nitelendirilmektedir. Demokratik Açılım ve Çözüm Süreçleri de bu bağlamda değerlendirilmeli, toplumsal bir yara haline gelen bu problemin bir anda çözüme kavuşması beklenmemelidir. Diğer taraftan bu süreçlerden çıkarılacak dersler gelecek süreçlere rehberlik edebilecek nitelikte olduklarından çalışmada süreçler sadece tarihsel perspektiften ele alınmayıp, stratejik öneri sunabilecek nitelikte SWOT analizi mantığı ile ele alındığından önem arz etmektedir.

1. PKK'nın Dönüşümü: KCK

1973'te "Apocular" olarak bilinen terör örgütü tarihsel süreç içerisinde PKK (1978-2002), KADEK (2002-2003), KONGRA-GEL (2003-2005), KKK (2005-2007), Kürdistan Halklar Topluluğu (KCK, 2007-...) yapılarına evrilerek değişmiştir. Bu yapılardan her birisi örgütsel sistematik açısından birbirlerinden farklı oluşumlar olup, yapısal anlamda başlı başına ayrı bir inceleme konusunu oluşturmaktadırlar. Klasik sol örgütlenmelerde var olan parti-cephe-ordu yapılanması ile doğan PKK terör örgütünün bu yapılanmanın ötesinde aşağıdan yukarıya meclisleşme pratiğini öngören KCK çatı kurumsallaşması, pratik ve teorik anlamda uzun yıllar terörle mücadele etmiş bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk defa karşı karşıya kaldığı bir oluşumdur. 2007 yılından

İtibaren kurulan bu yapılanmanın temel kodları "KCK Sözleşmesi"¹ adı verilen, bir nevi örgütün anayasası hüviyetindeki metinde yer almaktadır.

KCK yapısı ve örgütlenme sistematığı başlı başına bir çalışma konusudur. Bu makalede çözüm süreçlerindeki rolünün anlaşılması bakımından KCK ile ilgili özet bilgi verilmiştir. KCK sözleşmesi lafzi olarak her ne kadar devlet kurma amacıyla olmadığını iddia eden "demokratik toplumcu-konfederal bir sistem" olarak kendini tanımlasa dahi bir hukukçu gözü ile sözleşme, basitçe, maddeleri bazında incelendiğinde dahi devletin temel erkleri olan yasama-yürütme-yargı organlarını barındıran, üyelerini "yurttaş (vatandaş)" olarak adlandıran ve yurttaşlara temel hak ve özgürlükler bahşeden aynı zamanda mükellefiyetler yükleyen, vergi, askerlik sistemi ve güvenlik gibi devletin temel fonksiyonlarını üstlenen yapıların oluşturulduğu amblem ve bayrağı olan bu sistemin aşlında paralel bir devlet yapılanması olduğu anlaşılacaktır. David Held'in (2006) demokratik özerklik ve Bookchin'in (1990) konfederalizm tezinden esinlenen Öcalan, KCK'nın ana fikri olan demokratik konfederalizmi, Kürtler ve hatta tüm Ortadoğu halklarının barışı için tek çözüm yolu olarak nitelendirmekte ve söylem bazında demokrasiyi ön plana çıkartmaktadır (Öcalan, 2015a, s. 28). Bununla beraber örgütün amaç ve eylemleri Öcalan'ın söylemleriyle birlikte bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde KCK yapılanması ile varılmak istenen nihai amacın Irak, İran, Suriye ve Türkiye topraklarında kurulacak "Bağımsız Birleşik Kürdistan" olduğu ortaya çıkmaktadır.

KCK'nın örgütsel yapısı ve sözleşmesinin derinlemesine incelenmesi makalenin hacmini oldukça genişletecektir ancak KCK'nın çözüm süreçlerindeki rolünün ortaya konulması için yukarıda özetin özeti mahiyetindeki bilgilendirmenin yanı sıra kısaca iki hususa değinmek gerekmektedir. İlk olarak Yargıtay 9. Ceza Dairesi KCK'nın mahiyetiyle ilgili olarak 2011/10371 ve 2014/5275 esas numaralı iki kararında PKK ile KCK'nın organik bağı tartışmış ve PKK'nın KCK'ya organik olarak bağlı olduğu, KCK'nın PKK'nın amaç ve stratejisini benimseyen silahlı unsurları da içerisine alan bir çatı yapılanmayı oluşturduğu sonucuna varmıştır. İkincisi; sözleşmenin 11. Maddesinde "kurucu ve önder" olarak Öcalan'a işaret edilmekte, temel stratejilerin belirlenmesinde son karar alma mercii ve alınan kararların onay makamı olduğu açıkça belirtilmektedir. KCK'nın çözüm süreci içerisindeki rolü bu mahiyeti göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Son tahlilde; özgün yapılanma olarak bünyesinde PKK'yı diğer taraftan ise silahlı unsurları barındıran çatı yapı olan KCK oluşumu neticesinde legal Kürt siyaseti üzerinde hâkimiyet kuran örgüt, bir dönem Kürt siyasetini vesayeti altına alarak siyasetin ana çizgilerinin belirleyicisi haline gelmiştir (Güneş, 2018). Çözüm süreçlerinde de vesayet hâkimiyetin izleri belirgin olmakla beraber sürecin kayıplarının kazanımlarından daha fazla olmasının ana nedeni bu hâkimiyettir.

2. SWOT Analizi Çerçevesinde Terör Örgütleriyle Müzakere Süreçleri

Terör ve terörizmle mücadele; terörist ile askeri-polisiye tedbirler ile mücadeleden bu tedbirlerin yanında terörü doğuran sosyal koşulların ortadan kaldırılması ve demokratik adımların atılması ile müzakere tekniklerinin kullanılmasına yönelik tarihsel bir seyir söz konusudur. Bal'ın (2006, s. 35) ifadesiyle terörle yani "stratejik eylem" ile mücadeleden terörizm yani "stratejik söylem" ile mücadeleye doğru bir dönüşüm gerçekleşmektedir. 1968-2006 yılları arasında doğan 648 terör örgütüne ait verilerin incelendiği bir araştırmada; 244 örgütün halen aktif olduğu ve 136 örgütün ise

¹ Sözleşme metni için bkz. (Güler, 2010, s. 197-228); <http://www.sosyalistforum.net/politik-gundem/17456-koma-ciwakenkurdistan-sozlesmesi.html>

isim değiştirerek veya bölünerek faaliyetlerine devam ettiği, kalan 268 örgütten 27 tanesi (%10) örgütlerin amaçlarına ulaşması, 20 tanesinin (%7) askeri tedbirler ile 107 tanesinin (%40) polisiye tedbirler ile 114 tanesinin (%43) ise müzakere ve barış anlaşmalarını da kapsayan siyasi tedbirler ile yok edildiği bulgusuna ulaşmıştır (Jones & Libicki, 2008, s. 18-21). Her ne kadar her bir terör örgütü ve her müzakere örneği (ETA, IRA, LTTE, KCK) birbirinden bağımsız ve farklı bileşenlere sahip olsa dahi bu örnekler mücadele bakımından genel konseptin çizilmesinde yol gösterici olabilecek niteliktedirler. Bu bağlamda müzakere tekniğinin terörizmle mücadeledeki önemi ortadadır. Tarihsel bir analogi olarak; tam anlamıyla bir terör örgütü kabul edilemeyecek ancak devlete karşı isyan bağlamında benzer özellikler taşıyan 16-18. yüzyıllardaki "eşkiya" yapıları ile mücadele eden Osmanlı Devleti bu hoşnutsuz grupların yeniden kazanılması veya yok edilmesi açısından müzakere tekniği kullanmıştır (Barkey, 2011). Eşkiya oluşumlarına nazaran daha farklı ve karmaşık yapılar olan terör örgütleri ile yürütülecek müzakere süreçlerindeki başarı önceden düşünülmüş stratejik adımlara bağlıdır. SWOT tekniği bu adımların tespitinde yön gösterici olabilecek adımların tespitinde kullanılabilir bir analiz yöntemidir.

İngilizcedeki "strengths (güçlü yönler)", "weakness (zayıf yönler)", "opportunities (fırsatlar)", "threats (tehditler)" kelimelerin baş harflerinden oluşan SWOT analizi yöntemi genel kanının aksine sadece ticari işletmelerin yahut kurumların verimliliğini arttırmak ve karar verme süreçlerine yardımcı olmak için kullanılmamaktadır. SWOT analizi tekniği var olan bir problemi tanımlayıp ona uygun çözüm önerileri ve stratejiler geliştirmek için analitik düşünce sistematığı geliştiren bir yöntemdir (Kurtilla, Mauno, Kangas, & Kajanus, 2000). Bu bağlamda terörle müzakere yönteminin başarısı; müzakerenin belirli bir stratejik konseptte bağlı olmasıyla doğrudan ilgili olup, bu konseptin geliştirilmesinde SWOT analizi önemli bir etkiye sahiptir. Terör örgütleriyle mücadelede müzakere tekniği konusundaki bilimsel literatürün analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın neticesinde terör örgütleriyle müzakerenin güçlü-zayıf yönleri, fırsatları ve ortaya çıkarttığı tehditler aşağıdaki SWOT tablosunda yer almaktadır.

MÜZAKERENİN GÜÇLÜ YÖNLERİ	MÜZAKERENİN ZAYIF YÖNLERİ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Terör örgütünün yok edilmesine ve toplumsal barışın sağlanmasına hizmet eder (Khan, 2013, s. 64). 2. Terör örgütünü illegal alandan çıkartıp, örgütün fikirlerini siyasi alanda legal olarak savunma imkânı sağlar (Byman, 2006, s. 412). 3. Yasal siyasi kanalların açılmasına, örgütlerin legal siyasi alana kaymasına neden olur (Cronin, 2006, s. 25) 4. Devletin, terör örgütünün içyapısını öğrenmesini sağlar. Devlet; örgütün hedefini, ideolojisini ve istismar ettiği mağduriyet konularını daha yakından tanır (Richardson, 2006, s. 258). 5. Örgütün gizli ajandasını ortaya çıkarır (Cronin, 2010, s. 3) 6. Örgüt üyesi veya sempatzımanı seviyesindeki radikallerin yalnızlaşmasına, ılımlı görüşlere sahip olanların ise örgüt konusundaki fikirleri sorgulamalarına neden olabilir (Clark, 1990, s. 2). 7. İletişim kuran taraflar karşılıklı olarak birbirlerini etkileyeceklerdir bu durum Vamık Volkan tarafından "konuştuğunu öldüremezsin"	<ol style="list-style-type: none"> 1. Müzakere süreci, terör örgütü tarafından yeniden organize olup silahlanma kapasitesini artırma süreci olarak değerlendirilir (Byman, 2006, s. 408). 2. Örgütle görüşmek devletin saygınlığını azaltır, terör örgütleri bakımından bir kazanım olarak değerlendirilir aynı zamanda toplumsal önyargının ve kinin oluşmasına neden olur (Pillar, 2001, s. 142). 3. Devletin müzakere sürecine girmesi, terör örgütünün statü kazanmasına neden olur (Steinberg, 2015, s. 94). 4. Siyasi değişimi barışçıl yollarla sağlamaya çalışanların bir şey elde edemeyeceği düşüncesinin doğmasına neden olur (Neumann, 2007, s. 128). 5. Müttelik olunan bir ülkede de faaliyet gösteren bir terör örgütü ile masaya oturmak uluslararası ilişkilere zarar verecektir (Byman, 2006, s. 408). 6. Terör örgütleri listesinde yer alan bir örgüt ile masaya oturmak, bu listede yer

şeklinde kavramsallaştırılmıştır (Erdoğan İ. , 2013, s. 358). 8. Örgüt üyesi, sempatisini yahut tarafgirlerinin akıllarında sorunun, terör yöntemleri dışındaki bir formülle çözülebileceği fikri doğurur.	almanın oluşturduğu olumsuz havayı bertaraf edecektir (Byman, 2006, s. 407).
MÜZAKERENİN YARATACAĞI FIRSATLAR	MÜZAKERENİN OLUŞTURACAĞI TEHDİTLER
1. Müzakere sürecinde terör örgütünün kendi içerisinde gruplara bölünmesi ve radikal grubun daha kolay yok edilmesi mümkün olabilir (Cronin, 2006, s. 25) 2. Görüşmeler örgüt içerisindeki muhalif grupların şiddetten vazgeçmelerini sağlayabilir. Diğer taraftan örgüt, taraftarlarında var olan sempatisini kaybetmemek için şiddetti durdurabilir (Byman, 2006, s. 405). 3. Analitik bir araştırmanın bulgularına göre görüşme esnasında örgütler eylemlerini ve şiddet katsayılarını düşürmektedirler (Cronin, 2009, s. 41)	1. Müzakereler, kamuoyunda şiddet kullanılmadan bir sonuca ulaşılamaz imajı oluşturabilir (Byman, 2006, s. 406). 2. Müzakereler esnasında örgütün ikiye ayrılması halinde, örgütten ayrılan grubun daha radikal bir grup olması ihtimali yüksektir ki bu grup daha vahşice eylemler yapabilir (Cronin, 2006, s. 26). 3. Demokratik rejimlerde terör örgütleriyle görüşmek politik intihar olabilir (Cronin, 2010, s. 2). 4. Örgüt, müzakere sürecini şiddet kapasitesini arttırmak için geçiş dönemi olarak kullanabilir (Byman, 2006, s. 406)

Analiz tablosunda net bir şekilde görüldüğü gibi müzakerenin güçlü yanları ve doğuracağı fırsatlar, zayıf yönleri ve oluşturacağı tehditlere nazaran ön plana çıkmaktadır. Son 30 yıllık süreçte bir mücadele tekniği olarak kullanılan ve örgütler açısından "sonun başlangıcı" olarak nitelendirilen bu yöntemin; kiminle, ne zaman, ne şekilde müzakere sorularına SWOT analizi çerçevesinde verilecek analitik yanıtlar bağlamında kullanılması gerekmektedir (Jones O. E., 2017). Öyleyse müzakerenin bir yöntem olarak kullanılabilmesi ki IRA, ETA, PLO gibi örgütlerde olumlu sonuç verdiği gerçeği göz önüne alındığında bu noktadan sonra analitik düzlemde kiminle, ne zaman, nasıl müzakere edilmedi sorularının cevabı aranmalıdır.

2.1. Müzakere: Kiminle, Ne Zaman, Nasıl?

Sosyo-politik yahut ekonomik nedenlerden kaynaklanan ve uzun yıllar süren çatışmaların müzakerelerin başlaması ile sorunun doğrudan çözülebileceğini ve çatışmaların son bulacağını düşünmek çok iyimser bir bakış açısı olur ki bu durumun reel politikte bir karşılığı bulunmamaktadır (Crenshaw, Wilkinson , Alterman, & Schaffer, 1999). Literatürde terör örgütleriyle müzakere konusunda "erklî-erksiz, rasyonel-irrasyonel, özerk-bağımlı" (Erdoğan, 2013, s. 360-364; Zartman, 2003) gibi sınıflandırmalar yapılarak, görüşmelerin erksiz, rasyonel, bağımsız örgütlerle gerçekleştirilmesi halinde verim alınabileceği sonucuna varılmıştır. Bu makalenin odak noktası müzakerenin hangi örgütlerle yapılacağından ziyade müzakere kararı alındıktan sonra örgüt içerisinde ve dışında kimlerle görüşme yapılması gerektiğinin ortaya çıkarılması olduğundan, literatürde var olan bu sınıflandırmaya değinmeden doğrudan kiminle müzakere edilmeli sorusunun cevabı aranmaktadır.

Müzakere sürecinde taraflardan birisi devlet diğeri ise terör örgütüdür. Sürecin doğası gereği devletler, terör örgütleriyle masaya oturmak durumundadırlar. Görüşmeler, hükümetlerin önceden planladığı süreçler olarak sadece örgüt yöneticileri ile yürütülmemelidir (Cronin, 2006, s. 26-27). Bunun yanı sıra toplumsal etki

oluşturabilecek her türlü sivil toplum kuruluşları, dernekler, vakıflar, konunun tarafı olabilecek siyasi partiler ve kanaat önderleri ile de temasa geçilmeli ve sürece bir şekilde dâhil edilmelidirler. İspanya'nın ETA ile mücadelesindeki başarısının altında yatan ana unsur Bask bölgesinin bağımsızlığını savunan siyasi partilerden kanaat önderlerine tüm toplumsal yapıyı müzakere sürecine dâhil edebilmesidir (Özçer, 2006). IRA ile Birleşik Krallık hükümetlerinin bir dönemki görüşmelerinde din adamları arabuluculuk görevi üstlenmeleri ve Sinn Fein'in yanı sıra diğer siyasi partilerinde sürece katılımlarını sağlama çabaları müzakereleri olumlu etkilemiştir (Cronin, 2009, s. 45). Müzakere süreçlerinin olumlu sonlandığı örneklerin hemen hemen hepsinde müzakere masasında, terör örgütü yöneticilerinin yanı sıra bir şekilde diğer toplumsal aktörlerde yer almaktadırlar.

Terörle mücadelede kullanılacak yöntemler literatürde; askeri polisiye tedbirlerin alınması, ceza adalet sistemindeki değişiklikler, önleyici tedbirlerin artırılması ve örgütlerle müzakere şeklinde sıralanmakla beraber müzakerenin ne zaman yapılacağı ile ilgili bir kesinlik söz konusu değildir. 1995-2001 yılları arasında gerçekleşen çatışma hareketlerini ve neticelerini, istatistiksel olarak analize tabi tutan bir çalışmada; en verimli müzakere zamanının çatışmaların ilk başladığı zamanlar olduğu fakat bu dönemlerde devletlerin güç kullanmak suretiyle sorunun çözülebileceğini düşündüklerinden müzakereye yanaşmadıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Aksi halde zamanla güçlenen örgütlerin sonraki dönemlerdeki müzakere süreçlerindeki taleplerinin farklılaşacağı ve koz olarak kullanabilecekleri argümanların sayısının artabileceği ileri sürülmektedir (Bapat, 2005, s. 713-714). Terör örgütlerinin en güçsüz olduğu dönemin müzakere sürecinin başlangıcı olarak seçilmesi devletleri elde etmek istediği sonuca daha kolay ulaştıracaktır (Crenshaw, Wilkinson, Alterman, & Schaffer, 1999, s. 1). Örgütün en zayıf olduğu anın seçilmesi konusunda istihbarat yetkililerine önemli görevler düşmektedir. Yapılacak istihbari çalışmalar neticesinde örgütün üye sayısı, araç gereç durumu, eylem potansiyeli gibi kritik hususların risk analizleri yapıldıktan sonra müzakere süreçlerinin başlatılması, sürecin başarısı bakımından oldukça önemlidir. Byman (2006, s. 409)'a göre örgütün, mücadeleyi silahla kazanamayacağını düşündüğü bir anda masaya oturtulması halinde önkoşulsuz bir müzakere süreci başlayacaktır. IRA örneğinde 1990'lı yıllardan sonra kazanılan başarıların altında Britanya'nın IRA'yı silahlı mücadele ile temizleyemeyeceği, IRA'nın da silahlı mücadele ile istediği kazanımları elde edemeyeceği kanaatine varmış olması yatmaktadır (Coackley, 2003, s. 34)

Doğru aktörler ve doğru zamanlama sonrasında sürecin nasıl yönetileceği sorunsalı ile karşılaşılacaktır. Zartman'ın (2003, s. 449) deyiimiyle devlet görevlisi "çok almak için az vermek" vazifesini üstlenmektedir. Müzakere süreci; sabır gerektiren, uzun soluklu, kanaviçe gibi işlenmesi gereken bir süreç olmakla beraber bu süre zarfında istihbari destek hayati önem arz etmektedir (Cronin, 2010, s. 4). Görüşmelerin amacı teröristlerin taleplerini müzakere etmenin ötesinde sorunun demokratik yollarla çözülebileceğinin kamuoyu nezdinde kabul edilebilirlik kazanmasını sağlamaktır. Bu sayede barışçıl çözümün mümkün olduğunu gören toplumlarda, terör örgütlerine verilen destek azalacak ve teröre müzahir olan kesimlerde dahi sorunun barışçıl yollarla çözümünün mümkün olduğu fikri oluşturulacaktır (Crenshaw, Wilkinson, Alterman, & Schaffer, 1999, s. 1). Bu tür bir müzakere tekniği örgütün kendi içerisinde çözüm yanlıları ve silahlı mücadele taraftarları olarak bölünmesine neden olabilecektir. Bölünme neticesinde müzakere sürecinde aynı zamanda askeri-polisiye tedbirlerle örgütle mücadele eden devletlerin, bu mücadeleyi kazanma oranları artmaktadır. Tamil Kaplanları (LTTE) ile mücadele eden Sri Lanka hükümetinin başarısız olmasının bir nedeni de müzakere süreciyle birlikte askeri-polisiye tedbirleri eş zamanlı olarak alamamış olmasıdır. Bir yandan devletle görüşmeler sürdüren örgüt diğer yandan terör

eylemlerini devam ettirmiştir (Crenshaw, Wilkinson, Alterman, & Schaffer, 1999, s. 10-11).

Müzakerelerde başarının bir diğer anahtarı ise hükümet tarafından yürütülen bu sürece ciddi bir toplumsal desteğin sağlanması ve muhalefetine sürece zarar verecek açıklamalarda bulunmaktan kaçınmasıdır (Whitfield, 2015, s. 13). Zira bu görüşmelerde elde edilecek olan başarı tek başına hükümetin değil tüm devletin başarısı sayılmalıdır. Başarıyı sağlayabilmek ve toplumsal muhalefeti bertaraf edebilmek için görüşmelerin kamuoyundan gizli yapılmaya başlaması ve belirli bir yol kat edildikten sonra açık görüşmelere geçilmesi doğaldır. Bu nedenledir ki terör örgütüyle ilk temasın daha alt rütbeli kamu görevlileri aracılığıyla kurulması daha sağlıklı olacaktır çünkü bu sayede ilk görüşmelerin verimsiz olması halinde oluşacak olan olumsuz hava daha kolay bertaraf edilebilecektir. Bu yöntemin etkinliğini Byman (2006, s. 405), IRA üzerinden açıklamakta ve Birleşik Krallığın IRA ile müzakerelerini 1972 yılında alt rütbeli istihbarat görevlileriyle başlattığını, bir dizi gizli görüşme sonrasında açık müzakerelere geçildiğini belirtmektedir. Franco diktatörlüğünden sonra demokrasiye geçen İspanya, ETA ile görüşmelerine kamuoyundan gizli olarak 70'li yılların ortalarına başlamış ve süreç belirli bir olgunluğa eriştikten sonra ETA ile görüşüldüğü kamuoyuna açıklanmıştır (Martínez-Herrera, 2008, s. 6).

Terör örgütleriyle müzakere konusunda genel geçer doğruların bulunması mümkün olmamakla beraber şimdiye kadar gerçekleşen müzakere süreçlerinin akademik anlamdaki çıktıları yukarıda özetlenmiştir. Bir sonraki alt başlıkta ise karşılaştırmalı analize imkân tanınması açısından Demokratik Açılım ve Çözüm Süreçleri incelenmiştir.

2.2. Demokratik Açılım Süreci

PKK ile gerek devlet adına istihbarat biriminin sürdürdüğü görüşmeler, gerekse siyasal alanda Hükümetler adına araçların yürüttüğü ilişkilerde temel yaklaşım Kürt sorununun çözümü odağında gelişmiştir. Kürt sorununun çözümü konusu her ne kadar PKK endeksli bir olgu olmasa da, bu sorunun ortaya çıkardığı problemlerden birisi olması sebebiyle PKK terörünün şiddetinin önemi ve ortadan kaldırılması yadsınamaz bir gereklilik olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda 1990'lardan itibaren başlayan görüşmelere genel bir kavram olarak "çözüm süreçleri" denilebilir (Çandar, 2011). PKK'nın siyasallaşması tartışmalarıyla 1990'lı yıllarda gündeme gelen "Hükümet-PKK Görüşmeleri" konusu aslında 1988 yılındaki gayri resmi görüşme girişimleriyle başlamıştır (Güller, 2015, s. 25). 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen bir dizi görüşme girişiminden sadece Demokratik Açılım ve Çözüm Süreçlerine odaklanılacaktır.

Demokratik Açılım Süreci olarak bilinen ve Kürt Sorununun çözümü adına belirli niyet beyanlarını ve amaçları hayata geçirmeyi hedefleyen projenin temelleri, Başbakan Erdoğan tarafından 2005 yılında Diyarbakır mitinginde ortaya konulmuş ve yaklaşık dört yıllık bir hazırlık süreci neticesinde şekillenmiştir, AK Parti Hükümeti Kürt Sorunu odağındaki bu projeyi özünde demokrasi bağlamındaki sorunlara bağlayarak daha kapsamlı bir form haline getirmiş ve retoriğin farklı kesimlerde olumsuz etkilere yol açmasından kaçınmıştır (Akyürek, 2011, s. 17-20). Demokratik Açılım sürecinin hazırlık aşaması Öcalan-Taner (dönemin MİT Başkanı) görüşmeleri olarak nitelendirilirken, açılımın fiili başlangıcı ise 2009 yılındaki Oslo görüşmeleridir. Oslo görüşmeleri, belirli bir olgunlaşmayı sağladıktan sonra süreç içerisinde; devlet yetkilileri tarafından yerel Kürtçe isimler kullanılmış ve Kuzey Irak için "Kürdistan" nitelendirmesi yapılmış, akademisyenler ve aydınlardan oluşan bir grup ile Kürt sorununa çözüm çerçevesinde çalıştay düzenlenmiş, iktidar ve BDP'li yetkililer arasında görüşmeler düzenlenmiş, 2009 yılı Ağustos ayında İçişleri Bakanlığı bünyesinde güvenlik bürokratları, akademisyenler ve siyasilerden oluşan bir heyetin teşkil edilmesi ve Mahmur Kampının boşaltılması için

proje hazırlanmış, Öcalan'ın kırsaldan eve dönüş talimatları kapsamında 34 kişi Habur'dan Türkiye'ye giriş yapmıştır (CNNTürk, 2016).

Bu süreçte devlet yetkilileri, doğru bir strateji ile sosyo-ekonomik ve politik boyutlarıyla sorunu ele almış ve gerekli adımları atmıştır. Terör örgütü PKK/KCK ise bu gelişmeleri, çözümsüzlük girdabına sürüklemek suretiyle suiistimal etmiştir. Nitekim KCK yöneticisi olan Murat Karayılan, süreçle ilgili olarak Hasan Cemal'e verdiği röportajda hiyerarşik bir merhaleden bahsetmektedir. Görüşme yapılması gerekenleri hiyerarşik olarak "Öcalan, Kandil ve seçilmiş irade, akil adamlar" olarak vurgulayan Karayılan, bu görüşme mercilerinin hiyerarşik olduğunu ve seçimlik olarak herhangi biriyle görüşülmesinin doğru olmadığını iddia etmektedir. Sonuç alınmak isteniyorsa Öcalan veya Kandil ile devletin müzakere etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Karayılan, Karayılan: Barış Umudumuz Var- Kuzey Irak Notları, 2009).

KCK yönetiminin Açılım sürecinde özellikle Habur olayındaki tutumu aslında süreci sabote edici bir nitelik taşımaktadır. "Eve Dönüş" olarak kamuoyuna duyurulan Habur sürecinde bir yandan PKK'nın askeri kıyafeti olarak tanımlanan leşkери giyerek gelen örgüt üyeleri imajı, öte yandan otobüs üzerinde il il gezilmesi ve bu sürecin kiteselleşmesi, sürecin en kırılğan boyutu olan Türkiye'nin Batı'sındaki insanlar açısından çok olumsuz bir etki oluşturmuştur. Eve dönüş ifadesi özünde sivil hayata geçiş, örgütten kopuş anlamlarına geldiği açık bir durumken, PKK/KCK kimliğinin ve aidiyetinin en net ifadesi olacak şekilde leşkerli bir görüntü verilmesi "silahlı mücadelenin zaferi" olarak kamuoyuna yansıtılmıştır. Bu mesaj sadece Türkiye kamuoyuna değil, uluslararası kamuoyuna da mesajlar vermiştir. Uluslararası alanda PKK açısından bu imaj önemli bir kazanım, meşruiyet-muhataplik kapısı olarak görülmüştür (Çandar, 2011, s. 82). Her ne kadar şekli bir konu gibi görülse de leşkerlerin çıkartılmamasının arka planında önemli mesajlar bulunmaktadır. Kırsala katılan bir kişi öncelikle kimliğini ve üzerindeki elbiselerini teslim ettikten sonra kırsalda yer almaya başlamaktadır. Bu durum artık yeni bir kimlik inşasına girdiğini ve elbiseleriyle bunu tamamladığı yönünde psikolojik bir mesaj olarak nitelendirilebilir. Örgütten ayrılan kişi için aynı şekilde üzerindeki örgüt elbisesini çıkarması ve sivil hayata adapte olması onun normal kimliğe dönüşünü sağlamaktadır. PKK/KCK, Habur'da dönüş yapan üyelerinin elbiselerini çıkartmayarak "PKK kimliğinin" dağdan sahaya indiği ve önemli bir kazanım elde ettiği mesajını vermiştir.

Demokratik Açılım sürecinin gelişimini belirleyen en önemli hususlardan birisi, Öcalan'ın KCK Yönetimine ve Avrupa yapısına yönelik mektup yazma izninin verilmesi ve bu mektuplarda Öcalan'ın süreçte örgütün stratejisinin nasıl olacağını belirlemesidir. Bu mektuplarda Öcalan izlenecek yol haritasına dair kapsamlı değerlendirmeler yapmıştır. Özellikle doğrudan doğruya siyasi konular olan "Hakikatleri Araştırma Komisyonu, Yeni Anayasa Komisyonu" gibi konulara yer vermiştir. Öcalan bu konularda gerekli adımların atılmasının gerekliliğini vurgulamış ve bu adımların koordinasyonunu KCK yönetimine havale etmiştir. Bu noktada da siyasi iradenin DTP'de değil, Öcalan ve KCK'da olduğu aşikârdır (Güller, 2015, s. 86). Bu durumun doğal bir sonucu olarak seçilmiş siyasi iradenin müzakerelerde ön plana çıkması Öcalan ve Kandil tarafından güç kaybı olarak değerlendirilmekte ve bu iradenin daha görünür olması engellenmektedir. Demokratik Açılım süreci içerisinde Osman Baydemir'in silahların susması gerektiğiyle ilgili açıklamasından sonra belediyede görevli taşeron işçilerin hâkim olarak görev aldığı "KCK mahkemesinde" yargılanması bu görüşün haklılığını gösteren somut bir örnektir.

Demokratik Açılım sürecinin mimarı ve asli icracısı olan AK Parti Hükümetinin Açılım politikaları üç ana esasa dayanmaktadır. Bu esaslardan birincisi; süreç içerisinde üniter yapının varlığını koruyacak olması ve bu yapının değiştirilmesinin söz konusu olmadığıdır. İkinci esas ise Öcalan için getirilecek bir affın söz konusu olmayacağıdır. Son olarak Kürtçe, kültürel konular, demokratikleşme ve ekonomik sorunların çözümüne

yönelik geliştirilecek politikalar çerçevesinde sürecin genişletileceği vurgulanmaktadır (AK Parti, 2010).

Demokratik Açılım sürecinde AK Parti'nin bu yaklaşımı karşısında Öcalan, KCK ve DTP (BDP)'nin yaklaşımı ise Öcalan tarafından ortaya konulan yol haritasına göre gelişmiştir. Öcalan'ın 2009 yılında ortaya koyduğu yol haritasında vurguladığı hususlar, AK Parti'nin genel çerçevesini çizdiği süreç yönetimi ile mukayese edildiğinde Demokratik Açılım sürecinin neden uzun vadede devam edemediği sorusunun cevabı anlaşılmaktadır. Zira çatışma yönetimi açısından bu iki yaklaşım arasında ciddi uçurumlar söz konusudur. Bu yol haritasında Öcalan, devletleşme amacı olmayan ancak devletin güdümünde ve içinde erimeyen toplumun demokratik iradesini yansıtan demokratik konfederalizm bağlamında ele aldığı "Demokratik Ulus" çözümünü önermektedir (Öcalan, 2011, s. 65-71). Öcalan, süreç açısından kendisini vazgeçilmez görmekte ve kendi konumuyla ilgili iyileştirici adımlar atılmadan sürecin ilerleyemeyeceğini de vurgulamaktadır.

Öcalan'ın yol haritasında belirttiği hususlardan öne çıkan en önemli nokta klasik ulus-devlet anlayışının sona ermesi ile oluşacak olan, KCK sözleşmesinde öngörülen, konfederal çözüm modelidir. Öcalan, Bu modelin hayata geçirilebilmesi için devletin belirli adımları atması gerektiğini ifade etmiştir. Öcalan yol haritasında PKK vurgusunu silahlı yapı olarak göstermeye çalışmakta, KCK'yı ise "Sivil Toplum Örgütü" şeklinde nitelendirmektedir. Oysaki KCK'nın örgütlenmenin bütüncül yapısını oluşturduğu KCK sözleşmesinde açıkça ifade edilmiştir. Öcalan'ın bu ayrımı, kamuoyunda KCK imajını legalleştirmeye ve siyasallaştırmaya yönelik taktiksel bir adımdır.

Ayrıca dikkat çeken bir diğer nokta ise Öcalan'ın yol haritasında mevcut legal siyasi partiyi süreç yönetiminde hiç dile getirmemiş olmasıdır. Süreçte aktör olarak PKK (silahlı birim ifadesiyle), KCK (siyasal birim ifadesiyle) ve İmralı (kendi konumu) bileşenlerinin bir taraf olduğunu ifade eden Öcalan, süreç yönetiminde arabulucu olarak 3. Göz gerektiğini de işaret etmiştir. 3. Göz olarak (Yılmaz, 2012) AB ve ABD'yi vurgulayan Öcalan ayrıca AK Parti ve Devleti ise "diğer taraf" şeklinde görmektedir. AK Parti'nin Demokratik Açılım yaklaşımı ile Öcalan'ın yol haritası arasındaki büyük ölçüde söyleme ve pratiğe yönelik farklılıklar bulunmaktadır. Her iki taraf ta kendi kamuoyu açısından daha dikkatli bir dil kullanmasına rağmen, somut ortak noktaların azlığı ya da yokluğu öne çıkmaktadır. Tüm bu nedenlerle birlikte Demokratik açılım süreci Habur olayı ile ilk heyecanını ve dinamizmini kaybederken, 14 Temmuz 2011 tarihinde Silvan'da 12 askerin şehit edilmesi ve aynı gün Demokratik Toplum Kongresi'nin (DTK) "Demokratik Özerklik" ilanı, açılım sürecinin fiilen bitmesine yol açmıştır (Yılmaz, 2012, s. 11).

2.3. Çözüm Süreci ve Heyet Görüşmeleri

Demokratik Açılım sürecinin bitmesiyle birlikte kırsal alanda başlayan askeri operasyonlarla eş zamanlı olarak KCK yapısına karşı şehirlerde de operasyonlar düzenlenmiştir. Bu operasyon süreci, geçmişteki operasyonel süreçlerden farklı olarak kurumlar arası koordinasyon esasına bağlı kalacak şekilde yürütülmüş ve PKK/KCK gerek kırsal alanda gerekse KCK yapılanmasının Türkiye ayağında ciddi şekilde daralma yaşamıştır. KCK/TM sözcülerinin operasyonlara dâhil edilmesi yapının etki sahasını daraltmıştır. Diğer taraftan MİT krizinin patlak vermesi, Oslo görüşmelerinin sızdırılması ve Uludere hadisesinin gerçekleşmesi operasyonları yavaşlatmış sonrasında ise örgüt üyeleri yurt genelindeki cezaevlerinde açlık grevine başlamıştır. Bu eylem, 16 Kasım 2012'de örgüt lideri Öcalan'ın açıklamasıyla sona ermiştir. Bu açıklama sonrasında, ulusal basında Öcalan'ın imajının değiştiğini söylemek mümkündür. 1999'dan beri Öcalan hakkında kullanılan "terörist başı, bebek katili, terör örgütü lideri" gibi ifadelerin "İmralı"

ifadesine ikame edildiği görülmektedir. Yeni çözüm sürecinin ön hazırlığı olarak değerlendirilebilecek bu aşamadan sonra İmralı heyet görüşmeleri başlamıştır.

3 Ocak 2013'te başlayan çözüm süreci heyet görüşmeleri 2015 yılına kadar devam etmiş, süreç ise fiilen 7 Haziran seçimlerinden sonra ortaya çıkan siyasi tablo ve KCK'nın yeniden eylemlere başlamasıyla sona ermiştir. Bu zaman aralığında Öcalan ile HDP'li vekillerden, MİT ve KDGM'den yetkililerin katıldığı çok sayıda heyet görüşmesi gerçekleşmiştir. Heyet görüşmelerinde bu süreçten itibaren dikkat çeken temel nokta çözüm sürecine ilişkin konuların çok az konuşulmasıdır. Görüşmelerde daha çok KCK yapısı üzerindeki revizyonlar, DTK'nın misyonu ve işlevi, HDK'nın seçimlerde izleyeceği strateji, örgüt yönetiminde kimlerin yer alması gerektiği konuları değerlendirilmiştir. Çözüm sürecine ilişkin konularda ise daha çok Öcalan'ın sürecin ilerlemediği, tıkanmalar yaşandığı ve bunun sorumlusunun AK Parti olduğu yönündeki iddiaları öne çıkmıştır (Güller, 2015).

Heyet görüşmelerinin 2013'ün son aylarından 2014 Mart ayında gerçekleştirilen yerel seçimlere kadarki aşamalarında yoğun şekilde yerel yönetici adaylarının kimler olacağı tartışılmıştır. Tüm yerel yönetim adayları Öcalan'a aktararak onayı istenmiştir. Heyet görüşmeleri yerel seçimler sonrasında sürecin durağanlaşmasına bağlı olarak çözüm süreci ekseninden avukat görüşmeleri formuna dönüşmeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren Öcalan taleplerinin yerine getirilmemesi halinde süreçten çekileceği şeklindeki ifadelerini sıklaştırmaya başlamış ve çatışmanın yeniden devreye gireceğini vurgulamıştır (Öcalan, 2015b, s. 130-175). Bu şartlar altında çözüm süreci heyet görüşmeleri odağında ilerlerken, heyet görüşmelerinde ise çözüm sürecinden çok örgütsel konuların konuşulması, çözüm sürecinin pratikleşmesini ortadan kaldıran en önemli sorunlardan birisi olmuştur.

2014 yılında çözüm süreci çıkış noktasından farklı bir kulvardaki tartışmalara doğru evrilmeye başlamıştır. Özellikle Öcalan'ın çözüm sürecinin kaderini Suriye'deki gelişmelerin belirleyeceğini belirtmesi reelde de bir vaka olarak ortaya çıkmıştır. PYD/YPG'nin Suriye'de etkinliğini arttırması ve Suriye'nin kuzey sınırında önemli bir bölgenin kontrolünü eline geçirmesi ve kantonlar kurması bu süreçte Türkiye açısından potansiyel bir risk olarak görülmeye başlanmıştır. Suriye'de IŞİD'in de hızla alan hâkimiyetini arttırması Kürtlerle karşı karşıya gelmesine yol açmış ve Kobani'nin işgali süreci geliştirmiştir. Bu dönemde 6-7 Ekim Kobani olaylarının ortaya çıkması, çözüm sürecinin karşı karşıya kaldığı önemli bir krizdir.

Halkların Demokratik Partisi (HDP) Merkez Yürütme Kurulu'nun çağrısı üzerine tüm ülke genelinde 6-7 Ekim günlerinde gerçekleşen terör eylemlerinde (Kobani olayları) 33 vatandaş yaşamını yitirmiştir (Anadolu Ajansı, 2015). Kobani olayları aslında çözüm sürecinin güvenlik boyutunun turnusol kâğıdı işlevini açıklamaktadır. Çözüm sürecinde terörle mücadelenin belirli faktörlere bağlı olarak duraklaması, KCK'nın alan hâkimiyetini arttırmasına kapı aralamıştır. Ayrıca heyet görüşmelerinin başladığı süreçte (Şubat 2013) gençlik örgütlenmesinin isim ve yapı değişikliğine giderek YDGH (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi) adını almasından sonra şehir odaklı eylemler dikkat çekmeye başlamıştır.

Çözüm sürecinin zayıf karnı olan PKK/KCK'nın şehirlerde oluşturduğu silahlı yapılanmanın ilk isyan girişimi denemesi (Kobani olayları) bu süreçte ortaya yeni bir olguyu çıkartmıştır. Bu strateji Öcalan tarafından 2000 sonrasında "Öz Savunma Yaklaşımı" şeklinde ortaya konulmuştur. Öz savunma yaklaşımı sadece silahlı eylemlerin temel referans noktası, toplumsal ya da siyasi meşruiyet kaynağı olarak değil, aynı zamanda çözüm ve görüşme süreçlerinde Öcalan-KCK yapısının sıklıkla dile getirdiği bir tehdit unsurudur. Bu durum 2009 Demokratik Açılım sürecinde Öcalan tarafından "süreç tıkanırsa benim rolüm sona erer, bundan sonra KCK ve öz savunma devreye girer" minvalindeki beyanlarında açıkça görülmüştür. Aynı durumun tekrarı 2013 sonrası

başlayan Çözüm Sürecinde de yaşanmıştır. Öcalan İmralı heyet görüşmelerinde sıklıkla süreçte tıkanma olursa ya da oyalama taktikleri ön plana çıkarsa, öz savunmanın devreye gireceğini ve özerklik stratejisinin demokratik siyaset çözümü yerine öz savunma çözümü temelinde yaşanacağını vurgulamıştır. Örgüt bir yandan legal siyasi söylemlerde bulunurken, öte yandan yeni silahlı aparatlar ve yapılar inşa etmektedir. 2013 yılı başında başlayan çözüm sürecinden bir ay sonra Komalen Ciwanen Kongresinde gençlik yapısını legal-illegal (Siyasi Parti Gençliği legal-YDGH illegal) olarak ayırmıştır. Örgütün YDGH (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi) yapılanması Şubat 2013'ten itibaren klasik gençlik örgütlerinden farklı olarak şehir odaklı eylemsellik birimi haline getirilmiştir. Bu durum Çözüm Sürecinin en hararetle olduğu 2013 yazında YDGH yapılanmasının Cizre, Sur, Silopi gibi ilçelerde askeri-polisiye düzen içerisinde içtima yaptıkları ve bunu ileride yaşanacak bir isyan girişiminin öncü denemesi olarak gördüklerini göstermektedir. Ancak bu durumun ciddiyeti süreç içerisinde anlaşılammıştır. YDGH yapılanması, içtima, tören ve çeşitli üniformalarla propaganda faaliyetlerinin yanında il ve ilçelerde yol kontrolleri, kimlik kontrolleri, trafik ve asayiş uygulamaları gibi alternatif bir kolluk sistemi imajı vermeye çalışmıştır. Özellikle gençlerden oluşan bu ekipler kendilerini KCK ya da YDGH asayiş birimi şeklinde motive etmişlerdir (Haberler, 2015)

Heyet görüşmelerinin son halkası olarak nitelendirilebilecek süreç Kobani olayları sonrası Dolmabahçe Sarayında İmralı heyeti ile hükümet yetkilileri arasında yapılan görüşme odağında şekillenmiştir. Bu görüşmede HDP'li vekiller Öcalan'ın mesajını doğrudan ve kamuoyuna açık şekilde Hükümet yetkililerine iletmışlerdir. Bu gelişme süreç içerisinde, en ağır şekilde eleştirilen konudur. Çözüm sürecinde HDP'nin rolü ağırlıklı olarak iletişim sorumluluğu odağında gelişmiştir. Bu durum Kürtler açısından HDP'nin Kürt sorunundaki statüsünü yansıtmaya bağlamında dikkat çeken bir durumdur. Bu süreçte HDP, geçmişteki avukat görüşme notlarını aktaran avukatlara benzer bir işlev ifa etmiştir. Kandil ziyaretlerinde KCK'nın sürece ilişkin perspektiflerini İmralı'ya, İmralı'nın yaklaşımlarını ise KCK'ya taşıması, HDP'nin toplumsal tabandaki özgül ağırlığını olumsuz etkileyen bir durum olmuştur.

Dolmabahçe görüşmelerinden (28 Şubat 2015) 7 Haziran seçimlerine kadar çözüm süreci, sadece söylemde kalan, pratikte somut bir yansıması olmayan bir noktaya gerilemiştir. Sonuç olarak KCK, çözüm sürecinden şehir savaşlarına geçerek, HDP'nin siyasal alandaki kabiliyetini kısıtlamış, siyasi bir lider profili olarak Demirtaş'ın etkin pozisyonunu edilgen konuma geriletmiş, Kürt siyaseti ve Türkiyelileşme ümidini taşıyan inşalarda derin bir hayal kırıklığı yaratmış, Doğu ve Güneydoğu'da çözüm süreci ile umutlanan halkın bir kez daha derin bir travma yaşamasına, çatışmalı bir sürecin ortasında kalmasına yol açmıştır. Kürt siyasetinin geleceği açısından büyük bir tahribat oluşmasına yol açan KCK, bu süreçte kendi politik ajandasını şartlar ve konjonktür sebebiyle "demokratik siyaset" ile yürütemeyeceğini ifade ederek "öz yönetim" birimlerini "öz savunma" anlayışıyla hayata geçirmeye çalışmıştır (Aktay, 2016).

Siyasi iktidarın tüm siyasi riskleri göze alarak başlattığı bu süreç, terör örgütünün silah bırakma, şiddetten vazgeçme çabaları yerine şiddeti alevlendirici faaliyetleri nedeniyle sona ermiştir. Karaca'nın (Karaca, 2015) belirttiği gibi "HDP eliyle PKK'nın neden silah bırakmaması gerektiğine ikna edilmiş bir Türk kamuoyu" oluşturma çabaları sürecin akamete uğramasına neden olmuştur. Demokratik Açılım ve Çözüm süreçlerinin genel çerçevesini bu olaylar oluşturmaktadır. Bundan sonraki alt başlıkta bu süreçlerin de facto ve olması gereken durumlar bakımından analitik analizi yapılacaktır.

3. Süreç Analizleri

Müzakere süreçlerinin doğası gereği taraflardan bir tanesi terör örgütleri olmak durumundadır ancak başarıya ulaşmak isteniyorsa terör örgütü dışındaki aktörlerinde

sürece müdahil edilmesi gerekmektedir. IRA ve ETA ile müzakere süreçlerinde başarıyı doğuran ana unsur sürece diğer siyasi aktörlerin ve taraflarında müdahil edilmesidir (Cronin, 2009), (Cronin, 2006), (Özçer, 2006). Müdahillik sorunsalı beraberinde muhataplık problemini doğurmaktadır zira doğru aktör ile doğru meselenin ele alınması kamuoyu desteği açısından oldukça önemlidir. Aksi takdirde süreç devlet açısından beklenenin tam tersi bir etkiye sebep olabilecektir. Çözüm süreçlerinde PKK'nın siyasal sistem üzerindeki etkisini arttırmasının temel sebeplerinden birisi de bu süreçlerde Kürt sorununun temel bileşenleri olarak ele alınan; anadil, kimlik, geçmişte yaşanan travmalar, ekonomik geri kalmışlık ve kültürel haklar gibi konuların legal siyasi partiler ile değil, PKK ve Öcalan ile görüşülmesinden kaynaklanmaktadır. PKK'nın dile getirmesinden sonra Kürt dili veya kültürel haklar ile ilgili olarak adım atılması, ya da atılan pozitif bir adım ile ilgili konularda kamuoyunda PKK'nın muhatap alındığı algısının yaygın olması, doğrudan doğruya örgütün bu kazanımları "zorun rolü" ile elde ettiği söylemini güçlendiren bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Kürt sorununda önemli bir yer işgal eden terör sorunu, öncelikle çözülmesi gereken bir mesele olduğu için PKK ile çeşitli boyutlarda görüşmeler yapılması doğal bir durumdur. Ancak terör sorunu dışındaki konularda PKK ya da Öcalan'ın asli aktör olarak görülmesi, Kürt legal siyasetindeki aktörlerin çözüm süreçlerinde tali ya da edilgen bir konuma gerilemesi sorununu ortaya çıkarmaktadır.

AK Parti'nin Demokratik Açılım konusundaki yayınladığı yol haritasında (AK Parti, 2010, s. 72) muhatabın terör örgütü olmadığı, sorunun toplumsal bir sorun olması hasebiyle muhatabın toplum ve tüm siyasi aktörler olduğu açıkça ve isabetli bir şekilde belirtilmiş olsa dahi süreç bu minvalde devam edememiştir. Tek muhatabın "Öcalan" gibi gösterilmesinde siyasi iktidardan öte medyanın ve muhalefetin etkisi büyük olmuştur. Merkez medyada yazan Mustafa Akyol (Akyol, 2014), Emre Aköz (Aköz, 2015), Fatih Altaylı (Altaylı, 2014) ve sayısını çoğaltabileceğimiz diğer yazarlar tarafından Öcalan; "barışın mimarı", "milli", "terör eylemlerini durduran kişi" olarak nitelendirilmiştir. Cengiz Çandar ise Öcalan'ı, "çözüme gidiş noktasında stratejik bir yönlendirici" olarak betimlemektedir (Kapmaz, 2011, s. 8). Bu nitelermeler süreç içerisinde Öcalan'ı "terörist başı" sıfatından "Kürtlerin önderi" gibi bir konuma getirmiştir. Nitekim sürecin icracılarında olan bir başbakan yardımcısının "beğenseniz de beğenmeseniz de Öcalan Kürtlerin lideridir" (Atalay, 2014) açıklamaları her ne kadar günlük politika açısından uygun gibi görünse dahi uzun soluklu süreç açısından önemli kayıplara neden olmuştur. Ancak burada Kürt siyasilerinin asli irade olarak Öcalan'ı ve PKK'yı işaret etmeleri de önemli bir tıkanmaya yol açmakta, devlet ya da hükümet yetkilileri legal alandaki Kürt siyasilerin edilgen kalmaları sebebiyle Öcalan odaklı hareket etmektedirler.

2009 yılında DTP Grup Başkan Vekili Selahattin Demirtaş (Demirtaş, 2009) "DTP meşru muhatap iken ne diye çözüm için sürekli İmralı'yı işaret ediyor?" şeklindeki soruya, DTP'nin kendisini muhatap olarak görmekte olduğunu ancak DTP'nin silah sorununu çözecek merci olmadığını, PKK'nın DTP'den önce var olduğunu ve Dünyanın her yerinde örgütlü bir sisteminin bulunduğunu belirterek kendilerinin böylesi bir yapı üzerinde etki veya hâkimiyet tesis edebilecek imkânlarının olmadığını ifade etmektedir. Demirtaş'ın bu açıklaması çözüm veya görüşme süreçlerinde DTP ya da legal siyasi oluşumların edilgen pozisyonda kaldıklarını ikrar eden bir yaklaşımdır. Demirtaş'ın PKK üzerinde çözüm anlamında hâkimiyet ya da yönlendirme etkilerinin olmadığını beyan etmesi bu alandaki sorunun bir boyutudur. Bununla beraber, PKK'nın ya da güncel haliyle KCK'nın siyasi parti üzerindeki etkisinin de belirtilmesi gerekmektedir. Bu dönemde DTP'nin PKK üzerinde yapısal bir etkisi olmayacağı bilinmekle beraber, PKK/KCK'nın parti üzerindeki etkisinin varlığı, doğrudan doğruya legal siyasi oluşumların Kürt sorununun şiddet boyutunun çözümünde sahada varlık göstermelerini imkânsız hale getirmektedir. Sonuç olarak Demirtaş'ın açıkladığı durum, örgütün çözüm süreçlerinde doğrudan aktör haline

gelerek siyasal sistemin en önemli tartışma süjesi olan Kürt sorununun doğrudan muhataplığı noktasına evrildiğini göstermektedir.

Medyanın ve muhalefetin yukarıda belirtilen bu tutumunun yanı sıra kimi akademisyenlerde PKK'nın, çözüm sürecinde etkin bir "ulusal aktör" olarak yer almasını önermektedir. Devlet ve "diğer Kürt aktörler" arasındaki sadakat sorunun ancak bu şekilde aşılabileceğini iddia etmektedirler (Bozarlan, 2014, s. 79), (Aktaş, 2014). Çözüm sürecinde PKK'nın söz sahibi olamayacağı kültürel, sosyal konular gibi alanlarda dahi sürece müdahil olma arzusu çözümsüzlüğün nedenlerinden birisi olmuştur.

IRA ve ETA müzakerelerinin getirdiği temel kazanımların altında, Sin Fein ve Herri Batasuna gibi örgüt uzantısı siyasi partiler ile örgütün bağının kesilmesi ve silahlı kanat olmadan, politik yollardan sorunun çözülebileceğine siyasi partilerin inanmış olması yatmaktadır. Sin Fein'i IRA'dan uzaklaştırmak (Crenshaw, Wilkinson, Alterman, & Schaffer, 1999, s. 6) ve ETA ile müzakerelerde Herri Batasuna'yı çözüm sürecine dâhil etmek (Özçer, 2006) başarının önemli adımlarındandır. Bununla beraber Türkiye örneğinde siyasi partiler olan HDP-DTP yetkilileri ise süreçte ellerini taşın altına koymak yerine, yukarıda Demirtaş örneğinde belirtildiği gibi devamlı terör örgütünü işaret etmeyi seçmişlerdir. Siyasi partinin bu tercihi, Türkiye örneğindeki kısmi başarısızlığın önemli bir faktörüdür. IRA'nın neredeyse yüz yıllık mücadelesinde kendi tabanı dâhil olmak üzere toplumda destek bulamamasının en önemli nedeni, IRA ile ortak tabandan beslenen siyasi parti Sin Fein'in IRA'nın eylemlerini kınar bir pozisyona gelmesidir. IRA sivillere karşı gerçekleştirdiği şiddet eylemleri nedeniyle zamanla kendi tabanı ve diasporasında dahi yalnız kalmış ve Sin Fein, IRA'nın eylemlerini kınayan açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda IRA'yı bitiren yöntem; yalnızlaştırılmış bir örgütle mücadele iken ETA ile müzakere sürecinde benzer bir yalnızlaştırma sağlanamamış ve ETA'nın siyasi kolu olan Batasuna Partisi örgütten bağımsız faaliyet yürütememiştir (Alptekin, 2018, s. 69-70). HDP-DTP çizgisindeki siyasilerin çözüm sürecindeki açıklamaları- Demirtaş'ın yukarıda belirtilen açıklaması veya Ahmet Türk'ün çözüm için PKK'yı sadece Öcalan'ın etkileyebileceğini söylemesi (Kapmaz, 2011, s. 492) bu durumun bariz bir örneğidir- PKK/KCK'nın yalnızlaştırılması ve IRA örneğinde olduğu gibi siyaseten müzakerelerin devam ettirilmesi şeklinde olması gerekirken tam aksine tek muhatap olarak, ABD ve AB terör örgütleri listesine adını yazdıran, PKK/KCK işaret edilmiştir. Bu durum çözüm süreçlerini, çözümsüzlükle sonuçlandıran bir diğer başat faktördür.

Sürecin aktörleri kadar ne zaman başladığı da önem arz etmektedir. Terör örgütleri silahla bir kazanım elde edemeyeceklerini düşündüklerinde yahut bir açmaz içerisine girdiklerinde diyalog masasına ön koşulsuz otururlar (Byman, 2006, s. 409). Nitekim 1999 yılında Öcalan, PKK'ya yazdığı mektupta; devletle eşit statüde olmadıklarını bu durumun normal olduğunu ve önce örgütün adım atmak suretiyle adamlarını sınır dışına çekmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca açıkça "şu çok iyi bilinmeli ki elde silah her gün eylem yapan gücü devlet muhatap kabul etmez" ifadesini kullanmaktadır (Kapmaz, 2011, s. 88; 99-100). Demokratik Açılım ve çözüm Süreçlerinin başlarında da benzer ifadeleri kullanan Öcalan, 7 Haziran seçimleri sonrası tüm bu söylemlerin ötesinde muhatap alınmanın verdiği "gururla" hareket eder hale gelmiş ve kendisini devletin karşısında bir taraf olarak görmüştür. Sürecin başlama zamanı doğru olmakla beraber süreç içerisinde KCK'nın etkinliğini bir şekilde sürdürebilmesi beraberinde diyalog-güvenlik dengesini bozmuştur. İstenilen neticeye ulaşamamasındaki bir diğer faktör ise, zamanlama açısından başlangıç noktasında devletin, sahip olduğu avantajı süreç içerisinde kısmen de olsa yitirmesidir.

Başarı ile sonuçlanan müzakereleri incelediğimizde sürecin kiminle, ne zaman yürütüldüğü kadar sürecin nasıl yönetildiği de dikkat çekmektedir. Zira bir tarafın devlet olduğu çözüm süreçlerinde karşı tarafta birden çok aktör söz konusudur. ETA ile yapılan görüşmelerde silah bırakma, sınır dışına çekilme, eylemsizlik gibi teknik konular ETA ile

görülmüş; siyasi-politik konular ise Batasuna ve PSE gibi siyasi partilerle görüşülmüştür (Whitfield, 2015, s. 8). Sayın Erdoğan' da bu noktada doğru bir yaklaşım sergilemek suretiyle "biz terörle mücadele, siyasi iradeyle de müzakere ederiz" mesajını vermiştir (Erdoğan R. T., 2011). Bu anlayış reel duruma yansıtılmamış ve bir anlamda konunun tek tarafı Öcalan (KCK başkanı) olmuştur zira süreç içerisinde teknik konuların ötesinde siyasi konularında Öcalan ile görüşüldüğü açık kaynaklara yansımıştır (Kapmaz, 2011), (Durukan, t.y). Mecliste kurulacak komisyonlardan, yapılacak olan yeni anayasanın içeriğine varan görüşmelerin olduğu, daha da ileri gitmek suretiyle PKK'nın şikâyetçi olduğu vali ve emniyet müdürlerinin tespit edilip kendilerine şikâyet edilmesi durumunda gereğinin yapılacağı devlet yetkililerince KCK üst yönetimine vaat edildiği iddia edilmektedir (Güller, 2015, s. 139-141;109). Oysaki görüşme sistematığı içerisinde devleti temsil eden tarafın devlet görevlilerini zora sokacak bu tür söylemlerde bulunmaları, çözüm odaklı görüşme stratejisi bağlamında kabul edilemez bir olgudur. Bununla beraber bu görevliler eğer Perinçek'in iddia ettiği şekilde Ergenekon ve Balyoz soruşturmaları ile cezalandırıldı ise olay içerisinde çıkmaz bir hal almıştır (Perinçek, 2011). Özellikle Dolmabahçe mutabakatında Öcalan'ın mesajının basına açıklanması ve bu mesaj içerisinde silahların bırakılması hariç hemen hemen her konunun (demokratik cumhuriyet, kadın, kültür, ekolojik sorunlar) bulunması sürecin açmazlarından birisidir.

Çözüm sürecinde Türkiye tarihinde daha önceden denenmemiş fakat fikri anlamda bir o kadar da isabetli olan "akil insanlar" heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet; sanat camiasından, iş dünyasına ve akademisyenlere kadar geniş bir yelpazede teşekkül edilmiştir. IRA ve ETA müzakerelerinde sivil toplum örgütlerinin ve rahiplerin fonksiyonunu üstlenen (Powell, 2015), (Doucet, 2017) bu yapı, halka nüfuz etmek suretiyle sürecin ne olduğunu ve ne olmadığını izah ederek bir anlamda halkın nabzını tutma ve halktan gelecek tepkileri ölçmek için oluşturulmuştur. IRA, ETA ve FARC örneklerine baktığımızda bu tür görüşmeler genel olarak istihbarat örgütleri tarafından halktan gizli başlatılmakta ve yürütülmektedir (Schmitt, 2009), (Powell, 2015). Süreç belirli bir olgunluğa eriştikten sonra kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Kamuoyunun sahip olduğu bilgiye göre vereceği tepki hesap edilmek suretiyle atılacak olan yeni adımlar planlanmaktadır (Guelke, 2008, s. 68). Bir anlamda akil insanlar heyeti kamuoyunu bilgilendirmek ve önceden hazırlamak için kullanılabilir bir argümandır. Bu anlamda Türkiye örneğinde akil insanlar heyeti, geçmiş tecrübelerden farklı olarak, süreçle birden bire yüzleşen kamuoyunun nabzını ölçmek ve bilgi paylaşımında bulunmak durumda kalmıştır. Bu nedenledir ki fikri anlamdaki var olma sebebi olan kamuoyunu hazırlama misyonunu tam anlamıyla gerçekleştirememiştir.

Müzakerelerin yürütülmesi sürecinde son olarak silahların bırakılması konusuna değinmek gerekmektedir. Zira diyalog ancak şiddetten vazgeçen-vazgeçmeye niyetli olanlar ile mümkün olabilecektir (Whitfield, 2015, s. 5). Silahları bırakma konusu politik etkileri yanında psikolojik etkileri de olan bir husustur. IRA ile müzakere süreçlerinde IRA'nın silah bırakmaya ikna edilmesi zor olmuştur zira IRA yapılacak görüşmelerden kendi istediği sonucu çıkmaması durumunda tekrardan silahlı eylemlere dönmeyi planlamaktadır (Crenshaw, Wilkinson, Alterman, & Schaffer, 1999, s. 6). Benzer bir süreç Türkiye örneğinde yaşanmıştır. Çözüm süreçleri devam ederken, örgütün askeri kanat sorumlusu olan Karayılan, New York Times'a verdiği röportajda silah bırakmak gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmektedir (Karayılan, 2013). Oysaki terör örgütünün üst düzey yöneticilerinden olan bu ismin diyalog sürecinin sağlıklı devam edebilmesi için devletin ön koşul olarak şiddet eylemlerinin kesilmesini ve silahsızlanmanın sağlanmasını istediğini bilmemesi söz konusu olamaz. Bu örnek terör örgütünün müzakereler sırasında ortaya koyduğu ikircikli tavrı gözler önüne sermektedir. Zira siyasi iktidar ciddi siyasi riskler almak suretiyle Türkiye'nin geleceği

açısından en önemli sorun olarak görülen konuda demokrasi adına adımlar atmaya çalışırken, terör örgütü kendi payına düşeni söylem olarak dahi yerine getirmemiştir.

SWOT analizi tablosunda belirtilen müzakerelerin güçlü yönleri ve doğuracağı fırsatlar bakımından bir değerlendirme yapmak gerekirse Türkiye’de gerçekleşen Demokratik Açılım ve Çözüm Süreçlerinin en büyük kazanımı; devletin terör örgütünün gizli ajandasını açığa çıkartmak suretiyle radikallerin yalnızlaşmasını sağlamasıdır. Nitekim süreçle ilgili yapılan bir alan araştırmasında sürecin kimin tarafından çözüleceği sorusuna verilen yanıtlarda AKP ve BDP işaret edilmiştir. Öcalan ve PKK’nın popülaritesi ise oldukça düşüktür (KONDA, 2011, s. 136-140). Sürecin Türkiye coğrafyasında, şiddetin biteceği yönünde bir beklenti yarattığı ve SWOT tablosunda belirtildiği gibi bazı fırsatlar doğurduğu Akil İnsanlara yöneltilen “30 yıldır bekliyoruz neden bu kadar geç kaldınız? keşke daha önce gelseydiniz” meyandaki ifadelerden anlaşılmaktadır (Oran, 2014, s. 41). Diğer taraftan müzakerelerin zayıf yönü ve yarattığı-yaratacağı tehditler bakımından akim kalan sürecin örgüt tarafından nasıl kullanıldığı ile ilgili verilere, örneğin örgütün eleman sayısındaki ve lojistik kapasitendeki artış-azalış gibi, bilimsel sınırlılıklardan dolayı ulaşmak mümkün değildir. Şiddet kullanılmadan bir sonuca ulaşılamayacağı fikrinin yaygınlaşması tehdidi ve bu tehdidin bertaraf edilmesiyle ilgili öneriler Akil İnsanlar Heyetinin Güneydoğu raporunda irdelenmiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çözüm süreçleri-müzakere (diyalog) süreçleri; kendi içerisinde barındırdıkları tehditlerin yanı sıra siyasi iktidarlar açısından da ciddi riskler taşıyan süreçlerdir. Türkiye örneğinde ele aldığımız Demokratik Açılım ve Çözüm Süreçlerinin kendi içerisinde taşıdıkları en büyük tehdit terör örgütünün meşrulaşabilecek olmasıydı. 1999 yılında hükümet yetkilileri ile masaya oturan FARC örgütü, kendi ideolojilerini ve mesajlarını iletebilmek adına her türlü imkâna sahip olmuşlardır. Devletin sunduğu her türlü imkâna ve açtığı diyalog kanallarına rağmen şiddet eylemlerine geri dönen FARC, kendi tabanından dahi eskisi gibi destek görmeyerek, halkın çoğunluğunca narko-terörist suç örgütü olarak tanımlanmaya başlamış ve zamanla gördüğü destek azalmıştır (Powell, 2015, s. 4). Tüm siyasi riskleri arak bu işe başlayan AK Parti hükümeti, her ne kadar muhalefet tarafından yalnız bırakılmış olsa ve her ne kadar süreç nihayete erdirilememiş olsa dahi, PKK/KCK konusunda benzer bir başarıyı sağlamıştır. Zira 2018 yılında terör örgütüne Türkiye’den katılım sayısı geçtiğimiz son otuz yılın en düşük seviyesindedir. İç işleri bakanlığı resmi verilerine göre bu sayı 2015 yılında 3 bin 881 iken 2018 yılında 95’e düşmüştür (Soylu, 2018). Elbette ki bu durumun harici birçok faktörü söz konusu olmakla beraber, çözüm süreçlerinde terör örgütünün sergilediği ikircikli tavrın kendi tabanınca görülmesi de etkili olmuştur. Zira KCK sisteminde çözüm süreçleri mutlak legal siyasete geçiş anlamıyla değil, dikotomik bir perspektif ile değerlendirilmektedir. Somut bir örnek vermek gerekirse, örgüt bir yandan legal siyasi söylemlerde bulunurken öte yandan yeni silahlı aparatlar ve yapılar (YDGH) inşa etmiştir.

Çözüm süreçlerinde gerçekleşen olaylardan en çok eleştiri alan Habur geçişleri olmuştur. Zira Habur geçişleri planlandığı gibi bir “teslim olma, eve dönüş” olgusundan daha çok terör örgütünün propaganda faaliyeti haline gelmiştir. Özel yetkili hâkim ve savcıların yargılama yapmak amacıyla Habur’a götürülmesi sürecin açmazlarından bir tanesidir. Oysaki Türkiye örneğinde, 1999 tarihli 4450 sayılı bir pişmanlık yasası söz konusudur. Bu yasa çağdaş hukuk sistemlerine daha uygun olup eyleme katılmama, silah bırakma, itiraflarıyla suç işlenmesine engel olma gibi daha somut gerekçelerle cezasızlık sebeplerini düzenlemiştir. Türkiye’nin geçmiş örneklerinde 4450 sayılı bir yasa ve uygulanması örneği varken, geçmiş uygulamalardan ders çıkartmadan atılan yeni adımlar Habur örneğinde olduğu gibi toplumda infiale neden olabilmektedir.

Çözüm süreçleri "milli süreçler, milli meseleler" olduklarından dolayı, sorunun çözümüne iktidar-muhalefet tüm siyasi partilerin katkıda bulunması hayati önem arz etmektedir. Nitekim ETA ile yapılan ve başarıya ulaşan müzakere sürecinde, İspanyol hükümeti şiddeti savunan ve terör örgütü ile organik bağı olan partiler hariç tüm siyasi partilerin desteğini almaya çalışmıştır. Hükümetin bu çabaları muhalif siyasi kimlikler tarafından "terör örgütü ile anlaşma yapılıyor" söylemi ile de yıpratılmıştır (Şimşek, 2009, s. 278). Tüm bu demokratik çabaların yanı sıra İspanya mahkemeleri, müzakere sürecinde terör örgütleriyle organik bağı olan ve şiddeti savunan partileri merkezi hükümetin çıkarttığı siyasi partiler kanunu çerçevesinde kapatmıştır. Şiddeti savunmak ve terör örgütü ile organik bağı bulunma haricinde en aşırı bölünme fikrini savunan siyasi partilere dahi dokunulmamıştır. Şiddeti savunan, öven ve terör örgütü ile organik bağı bulunan siyasi partilerin kapatılmasının insan hakkı ihlali oluşturmadığı ise AİHM vermiş olduğu kararlar ile tescillenmiştir (UTSAM, 2010). Türkiye örneğinde ise benzer bir süreç işletilememiştir. Zira süreç devam ederken dahi kimi siyasi partiler şiddet veya terör örgütü minvalinde açıklamalarda bulunmuş ve bu açıklamalar yaptırımsız bırakılmıştır.

Habur örneğinde bir kez daha görüleceği üzere çözüm süreçleri hassas süreçler olup, geçmişin tecrübeleri ışığında geleceğe adım atmaya gerektiren süreçlerdir. Son iki süreçle ilgili olarak yalnız Öcalan'ın muhatap alınması, toplumsal desteğin tam anlamıyla sağlanamaması, muhalefetin siyasi nedenlerle iktidardan desteğini esirgemesi ve Sayın Cumhurbaşkanının bazı aşamalardan habersiz olması çözümsüzlüğe neden olmuştur. Tarihsel örnekler terör örgütleriyle görüşmelerin bir yere kadar yapıldığını, başarılı olan süreçlerde, bu aşamadan sonra terör örgütünün siyasi kanadı olan partinin görüşmelere dâhil olduğunu göstermektedir. Görüşmeler belirli bir aşamaya geldikten sonra, toplum her şeyden önce fikri olarak çözüm sürecine hazırlanmalıdır. AK Parti'nin çıkarmış olduğu broşür (AK Parti, 2010) bu görevi büyük ölçüde ifa etmekle beraber toplumun her katmanına hitap edebilecek daha görsel ve sosyal çalışmalarla hazırlık süreci desteklenmelidir. Çözüm süreçleri, hükümetlerin ellerini taşın altına koydukları ancak gerçek anlamda devlet meseleleridirler. Bu nedenledir ki muhalefetin bu süreçleri, siyasi rant uğruna kullanmamaları gerekmektedir. Muhalefet desteği, toplumsal mutabakatın sağlanmasında da önem arz etmektedir. Ancak Türkiye örneğinde muhalefet partileri bu süreçte sahip çıkmamışlardır. Daha da ileri gitmek suretiyle "hainlik" ile itham eden açıklamalarda bulunmuşlardır (AK Parti, 2010, s. 82-94). Çözüm süreçleri güçlü liderlerin ellerinde çözüme ulaşabilecek olan süreçlerdir. Bu anlamda Türkiye örneğinde Sayın Erdoğan bu sorumluluğu üstlenmiş olmakla beraber Dolmabahçe mutabakatından duyduğu rahatsızlık, süreç içerisinde bilgisiz bırakıldığı yahut bazı bürokratların kendisinden habersiz faaliyetlerde bulunduğu sorununu akıllara getirmektedir (Erdem, 2016, s. 23).

SWOT analizi tablosu göstermektedir ki; terörizmle mücadelede doğru bir şekilde uygulanan müzakere tekniğinin güçlü yanları ve doğuracağı fırsatlar, zayıf yönleri ve oluşturacağı tehditlerden çok daha fazladır. Doğası gereği müzakerecinin taraflarından bir tanesi terör örgütleridir ancak başarıya ulaşmış örnekler göstermektedir ki; terör örgütleriyle sadece teknik konularda sınırlı bir çerçevede müzakere edilmelidir. Müzakerelerin diğer konuları toplumsal aktörlerin geniş katılımı ile gerçekleştirilmelidir. Türkiye örneğinde toplumsal aktörlerin geniş katılımının sağlanması ve terör örgütüyle sadece kısıtlı alanlarda müzakere edilmesi konularında kısmi başarı sağlanmıştır.

Zamanlama bakımından Türkiye örneğindeki müzakerelerin, örgütün silahlı eylemler ile başarıyı sağlayamayacağını düşündüğü bir dönemde başlamış olması doğru bir adım olmakla beraber; süreç içerisinde belirlenen yol haritalarında somut adımların net bir şekilde ortaya konulması ve hayata geçirilmesindeki başarısızlıklar çözümü akamete uğratan etkenlerdendir. Yıldız'ın (2014, s. 302-303) da belirttiği gibi müzakereler diyalog aşamasında kalmış yasal ve somut adımlar atılmamıştır.

Müzakerelerin yürütülmesinde yasal adımların önemi aşikârdır. Çözüm ve Demokratik Açılım süreçlerinde kısmi yasal düzenlemeler yapılmakla beraber kilit taşı pozisyonundaki alanlarla ilgili net yasal düzenlemeler söz konusu olmamıştır. Müzakere süreçlerinde iktidar partisinin muhalefet cephesince yalnız bırakılması ve yapılacak olan reformlar bakımından muhalefetin elini taşın altına koymaması, yasal düzenlemeler konusunda yaşanan açmazın etkenlerindedir. Son olarak ifade etmek gerekir ki; toplumsal mutabakatın sağlanması ve daha geniş halk kitlesinin desteğinin alınması bakımından müzakere süreci halka yeterince iyi açıklan(a)mamış, kapalı kapı müzakere süreci tercih edilmiştir. Sürecin akamete uğramasının bir nedeni de bu tercihtir. Zira belirli bir olgunluğa erişen müzakere süreçlerinin artık şeffaflık kazanması halk desteğinin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Başarılı olan süreçler göstermektedir ki, çözüm süreçleri rasyonel araçlarla kiminle, ne zaman, nasıl müzakere sorularına verilecek doğru cevaplarla, geçmişin ışığı ile geleceğe bakmak suretiyle nihayete erdirilebilmektedirler.

KAYNAKÇA

- AK Parti. (2010). *Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi*. Ankara: AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı.
- AKÖZ, E. (2015, Aralık 03). *Sabah Gazetesi*. Kasım 2018 tarihinde Sabah Gazetesi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2015/12/03/ocalan-milli-pkk-bolgesel> adresinden alındı
- AKTAY, Y. (2016, Şubat 26). *Kürtlerin Hakkı Hendek Siyaseti Olamaz*. SDE: <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/kurtlerin-hakki-hendek-siyaseti-olamaz/4494> adresinden alındı
- AKYÜREK, S. (2011). *Demokratik Açılım ve Toplumsal Algılar*. İstanbul: BİLGESAM.
- AKYOL, M. (2014, Şubat 18). *Hür Fikirler*. Kasım 2018 tarihinde Hür Fikirler Web Sitesi: <http://www.hurfikirler.com/iyi-ki-ocalan-var-3/> adresinden alındı
- ALPTEKİN, H. (2018). *Etnik Terör ve Terörle Mücadele Startejipleri: IRA ETA TAMİL KAPLANLARI ve PKK*. İstanbul : Seta Vakfı Yayınları.
- ALTAYLI, F. (2014, Ekim 24). *Öcalan'ı Görünce Sakın Şaşırma*. Kasım 2018 tarihinde HaberTürk: <https://www.haberturk.com/yazarlar/fatih-altayli-1001/1002715-ocalani-gorunce-sakin-sasirma> adresinden alındı
- Anadolu Ajansı*. (2015). Kasım 2018 tarihinde <https://www.aa.com.tr/>: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/6-7-ekim-olaylarinin-bilancosu/436002> adresinden alındı
- ATALAY, B. (2014, Ocak 15). *Atalay: Öcalan Kürtlerin Lideri*. Kasım 2018 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/29499/Atalay_Ocalan_Kurtlerin_lideri.html adresinden alındı
- BAL, İ. (2006). *Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve komplo Teorileri*. Ankara: USAK Yayınları.
- BAPAT, N. A. (2005). Insurgency and the Opening of Peace Processes. *Peace Research*, 42(6), 669-717.
- BARKEY, K. (2011). *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. (Z. Altok, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BOOKCHIN, M. (1990). *The Meaning of Confederalism*. Green Perspectives #20: <https://theanarchistlibrary.org/library/murray-bookchin-the-meaning-of-confederalism> adresinden alındı

BOZARSLAN, H. (2014). Türkiye'de 2010'larda Kürt Meselesi . M. Aktaş içinde, *Çatışma Çözümleri ve Barış* (s. 69-80). İstanbul: İletişim Yayınları.

BYMAN, D. (2006). The Decision to Begin Talks with Terrorists: Lessons for Policymakers. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29(5), 403-414.

CAŞIN, M. H. (2007). *Uluslararası Terörizm*. İstanbul: Nobel Yayınları.

CLARK, R. P. (1990). *Negotiating with ETA: Obstacles to Peace in the Basque Country*. Reno: Reno University Press.

CNNTürk. (2016, 07 11). *CNNTürk*. Ekim 2018 tarihinde CNNTürk Web Sitesi: <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci> adresinden alındı

COACKLEY, J. (2003). Ethnic Conflict and its Resolution: The Northern Ireland Model. *Nationalism and Ethnic Politics*, 9(3), 25-34.

CRENSHAW, M., Wilkinson , P., Alterman, J., & Schaffer, T. (1999). *How Terrorism Ends*. Institute of Peace. Washington DC: United States Institute of Peace.

CRONIN, A. K. (2006). How al-Qaida Ends. *International Security Studies*, 31(1), 7-48.

CRONIN, A. K. (2009). *How Terrorism Ends*. Princeton: Princeton University.

CRONIN, A. K. (2010). *When Should We Talk to Terrorist*. Washington DC: United States Institute of Peace.

ÇANDAR, C. (2011). *Dağdan İniş - PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorunu'nun Şiddetten Arındırılması*. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. İstanbul: TESEV.

DEMİRTAŞ, S. (2009, Ekim 13). *DTP Grup başkanvekili Demirtaş Kürt Açılımını Değerlendirdi*. Ekim 2018 tarihinde www.nasname.com: <https://nasname.com/dtp-grup-baskanvekili-selahattin-demirtas-kurt-acilimini-degerlendirdi/> adresinden alındı

DOUCET, L. (2017, Nisan 10). *ETA'nın 58 yıllık silahlı mücadelesi nasıl bitti?* BBCNews: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39552589> adresinden alındı

DURUKAN, N. (t.y). *İşte İmralı'daki Görüşmenin Tutanakları*. Ekim 2018 tarihinde Özelbüroistihbarat:

<http://www.ozelbuuroistihbarat.com/Content/images/archieve/terorle-mucadele-dosyasi-imrali-gorusme-tutanaklari-ea3cba5f-5666-4c34-8392-14e2a16870af.pdf> adresinden alındı

ERDEM, T. (2016, Ocak). Kendi Tarzında Bir Aşk-ı Memnu (Çözüm Süreci) Üzerinden 2015 Türkiye'si. *Türk Yurdu Dergisi*(341), s. 22-26.

ERDOĞAN, İ. (2013). Terörle Mücadele Stratejileri Bağlamında Müzakere: Türkiye Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), 347-392.

ERDOĞAN, R. T. (2011, Eylül 26). *Terörle Mücadele, Siyasetle Müzakere*. Kasım 2018 tarihinde Radikal Gazetesi: <http://www.radikal.com.tr/politika/terorle-mucadele-siyasetle-muzakere-1064437/> adresinden alındı

GÜLER, N. M. (2010). *KCK Dosyası: Küresel Devlet Devletsiz Kürtler*. İstanbul: Belge Yayınları.

GÜLLER, M. A. (2015). *Hükümet PKK Görüşmeleri 1986-2011*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

GÜNEŞ, M. E. (2018). Terör Örgütü Olarak PKK'nın Siyasallaşmasında KCK'nın Rolü. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GUELKE, A. (2008). Negotiations and Peace Processes. J. Darby, & R. M. Ginty içinde, *Contemporary Peacemaking* (s. 63-77). London: Palgrave Macmillan.

- Haberler*. (2015). Kasım 2018 tarihinde www.haberler.com:
<https://www.haberler.com/pkk-ydg-h-yi-polis-gucu-olarak-kullaniliyor-6831297-haberi/> adresinden alındı
- HELD, D. (2006). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- JONES, O. E. (2017). Negotiating with 'New' Terrorists. *Strife Journal*(7), 22-30.
- JONES, S. G., & Libicki, M. C. (2008). *How Terrorist Groups End: Lessons for Counterin Al-Qaida*. Santa Monica: RAND Corporation.
- KAPMAZ, C. (2011). *Öcalan'ın İmralı Günleri*. İstanbul: İthaki Yayınları .
- KARACA, N. B. (2015, Temmuz 29). *Çözüm Süreci Nasıl Bozuldu*. Ekim 2018 tarihinde HaberTürk: <https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/1108603-cozum-sureci-nasil-bozuldu#> adresinden alındı
- KARAYILAN, M. (2009, Mayıs 5). Karayılan: Barış Umudumuz Var- Kuzey Irak Notları. (H. Cemal, Röportaj Yapan) <http://www.milliyet.com.tr/baris-umudumuz-var/hasan-cemal/siyaset/siyasetyazardetay/05.05.2009/1090963/default.htm>.
- KARAYILAN, M. (2013, Nisan 11). Rebel Keeps Kurds' Guns Close at Hand in Peace Talks With Turkey. (T. Arango, Röportaj Yapan) <https://www.nytimes.com/2013/04/12/world/middleeast/rebel-kurd-karayilan-defiant-in-turkish-talks.html?pagewanted=all>.
- KHAN, R. M. (2013). Negotiations with TTP: An Analysis of Counter Terrorism Strategy. *NDU Journal*, 27, 65-92.
- KONDA. (2011). Kürt Meselesin'de Algı ve Beklentiler Araştırması . İstanbul .
- KURTILLA, M., Mauno, P., Kangas, J., & Kajanus, M. (2000). Utilizing the Analytic Hierarchy Process (AHP) in SWOT Analysis—A Hybrid Method and Its Application to a Forestcertification Case. *Forest Policy and Economics*, 1(1), 41-52.
- MARTINEZ-HERRERA, E. (2008). Taming Basque Nationalist Extremism? The role of Democratisation, Self-Rule, Reinsertion and Negotiation (1979-2007). Madrid, İspanya.
- NEUMANN, P. R. (2007). Negotiating with Terrorists. *Foreign Affairs*, 8(1), 128-138.
- ORAN, B. (2014). *Kürt Barışında Batı Cephesi: Ben Ege'de Akilken...* İstanbul : İletişim Yayınları.
- ÖCALAN, A. (2011). *Türkiye'de Demokratikleşme Sorunları Kürdistan'da Çözüm Modelleri (Yol Haritası)*. Abdullah Öcalan Sosyal Bilimler Akademisi Yayınları.
- ÖCALAN, A. (2015a). *Democratic Confederalism*. Honolulu: Transmedia Publishing.
- ÖCALAN, A. (2015b). *Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşamı İnşa (İmralı Notları)*. Köln: Weşanen Mezopotamya Yayınları.
- ÖZÇER, A. (2006). *Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*. Ankara: İmge Kitapevi.
- PERİNÇEK, D. (2011, Eylül 16). *Görüşme Kaydının İspatladığı Olgular*. Ekim 2018 tarihinde <http://vatanpartisi.org>: <http://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/rota-yazilari/dogu-perincek-gorusme-kayitlarinin-ispattadigi-olgular-22949> adresinden alındı
- PILLAR, P. R. (2001). *Terrorism and US Foreign Policy*. Washington DC: Brookings Institution Press.
- POWELL, J. (2015, Nisan 23). *Negotiating with Terrorists*. Chatham House: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20150423%20Negotiating%20with%20Terrorists.pdf adresinden alındı
- RICHARDSON, L. (2006). *What Terrorists Want? Understanding the Terrorist Threat*. London: John Murray.

SCHMITT, G. J. (2009, Ağustos 17). *Talking to Terrorists: How and When*. American Enterprise Institute: <http://www.aei.org/publication/talking-to-terrorists-how-and-when/> adresinden alındı

SOYLU, S. (2018, Kasım 15). *Terör Örgütüne Katılım Son 30 Yılın En Düşük Seviyesinde*. Kasım 2018 tarihinde HAbەرler.com: <https://www.haberler.com/teror-orgutune-katilim-son-30-yilin-en-dusuk-11439785-haber/> adresinden alındı

STEINBERG, A. (2015). To Negotiate or Not to Negotiate, That is the Question: A Cost Analysis of a Non-Negotiation Policy. *Journal of Peace, Conflict & Development*(21), 85-114.

ŞİMŞEK, Y. (2009). İspanya'nın Terörle Mücadelesinde ETA Örneği. İ. Bal, & S. Özeren içinde, *Uzakdoğudan Yeni Kitaya Terörle Mücadele* (s. 243-285). Ankara: USAK Yayınları.

UTSAM. (2010). *İspanya'nın Terörle Mücadelesi*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

WHITFIELD, T. (2015). *The Basque Conflict and ETA*. United States Institute of Peace. Washington DC: United States Institute of Peace.

YILDIZ, K. (2014). Çözüm ve Dönüşüm Süreçlerine İlişkin Teorik ve Pratik Yaklaşımlar. M. Aktaş içinde, *Çatışma Çözümleri ve Barış* (s. 269-307). İstanbul : İletişim Yayınları.

YILMAZ, S. (2012). PKK Terör Örgütü ve KCK'da Son Durum. *TURAN-SAM*, 4(15), 6-13.

ZARTMAN, I. W. (2003). Negotiating with Terrorist. *International Negotiation*, 8(3), 443-450.

Summary

In the history of the fight against terrorism, there is a shift in military-police measures towards pre-emption with socio-economic measures and negotiation. In the past 60 years, Turkey has been struggling intensively with terrorist organizations and especially with the ethnic-separatist terrorist organization. During this struggle, negotiation-solution process-dialogue techniques were also tried. The most serious and closest of these processes is the Democratic opening and resolution processes. The solution processes require a strong leader and government because of their nature that the AK Party governments have had this opportunity. AK Party governments have taken steps to resolve this issue, which is an important issue in terms of Turkish history. In this article, comparative analyses were made by comparing the solution processes in Turkey with the IRA and ETA, which are the successful examples of the negotiations in the fight against ethnic terrorism in the world.

As can be seen in the examples of the world, the states negotiate with terrorist organizations openly or in a confidential manner. The purpose of these negotiations is to draw terrorist organizations from their desires towards their destinies. This process is an academic and practical process. In this article, the academic literature is examined by the answers to the question of who, when and how to negotiate. the result from this review is templated by SWOT technique. Taking into account the threats and opportunities; the strong and weak sides of the negotiations, the process of solution has been analyzed through historical examples. Because the experience on Earth has a guiding role. Our knowledge of the solution processes that take place in the presence of history is limited by open sources. Although we cannot access the whole process due to reasons such as state security, intelligence concerns historical analysis in the light of the available data is made comparatively. The PKK, which evolved into the KCK, is the first part of this three-part work.

I gave information about the KCK because it is due to the fact that it is the counterpart of the state during the solution process. In the second part, SWOT analysis of the negotiation with terrorist organizations was made and information about the Democratic opening-solution processes were given. In the third part, comparative analysis is presented. The aim of this study is not to criticize the solution processes but to learn from the solution processes for future. According to the findings of the study, the biggest reason for the failure of the solution process in Turkey is that Öcalan is the addressee only. Another reason is the errors caused by the management of the process. Habur events can be an example of this situation. The lack of support by the opposition parties has caused negative consequences. beyond all this, there are educational aspects of the process for Turkey. these lessons from Process Analysis will be instrumental in taking further steps in the future.

Türkiye'de İç Güvenlik Yapılanmasında Çoklu Genel Kolluk Sisteminin Kurumsallaşması*

Alper BİLGİÇ**

Öz

Türk devlet kültüründe güvenlik ve kolluk hizmetlerinde askerî teşkilatlar önemli bir yere sahiptir. Daha öncesinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da genel kolluk hizmetlerini askerî örgütler ve bu örgütlerde çalışan kişilerden kolluk hizmetlerine ayrılanlar tarafından yerine getirildiği gözlenmektedir. Türk kamu yönetiminde güvenlik ve kamu düzenine ilişkin yapılanma ve bağlılıklar da ihtiyaçlar çerçevesinde dönemsel olarak farklılıklar sergilemiştir. Türkiye'de melez yeteneklere sahip çoklu genel kolluk sistemi içinde ihtiyaçlar çerçevesinde çağın gerektirdiği yapısal dönüşümler uygulanırken, mevcut durumda sistem yeniden kurumsallaşma süreci yaşamaktadır. Türkiye'deki melez yapıdaki çoklu genel kolluk sisteminin kurumsallaşma serüvenini irdeleyen bu çalışmada, Türkiye'deki genel kolluk teşkilatlarının gelişimine ve yapılanmasına ilişkin genel bir çerçeve sunularak, Türkiye'de güvenlik sektöründeki dönüşümün çoklu kolluk sistemi üzerindeki etkileri kurumsallaşma bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsallaşma, Melez (Hibrit) Tehditler, Çoklu Kolluk Sistemi, Askerî Statülü Kolluk Teşkilatı, Jandarma, Polis, Sahil Güvenlik

Re-Institutionalization of Plural General Law Enforcement System within Homeland Security Structure of Turkey

Abstract

Military organizations have an important place in security and law enforcement services in Turkish state culture. As it had been before, it was observed that general law enforcement services in the Ottoman Empire were carried out by military organizations and by those reserved for law enforcement services within these organizations. Organizational charts and structures related to security and public order in Turkish public administration have also differed periodically depending on public needs. While required structural transformations have been implemented within the Turkish plural general law enforcement system, which has hybrid capabilities, depending on public needs, currently,

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 09.02.2019

Kabul/Accepted: 29.04.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.524821>

* Bu makale, Prof. Dr. Nail Öztaş danışmanlığında hazırlanan ve Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2019 yılında kabul edilen "Çoklu Kolluk Sisteminin Yönetimi" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara, Türkiye, E-posta: alperbilgic@yahoo.com,

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1918-2233>

the system has been experiencing a re-institutionalization period. Within this study, which addresses the institutionalization adventure of the hybrid structure of the Turkish plural general law enforcement system, the impacts of transformation in the security sector in Turkey on its plural general law enforcement system are examined in the context of institutionalization, presenting a general framework for the development and structure of the Turkish law enforcement organizations.

Keywords: Institutionalization, Hybrid Threats, Plural Law Enforcement System, Law Enforcement Organization with Military-Status, Gendarmerie, Police, Coast Guard

Giriş

Devlet denilen yapılanma, insanların toplumsal yaşantılarına ve ilişkilerine bir düzen getirme arayışlarının bir sonucudur. Devletin yürüttüğü faaliyetler, devleti meydana getiren unsurlardan egemenlik hak ve yetkisine dayanarak, ülkesi üzerinde yaşayan insan unsurunun devletle ve birbirleriyle ilişkilerine bir düzen getirmeyi amaçlamaktadır. Diğer bir deyişle, devletin tüm eylemlerinin temel amacı kamu düzenini sağlamaya yöneliktir (Akman, 1988, s.32). Bu amacın gerçekleşmesi, gerektiğinde zor kullanmayı da içeren kolluk görevini doğurmaktadır. Kolluk kavramı çerçevesinde, kamu düzeni, toplumun dışsal konumunu, diğer bir deyişle maddi yönünü gösteren, toplumun huzur, sağlık ve güvenlik içinde olması halidir. Devletin görevi; söz konusu temel amaca ulaşmak için devlete tanıdığı varsayılan güçle bireyleri ve bu bireylerden oluşan insan unsurunun tamamını tehlikelerden korumak için, hukuk düzeni içerisindeki yetkilere dayanarak, gerektiğinde kamu özgürlüklerine sınırlamalar koyması, görevlendirdiği belli makam ve kişileri yetkilendirerek gerek görülen örgütleri kurup eylemli tedbirler alması ve bunları denetlemesidir. Kolluk terimi, "kamu makamları (otoriteleri) tarafından, kamu düzenini sağlamak amacıyla, kamu özgürlüklerine konulan sınırlamalar(1)" ifade etmektedir (Giritli, Bilgen & Akgüner, 2008, s.919). Kolluk kelimesi, idari bir faaliyeti tanımlamak için olduğu kadar, bu faaliyeti yürüten görevlileri tanımlamak için de kullanılmaktadır (Doğan, 2005, s.6; Durmuş, 2014, s.23; Sezer, 2010, s.41; Tosun, 2013, s.20; Yılmaz, 2011, s.41). Devlet denilen yapılanma, idari faaliyetlerini kurduğu teşkilatlarla yürütmektedir. Bu kapsamda, kolluk faaliyetlerine ilişkin görevlere kolluk görevi, bu görevleri yeri getiren örgüte kolluk teşkilatı, bu örgütün söz konusu görevlerini icraya özgülenen görevlilere de kolluk görevlileri denir.

Hukuki anlamda bir eylem olarak kolluk, suç ve suçlulukla ilgili etkinliklerde güdülen amaca göre "adli" ve "idari" kolluk olarak ayrılmaktadır. "İdari kolluk" terimi, suç işlenmesini önlemek ve kamu düzenini bozulmadan önce korumak için yapılan etkinlikleri tanımlarken, "adli kolluk" terimi ise bir suç işlendikten sonra, kamu düzenini bozan suçları ve bunları işleyenleri ortaya çıkartarak, suçluların yakalanıp cezalandırılmalarını sağlamak üzere önceden belirlenmiş otoritelere teslim etmek için yapılan etkinlikleri tanımlamaktadır (Giritli, Bilgen & Akgüner, 2008, s.920; Bucaktepe, 2008, s.57). Kamu düzeninin devamını sağlamayı hedefleyen idari kolluk önleyici kolluk hizmetlerini kapsar (Akçe, 2006, s.16; Okay, 2009, s.32; Özay, 2013, s.950).

Kolluk örgütlerinin yapıları, statüleri ve kullanımlarına yönelik birbirinden farklı yönde görüşlere rastlanılmaktadır. Melez kolluk modelindeki jandarma-tipi kolluk örgütlerinin askeri niteliklerinden arındırılması ve "sivil" polis yapısı ile bütünleştirilmesini savunan görüşlere rastlanılmaktadır (Gobinet, 2011, s.33). Kentleşme oranının artması, kent dışı yaşamda azalma ve güvenlik hizmetlerinde özelleştirme eğilimi sonucunda jandarma-tipi kolluk modelinin hizmetlerine ihtiyacın kalmayacağı görüşünü savunanların olduğu bilinmektedir (Gobinet, 2011, s.34-35). Öbür taraftan,

jandarma-tipi kolluk modelinin çağdaş suç ve güvenlik meseleleriyle mücadelede geçerli bir çözüm olarak kalacağı görüşünü savunanların olduğu bilinmektedir (Gobinet, 2011, s.36). Merkezci bir devlet yönetim yapılanması içerisinde tüm yetkilerin ve sorumlulukların bir kolluk örgütü elinde birleştirilerek istenenden fazla güçlenebilecek tek bir kurum yaratmak yerine, dengeleyici bir öge olarak çok yönlü kullanım imkânı yaratan bir kurumun daha olması gerektiğini savunanların olduğu bilinmektedir (Gobinet, 2011, s.37; Conforti, 2011, s.239).

Yapılan alanyazın incelemelerinde; Türkiye'de kamu yönetimi alanında hazırlanmış çalışmalarda, Türkiye idari yapılanması içerisinde çoklu genel kolluk sistemi uygulamasıyla, kolluk kuvvetlerinin askeri niteliklerinin korunmasının genel kolluk hizmetlerinin yürütülmesine etkileri üzerine yapılan analizlerin kısıtlı olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların ise çoğunlukla kolluk hizmetlerini yürüten örgütlere ilişkin mevzuat temelli kısıtlı değerlendirme ve incelemeler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, örgütlenmeleri, teçhizatları, eğitimleri ve farklı görevlere hazır bulunuşluk seviyeleriyle, melez kolluk örgütlenmelerinin, savaş ve barış dönemleri ile bu dönemler arasındaki geçiş süreçlerinde, basit ve hızlı şapka değişimleriyle bir acil durum yönetimi vasıtası olarak faydalılığını ortaya koymaya çalıştığından bu çalışma önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı; 21'inci asrın karmaşık güvenlik ortamında Türkiye'deki jandarma-tipi melez örgütleri içeren melez yapıdaki çoklu kolluk sisteminin kurumsallaşma serüvenini incelemektir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye'deki askerî statülü kolluk teşkilatlarının gelişimine ve yapılanmasına ilişkin genel bir çerçeve sunulacak, müteakiben Türkiye'de güvenlik sektöründeki dönüşümün çoklu kolluk sistemi üzerindeki etkileri ve sonuçları kurumsallaşma bağlamında incelenecektir.

Çalışma kapsamında; kurumsallaşma kavramı çerçevesinde, yukarıda belirtilen amaca uygun olacak biçimde, genel idari kolluk kuvvetlerinin genel görevleri, yetkileri ve sorumlulukları açısından farklılıkları da ortaya konmaya çalışılacaktır. Ancak, genel kolluk örgütleri dışındaki kolluk örgütlenmeleri kapsam dışında tutulmuş olup, genel kolluk dışındaki mevzuatta öngörülen özel idari kolluk ve genel kolluğa yardımcı kuruluşlar ele alınmayacaktır. Genel kolluk teşkilatlarının mevki genişliklerinin bir yönünü oluşturan bütçe kaynakları da Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu'nda yer alan ödenek cetvelleri çerçevesinde incelenecektir. Bu kapsamda, bütçe gerçekleştirmeleri açısından 2015, 2016 ve 2017 yılları dikkate alınacaktır. Ayrıca, konuya farklı bir bakış açısı ve derinlik katmak için, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2013-2017 yılları arasındaki Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları verilerine bağlı olarak, Türkiye'de uygulanan çoklu genel kolluk sisteminin genel zabıta etkinliklerinin yerine getirilmesine etkisi incelenecektir.

Çalışmada, nitel araştırma anlamında, ilgili hukuki mevzuat taraması ve belge incelemesi yoluyla, betimleme yöntemi; nicel araştırma anlamında genel kolluk örgütlerine ilişkin Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ödenek cetvelleri ile TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları verilerinin konuya uygun analiz sonuçları kullanılacaktır. Bu çalışmada karşılaşılan en önemli sınırlılık, bu alanda hazırlanıp yayımlanan ve erişim sağlanabilen bilimsel nitelikli çalışmaların görece azlığıdır.

Altı bölüm halinde aktarılacak bu çalışmanın, ilk bölümünde genel idari kolluk hizmetlerinde tekli ve çoklu sistemlerin tanımlanması, ikinci bölümünde Türkiye'de genel idari kolluk hizmetinde uygulanan çoklu sistemdeki örgütlerin genel tarihi gelişimi, üçüncü bölümünde söz konusu örgütlerin temel nitelikleri, dördüncü bölümünde aralarındaki ilişkiler ve eş güdüme ilişkin konulara değinilecektir. Çalışmanın beşinci bölümünde Türkiye'de genel idari kolluk hizmetinde uygulanan çoklu sistemin kurumsallaşma kavramı üzerinden değerlendirilmesi yapılacaktır. "Sonuç" başlıklı altıncı ve son bölümde ise genel değerlendirme yer alacaktır.

Genel İdari Kolluk Hizmetlerinde Tekli ve Çoklu Sistemler

Dünya üzerinde Afrika kıtasından Amerika kıtasına, Asya kıtasından Avrupa kıtasına uzanan bir düzlemde, ülkelerin idare şekillerine bağlı olarak değişik uygulamalar görülmekle birlikte, diğer iç güvenlik örgütlerinin yanında, bir tür askeri yapıda ve askeri disiplinle yapılandırılıp idare edilen iç güvenlik teşkilatları olduğu bilinmektedir: Çin Halk Cumhuriyeti Silahlı Polis Kuvvetleri Komutanlığı, Fransa Millî Jandarma Genel Direktörlüğü, Kanada Kraliyet Atlı Polisi (Jandarması) ve Fas Kraliyet Jandarma Komutanlığı ve benzeri örnekler verilebilir (Jandarma Genel Komutanlığı, 2012, s.V-VII; SNHPG, 2016, s.5). Fakat ülkelerin yönetim biçimlerine bağlı olarak bazı ülkelerde farklı siyasi idare seviyelerinde değişik yapıda teşkilatlandırılıp yönetilen iç güvenlik teşkilatları olduğu da bilinmektedir: Federal polis, federe devlet polisi, şehir polisi ve benzeri örnekler sayılabilir. Bu anlamda, dünyada iç güvenlik örgütlerinin yapılanmaları bakımından ülkeler arasında olduğu kadar ülkelerin kendi içinde de farklı uygulamalar olduğu görülmektedir. Bu manada, aslında dünyada tekil bir kolluk örgütlenmesi olmadığı ileri sürülebilir. Ancak, kolluk teşkilatlarının yapısal farklılıklarına rağmen kolluk sistemlerinin nitelikleri açısından bir sınıflandırma yapılabileceği değerlendirilmektedir.

Alanyazında, "tehlikenin önlenmesi" ve "kamu düzeninin sağlanması" görevlerinin yüklendiği makamların sayısına göre kolluk sistemlerinin sınıflandırılabilirdiği görülmektedir (Yenisey, 2015, s.348). Söz konusu görevlerin tek bir makama verilmiş olması durumunun "teklik sistemi", ayrı ayrı makamlara verilmiş olması durumunun da "ikilik sistemi" olarak kabul edildiği görülmektedir (Yenisey, 2015, s.348). Bu yaklaşım, idari işlemin gereğini yerine getiren aktörler olarak genel yetkili kolluk örgütleri açısından farklılaşmayı tam ele almadığı için bu çalışma kapsamındaki çoklu genel kolluk sistemini açıklamak için kullanılamayacaktır. İdari örgütlenme içerisinde genel kolluk kuvvetlerinin çoklu yapılanmasının "askeri statülü" ve "sivil statülü" örgütlerden oluşması durumu üzerinden bir tanımlama yapılabileceği değerlendirilmektedir. Bahse konu "sivil statü" terimi bir teşkilatın "askeri statüsü olmamasını" tanımlamak için kullanılmıştır. "Askeri statü" terimi idari yapılanma içinde genel kolluk örgütünün yasal askeri niteliğinin olması şeklinde kabul edilmiştir. Yasal askeri nitelik terimi ise, bir genel kolluk teşkilatına kanunlarda askeri görevler yüklenmesi ve yapılanmasının askeri öğeler içermesi olarak tanımlanmıştır. Çoklu genel kolluk sisteminin uygulanması; genel zabita hizmetlerinin bu tür statü (nitelik) farkı olan örgütler tarafından yerine getirilmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, genel kolluk sisteminin "çoklu" olması, idari yapılanma içinde genel kolluk hizmetlerinin askeri niteliği olan ve olmayan birden fazla örgütten oluşan kuvvetlerle eş zamanlı sunulması durumunu ifade etmektedir (Doğan, 2010, s.23; Tosun, 2013, s.22). Ayrıca, genel kolluk sisteminin "tekli" olması ise genel kolluk hizmetlerinin, bu tür statü farkı olmayan tek tip örgütlenmeden, diğer bir deyişle askeri statüsü olmayan örgütlerden, oluşan kuvvetlerle sunulması durumunu ifade etmektedir (Doğan, 2010, s.23; Tosun, 2013, s.22).

Türkiye'de Genel İdari Kolluk Hizmetinde Çoklu Sistemin Genel Tarihi Gelişimi

3201 sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu'na göre "Umumi zabta: Silahlı bir kuvvet olan (polis) ve (jandarma) dır" şeklinde ifade edilmiştir. Ancak, Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği'ne göre genel kolluk terimi, İçişleri "Bakanlığı(ın)a bağlı jandarma, sahil güvenlik ve polisi" işaret ettiğinden ve 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu'nda açıkça sahil güvenlik teşkilatının "silahlı bir genel kolluk kuvveti" olarak belirtilmesinin yanında kendisine tanınan kamu gücünü ve yerine getirmesi öngörülen kamu hizmetleri de göz önünde bulundurduğumuzda, Sahil Güvenlik

Komutanlığını da Türkiye'de genel kolluk kuvvetleri arasında saymak gerekmektedir (Mutlu, 2006, s.11).

Türk kolluk tarihi kökeninde belli bir döneme kadar tamamen askeri tarih içinde değerlendirilebilir (Alyot, 1947, s.9). Bu duruma kolluğun askeri yönetim altında birliği dönemi denebilir. Türk devlet yönetimi anlayışı içerisinde hükümdarlardan, tebaanın tehlikelerden korunması ve güvenliğinin sağlanması beklenmektedir (Turan, 2002, s.399; Koca, 2002a, s.323; Koca, 2002b, s.475). Hükümdarlar söz konusu sorumluluklarını kurdukları devlet teşkilatında görevlendirdikleri kişiler yoluyla yerine getirmektedir. Türklerin İslam medeniyetine girişleriyle birlikte, toplumsal yaşamlarının diğer alanlarında olduğu gibi, zabıta örgütlenmesinin de bu değişimden etkilendiği söylenebilir. Ülke sınırlarının genişlemesiyle devlet örgütlenmesinin de büyüdüğü, bunun neticesinde idare aygıtında dönemin gerektirdiği değişikliklere, dolayısıyla iç ve dış güvenliği sağlamak için dayanılan askeri kuvvetlerde de yeniden yapılandırılmaya gidildiği anlaşılmaktadır. Fetih dönemlerinin gereği, asker-devlet yapılanmasının görüldüğü Osmanlılarda, askeri örgüt üyelerinin bir kısmının aynı zamanda mülki teşkilatın da bir parçası olmaları, askeri amirlerin aynı zamanda kolluk işlerinden de sorumlu olmaları beklendiği bir durumdur. Bu anlamda, ilk dönemlerde ülkede ve özellikle başkentte kolluk hizmetlerinin, bir ordu modeli olarak oluşturulan yeniçerilere dayandığı (Alyot, 1947, s.37); taşrada asayiş teşkilatının, tımarlı sipahi denilen sistem içindeki görevlilerden oluştuğu bilinmektedir (Alyot, 1947, s.41). Devletin sınırlarındaki genişleme mülki taksimatın da değişmesine neden olduğundan, bu değişikliklerle sisteme farklı aktörlerin katılımı kolluk teşkilatını ve idaresini de karmaşıktırdı. İstanbul'un fethiyle, Osmanlılarda kolluk yönetiminde yeni bir devir başlamış oldu. İstanbul şehri ayrı ayrı muntikalara bölünerek farklı teşkilatların sorumluluğuna verilmesiyle kolluk teşkilatlanmasının farklılaştırılmıştır. Bu farklılaşmanın, Osmanlı devlet merkezinin buraya taşınmasına bağlı olarak, Anadolu'dan gelen göç dalgasının şehrin nüfusunu artırmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir (Alyot, 1947, s.45). Bu dönemde Osmanlı başkentinde ücretli halk tarafından karşılanan ve yeniçerilerin savaş durumunda orduya katılmayan belirli bir kısımdan seçilen "kollukçular" tarafından asayiş görevleri yerine getirilirken, taşrada arazi idare sistemine bağlı kolluk örgütlerinin genel anlamda korunduğu söylenebilir (Alyot, 1947, s.47).

Bu değişim içinde, ordu teşkilatından ayrı bir genel kolluk örgütü kurulmasının da zaman içinde ihtiyaca bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak, bu kolluk örgütünün de askeri nitelikli olarak öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Türk Jandarma Teşkilatının kuruluşu Tanzimat dönemine dayandırılmakla birlikte, o dönem adına jandarma denmese bile jandarma-tipi bir kolluk örgütünün kurulmasına yönelik çabaların Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce de olduğu; dönemin Avrupa devletlerindeki jandarma teşkilatları hakkındaki değerlendirmelere dayalı olarak, bir lâyhada Osmanlı Devleti'nde de uygun bir isim altında kurulmasının teklif edildiği anlaşılmaktadır (Özcan, 2013, s.176). İlk dönem nasıl uygulandığı hakkında yeterli bilgi olmasa da, 1845 (H. 1261) yılında bir düzenlemeyle, "Tophane-i Amire Müşiri"ne bağlı "polis" ismiyle bir zaptiye teşkilatının kurulduğu bilinmektedir (Akman, 1988, s.71; Alyot, 1947, s.72; Lévy-Aksu, 2017, s.171). Böylece, polis terimi Türk kolluk teşkilatlanması literatürüne girmiştir. Bu dönem itibarıyla, kolluk görevlerini; merkezde temel olarak seraskerlik, intisap ağalığı ve polis adı verilen teşkilatların, taşrada ise sipahilerden oluşan zaptiyelerle ülkenin birçok yerinde kurulmuş olan Asakiri Mansure alaylarının yerine getirdiği bir sistemin oluştuğu görülmektedir (Alyot, 1947, s.79).

Osmanlılarda; 1846 yılına kadar, aralarında tam bir emir komuta birliği olmayan, karmaşık ve farklı makamlara bağlı teşkilatlardan oluşan bir kolluk örgütlenmesi oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak, 1846 (H. 1262) yılında Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşuyla başlayan "Tevhid-i Zabıta Devresi"nde (kolluğun birliği dönemi), bu

müşiriyet hem başkentte hem de taşrada ve hem polis (Tophane Müşirliği) hem de jandarma (Asakiri Zaptiye) teşkilatları üzerinde kolluk hizmetlerinin yönetiminden sorumlu tek yetkili makam haline gelmiştir (Akman, 1988, s.71; Alyot, 1947, s.80; Lévy-Aksu, 2017, s.171; Sönmez, 2012, s.2856). Ancak, 1879 (H. 1296) yılında Zaptiye Müşiriyeti kaldırılıp yerine Zaptiye Nezareti kurulduğunda asakiri zaptiye (jandarma), Jandarma Dairesi üzerinden Seraskerliğe bağlandı, kolluğun birliği dönemi bitmiş oldu (Akman, 1988, s.71; Alyot, 1947, s.81; Lévy-Aksu, 2017, s.175). 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra, ilk yıl, yöneticilerinin değiştirilmesi suretiyle ıslahına çalışılan Zaptiye Nezareti 1909 yılının başlarında kaldırılmıştır (Alyot, 1947, s.487). Bu teşkilat ve polis işlerinin yönetimi, Polis ve Jandarma Müfettişi Umumisi namıyla, 31 Mart Vakası nedeniyle kentte bulunan Hareket Ordusu'ndan bir komutanı emrine verilmiştir (Alyot, 1947, s.488). Bu kısa dönem, askeri bir makam altında kolluğun birliği dönemi olarak düşünülebilir.

1909 (H. 1327) yılında "İstanbul Vilâyeti ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Teşkilatına Dair Kanun" ile ülkedeki tüm polis müdürlüklerini kapsayan ve doğrudan dönemin Dâhiliye Nezaretine bağlı bir daire olarak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulduğu bilinmektedir (Akman, 1988, s.72; Alyot, 1947, s.489; Lévy-Aksu, 2017, s.231). 1912 (H. 1330) yılında Jandarma Muvakkat Kanunu'yla askerî eğitim ve disiplin yönünden Harbiye Nezaretine ve kolluk hizmetlerine ilişkin konular yönünden Dâhiliye Nezaretine bağlanan Umum Jandarma Komutanlığı'nın hem mülki hem de askeri iki ayrı makama bağlılık durumu ortaya çıkmıştır (Alyot, 1947, s.283). Bu durum, Umum Jandarma Komutanlığının 1919 yılında yayımlanan bir kararnameyle "her türlü umur ve muamelatıyla" Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmasına kadar sürmüştür (Akman, 1988, s.97; Alyot, 1947, s.287). 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclis'inin kurulmasıyla Ankara'da millî hükümet, İstanbul'da ise Osmanlı hükümetinden oluşan bir yapı meydana gelmişti. Osmanlı Dönemi mevzuatı millî hükümet tarafından tamamıyla yürürlükten kaldırılmadığından, jandarmanın "her türlü umur ve muamelatıyla" bağlılığının millî hükümet içerisinde Dâhiliye Vekâletine geçtiği kabul edilebilir (Başa, 2013, s.314). Türk Kurtuluş Savaşı'na aktif olarak katılan jandarma personelinin mevcudu azaldığından, ülkenin "iç güvenliğini ve genel asayişini sağlamak" için 1921 yılında Müdafaa-i Milliye Vekâletine (Milli Savunma Bakanlığına) bağlı jandarma müfrezeleri kurulmuştur (Alyot, 1947, s.329). Bu durum bir kısmı Dâhiliye Vekâletine bir kısmı da Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı olan parçalı yapıda bir jandarma teşkilatı meydana getirmiştir. Aynı yıl içinde "Seyyar Jandarmanın Lağvı Hakkında Kanun" ile söz konusu müfrezeler kaldırılarak, jandarma birlikleri Dâhiliye Vekâleti altında yeniden bir bütün haline getirilmiştir (Başa, 2013, s.592).

1930 yılında yayımlanan ve jandarmayı "askerî bir inzibat kuvveti" olarak tanımlayan 1706 sayılı "Jandarma Kanunu", jandarma teşkilatının Cumhuriyet dönemindeki ilk köklü yasası olmuştur (Akman, 1988, s.98; Alyot, 1947, s.358; Başa, 2013, s.357). 1706 sayılı kanunla jandarma; askerî eğitim ve disiplin konuları yönünden Büyük Erkânî Harbiye Reisliğine, silâh ve mühimmat, seferberlik ve seferde ordu emrine girecek birimlerin maaş, iase, giyim ve teçhizatı ile her türlü masraflarının karşılanması bakımından Millî Müdafaa Vekâletine ve kolluk işleri ile diğer bütün işlemler bakımından Dâhiliye Vekâletine bağlanmıştır (Alyot, 1947, s.360). Böylelikle, Umum Jandarma Komutanlığı'nın üç ayrı makama bağlılık durumu ortaya çıkmıştır. 1983 yılında 2803 sayılı "Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu" adıyla yayımlanan ve jandarmayı "askerî bir inzibat kuvveti" ve "Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası" olarak tanımlayan kanun, jandarmayı; Silahlı Kuvvetlerle ilgili görevleri ile eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığına, kolluk işleri ile diğer bütün işlemler bakımından İçişleri Bakanlığına bağlamaktaydı. 1937 tarihinde, ülkede polis teşkilatlanmasını yeniden düzenlemek üzere, 3201 sayılı "Emniyet Teşkilat Kanunu" çıkarıldı (Akman, 1988, s.72).

3201 sayılı Kanun'da, jandarmanın ve özel zabıta teşkilâtının kendi kanunlarına tabi olduğu açıkça belirtilmiştir. 3201 sayılı Kanun'da, Dâhiliye Vekili'nin ülkenin genel emniyet ve asayiş işlerinden sorumlu olduğu ve söz konusu işleri Emniyet Umum Müdürlüğü ile Umum Jandarma Komutanlığı ve gerektiğinde diğer tüm kolluk örgütleri aracılığıyla yerine getireceği, gerektiğinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ordu kuvvetlerinden de yararlanacağı ifade edilmektedir.

Bu arada, Sahil güvenlik teşkilâtının kökleri ise, kuruluş mantığı açısından Osmanlı dönemi gümrük muhafaza teşkilâtında görülmektedir. Gümrük muhafaza teşkilâtının 1859 yılında İstanbul'da "Rüsumat Emaneti" adıyla kurulduğu bilinmektedir (Alyot, 1947, s.849). Kurumsal evrim olarak nitelendirilebilecek bir süreç içinde, "Rüsumat Emaneti" önce askerleştirilmiş sonra da 1932 yılında "Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı"na dönüştürülmüştür (Alyot, 1947, s.849-850). Temel olarak ülkenin karasularının emniyet ve koruması ile deniz kaçakçılığının önlenmesi, izlenmesi ve soruşturulması için kurulduğu anlaşılan komutanlık 1956 yılında kaldırılarak, bu görev ve yetkileri "Jandarma Umum Kumandanlığı"na devredilmiştir (Akman, 1988, s.98). Sahil Güvenlik Komutanlığının, 1982 yılında ülkenin tüm sahillerinin, karasularının ve iç sularının güvenliğinin temini ve deniz yoluyla yapılan kaçakçılığı önlemek üzere Türk Silahlı Kuvvetleri kadro ve kuruluşu içerisinde silahlı bir güvenlik kuvveti olarak kurulduğu anlaşılmaktadır (Akman, 1988, s.99). Fakat bu kolluk kuvveti 1985 yılına kadar Jandarma Genel Komutanlığına bağlı olarak görev yapmıştır.

Genel anlamda kurulmalarından itibaren askeri nitelikli kolluk örgütlerinin, tarihsel süreç içinde varlıklarını korumakla beraber, kurumsal bağlantılılıklarının değiştirilmesiyle sürekli bir yeniden kurumsallaşma süreci yaşadıkları değerlendirilmektedir. Nihayetinde, 2016 yılında 668 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'yle (KHK), 2803 sayılı "Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu" ve 2692 sayılı "Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu"nda yapılan değişiklikle silahlı birer genel kolluk kuvveti olarak tanımlanan jandarma ve sahil güvenlik teşkilatlarının tamamen İçişleri Bakanlığı'na bağlı olduğu hükmü getirilmiştir. Diğer bir deyişle, tarihin tekrerrüyle, yeniden "Tevhid-i Zabıta Devresi" (kolluğun birliği dönemi) olarak adlandırılabilir bir dönem başlamıştır. Bu değişikliğin Türkiye'deki genel kolluk yapılanması içerisindeki örgütleri yeniden kurumsallaşma sürecine soktuğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'de Genel İdari Kolluk Hizmeti Yapan Kuruluşların Nitelikleri

Türkiye'de jandarma ve sahil güvenlik örgütleri, 2016 yılındaki değişiklikten sonraki halleriyle mevcut teşkilat kanunlarına göre birer "silahlı genel kolluk kuvvetidir" (2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu md.3; 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu md.2). 2016 yılında yapılan değişikliğe kadar, kendi teşkilat kanunlarında jandarma silahlı askeri bir kolluk kuvveti olarak tanımlanmışken, sahil güvenlik Türk Silahlı Kuvvetleri kadro ve kuruluşu içerisinde olan silahlı bir güvenlik kuvveti olarak tanımlanmıştı. Söz konusu değişiklikten sonra, jandarma ve sahil güvenlik örgütleri sadece ve tamamen İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak görevini yürütmektedir. Ancak, gözlemlenen fiili duruma göre, söz konusu örgütlerde; askeri jargonu kullanmaya, üniformalarında askeri bröve ve rozetleri kullanmaya, törensel ritüellerini askeri biçimde yapmaya ve askeri kıyafetlerle konuşlanmaya devam edildiğinden askeri bir örgüt kültürünün devam ettiği değerlendirilmektedir. Bu durumun, en azından jandarma teşkilatı için, terörle mücadelede ve kırsal alanda kendisine verilen görev ve sorumluluklar ile yeniden kurumsallaşma sürecinde ihtiyaç duyulan disiplinli muhafaza etme çabasından doğduğu değerlendirilmektedir. Jandarma ve sahil güvenlik örgütleri kurumsal işleyiş bakımından, devletin hukuk düzeni çerçevesinde; mevzuatla kendilerine

verilen askeri görevleri de yürütmekte olup, askerî personelin tabi olduğu bazı kanunlar jandarma hizmetleri sınıfı² ile sahil güvenlik hizmetleri sınıfı³ personeli açısından geçerliliğini korumaktadır. Ayrıca, 668 sayılı KHK (md.13 ve md.26) ile teşkilat kanunlarında yapılan değişikliklere göre söz konusu örgütlerin personeli için; statü ve rütbelerine göre, aylık ve diğer mali ve sosyal hakları ile nasip ve terfi bakımından, askeri personelin tabi olduğu kanunlara ait hükümlerin uygulanacağı belirtilmektedir. Kısacası, söz konusu teşkilatların askerî örgüt kültürleri ve terbiyeleri devam etmektedir. Dahası, geçiş döneminin bir özelliği olarak "er ve erbaş ile askerlik yükümlüsü" personeli hâlâ vardır ve ayrıca 2019 yılı Ocak ayında yayımlanan 668 sayılı Cumhurbaşkanı Kararına göre Jandarma Genel Komutanlığına bahse konu personel kaynağı Milli Savunma Bakanlığı tarafından 2024 yılının Aralık ayı sonuna kadar, (1111 sayılı) Askerlik Kanunu hükümleri çerçevesinde, sağlanmaya devam edecektir. Söz konusu örgütlerin kuruluş ve kadroları ile konuş yerlerini düzenleme yetkisi İçişleri Bakanlığına aittir. Fakat teşkilat kanunlarında ifade edildiği üzere, bazı birliklerinin seferberlik ve savaş durumlarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin bünyesindeki kuvvet komutanlıklarının emrine girecektir. Diğer bir ifadeyle, bağlı oldukları bakanlık bakımından sivil de olsalar, bazı özellikleri nedeniyle askerî niteliklerini korudukları değerlendirilmektedir. Bu durumun bahse konu örgütlerin teşkilat kanunları ve diğer mevzuatla kendilerine verilen askeri nitelikli görevleri ile tarihsel gelişimlerinde Türk toplumu içerisindeki sosyal statülerinden, konularından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Türkiye'de polisin 3201 sayılı teşkilat kanununda, diğer iki genel kolluk örgütünün teşkilat kanunlarındakinin aksine, polis örgütünün İçişleri Bakanlığına doğrudan bağlılığına dair açık bir ifade konulmadığı görülmektedir. Ancak eğitim, görev ve çalışma esasları ve şartlarıyla ilgili birçok konuda İçişleri Bakanlığınca yapılacak düzenlemelere, bazı işlemlerin İçişleri Bakanlığının denetim, teftiş ve iznine tabi olduğu açıkça belirtilmekle yetinilmiştir. Jandarma Genel Komutanlığının ve Sahil Güvenlik Komutanlığının kendi teşkilat kanunlarında ise "İçişleri Bakanlığına bağlıdır" şeklinde açıkça belirtildiği görülmektedir (2803 sayılı Kanun, md.4; 2692 sayılı Kanun, md.2). Bu durumun söz konusu askeri statülü genel kolluk örgütlerinin, Milli Savunma Bakanlığının değil İçişleri Bakanlığının düzenlemelerine tabi olduğunu vurgulamak için tercih edilmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Nihayetinde, Türkiye'de askeri nitelikli olan ve olmayan kolluk örgütlerinin birlikte kullanımına dayalı melez bir yapılanmayı temel alan çoklu kolluk sistemi uygulanmaktadır.

Ulusal gereksinimlerin yanı sıra uluslararası gereksinimler de melez yapılara olan ihtiyaca işaret etmektedir. Genel anlamda melez tehdit tanımlamaları dinamizm, karmaşıklık ve eşzamanlılık unsurlarını temel almaktadır (Uziębło, 2017, s.7). Bu bağlamda, tek yönlü tekil bir teşkilatlanma, ulusal sınırların içinden ve dışından kaynaklanabilecek asimetrik tehditlerle yalnız başına mücadele etmekte yetersiz kalabilir. Melez tehditlerle mücadele kullanıma hazır melez yapılanmalara ihtiyaç doğurmaktadır. Söz konusu melez sistemlerin temel taşı melez kolluk örgütleridir. Silahlı Kuvvetler kapsamında tamamıyla ve sadece asker olan kuvvetler, bir çatışmanın ardından sivil suçlar ve suçlularla mücadele etmek için eğitilmemişlerdir ve tam olarak dengelenmemiş ortamlarda temel kolluk hizmeti sağlamaya uygun değildir (Armitage & Moisan, 2005, s.2; Demir, 2003, s.126). Bu tür ortamlarda, suçlularla ilgili işlemleri yapmak ve adaleti dağıtmak için başka yollar yoksa askeri yeteneklerden yoksun bir polis gücünün tek başına kullanımı da dengelenmiş koşullar yaratmaya yetmez (Armitage &

² 668 sayılı KHK md.22 ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na yeni bir hizmet sınıfı olarak eklenmiştir.

³ 668 sayılı KHK md.25 ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na yeni bir hizmet sınıfı olarak eklenmiştir.

Moisan, 2005, s.4; Demir, 2003, s.118). Uluslararası harekâtlarda çatışma sonrası geçiş döneminde karşılaşılan "güvenlik boşluğu", Michael J. Dziedzic'e göre; bu tür bir ortamda müdahale güçlerinin kamu güvenliği gerekliliklerini karşılamaya uygun olmamasını ifade eden "konuşlanma boşluğu", uluslararası kolluk unsurlarının kanun hükümlerini infaz etmek için gereken yeterlik eksikliği ifade eden "uygulama boşluğu" ve ev sahibi ülkenin kamu düzenini sağlamak için gereken temel işlevleri yerine getirme yeterliliğinden yoksun olmasını ifade eden "kurumsal boşluk" olgularının yan ürünüdür (Armitage & Moisan, 2005, s.7; Demir, 2003, s.121). Bu boşluğu dolduran aktörler olarak askeri nitelikli kolluk teşkilatları öne çıkmaktadır. Ulusal düzeyde bu nitelikte örgütler olmazsa gerektiğinde uluslararası ihtiyaçlar da karşılanamayacaktır.

Yerel seviyede yüksek ve düşük yoğunluklu çatışma arasındaki geçişken süreçte, kamu gücünün kolluk gücü ve askerî güç bakımından dengeli ve insan haklarının gözetilerek kullanımını gerektiren şartlarda, başta jandarma teşkilatının birimleri olmak üzere, polis teşkilatının bazı birimleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bazı birimleri tarafından PKK terör örgütü mensuplarına ve terör eylemlerine karşı, Türkiye'de kamuoyunda "Hendek Operasyonları" olarak bilinen, müşterek teröristle mücadele harekâtı gerçekleştirilmiştir. Bu örnek çerçevesinde, jandarma teşkilatının melez yapılanmasının, teçhizatı, donanımı ve eğitimi ile bu tür tehditlerle mücadelede sorumluluk üstlenmek ve güvenlik güçleri arasındaki yerel gayretleri koordine etmek için gerekli yeterliliklere sahip başat özellik olarak kendini gösterdiği değerlendirilmektedir. Hukuk düzeni içinde, özellikle şiddet içeren yaygın toplumsal olaylara müdahale ve teröristle mücadele harekâtı kapsamında verilen özellikli görev ve sorumlulukları üstlenen bir askeri nitelikli kolluk örgütünün mobilite, disiplin ve muharebe eğitimi kapsamında iyi işlev görmesini sağlayan olgunun örgütün melez yapısı ve yaygın konuş durumu olduğu değerlendirilmektedir. Kolluk imkânları ve askerî kabiliyetleri bünyesinde birleştiren askeri nitelikli kolluk örgütleri, kamu düzenini tesis ve idame etmek için önemli ve etkili bir acil durum yönetim vasıtası sağlamaktadır.

Türkiye'de Genel İdari Kolluk Kuvvetleri Arasında İş Birliği ve Eş Güdüm

3201 sayılı Emniyet Teşkilat Kanunu'na (md.3) göre kolluk genel ve özel olarak iki kısma ayrılmakla birlikte, bunlar dışında ve kendi kanunlarına göre teşkilatlandırılıp görevlendirilmiş olan, genel kolluğa yardımcı kuruluşlar olarak sınıflandırılabilir kuruluş ve görevliler de bulunmaktadır. Türkiye'de görev ve yetki alanları açısından birbirinden farklı birden çok makamın farklı alanlarda kolluk yetkisi bulunduğu ve hatta bazı durumlarda birden çok makamın aynı alanda kolluk görev ve yetkisi olabileceği de görülmektedir. Başka bir ifadeyle, devletin merkez teşkilatı içindeki bir özel kolluk makamı, genel kolluk makamı tarafından düzenlenen bir kolluk alanında da düzenleme yapabilmektedir. Fakat özel kolluk makamları, genel kolluk makamlarının koyduğu kurallardan daha hafif kurallar koyamazlar ve genel kolluk makamlarının koyduğu kuralları uygulamak zorundadırlar (Giritli, Bilgen & Akgüner, 2008, s.929). 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu'na (md.24, md.25 ve ek md.4) göre, genel kolluk kuvvetleri olan polis ve polis teşkilatı bulunmayan yerlerde jandarma ve aynı şekilde teşkilatı kurulan yerlerde de sahil güvenlik, "hizmet branşı, yeri ve zamanına bakılmaksızın, bir suçla karşılaştığında suça el koymak, önlemek, sanık ve suç delillerini tesbit, muhafaza ve yetkili zabıtaya teslim etmekle görevli ve yetkilidir" ve özel kolluk teşkilatı olan işlerde dahi ilgili teşkilata mensup memur bulunmadığı yerlerde bunlara ait kolluk işlemlerini yapmaya yetkilidir. Kısacası, bir karmaşa yoktur ve genel kolluk makamlarının düzenlemeleri esastır. Türkiye'de genel kolluk kuvvetleri İçişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yapan jandarma, sahil güvenlik ve polistir (3201 sayılı

Kanun, md.3; 2803 sayılı Kanun md.3; 2692 sayılı Kanun, md.2; Sahil Güvenlik Komutanlığı Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği md.3).

"Emniyet ve Asayiş İşlerinde İl, İlçe ve Bucaklardaki Jandarma ve Emniyet Ödevlerinin Yapılması ve Yetkilerinin Kullanılması Suretini ve Aralarındaki Münasebetleri Gösterir Yönetmelik" hükümlerine (md.3a) göre, vali, kaymakam ve bucak müdürleri il, ilçe ve bucakların emniyet ve asayişinden doğrudan doğruya sorumlu olup bu yükümlülüklerini icra vasıtaları olan jandarma, polis ve teşkilatı olan yerlerde de sahil güvenlik komutan, müdür, amir veya memurları eliyle yerine getirirler. Söz konusu yönetmelikte (md.4b) ifade edildiği gibi "aynı işle mükellef bulunan" jandarma ve emniyet ile ve teşkilatı olan yerlerde de sahil güvenlik asayiş hizmetlerinin yerine getirilmesi için sürekli eş güdüm halinde ve "tek teşkilat gibi çalışırlar."

Genel kolluk kuvvetleri arasında iş birliği ve eş güdüm esastır. Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği'ne (md.65) göre, genel kolluk kuvvetleri arasında suç müdahale ve yardımlaşma esasları dairesinde herhangi birinin sorumluluk alanında herhangi bir suçla karşılaşan diğer bir genel kolluk kuvveti olaya müdahale etmek ve alanın esas sorumlusuna da haber vermek, onun istemi üzerine gerekli yardımı yapmakla yükümlü tutulmaktadır. Söz konusu yönetmelik ve diğer mevzuatta yer aldığı şekilde, bu gibi bir durumda, yardımcı müdahil kuvvet, olay yerinde soruşturma yapamaz, ancak alanın esas sorumlusu gelinceye kadar, durumu olduğu gibi koruyarak delillerin kaybolmaması için gereken önlemleri alır. Yardımcı müdahil kuvvet, olay yerinde el koyduğu nesnelere olay yerine gelen esas kuvvete bir alındı belgesiyle teslim eder, ancak esas kuvvetin makul bir sürede gelmemesi durumunda, adli kolluğun emri olan ilgili Cumhuriyet Savcısına haber vererek, onun talimatına göre hareket eder. Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği ile Sahil Güvenlik Komutanlığı Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği'ne göre ilgili mülki amir, genel kolluk kuvvetlerinin birlikte çalışmalarına gerek duyulan durumlarda, faaliyete katılan icracı birimlerin komutasının hangi genel kolluk kuvvetine ait olduğunu belirler.

2803 sayılı Kanun'a göre jandarmanın genel görev alanı, polis görev alanı dışı olarak tanımlanmakla birlikte, temel olarak il ve ilçe belediye sınırları dışında kalan veya polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir. Fakat ana kentleşmeye yönelik hukuki düzenlemeler doğrultusunda, bazı illerde büyükşehir belediye sınırları ile il mülki sınırlarının eşitlenmesi durumu doğmuştur. 2803 sayılı Kanun'a göre, polis veya jandarma görev alanı bir ilin veya ilçenin tamamını kapsayacak şekilde İçişleri Bakanı'nın kararıyla belirlenebilmektedir. Bu kapsamda, genel kolluk teşkilatlarının görev alanları hizmet gerekleri ile teçhizat, donanım ve personel olanakları yönünden yapılan değerlendirmeye belirlenmektedir. Belediye sınırları içinde de olsa bir kentin meskûn alanlarına uzak bazı alanlar jandarmanın görev alanı; belediye sınırları dışında da kalsa bazı alanlar polisin görev alanı olarak belirlenebilmektedir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'na (md.4 ve md.9) göre "il genel idaresinin başı ve mercii" olan vali, "ilin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur". Genel ve özel kolluk kuvvet ve teşkilatı, ilde vali, ilçede kaymakam ve bucakta bucak müdürleri gibi mülki idare amirlerinin emri altındadır (Giritli, Bilgen & Akgüner, 2008, s.927). Bu doğrultuda, karmaşaya yer yoktur ve gerektiğinde eş güdümü sağlama makamı ilde validir. Aynı kanuna göre, ilçe seviyesinde bunu sağlayacak olan kaymakamdır (5442 sayılı Kanun, md.32).

Türkiye'de Genel Kolluk Hizmetlerinde Çoklu Sisteminin Kurumsallaşma Bağlamında Analizi

Bu çalışmada genel kolluk örgütlerinin oluşum ve kurumsallaşma sürecinde geçtiği aşamalar tarihsel bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak, daha sanayi dönemine tam

eriştiği söylenemeyecek Türk tipi örgüt yaşamında, sanayi sonrası toplumun yaşantılarına ait kavramlarla örgüt hayatını tanımlama zorluğu ortadadır. Popülasyon ekolojisi ile yeni kurumsal kuramın birbirine yaklaştığı noktalardan faydalanarak, genel kolluk teşkilatlarının kuruluş ve gelişim süreci yine de bir takım "kurumsallaşma kriterleriyle" (Başa, 2013, s.271) kıyaslanabilir.

"Kurumsal girişimci tarafından örgütün kurulması; adlandırılması; hukuken ve fiilen faaliyetlerine başlaması; çalışmalarına kesintisiz devam edebilmesi" kıstasına göre (Başa, 2013, s.271): Türk-tipi devlet teşkilatlanmasındaki diğer örgütlerde olduğu gibi genel kolluk kuvvetlerinin de (Sahil güvenlik teşkilatının varlığının Rüşumat Emaneti'ne dayandığı varsayımıyla) "kurumsal girişimcisi ve kurucusu", doğal olarak dönemin bürokratik yapılanmasının da yönlendirmesiyle, devletin mutlak hâkimi olarak görülen dönemin hükümdarı olmuştur. Söz konusu örgütlerin yukarıdan aşağı biçimlendirilmesinde, Avrupa'dan yapılan "kurumsal aktarmaların" etkili olduğu değerlendirilmektedir (Başa, 2013, s.271). Özellikle devletin geçirdiği bazı çalkantılı dönemlere rağmen kolluk örgütlenmelerinde uygulanan yeniden yapılanmalar "örgütlenme başarısı" olarak görülebilir (Başa, 2013, s.271). Bu teşkilatlar, kuruldukları devrin bürokratik ve siyasal işleyişi açısından meydana gelen işlevsel ve yapısal farklılaşmaya bağlı olarak, toplumsal bir gereksinimi karşılamak için oluşturulmuşlardır. Ancak, devletin diğer yapıları gibi, kolluk teşkilatlarının yaşam çizgilerinin, genel anlamda kuruluşlarından itibaren kurumsal bağlantılarında yapılan keskin ve ani değişimler, hatta dönem dönem açılıp kapanmaları nedeniyle inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir (Başa, 2013, s.271).

"Örgütün görev, yetki ve işleyişine yönelik temel hukuki düzenlemelerin yapılmış olması; özellikle görevlerinin ve amaçlarının açıkça belirlenmiş olması; belirlenen görevlere ve amaçlara uygun biçimsel bir örgüt yapısının oluşturulması; bu bağlamda teşkilat şemasının çizilmiş olması" kıstasına göre (Başa, 2013, s.272): Kolluk teşkilatlarının ilk kuruluş yıllarında, örgütsel anlamda askeri özellikte olanlar hariç, tam olarak biçimlendirilemediği değerlendirilmektedir. Askeri yapı esas alınarak teşkilatlandırılanların ise görev, yetki ve sorumluluk açısından nizamiye askerinden farklılaştırılmasının, devrin idari yapılanmasına ve gereksinimlerine de bağlı olarak, tam yapılmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, söz konusu örgütlerin kuruluşları arasında Avrupa'daki örneklerinin teşkilat yasalarından doğrudan tercüme yoluyla, siyasal ve toplumsal yapıya tam uyumlandırılmadan bir takım nizamnamelerle işin kotarıldığı anlaşılmaktadır. İlk dönemlerde devletin arazi yönetim modelinin, kolluk işlerinin yürütülme biçimini de belirlediği, kolluk hizmetlerinin kentleşmeye dayalı bir sistem olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, dönemin ruhu gereği, kentleşmenin haricinde etkili olan bazı siyasal ve sosyal dinamiklerin varlığı da hissedilmektedir. Söz konusu örgütlerin görev ve yetkilerine ilişkin nizamnameler kuruluşlarından çok sonra, zaptiye teşkilatı için 1869 (H. 1286) yılında, polis teşkilatı için 1907 (H. 1325) yılında yayımlanmış olmakla birlikte (Akman, 1988, s.93; Alyot, 1947, s.186; Lévy-Aksu, 2017, s.178), bu durumun örgütlerin gelişmelerine engel olmadığı görülmektedir (Alyot, 1947, s.186). Askeri yapılanmanın bir parçası oldukları yakın zamana kadar teşkilat yasalarında açıkça vurgulanan askeri nitelikli kolluk örgütleri ile bu tür bir özelliği taşımayan kolluk örgütleri arasında, bir takım şartlara bağlı olarak yerine getirmeleri beklenen askeri görevleri, örgütlenme biçimleri ve örgüt kültürleri bakımından bazı farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir. Aynı bakanlığa bağlı olmalarının bile mevcut durumda bu farklılığı ortadan kaldırmaya yetmediği değerlendirilmektedir.

"Örgütü yer aldığı kurumsal çevrede meşrulaştıracak kurumsal liderliğin oluşması; ayrıca uzman yönetim kadrosunun oluşturularak profesyonel yöneticilere örgüt yönetiminde yer veriliyor olması" kıstasına göre (Başa, 2013, s.272): Kolluk teşkilatlarının genel anlamda kuruluşlarından itibaren kurumsal bağlantılarında yapılan

keskin ve ani değişikliklere bağlı olarak inişli-çıkışlı bir seyir izleyen yaşam çizgilerinde, haliyle üst yöneticileri de değişmiş, bu durumun başlangıçta devletin mutlak hâkimi olan hükümdar haricinde örgütlerde kurumsal liderlik modelinin oluşmasına imkân tanımadığı düşüncesi oluşmuştur. 1900'lü yılların başlarında jandarma teşkilatı için Rumeli illerinden başlatılan ve başarılı olduğu değerlendirilen tensikatı (düzenlemeleri) ülkenin diğer vilayetlerine de yayma isteğine (Akman, N., 1988, s.95; Alyot, H.T., 1947, s.136, 268) ve aynı zamanda yabancı uzmanlara başvuruya polis teşkilatının da yeniden düzenlenmesi konularına (Lévy-Aksu, N., 2017, s.261) yönelik mevzuatın netleştirilmesi ve nitelik artırımı çabalarının, kolluğa kurumsal nitelik açısından daha kararlı bir yapı kazandırdığı anlaşılmaktadır.

"Örgütün toplum nazarında kurumsallığın bir işareti olarak görülen binalarının bulunması, iş görmesine imkân verecek uygun fiziki ortamın yaratılması" kıstasına göre (Başa, 2013, s.272): Osmanlı devrinden beri, dönemin başkentinde kolluk adı verilen karakollar bulunduğu bilinmektedir. Genel kolluk teşkilatlarının, Cumhuriyet dönemiyle beraber başkent olan Ankara'da merkez teşkilatlarına ait ana hizmet binaları ve ek hizmet binalarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca, genel kolluk teşkilatlarının taşra örgütlenmesinin de hizmet birimleri ve bunların hizmet binaları bulunmaktadır.

"Örgütte personel bölümünün oluşturularak insan kaynaklarının temini ve örgütlenmesi; işe alma ve görevde yükselmelerin belirli ilke ve usullere bağlanması; çalışanlar açısından kurumsal bağlılığın sağlanması" kıstasına göre (Başa, 2013, s.273): 1900'lü yıllardaki tensikat (düzenleme) dönemiyle birlikte, mevzuatın netleştirilmesi ve nitelik artırımı çabaları, aynı zamanda kolluğa personel seçiminde de seçici davranıldığını göstermektedir. Söz konusu dönemde, jandarma için erbaşlardan yetiştirilen subayların yerine orduda iyi sicil almış subayların jandarmaya geçişi sağlandı (Alyot, 1947, s.140). Aynı dönemde polis teşkilatının reformu kapsamında, özellikle Fransız polis teşkilatından olmak üzere, yabancı uzmanlara başvurulduğu bilinmektedir (Lévy-Aksu, 2017, s.261). Bu gelişmelerin, çalışanlara seçkin bir örgütün üyesi olma anlamında kurumsal bağlılık oluşturma yönünde olumlu etki yaptığı kabul edilebilir. Ancak, söz konusu örgütlerin inişli-çıkışlı yaşam seyirlerinde, çok sık ve tutarsız tensikat uygulamalarının ve bunun yarattığı belirsizliklerin personelin kurumsal bağlılıklarını azaltan olumsuz bir etki yaratmış olabileceği de dikkate alınmalıdır. Mevcut durumda, genel kolluk örgütlerinin teşkilat kanunlarında ve ilgili yönetmeliklerinde, personel başkanlığı veya daire başkanlığı isimlerinde insan kaynaklarıyla ilgili iş ve işlemlerle ilgilenen birimlerin kurulduğu görülmektedir.

"Kurumsal çevrede bulunanlar tarafından örgütün vazgeçilmezliğinin vurgulanmaya başlanması; fazla verimli çalışmasa bile iyi niyetli işler yaptığının kamuoyu tarafından varsayılması" kıstasına göre (Başa, 2013, s.273): Ülke sathına yaygın kuruluşlarıyla, kamu düzeni bakımından üstlendikleri önemli güvenlik görevlerinin etkisiyle, genel kolluk teşkilatları her dönem devletin önemli kurumları olmuş ve olacaklardır. Söz konusu örgütlerin, kuruluşlarından itibaren kurumsal bağlantılarında ve teşkilat yapılarında yapılan çeşitli değişikliklere rağmen varlıklarını korudukları görülmektedir.

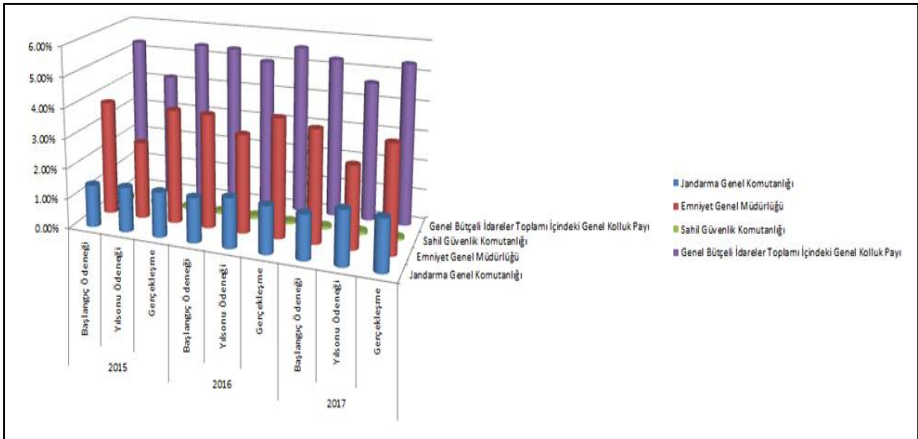
"Örgütün çalışanlarından bağımsız ve kendine özgü bir yaşamının ve kimliğinin oluşmaya başlaması, bu bağlamda örgütteki kişilerden çok daima örgütün ön plana çıkarılması" kıstasına göre (Başa, 2013, s.274): Emniyet ve asayiş hizmetleri açısından toplum hayatında bıraktıkları izlerinde, haber ve benzeri platformlarda yer alışı biçimleriyle, dışarıdan yapılan kişisel gözlemlerle genel kolluk örgütlerinin her birinin kendine özgü örgüt kültürlerinin bulunduğu, örgütlerin yöneticilerinden ziyade her birinin kendi alanlarında birer kurum olarak ön plana çıkarıldıkları kolayca görülmektedir. Genel kolluk örgütlerinin, örgütsel yaşamları özellikle Cumhuriyet dönemiyle beraber kesintisiz bir şekle kavuşmakla beraber, son dönemde askeri nitelikte

olanlar için kurumsal bağlantılarda değişiklik bir kez daha meydana gelmiştir. Fakat bu durumun statü kaybına sebep olmadığı gibi, alışılmış algılanma tarzlarına da olumsuz etki yapmadığı değerlendirilmektedir. Genel kolluk teşkilatları, sahil güvenlik hariç, 1800'lerin son yarısından itibaren örgütsel kesintiye uğramamışlar, sadece kurumsal bağlantılılıkları ve dönem dönem de isimleri değiştirilerek kendilerine has nitelikleriyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarihi gelişim bölümünde de aktarıldığı gibi sahil güvenlik örgütü için süreç biraz daha farklı işlemiş olmasına rağmen, sonuçta askerleştirilen örgüt, nevi şahsına münhasır bir kolluk teşkilatı olarak varlığını sürdürmektedir. Genel kolluk teşkilatları, genel anlamda asgari müştereklerde buluşmaktadırlar. Ayrıca, durum gerektirdiğinde, askeri teşkilatla ortak faaliyetlerde onlarla aynı dili konuşabilen askeri nitelikli kolluk örgütlerinin bu nitelikten soyutlanmış olan örgütler için bir nevi tercüman oldukları değerlendirilmektedir.

"Örgütün iç işleyişine ilişkin genel kabul görmüş eylemler, yazılı ve sözlü kurallar ile alışkanlıkların oluşması; bunların nesilden nesile daha yeknesak bir biçimde aktarılarak her yeni kuşak meslek mensupları tarafından yeniden üretilmesi; değiştirilmeye kalkışıldığında ise bu girişimin dirençle karşılanması; bir bakıma kurumsal ve yapısal bir atalet içine girilmesi" kıstasına göre (Başa, 2013, s.274): Genel kolluk teşkilatlarının, diğer kamu çalışanlarından farklılaşmayı sağlayan ve kendi kurumlarına özgü kılık-kıyafetlerine ilişkin ayrı ayrı yasal düzenlemelerinin olduğu bilinmektedir. Genel kolluk görevlilerinin, genel kolluk yapılanmasına has davranış esaslarına uygun davranış sergilemelerini sağlamak ve sapma durumunda alınacak tedbirleri belirlemek için ortak disiplin kanunu bulunmaktadır. Türkiye'nin, pragmatizmin kurumsallaştığı örgütlenme geleneğinde, gelişmekte olan ülkeler sınıflandırmasında konumlanmasının örgütlerin kurumsallaşması sürecinde sürekli değişim ve çeşitlenmeyi tetikleyebildiği ileri sürülmektedir (Başa, 2013, s.98). Osmanlı döneminden beri Avrupa'dan yapılan örgütsel aktarmalar, eldeki bilinen yapı üzerine inşa etmeye dayalı askeri teşkilata eş biçimli bir kurumsallaşma süreci başlatmış, devlet yapılanması içinde güç merkezlerinin değişimi örgütlerde de kendini göstererek, kurumsal bağlantılılıkların değişimi biçiminde dönemin özelliğine göre "yeniden kurumsallaşma" (Başa, 2013, s.103) süreçleri yaşatmıştır. Örgütlerin, güç merkeziyle bir tür patronaj ilişkisinin olduğu ileri sürülebilir. Genel kolluk örgütlerinin açısından da durum böyle olmuştur. Cumhuriyet döneminde genel kolluk teşkilatları, örgütsel yaşam seyirleri daha kesintisiz bir şekilde kavuşmakla birlikte, askeri nitelikteki kolluk teşkilatları kurumsal bağlantılılıkları açısından son dönemde bir kez daha değişiklik yaşamıştır. Türk devlet geleneğinin patrimonyal eğilimlerinden ve değişim sürecinin hızından dolayı yapısal atalet içerisinde oldukları yargısı oluşmamaktadır. Ancak, bu dönemin de genel kolluk teşkilatları açısından, kuruluşlarından beri kanıksanmış olan bir tür "yeniden kurumsallaşma" süreci olduğu ileri sürülebilir. Son dönemde yapılan reform çalışmalarında, üst yönetici kadro bakış açısıyla, "ayrı ayrı kurumlar(ın) güçlen (mesi)" sağlanırken "kurumlar(ın) da kurallar gibi ayrı ayrı demokratikleş(mesi)" ve özellikle sivil-asker ilişkilerinde "formül olarak (...), güç dengelen(mesinin)" hedeflendiği anlaşılmaktadır (Haberturk.com, 2016). Ayrıca askeri nitelikli kolluk örgütlerinin İçişleri Bakanlığına tamamen bağlamanın "aynı zamanda gücün bölünmesi demek" olduğu vurgulanmaktadır (Ahaber.com.tr, 2016). Bu durumun, genelde iç ve dış güvenlik teşkilatları arasında, özelde iç güvenlik teşkilatları arasında bir "güç dengesini kur(maya)" (Hurriyet.com.tr, 2016) yönelik bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir. Bu yeniden kurumsallaşma sürecinde genel kolluk teşkilatlarının, yeni yönetim sisteminin aygıtlarının kurumsallaşma sürecine koşut biçimde şekilleneceği değerlendirilmektedir.

İki farklı türün etkileşim halinde bir arada yaşaması olarak özetlenebilecek simbiyoz (birlikte yaşam) teriminin, birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşim halindeki yapılar olarak çoklu kolluk sistemi içerisindeki örgütlerin ilişkilerini tanımlamak içinde

kullanılabilir. Karşılıklı fayda birlikteliğine (mutualizm) dayalı ilişki biçimleri yararlı simbiyotik birlikteliklerdir (Çelik & Dönmez, 2017, s.304). Bu tür simbiyotik ilişki içinde olan her iki tür de etkileşimden karşılıklı fayda sağlamaktadır (Çelik & Dönmez, 2017, s.304). Kolluk teşkilatları kanunlarla kendilerine yüklenen görevlerini mevzuatta belirlenen iş birliği esaslarına göre yürütmektedir. Söz konusu örgütler, görevlerini yerine getirirken hem kamu kaynaklarını kullanmakta hem de kamu gücüne dayanmaktadır ve hem birbirleriyle hem devletin diğer organlarıyla hem de genel toplumla etkileşim halindedirler. Bu etkileşimde, kolluk teşkilatları birbirlerinin koordine edilmiş faaliyetlerinden, devlet bu faaliyetlerin sonucu kendisini meydana getiren insan unsurunun güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasından, genel toplum ise güvende olmak yönünden karşılıklı ve çok yönlü olarak faydalanmaktadır. Bu bakımdan, genel kolluk örgütleri arasındaki ilişkinin karşılıklı fayda birlikteliği (mutualizm) olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca, ekolojik süreçler açısından, örgütler kendilerini destekleyecek kaynaklara gereksinim duymaktadır. Bu anlamda, "örgütün ulaşabildiği kaynaklara, bunların boyutuna, genişliğine" vurgu yapan "mevki genişliği" de bir örgütün varlığı için önemlidir (Öztaş, 2014, s.77). Bu bağlamda, genel kolluk örgütleri varlıklarını sürdürebilmek ve görevlerini yapabilmek için kamu kaynaklarını kullanmaktadırlar. Bu kapsamda, mevki genişliği kavramı bakımından, genel kolluk örgütlerinin bütçe kaynaklarının kıyaslaması yapılabilir. Genel kolluk teşkilatlarının bütçe kaynakları, Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu'nda yer alan ödenek cetvelleri ile ödeneklerin gerçekleşme durumunu ortaya koyan Maliye Bakanlığının yıllık genel faaliyet raporlarından gözlemlenebilmektedir (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2018). Bütçe gerçekleştirmeleri bakımından 2015, 2016 ve 2017 yılları incelendiğinde (Şekil 1), bütçe göstergeleri çerçevesinde, genel kolluk teşkilatları arasında Emniyet Genel Müdürlüğü'nün en yüksek bütçe rakamlarına ulaştığı görülmektedir. Söz konusu yıllara ait bütçe göstergeleri kapsamında, genel kolluk teşkilatlarının "Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri" fonksiyonu için bütçe durumları ait olduğu yılın bütçe gerçekleştirmelerine kıyaslandığında, genel kolluk örgütlerinin bütçelerinin %80'inden fazlasını kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri olarak tanımladıkları alanlarda kullandıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Genel Bütçeli İdareler Toplamı İçindeki Genel Kolluk Payı

Genel kolluk örgütlerinin toplumla etkileşimlerini yansıtması bakımından, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Yaşam Memnuniyeti Araştırması verileri kullanılarak da basit bir değerlendirme yapılabilir. Ancak, Yaşam Memnuniyeti Araştırması anketinde sahil güvenlik örgütüne yönelik soru olmadığından, bu verilere göre sadece jandarma ve polis teşkilatları değerlendirilebilir. TÜİK verilerine göre hazırlanan aşağıdaki tabloda (Çizelge 1) 2013-2017 yılları arasında, belediye sınırları dışında ikamet edenlerin genel kolluğun asayiş hizmetlerinden "Memnun" ve "Çok Memnun" olma oranının, belediye sınırları içinde ikamet edenlerinkine kıyasla nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir (TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2013-2017). Ancak, söz konusu oranların, belediye sınırları içinde ikamet edenler için de yeterince yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

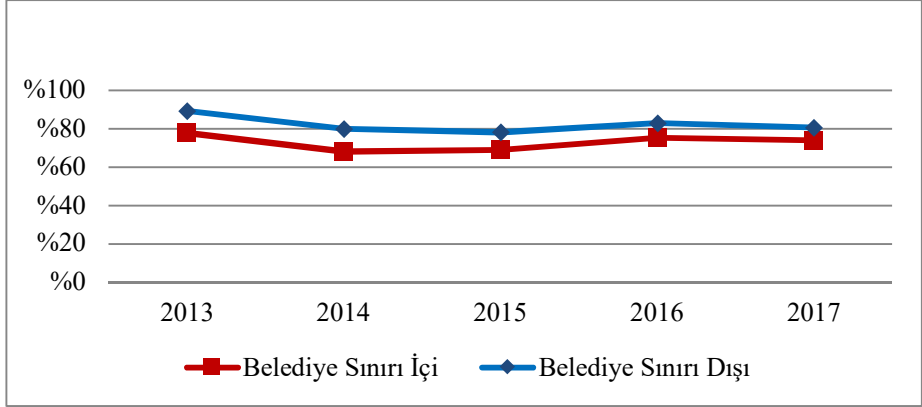
Belediye	Memnuniyet	2013	2014	2015	2016	2017
İÇİ	Çok memnun	4.60	3.60	4.00	4.70	3.10
	Memnun	73.30	64.60	65.10	70.50	70.80
	Orta	10.00	10.40	10.70	8.70	9.90
	Memnun değil	10.00	10.60	8.10	7.60	8.10
	Hiç memnun değil	2.20	3.20	2.30	1.30	1.40
	Fikri yok	-	7.60	9.80	7.20	6.80
DIŞI	Çok memnun	5.40	5.00	4.10	6.40	4.20
	Memnun	83.90	75.10	74.10	76.50	76.60
	Orta	6.20	2.70	4.70	2.80	4.90
	Memnun değil	3.60	4.00	1.80	2.50	4.00
	Hiç memnun değil	0.80	1.70	0.50	0.50	1.40
	Fikri yok	-	11.40	14.80	11.20	8.90

Çizelge 1. Asayiş Hizmetlerinden Memnuniyet Tablosu⁵ (%)

Askeri nitelikli kolluk örgütü olan jandarmanın hizmet sunduğu sorumluluk alanı çoğunlukla belediye sınırları dışındaki alanlardır. Belediye sınırları dışında ikamet eden vatandaşların jandarma bölgesinde yaşadıkları kabul edilebilir. Özet olarak, kıyaslama yapıldığında (Şekil 2), 2013-2017 yılları arasında, vatandaşların ikamet yerlerine göre, jandarma teşkilatının asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranının nispeten yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca, söz konusu memnuniyet oranının, belediye sınırları içindeki alanlarda ikamet edenler için de yeterince yüksek olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle, söz konusu memnuniyet oranlarının, belediye sınırları içinde ve dışında ikamet eden vatandaşlar için yeterince yüksek ve olumlu olduğu değerlendirilmektedir.

⁴ Asayiş (güvenlik) hizmetlerinden memnun musunuz?

⁵ Çizelge 1'de sorulara cevap oranları, TÜİK'in ilgili yıl için fert ağırlıklandırma kriteri hesaba katılarak, yansıtılmaktadır.

Şekil 2. Asayiş Hizmetlerinden Memnuniyet

Philip Selznick'e göre, "örgütün çevreye uyuş şeklini yansıtan bir süreç" olan kurumsallaşma kapsamında, örgütün, amaçlarının kesinliğine ve üstlendiği işin teknik gerekliliklerine uygun biçimde uzmanlaşmasına bağlı olarak dışsal güçlerin etkisinden etkilenme düzeyi azalacaktır (Başa, 2013, s.48). Yeni kurumsal kuram bakış açısıyla, genel kolluk teşkilatlarının, dönemin gerektirdiği ussal gerekçelerle kurulmuş olsalar bile, "teknik yarar(lar)ının ötesinde" (Başa, 2013, s.63) toplumsal yaşamda yapıları ve uygulamalarıyla değer kazandıkları, toplumsal yaşam ve örgütlenme kültürü çerçevesinde kurumsallaştıkları ve kanunların ötesinde toplumsal algı yönünden meşruiyet kazandıkları ileri sürülebilir. Kolluk teşkilatlarının kuruluşları için zorunlu olan "yasal statü ve etkileri" kadar üstlendikleri kendilerine özgü sosyal rolleri nedeniyle "sosyal statüleri"nin de kurumsallaşma bakımından bir değeri vardır (Başa, 2013, s.56). Ancak, kurumsallaşma kapsamında, genel kolluk teşkilatları için, en azından bir kısmı için, DiMaggio-Powell'in "normatif", "öykünmeci" veya "zorlayıcı" bir eş biçimlilik sürecinin işleyip işlemeyeceği ya da bunların negatif ayıklanmaya maruz kalıp kalmayacakları ilerleyen zamanda görülecektir (Başa, 2013, s.63, 69).

Sonuç

Farklı nitelikte örgütler eliyle sunulmasına karşılık, genel kolluk hizmetlerinin idaresine ilişkin mevzuatta mülki ve diğer amirlerin yetki ve sorumluluklarının açık bir biçimde yer aldığı bilinmektedir. Bu açıdan çoklu genel kolluk sistemi bir görev, yetki ve sorumluluk çatışması doğurmamaktadır. Türkiye'de melez bir örgütlenme modeli olan çoklu genel kolluk sisteminde üst yönetici kadro bakış açısıyla kurumların ayrı ayrı güçlendirilerek, özellikle sivil-asker ilişkilerinde bir denge unsuru olarak konumlandırıldıkları değerlendirilmektedir. Bu açıdan, ülke içinde birden fazla genel kolluk örgütünün bulunması da ayrı bir denge unsuru olarak görülebilir.

Popülasyon ekolojisi kuramının bakış açısından, aynı popülasyonun üyeleri olan genel kolluk örgütlerinin biçimselliklerinin ve algılanan yararlılıklarının, siyasi dalgalanmalar ve buna bağlı yasal düzenleyici işlemlerden topyekün etkilenmekte olduğu ileri sürülebilir. Yeni kurumsal kuram bakış açısından ele alındığında ise, üstünlük sağlayabilecek teknik özellikler yanında, genel kolluk kuvvetlerinin hepsinin yasal meşruiyeti vardır. Ancak sadece yasayla kurulmuş olmaları örgütlerin meşruiyetleri için

yeterli olmayabilir. Bununla beraber, toplumsal yaşamın gerekliliklerinden ve bir ihtiyaca binaen oluşan örgütlerin, algılanan yararlılıkları yani varlıklarına toplumsal ya da en azından siyasi rıza gösteriliyor olması da örgütlerin meşruiyetlerinin farklı pencerelerden değişim gösterebileceği kabul edilmektedir. Fakat rekabet, yıkıcı anlamda değil, sadece hizmet etmeleri için kuruldukları topluma daha iyi hizmet edebilmelerinde yapıcı ve karşılıklı iş birliği temelinde olduğunda kabul edilebilir. Aksi takdirde, birbirlerinin altını oymaya çalışan düşman oluşumlar olarak görülmeleri veya algılanmaları sadece kendilerine değil örgütsel popülasyona, dahası örgütsel topluluğa, devlet yapılanmasına ve genel anlamda da topluma zarar verir. Bu da hepsi için meşruiyet sorunu yaratır.

Sonuç olarak, genel kolluk teşkilatları bu anlamda birbirine rakip değil, birbirinin tamamlayıcısıdır. Farklılaşmış ve karmaşıklaşmış suç ortamında, ortak yetenek kümesine de sahip olan, bazı yetenekleri çeşitlenmiş melez kolluk örgütlerinin varlığı iyi yönetişimde bir zenginlik olarak görülebilir. Her ne kadar mevzuatta ifadesi bulunmasa ve alanyazında tasviri olmasa da melez kolluk örgütlenmeleri farklı problemlerde bir çözüm seçeneği ve bir denge unsurudur. Yeniden kurumsallaşma sürecinde oldukları değerlendirilen genel kolluk kuvvetlerinin bu niteliklerini korumaları gerektiği değerlendirilmektedir. Güvenlik sektöründe tek biçimliliğin, tekil örgütlenmenin olmamasının tikanıklık değil çözüm olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır; önleyici kolluk tedbirlerinde hibrit yapılanma, TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması sayısal verilerinin incelenme sonuçlarına göre, vatandaş memnuniyeti açısından olumsuzluk yaratmamaktadır. Esasen, tekli olarak ifade edilen kolluk örgütlenmelerinin bile, ülke yönetiminin siyasi adem-i merkezileşmesine uygun olarak federal, eyalet ve yerel (çoğunlukla belediye) kolluk katmanlaşmasına, dolayısıyla da örgütsel anlamda çoklanmasına sahip olduğu görülmektedir. Ancak, TÜİK verilerine göre, asayiş hizmetlerinin sunumundaki performansı nedeniyle, jandarmanın önleyici kolluk, polis de adli kolluk alanında uzmanlaştırılması kurumsal uzmanlaşma anlamında bir seçenek olabilir. Ayrıca, sahil güvenlik teşkilatının güçlendirilerek, Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü, Gümrük ve Tekel Zabıtası vb. özel idari kolluk kuvvetlerinin görevlerini üstlenmesi uygulanabilir bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu öneri, merkezci bir yönetim kültürüne ve üniter devlet yapısına sahip olan Türkiye'de ülkenin temel olarak çok kurumlu kolluk yapısına uyumlu bir tercih olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahaber.com.tr* (2016).
<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/07/27/icisleri-bakani-ala-satilmis-bir-guruhun-darbe-tesebbusu-adresinden-02-Ekim-2018-tarihinde-alinmistir>.
- AKÇE, E. (2006). *Türk Hukukunda İdari Kolluk Teşkilatı Olarak Jandarma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale
- AKMAN, N. (1988). *Yönetim Sistemlerinde İç Güvenlik Hizmetleri ve Jandarma: Diğer Ülkelerde İç Güvenlik Kuruluşları ile Türk ve Fransız İdari Sistemlerinde Jandarmanın Mukayeseli İncelemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ALPAR, G. (2013, Mayıs). *Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişte Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu*. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), ss.79-106.
http://www.jandarma.tsk.tr/okullar/dergi/makale_pdf/2_Sayi/8_GBD13-005%20_4.Makale.pdf adresinden 29 Mart 2015 tarihinde alınmıştır.

ALYOT, H.T. (1947). *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*. İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara.

ARMİTAGE D.T. ve Moisan, A.M. (2005). Constabulary Forces and Postconflict Transition: The Euro-Atlantic Dimension. *Strategic Forum*, (218).

<http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ndu/sf218.pdf> adresinden 29 Mart 2015 tarihinde alınmıştır.

BAŞA, Ş. (2013). *Dâhiliye Nezaretinden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923)*. TODAİE, Ankara.

BİLGİÇ, A. (2019). *Çoklu Kolluk Sisteminin Yönetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BUCAKTEPE, A. (2008). *Genel İdari Kolluk ve Kolluk İşlemleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CONFORTI, N. (2011, Ekim). *The Italian Carabinieri Corps: Old Traditions For A Modern Version*. H. Hovens ve G. van Elk (Editörler). *Gendarmeries and the Security Challenges of the 21st Century*. FIEP Seminar Publication 2011, s.227-239, Hollanda.

ÇELİK, M.A. VE DÖNMEZ, S. (2017). *Tek Taraflı Birliktelik (Kommensalizm), Karşılıklı Fayda Birlikteliği (Mutualizm) ve Asalaklık (Parazitizm) Üçgeninde İnsan-Doğa İlişkileri*. İnsan&İnsan, 4 (14), ss.301-313. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/353474> adresinden 29 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

DEMİR, C.K. (2003). *İlçe Jandarma Komutanlıklarında Görev Yapan Adli Kolluk Memurlarının Adli Görevlerine Yönelik Eğitim İhtiyaç Analizi (Ankara İli Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

DOĞAN, B. (2005). *Jandarma Dergileri (1925-2005) İnceleme ve Bibliyografya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

DOĞAN, F. (2010). *Polis ve Jandarma Teşkilatları Açısından İç Güvenlik Yönetimi, Sorunları ve Değişimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Durmuş, A.A. (2014). *AÇIKLAMALI, İÇTİHATLI, NOTLU MEMUR DİSİPLİN HUKUKU*. ADALET YAYINEVİ, Ankara.

Emniyet ve Asayiş İşlerinde İl, İlçe ve Bucaklardaki Jandarma ve Emniyet Ödevlerinin Yapılması ve Yetkilerinin Kullanılması Suretini ve Aralarındaki Münasebetleri Gösterir Yönetmelik (28 Haziran 1961). Bakanlar Kurulu Kararı (5/1409). T.C. Resmî Gazete (10855). <http://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

GİRİTLİ, İ., BİLGİN, P. VE ARGÜNER, T. (2008). *İdare Hukuku*. Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

GOBİNET, P. (2011, Ekim). *The Gendarmerie alternative: Is there a case for the existence of police organisations with military status in the twenty-first century European security apparatus?* H. Hovens ve G. van Elk (Editörler). *Gendarmeries and the Security Challenges of the 21st Century*. FIEP Seminar Publication 2011, ss.27-50, Hollanda.

Haberturk.com (2016). <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1286984-efkan-ala-bir-degil-birkac-khk-daha-cikabilir> adresinden 02 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

Hurriyet.com.tr (2016). <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/efkan-aladan-flas-aciklama-polise-agir-silah-verilecek-40173569> adresinden 02 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

Jandarma Genel Komutanlığı (2012). *Dünya Jandarmaları ve Askerî Statülü Kolluk Kuvvetleri*. Ankara.

- Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği (12 Aralık 2016). Bakanlar Kurulu Kararı (2016/9741). T.C. Resmî Gazete (29955).
<http://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.
- KOCA, S. (2002a). *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı*. Türkler, (c.2), Yeni Türkiye Yayınları, ss.309-346.
- KOCA, S. (2002b). *İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilât*. Türkler, (c.5), Yeni Türkiye Yayınları, ss.467-494.
- La Societe Nationale de l'Histoire et du Patrimoine de la Gendarmerie (SNHPG) (2016). *Gendarmeries of the World Directory*. Paris
- LÉVY-AKSU, N. (2017). *Osmanlı İstanbul'unda Asayiş: 1879-1909*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2018). *Ödenek (A), Gelir (B) ve Finansman (F) Cetvelleri*. <http://www.bumko.gov.tr/TR,7227/odenek-agelir-b-ve-finansman-f-cetvelleri.html> adresinden 02 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.
- MUTLU, Ö. (2006). *Kamu Düzeninin Sağlanmasında Jandarma - Polis İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- OKAY, Ö. (2009). *İdare Hukukunda Kamu Düzeni Kavramı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZAY, İ.H. (2013). *İdari Kolluk - Adli Kolluk*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71(1), ss.947-961.
- ÖZCAN, A. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Geleşi (1839)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 32(53), ss.173-194.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1779/18793.pdf> adresinden 29 Mart 2015 tarihinde alınmıştır.
- ÖZTAŞ, N. (2014). *Örgüt: Örgüt ve Yönetim Kuramları*. Otorite Yayınları, Ankara.
- Sahil Güvenlik Komutanlığı Teşkilat, Görev ve Yetkileri Yönetmeliği (12 Aralık 2016). Bakanlar Kurulu Kararı (2016/9743). T.C. Resmî Gazete (29955).
<http://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.
- SEZER, F. (2010). *Suç Önleme Stratejileri Boyutuyla İç Güvenlik Hizmetleri Yönetimi; Edirne İl Emniyet Müdürlüğü Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- SÖNMEZ, A. (2012). *Osmanlı Devleti'nde İç Güvenliğin Dönüşümü: Zaptiye Teşkilatı'ndan Jandarma'ya*. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007 Bildirileri, (c.VI), Ankara, ss.2855-2864. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/S%C3%96NMEZ-Ali-OSMANLI-DEVLET%C4%B0%E2%80%99NDE-%C4%B0%C3%87-G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0ND%C3%96N%C3%9C%C5%9E%C3%9CM%C3%9C-ZAPT%C4%B0YE-TE%C5%9EK%C4%BOLATI%E2%80%99NDAN-JANDARMA%E2%80%99YA.pdf> adresinden 29 Mart 2015 tarihinde alınmıştır.
- TOSUN, C. (2013). *Türkiye'de İç Güvenlik Teşkilatı ve AB Ülkeleriyle Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- TURAN, R. (2002). *Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât*. Türkler, (c.7), Yeni Türkiye Yayınları, ss.395-424.
- TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması (2003-2017)*. 2003-2017 yılları arasındaki yaşam memnuniyeti araştırmalarına ait mikroveriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elden teslim alınmıştır.
- UZİEĞLÖ J.J. (2017). *United in Ambiguity? EU and NATO Approaches to Hybrid Warfare and Hybrid Threats*. EU Diplomacy Papers 5/2017. College of Europe.

https://www.coleurope.eu/system/tdf/research-paper/edp-5-2017_uzieblo.pdf?file=1&type=node&id=38509&force= adresinden 01 Şubat 2019 tarihinde alınmıştır.

YENİSEY, F. (2015). *Kolluk Hukuku*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2.bs, İstanbul.

YILMAZ, S. (2011). *Türkiye'deki İç Güvenlik Yapılanmasında Değişim İhtiyacı ve Güvenlik Yöneticilerinin Değişime Yönelik Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

668 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı (24 Ocak 2019). T.C. Resmî Gazete (30666).

<http://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 01 Şubat 2019 tarihinde alınmıştır.

668 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler ile Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (25 Temmuz 2016). T.C. Resmî Gazete (29783; 2. Mükerrer).

<http://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu (04 Temmuz 1934). T.C. Resmî Gazete (2751). <http://www.mevzuat.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu (9 Temmuz 1982). T.C. Resmî Gazete (17753). <http://www.mevzuat.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu (10 Mart 1983). T.C. Resmî Gazete (17985). <http://www.mevzuat.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu (04 Haziran 1937). T.C. Resmî Gazete (3629). <http://www.mevzuat.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

5442 sayılı İl İdaresi Kanunu (10 Haziran 1949). T.C. Resmî Gazete (7236). <http://www.mevzuat.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

Summary

Military organizations have an important place in security and law enforcement services in Turkish state culture. As it had been before, it was observed that general law enforcement services in the Ottoman Empire were carried out by military organizations and by those reserved for law enforcement services within these organizations. Organizational charts and structures related to security and public order in Turkish public administration have also differed periodically depending on public needs. While required structural transformations have been implemented within the Turkish plural general law enforcement system, which has hybrid capabilities, depending on public needs, currently, the system has been experiencing a re-institutionalization period.

The jurisdiction of the Turkish gendarmerie, a law enforcement organization with a military status, is mostly outside municipality borders. Turkish citizens residing outside municipality borders can be considered to live within the jurisdiction of the gendarmerie. According to the results of TURKSTAT Life Satisfaction Surveys 2013-2017, satisfaction rate of public order services is considered to be high enough for both the citizens residing inside and outside municipal boundaries, with slightly higher satisfaction rates for those who reside outside municipality borders. However, regarding the higher performance of the gendarmerie in the field of crime prevention law enforcement services according to the aforementioned survey results, specialization of the Turkish gendarmerie in the field of prevention, and the Turkish police in the field of judicial law enforcement, is considered to be a more viable option in terms of institutional professionalization. Risk and threat perceptions of the present era have evolved into a hybrid character. In this context, in order to deal effectively with these complex security issues, the hybrid law enforcement

organizations can contribute to operations carried out together with elements of the armed forces and other security organizations within and outside the country by combining the law enforcement capabilities and military capabilities required by the geography of the country. Therefore, the Turkish plural general law enforcement system, which is considered to be in a process of re-institutionalization, should maintain its hybrid qualities.

Batı-Dışı Modernleşme Kavramı Temelinde Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modernleşme Çabaları

Tacettin Gökhan ÖZÇELİK*

Öz

Doğu ve Batı, Avrupa merkez alınarak kurgulanmış, gerçekte var olmayan, bütünüyle Avrupalının düşüncesinde doğmuş ve baskın kültür aracılığıyla dünyaya kabul ettirilmiş adlandırmalardır. Bu iki kutuplu yön anlayışı, yine bir üçüncüsü olmayan iki kültür ve uygarlığı ifade eder. Oryantalizm bu uygarlıklardan birini (Batı/Kuzey) ilerlemenin, sürekli gelişmenin, diğerini (Doğu/Güney) ise durağanlığın, geriliğin sembolü olarak bilimde, sanatta, kültürde, ekonomide vb. sürekli yeniden üretir. Bu yapılanma Batı'nın Aydınlanma felsefesi ışığında kurguladığı modern dünya görüşünü yansıtmaktadır. Modernleşmenin farklı toplumsal geleneklere sahip olan Batılı toplumlarda farklı kaynaklardan doğarak aynı modernlik temeline ulaştığı görülmektedir. Bu gerçekliğin sonucu olarak, modernliğin evrensellik ilkesinin sorgulanabileceği düşüncesinden hareket eden Batı-dışı modernlik düşünürleri, günümüzde halen modernleşme yolunda olan toplumların Batı'nın empoze ettiği kendisini taklit etmeyi öneren yolun, tek doğru yol olmayabileceğini, farklı izler üzerinden giderek de modernliğe ulaşılabileceğini iddia etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Batı-Dışı Modernleşme, Çoğul Modernlik, Türk Modernleşmesi, Gelenek.

Analysis of Modernization Efforts Applied in the First Years of the Republic in Turkey on the Basis of the Concept of Non-Western Modernization

Abstract

The East and West are the names edited by based on European think, which do not exist in reality, born in the whole European idea and brought to the world through dominant culture. This two-pole approach refers two cultures and civilizations (West/North) as a continuous development, and the other (East/South) as a symbol of stagnation, tension in science, art, culture, economy, etc. This structure reflects the modern world view that the West has built in light of the philosophy of enlightenment. Modernization in Western societies, which have different social traditions, has emerged from different sources and reached the same basis of modernity. As a result of this reality, non-Western thinkers of modernity, who act on the idea that principle of universality can be questioned, the path suggesting that societies that are still on the path to

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 03.08.2018

Kabul/Accepted: 06.02.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.448221>

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye, E-posta: gokhan.ozcelik@nisantasi.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-0161-9230>

modernization may not be the only right path to emulate what the West imposed and they claim that modernity can be reached by going through different paths.

Keywords: Enlightenment, Non-Western Modernization, Plural Modernity, Turkish Modernization, Tradition.

1. Giriş

Modernizm Batı'da, dini değerlere olan inancın özel alana kaydırıldığı, yaşam tarzlarının farklılaşarak ve bireyselleşmenin arttığı, kentleşmenin üst düzeye çıktığı, insan hayatına bilim ve teknolojinin hâkim olduğu, kapitalizmin ekonomik hayatın her yönünde hâkim olduğu bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Geleneğin tahtına oturan modernizm, yaşamın her anında kendini hissettirerek, günümüz toplumlarını tanımlayan, geleneklere, adetlere, alışkanlıklara, beklenti ve inançlara bağlı olmayan bir toplum meydana getiren sosyal bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernizm, sosyal alanda değişimi ifade ederek farklılıkların, geleneksel yapılar yerine ikame edilmesidir (Giddens ve Pearson, 2001: 27). Modernizm, Batılı modern ülkelerin ekonomik, kültürel, siyasal, teknolojik ve toplumsal özelliklerini geliştirmekte olan ülkelere dayatma aracı olarak da kullandıkları çok kapsamlı bir ifadeyi beraberinde getirmektedir.

Batı tarafından üretilen modernleşme kuramları adım adım öznel gelenekleri yok etmeyi, Batılı olmayan kültürlerin geçmişle bağını kopartmayı ve geleneklerinden kopmuş şekilde Batı kültürüne ve yaşam tarzına geçirmeyi hedeflemiştir. Bu düşünceden hareketle Batılı toplumlar, nüfusunun çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan Batı-dışı halkların modern bir yaşam tarzıyla karşılaşacakları şehirlere yerleşmesi için güdülenmelerini sağlayacak stratejiler uygulamışlardır. Bunu yanında Batı-dışı toplumların uyguladıkları geçimlik tarım anlayışı evrensel ölçekte verimli kabul edilmediği için, modern tarım yöntemlerinin uygulanmalarına geçmeleri sağlanmıştır. Bu değişimler içerisinde belki de en önemlisi, her ne pahasına olursa olsun Batı-dışı halkların modern sınıflandırmalarla/dikotomilerle düşünmelerini sağlamayı amaç edinen çabalar olmuştur. Bu değişimlerin gerçekleşmesi ile özgürlük, adalet, eşitlik, yaratıcılık ve hatta iktidar gibi kavramların, Batı tarafından tecrübe edilmiş ve onaylanmış tanımları, Batı-dışı toplumlara kabul ettirilmesi amaç edinilmiştir. Tanımlanmış bu kavramların, Batılı dışı toplumlar tarafından gerçekten kabul edilmesinden sonra, bu toplumlar Batılı ve gerçekten modern bir hale gelebilecektir. Sonuç olarak modernite, Batılı olmayan toplumlar üzerinde, onların bilişini, oluşunu ve yapısını kendisinininkiyle değiştirmek üzerine yoğunlaşan bir çaba olarak ortaya çıktığı da iddia edilebilmektedir (Serdar, 2001: 52).

İçinde yaşadığımız küreselleşmiş dünyada modernliğin ilgi alanına girmeyen herhangi bir yapı ya da unsurun varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu durum sosyolojik gözlemlerin de ortaya çıkardığı bir gerçektir. Bugün artık modernleşme, kendisini Batı-dışı olarak tanımlayan, kimliklerini Batı-dışı değer ve kavramlar üzerinden inşa eden toplumların da bir gerçeği olarak ortaya çıkmaktadır (Subaşı, 2007: 61-98). Günümüzde Batı-dışı toplumların değişen dünya değerleri karşısında toplumsal yapılarını dönüştürmekten, kısaca modernleşmekten başka bir seçeneklerinin kalmadığı görülmektedir. Ancak, yaşanacak bu dönüşümün Batı'nın amaçları, menfaati ve istekleri doğrultusunda evrenselci, tekçi dayatmalar şeklinde mi olacağı, yoksa Batı-dışı modernlik teorilerinin sunduğu, toplumların tarihin derinliklerinden günümüze taşıdıkları öz yapısından kaynaklanan bir süreç ile mi gerçekleşeceğini belirleme seçenekleri bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kurulduğu yıllarda uygulanan, muasır Batı medeniyetini yakalayıp geçme hedefi doğrultusunda şekillenen Türk modernleşme hareketinin, Batı-dışı modernleşme örneği şeklinde mi ortaya çıkarak uygulandığı, ya da modernleşmenin evrenselci anlayışı temelinde, Batı'nın yıllar içerisinde kendi geleneksel özünde şekillenen felsefenin aynen alınarak Türk toplumuna kabul ettirilmeye mi çalışıldığının sorgulanması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

2. Batı'nın Aydınlanması

Aydınlanma, toplumsal ve siyasal bir sürece göndermede bulunan felsefi bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu felsefenin amacı, insanları köleleştirici olduğuna inanılan eski düzenden (ancien régime) kurtararak, iyi ve özgürleştirici olduğu kabul edilen aklın düzenine sokmaktır. Aydınlanmanın temeli aklın düzenini, bütün insanlar için "a priori" olarak iyi addedilen bütün öğeleri kapsamaktadır. Bu doğrultuda her türlü felsefi ve toplumsal proje akla ve akılla ya da akılda somutlaşan ilkelere yaslanmak zorundadır (Çiğdem, 2011: 14).

Immanuel Kant'a göre aydınlanma, insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. İnsanın kendi suçuyla düştüğü bu durumda, kendi aklını kullanma kararlılığı ve yürekliliğini gösteremeyerek, bir başkasının rehberliğine başvurması, ergin olmama durumunu ortaya çıkarmış, "Sapere aude!" "Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!" sözü, Aydınlanma felsefesinin parolası haline gelmiştir. Peki, insan, bu ergin olmama durumuna nasıl ve niçin düşmüştür? Bu durumdan kurtulması olanaklı mıdır? Bunun cevabı: Aydınlanmak isteyen, insanın kendisidir ve bunu başaracak olan da yine kendisidir şeklindedir. Bu yönüyle Kant'ın aydınlanma kabulü, insanın bunu kendi başına gerçekleştirebileceği inancını barındırmakta ve bu konuda insana sonsuz bir güven içermektedir. Aydınlatılması istenilen şey ise bütünüde bakıldığında insanın kurduğu ilişkilerin temelleridir. Bu yolla insan, hayatın anlamını ve düzenini çözme olanağı elde etmekte ve erginleşmektedir. Kant, bu erginleşmede her türlü otoriteden bağımsız düşünebilmeyi şart koşarak, erginleşmiş insanı geleneksel düşünme kalıplarına, siyasî ve dini dogmalara ve kurallara, konmuş tüm değer yargılarına mutlak hakikat payesi vermeden düşünen insan, ergin hâle gelen insan olarak tanımlamaktadır (Kant, 1984: 213).

Michel Foucault ise, Aydınlanma'yı genellikle "akıl, adalet, eşitlik ve ilerlemeye dair belirli birtakım düşünceler ve tutumlar koleksiyonu" ve aynı zamanda da "Fransız Devrimi'yle şekillenen bir tarihsel-politik olaylar serisi" olarak tanımlamaktadır. Foucault'a göre mutlak egemenliğe, adaletsizliğe, cehalete, batıl düşüncenin kurumsallaştığı toplumsal yapıya bir tepki olarak aydınlanma akıl, adalet, eşitlik ve ilerlemenin açığa çıktığı bir toplum kurma amacı gütmektedir. Aynı zamanda şeylerin ne oldukları, nasıl oldukları ve niçin oldukları hakkında kişinin kendi araştırmalarını yapmasını amaçlayarak, kişiye dayatılan sınırların eleştirisini yapmaktadır (Foucault, 2005: 170).

Modernizmin kurucu felsefelerinden olan aydınlanmayı bireyin kendi ayakları üzerinde doğrulma süreci olarak düşündüğümüzde, bireyin Rönesans tarafından keşfedilip, Fransız devrimi yaratıldığı ve modern çağ ile kurgulandığı fikrini iddia edebiliriz (Tekelioğlu, 1999: 41-50). Ortaçağ dönemi boyunca, devletin genel bir eğilimle, kiliseden yavaş yavaş ayrılması, ilk kez modern anlamda devletleri ve politik alanları yaratarak, hem yasaları hem de karar almayı dini inancın ve geleneksel ahlakın dışına çıkarmıştır. Devlet kavramının Tanrısal değer yargıları üzerinden tanımlanması yerine dünyevi temeller üzerinden tanımlanması, toplumun dünyevi çıkarlar ile uyumlu hale getirilmiş bir politika ve idareye kavuşmasına imkân sağlamıştır. Modern düşüncenin hümanist karakterinin izlerini, Machiavelli'nin düşüncelerinde görmek mümkündür.

Machiavelli'de insana biçilen değer Prens'in şahsında şekillendirmiştir. Prens, artık sadece yazgısına boyun eğen bir Ortaçağ insanı değil, cesareti ve zekasını kullanarak bir ölçüde de olsa talihini yönlendirebilecek olan aktif bir insana dönüşmüştür (Küçükalp, 2011: 46).

Aydınlanma ile birlikte Batı, kendi düşüncesi, kurumları ve değerlerinin üstünlüğüne güçlü bir inanç meydana getirmiştir. Batı, kendini modern Batı olarak görmeye başlamış, entelektüel bakımdan, özerk bilimsel, sanatsal ve ahlaki alanlar, bu türden hiçbir ayırım yapmamış olan eskinin karşı konulmaz bir dini dünya görüşü olan olgudan ayrılmıştır. Daha geniş açıdan bakarsak Batı, en azından kendi gözünde, eski Yunan ve Roma'ya kadar geri götürülebilen ve modern zamanlarda da devam eden bir dizi toplumsal ve kültürel gelişmeyle modernleştirilmiştir. Görünüşte planlanmamış, ya da en azından koordine edilmemiş olan bu gelişmeler, salt değişmeden ziyade, modernleşme süreçleri olarak ifade edilebilmektedir (West, 2008: 2).

3. Modernite Kavramı ve Doğu Üzerinde Kurguladığı Düzen

Aydınlanma felsefesi ışığında ortaya çıkan modernleşme bireyi, bireyin kurtuluşunu ve özgürlüğünü onun akılcılığına bağlamaktadır. Geleneğin modernleşmesi sürecinde modernleşmenin beraberinde getirdiği aydınlanma "bireyin aydınlanmasıdır." Aydınlanma; en geniş anlamında, başlangıçtan bu yana insanlardan korkuyu kaldırmak ve onların kendilerinin efendisi durumuna getirmek amacıyla gütmüştür (Adorno ve Horkheimer, 2010: 19).

Modern toplumdan söz edebilmek için bilimin teknolojik uygulamalarının olması yeterli değildir. Buna ek olarak entelektüel etkinliğin siyasal propagandalar ya da dinsel inançlardan korunması, yasaların tarafsızlığının kişileri torpile, adam kayırmaya, particiliğe ve yolsuzluklara karşı koruması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel bir iktidarın aracı haline gelmemesi, tıpkı kişisel servetlerle devletin ya da işletmelerin bütçelerinin birbirinden ayrı tutulması gibi özel yaşamla kamu yaşamının da birbirinden ayrılması gerekir. Dolayısıyla, modernlik fikri sıkı sıkıya akılcılaştırma fikriyle bağlantılıdır. Batı düşüncesinin özelliği, akılcılığa tanınan temel rolden daha geniş bir fikre, akılcı bir toplum fikrine geçmeyi istemiş olmasında yatar. Akılcı toplumda akıl, yalnızca bilimsel ve teknik etkinliği yönetmekle kalmamakta, insanların yönetimini ve nesnelere yönetimini de elinde tutmaktadır (Touraine, 2012: 26).

Modernlik projesi çok temel iki varsayıma dayanmaktadır:

- (1) Toplumsal dünyanın kavranabilir olduğu,
- (2) Şekillendirilebilir (ya da yönetilebilir) olduğudur.

Modernliğin kökenlerinde, bir toplumsal düzenin nasıl işlediği konusundaki görüşler, arzu edilebilir bir düzene erişmenin gereklilikleri konusundaki genel ve geniş kapsamlı sonuçlarla birleşmiş (Wagner, 2003: 336-337) ve felsefi bir kavram olarak modernizm Aydınlanma ile bağlantılı ideal ve kabuller için kullanılır. Bu bağlamda modernizm, aydınlanma ile birlikte gerçekleşen entelektüel dönüşümün ortaya çıkardığı dünya görüşünü, hümanizmi, dünyevileşme ve demokrasi temelleri üzerine yükselen bilimci, akılcı, ilerlemeci ve insan merkezci bir ideolojiyi ifade eder (Küçükalp, 2011: 81).

Modernleşmenin ortaya çıkardığı yenedünya sistemi, teknolojinin insan bilinci üzerinde yarattığı derin etki ile mühendislik mantalitesine göre inşa edilmiştir (Sarıbay, 1993: 93). Bunun sonucu olarak, hayat alanları farklılaşmış, çoğulculuğa vücut veren bir toplumsal parçalanma oluşmuş ve akıl insan ilişkilerine ve kurumsal yapıya yön veren tek kılavuz haline gelmiştir. Bu terimin bir adım ilerisinde ise "modernleşme projesi" kavramı yer almaktadır. Modernleşme, sosyolojik bir kavram olarak ele alındığında; "geleneksel toplum" olarak tanımlanan toplum yapısından "modern toplum" olarak tanımlanan

toplum yapısına geçiş olarak anlaşılmaktadır. Bu anlamda modernleşme, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru toplumsal, siyasal, ekonomik, dinsel ve bilimsel/düşünsel anlamda genel bir evrimsel değişimi ifade eder. Daha somut olarak, modernleşme süreci dendiğinde, özellikle Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan; feodal toplumsal yeniden üretim biçiminden, kapitalist toplumsal yeniden üretim biçimine kökten bir değişim sürecini ifade eder (Tuna vd., 2011: 5).

Bu düşünce temelinde sahip, Batılı modern Avrupalı gittiği yeni topraklarda karşılaştığı toplumlara kendilerini yönetemeyen, yönetilmeye muhtaç kimseler olarak tanımlayarak kurdukları kolonilerde, aciz insanları yönetmekle yaptıkları şeyi bir lütf olarak sunmuşlardır. Bu yüzden, hemen hemen tüm kolonyal planlar, yerlilerin geriliği ve genel olarak bağımsızlığa, eşitliğe ve zindeliğe elvermedikleri varsayımıyla başlamıştır (Said, 2010: 140). Batı-dışı toplumlardan söz edilirken, efendilerinin sıkı gözetimi köleliği altında kalmaları gereken bu insanların kaba birer nesneden ibaret oldukları, insani özelliklere elverişli olmadıkları, bunun içinde insani davranışları hak etmedikleri önyargısından hareket edilmiştir.

Eğer medeniyetin gerisine kalmış Doğu toplumları, Batı toplumları gibi modernleşmek istiyorlarsa, geçmişlerini, kültürlerini terk ederek bir Batılı gibi yaşamayı ve düşünmeyi öğrenmek zorundadırlar. Batı modernitesi dünya üzerindeki kültürel liderliğini ve hegemonyasını meşrulaştırmayı amaçlayan tarih okuma anlayışına "oryantalizm" adını vererek, farklılıkların tarih içinde dondurulmasını sağlamıştır. Batı-dışı kültürler olarak kodlanan ilişkiler "geleneksel toplum" kategorisinde hapsedilerek, "öteki" olanın denetlenmesi ve modern olana dönüştürülmesi gereken bir "kültürel nesne" olarak kurulması sağlanmıştır (Kahraman ve Keyman, 1998: 75-76).

Bu nedenle Batılı emperyal anlayış, Doğu toplumları üzerinde iktidar tesis etmek için öncelikle bu ülkelerde yaşayan toplumları Batı kültürüyle fethetmekte, onları kültürsüzleştirerek/kültürsüzlüklerine inandırarak deformasyona uğratmaktadır. Cemil Meriç, Batı emperyalizminin Doğu kültürlerini tümünden kültürsüzleştirerek yok ettiğini savunarak, alternatif bir düşünce ortaya atmıştır: "Batı kültürünün tümünden reddi yerine, Batı düşünceleri dâhil bütün düşüncelerin ılımlı ve tedrici bir şekilde, yerleştirilerek ve millileştirilerek özümsemesi." Bu önerinin temelinde, hakikatte hiçbir düşüncenin düşman olmadığı, her düşüncenin, kanımıza karıştırılmak, millileştirilmek şartıyla doğru olduğu fikri yatmaktadır (Meriç, 2015a: 39)

Ancak bu düşüncenin Batı-dışı toplumlarda modernleşme sürecinde başarısız olduğunu, manevî ve kültürel değerlerin Batı değerlerine duyulan hayranlığa kurban edildiğini belirten Meriç, Doğu toplumlarının ideolojik dikotomilerde gönüllülüğünü şöyle eleştirmektedir: "İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, 'Ben Avrupalıyım' demeye başladı, Asya bir cüzamlılar diyarıdır. Avrupalı dostları! Acıyarak baktılar ihtiyara ve kulağına: 'Hayır delikanlı.' diye fısıldadılar, 'Sen bir az gelişmişsin...'. Burada Meriç, Batı'nın Doğu'ya biçtiği kalıbın, Doğu'yu haddini bilmek üzere sanrılara sevk ettiğini belirtmektedir. Bu, ideolojik bir yaftalamadır. Keza gelişme bir süreçtir ve Batı yarattığı dikotomilerle Doğu'yu, bu süreci (henüz) gerçekleştirememiş bir varlık olarak işaretlemektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, her şeyden önce Doğu'nun kendine yabancı olmasındadır (Meriç, 2015b: 98).

Doğu-Batı dikotomisini medeniyet-umran, kültür-irfan gibi değerler üzerinden resmeden Meriç'e göre umran geniş manasıyla medeniyet, bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, içtimai ve dinî düzen, adetler ve inançlardır. Medeniyet, kendine has değerleri gerçekleştirerek insanlığın ortak hazinesini zenginleştirir ve bunu kolonileşme yoluyla, aşlayarak ve faydalanma yoluyla gerçekleştirebilir. Bir kültür kendi değerini inşa ederken başka bir kültürden malzeme alır. Bir medeniyetin başka bir medeniyetle etkileşiminde, kolonileşme ve aşılama yoluna nispeten; faydalanma yolu

toplumsal yapının dejenerasyonuna en az neden olan değişimi yaratmaktadır. Zira faydalanma, bir kültürün kendi değerini inşa ederken başka bir kültürden etkilenmesidir. Daha çok ilim ve teknoloji yoluyla olan bu değişimler, besleyici bir faktör olarak manevî değerlerle de gerçekleşebilmektedir (Meriç, 2014: 109,147).

Bunun yanı sıra Doğu'nun yaratılmış, yani "şarklaştırılmış" olduğuna inanıp da, bunun yalnızca imgelemin bir gereği olarak ortaya çıktığını öne sürmenin ikiye bölünmüşlüğü olacağını belirten Edward Said'e göre "Garp ile Şark arasındaki ilişki, bir iktidar egemenlik ilişkisidir, derecesi değişen karmaşık bir hâkimiyet ilişkisidir". Bu yüzden "fikirler, kültürler ve tarihlerin gerçekten anlaşılması ve araştırılabilmesi için bunların gücünün ya da daha kesin bir deyişle, iktidar yapılarının da incelenmesi gerekir." Dolayısıyla şu gerçeği açık olarak görmemiz gerekir: Şark sadece sıradan 19ncu yy. Avrupa'sının varsaydığı tüm o basmakalıp biçimleriyle Şarklılığı keşfedildiği için değil, Şark'ın Şarklı kılınabilmesi, yani Şarklı kılınmışlığa boyun eğmesi sebebiyle de Şarklaştırılmıştır (Said, 1998: 15). Bu şekilde şarklaştırma, belli bir iktidar biçiminin uygulanmasını mümkün hale getirmiştir.

Şark "incelemesi" nesnel olmayıp, Şarkiyatçıların etkileyici bilgisi kendi kültürel önyargılarının süzgecinden geçmiştir (Loomba, 2000: 66). Bu hususu Said şu şekilde açıklamaktadır: "Bu tasavvurun yapısı, tanıdık (Avrupa, Batı, Biz) ile yabancı (Şark, Doğu, Onlar) arasındaki farklılığı keskinleştiriyordu... Çözümlemede, araştırmada, kamu siyasetinde hem başlangıç noktası hem de sonuçta varılacak hedef olarak Şarklı ile Batılı gibi kategoriler kullanıldığında... İş genellikle ayrımı kutuplaştırmaya -Şarklının daha Şarklı, Batılının da Batılı hale gelmesine- ve farklı kültürler, gelenekler, toplumlar arasındaki insani temasların sınırlandırılmasına varmaktadır" (Said, 1998: 45-46).

4. Değişen Modernlik Anlayışı ve Batı-Dışı Modernleşme

Modernliğin temelinde Batılı değerlerin var olması, Batı-dışı toplumların modernleşme konusunda Batı'yı örnek alması gerektiği gibi bir anlayışı doğurmuştur. Bu nedenle modernliğin, Batı toplumlarının geçirdiği dönüşümleri diğer toplumlara dayattığı ileri sürülebilmektedir. Bu iddianın temelinde modernliğin evrensellik anlayışı yer almaktadır. Batı'da gerçekleşen gelişme aşamalarından Batı-dışı toplumların da geçeceği anlayışı hâkim düşüncedir. Ancak Batı-dışı modernlik kavramının temelinde, modernliğin bu evrensellik iddiasına karşı çıkış yer almaktadır. Son dönem modernlik tartışmaları incelendiğinde, modernliğin de kendini dönüştürdüğü görülmektedir; katı, evrensel söylemlerin yeniden şekillendirmek zorunda kaldığı bir süreç yaşandığı görülmekte, modernliğin homojenleştirici pratiklerine ve benzeştirici stratejilerine karşı eleştiriler getirilmektedir (Göle, 2011: 34). Batı-dışı modernlik kavramı modernliğin benzeştirici ve evrenselci anlayışına karşı olarak geliştirilmiş ve temelde modernliğin yerelden hareketle ortaya çıktığı savunulmaktadır.

Batılı olmayan toplumların modernlik deneyimlerini, modernlik pratiğine ve bilginin üretimine taşıyıp taşıyamayacağı sorusu, Batı-dışı modernlik çalışmalarının temel tartışmasını oluşturmaktadır. Bu tartışmaların odağında bulunan iki tez birbirine zıt iki ayrı düşünceyi ortaya koymaktadır. Francis Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezi liberal dünya görüşünün ve piyasa ekonomisinin modern dünya içerisindeki zaferini işlemekte ve bunun sonucu olarak farklı görüşler arasındaki çatışmanın sona erdiğini ve sanayi toplumları arasında benzeşme ve homojenleşmeye yol açtığını ileri sürmektedir. Samuel Huntington'ın tezi ise tersine, küreselleşme sürecinin farklılaşma ve hatta "medeniyetler arası çatışmaya" götürdüğü üzerinde durmaktadır. Esasında, içinde yaşadığımız döneme baktığımızda her iki düşünceyi bir arada ileri sürmek mümkündür; bir yandan liberal piyasa ekonomisinin kuralları küreselleşirken, öte yandan alternatif kimlik-kültür arayışlarının yükseldiği iddia edilebilir. Liberalizmin zaferi tezi zaten iddianın varlığını

bile yersiz kılmaktadır. Çatışma tezi ise farklılaşma çizgilerini ya da arayışlarını en azından Batı açısından sakıncalı, hatta bir tehdit olarak algılanmasına sebep olmakta ve modernlik ve Batı-karşıtı hareketlere indirgenmektedir (Göle, 2002: 56-67).

Batı-dışı toplumların modernleşmesi konusundaki yaklaşımlar her ne kadar birbirinden farklı da olsa ortak saptama modernliğin küreselleşmekte ve yerleşmekte olduğudur. Yani Batı'nın coğrafya, tarih ve kültürüyle tanım kazanmış modernlik deneyimi bugün farklı coğrafyalara açılmakta, yeni kültürel havzalarda yeşermekte, değişik dillerde yeniden anlatılmaktadır. Bu bağlamda Batı-dışı modernlik kavramı çok yönlü bu güzergâhı izleme, görme, dillendirme iddiası taşımaktadır (Göle, 2002: 57). Modernite ve Batı arasında doğrudan bir sebep sonuç ilişkisi bulunmuyorsa, modernitenin değişik formlarına izin verilmesi mümkündür. Bu, modernitenin değişik formlarının neler olduğuna ve Batı-dışı toplumların Batılı olmadan modern olma ihtimalinin araştırılmasına kapı açmaktadır. Diğer yandan, eğer modernite Batı ile eşitse o zaman modern olmanın tek yolu Batılı olmaktan geçmektedir (Sayyid, 2000: 136).

Batının modernleşme sürecine baktığımızda, bu sürecin Batı'da her toplumun kendi ekonomik ve sınıfsal yapısıyla ilişkili olduğunu görmekteyiz. Toplumların modernleşme sürecine katılım ve bu süreçte ilerleme biçimleri, o toplumların sosyal ve siyasal oluşumlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğinin İngiltere'nin modernleşme pratiğinde, modernleşme uzun bir ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmenin sonucu olarak oluşmuş ve o toplumun sosyal tarihinin ürünü olarak şekillenmiştir. İngiltere'de modernleşme, kapitalizmin kendi evrimsel gelişimine uygun olarak toplumda da evrimsel bir gelişim izlemiştir. Oysa Fransa'da modernleşme, İngiltere'ye göre gecikmiş bir sosyal tarihin ürünü olarak ortaya çıkmış, bu yüzden o toplumun modernleşmesi farklı bir görünüm almıştır. İngiltere'de, burjuvazinin sınıf hareketi öncülüğünde gelişen modernlik düşüncesi, Fransa'da daha politik, evrenselci ve proje içeriğiyle oluşmuştur. İngiltere'nin modernleşmesine burjuva girişimciliği ve sivillliği damgasını vurmaktadır. Fransa'da ise modernleşme, (burjuvazinin önderliğinde toplumun diğer kesimleri; köylü, işçi vb. ile) yapılan devrim nedeniyle, kamusal bir nitelik kazanmıştır. Almanya'da ise modernleşme ve devlet düşüncesi teorik olarak inşa edilmiş, ancak bu düşüncenin taşıyıcılığını, burjuva sınıfının yapmaması sebebiyle, devletin bir aktör olarak devreye girmesi yoluyla, modernleşme devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Bütün bunların bir sonucu olarak farklı modernleşme modelleri ortaya çıkmıştır. Özetle modernleşme İngiltere'de evrimci tarzda ve birey merkezli, Fransa'da devrimci bir tarzda ve kamu merkezli, Almanya'da ise siyasal bir tarzda ve devlet merkezli olmak üzere farklı görünüm almıştır. Farklı modernleşme deneyimleri, söz konusu süreçleri tanımlayan farklı modernleşme teorilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla inşa edilen modernleşme teorileri Batı toplumları içinde de farklılık göstermiştir (Tuna vd., 2011: 72).

4.1. Çoğul Modernlik Teorisi

Bu kavram, tek güzergâhlı, kültür dışı modernlik anlatımı yerine, modernliği çok güzergâhlı ve kültür-bağımlı yeni bir okumasını getirmek istemektedir. Hatta Batı modernliğinin kendi içindeki farklılıklarını gün ışığına çıkararak, tekçi bir modernlik anlatımını, Batı'nın merkezinden eleştirmekte, Batı modernliği diye bütünsel bir kategorinin neredeyse olamayacağını düşündürmekte ve modernlik anlatısını farklı kültürlerin ve tarihsel çizgilerin ışığında zenginleştirmektedir. Modernliğe çoğulcu ve göreceli bir yaklaşım, sadece Batı merkezci yaklaşımları değil, aynı zamanda modernlik kavramının taşıdığı evrensellik iddiasını da anlamsız kılmaktadır (Göle, 2002: 58).

Modernitenin sosyal bilimciler arasında süregelen tartışmalarda kullanılan anlam ve içeriğine bakılacak olursa, bugün bile bu konuda net bir uzlaşma sağlandığı söylenemez. Ancak moderniteden bir "öz" olarak, bir de tarihî süreçleri kapsayacak

anlamda bir fenomen olarak bahseden düşünürler vardır. Meselâ, Anthony Giddens, modernlik kavramını "17nci yy.da Batı Avrupa'da başlayıp, zamanla bütün dünyaya yayılan, yaşantı ve örgütlenme de ortaya çıkan yeni durum" diye tanımlayarak, modernlik için süreç içinde gelişen yeni bir durum saptamasında bulunmaktadır (Giddens, 2010: 9). Eisenstadt ise modernleşmeyi tanımlarken bu duruma değil, değişimin sürecine ve sonuçlarına vurgu yapmaktadır (Eisenstadt, 2007: 11-12). J. Habermas'a göre ise "modernlik, hep yeni bir dönemin bilincini yansıttığı için tarih dışı ya da tarih üstü bir nitelik taşır. 18nci yy.da Aydınlanma filozofları tarafından yeniden formüle edilmiştir. Bu ise modernliğin kurgulamasıdır". Habermas' göre, modernlik tarihî koşullarda kendisini yeniden var etme imkânına sahip olduğunu vurgulayan "özcü" bir yaklaşıma sahiptir (Habermas, 2010: 29-42). Modernlik, Giddens gibi, fenomen bir durum olarak görülse bile kendini sürekli yeniden yorumlayarak aşan bir özelliğe de sahiptir. O halde modernlik, bir yandan kendi içinde sürekli dönüşürken, bir yandan da toplumdan topluma farklılıklar arz eden yeni yorumlamalara uğrayabilmektedir. Bu düşünceler, günümüzde birçok modernlik biçiminden bahsedebileceğimiz, "Çoğul Modernlikler" yaklaşımını doğurmuştur. Böylece günümüzde modernlik, Doğu toplumlarının kendine özgü koşulları tarafından yeniden üretilmesini de içeren bir anlayışa dönüşmüştür. Öyleyse modernliğin bir önel birde nesnel yönü vardır. Modernlik bu yönüyle, özünü Batı'dan alarak gelişen ve toplumdan topluma farklı süreçlerle işlenen yeni bir bilinç, kültür ve medeniyet anlayışdır. Batı, "Hümanizm" ve "Bilimsel Akılcılık gibi öz anlayışlardan yola çıkarak toplumsal gelişme süreçlerini yani modernleşmeyi yaşamıştır. Batı-dışı toplumlar ise, bu süreci kendi tecrübe ve tarihî birikimlerinin etkisi altında işleyerek geliştirebilecektir. Yani modernitenin özünde nesnel yönleri vardır, ancak onun gelişim süreci her toplumda özeldir. Bu durum, modernleşme süreçleri için de geçerlidir. Örneğin, Göran Therborn, modernliği, daha önce hiç ziyaret edilmemiş, ulaşılabilir ve tasarlanabilir bir geleceğin keşfi olarak tanımlar. Şimdinin, önceden tasarlanmamış bir geleceğe açılması yeni bir kültür üretimi demektir. Modernlikte, ufuk açıcı yeni bir farkındalık durumu söz konusudur. Modernleşmenin gelişimi ve modernizm bu öz anlayışın ardından gelir. Therborn'a göre "modernliğin birbirine benzemeyen gelişim süreçleri vardır". Bu süreçler (Therborn, 1999: 62-70);

- (1) Avrupalı devrim ya da reform kapısı;
- (2) Amerika'nın Yeni Dünyaları;
- (3) Dışsal tehdit olarak ortaya çıkan, savunmaya yönelik modernlik çabaları ve
- (4) İşgal ve boyun eğdirme yoluyla gelişen kolonici modernlik süreçleridir.

Bu sınıflandırmada Türk modernleşmesi ile karşılaştırdığımızda, Osmanlı'nın modernleşme çabalarının üçüncü yol kategorisinde ele alınmaktadır. Tarihçi Carter V. Findley'de, çeşitli halkların modernliğe giderken izlediği süreçleri Therborn'dan alıntı yaparak aktarır. Ancak Findley'e göre Batı dışındaki coğrafyalarda bu kültürel değişimler, mevcut toplulukların ve mekânların yeniden tasavvur edilmeleriyle gerçekleşmiştir (Findley, 2015: 185-187). Görüldüğü gibi burada, modernite ve modernleşme bu yönüyle daha çok Batıya has bir zihniyetin ve yeni bir anlayışın dış dünyaya değişik yollarla aktarılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Baran, 2013: 61).

Çoğul modernlikler nosyonu, modern dönemin özellikleri ve tarihi içinde genel söylem ve araştırmalarda uzun süreden beri yaygın ve geçerli olan bakış açlarına karşı çıkan çağdaş dünyanın belirli bir bakış açısını ifade etmektedir. Bu yeni nosyon, 1950'li yıllarda uzun süre egemen olan klasik sanayi toplumu ve modernleşme teorilerinin bakış açısına karşı çıkarak, Marx'ın, Durkheim'in ve Weber'in klasik sosyolojik analizlerine eleştiri getirmektedir. Net olarak denebilir ki, bu yazarların hepsi modern Avrupa'daki gelişmiş şekilde modernliğin, kültürel programı ve Batı'da ortaya çıkan, temel kurumların, modern olan veya modernleşen bütün toplumları, modernliğin yayılması ve

yaygınlaşmasıyla etkisi altına alacağını; böylelikle bu kurumların dünya çapında bir üstünlük sağlayacağını varsaymaktadır (Eisenstadt, 2000: 1). Eisenstadt, modernleşen toplumlar birbirine benzeyecektir ve modernleşme sürecinde öncü olarak Avrupa düşüncesi hakkındaki her iki varsayımına karşı çıkararak meydan okumaktadır.

Eisenstadt, modern dünyayı anlamının en iyi yolunun, başka bir ifade ile modernliğin tarihini ve doğasını kavramanın, sürekli yeniden kuruluş ve kültürel programların çoğul olarak yeniden yapılandırılması kavramını anlamak olduğunu vurgulamaktadır (Eisenstadt, 2000: 2). Bunu takip eden ikinci bir nokta, öngörülen/sürmekte olan kuruluşlar, gökten inmemektedirler; onlar farklı ekonomik ve kültürel bağlamları içinde, kültürel ve kurumsal formların her ikisinin de yeniden üretimine katkı sağlayan birey ve grupların katılımlarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çoğul modernlik yaklaşımına göre Modernlik, evrenselliği içermektedir. Modernleşme ise, farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergâhın adıdır. Başka bir deyişle, modernleşme zaten kendi içinde çoğuldur. Bu nedenle Fransa'nın Jakoben sanayi modernleşmesi ile İngiltere'nin piyasa ekonomisine dayalı liberal modernleşme modelleri farklılık taşımaktadır. Modernlik evrensel ancak modernleşme daha yerel bir dokuya sahiptir. Öyleyse; tek güzergâhlı, kültür dışı klasik modernleşme anlatımına karşı, çok güzergâhlı ve kültür-bağımlı yeni bir modernleşme okuması ortaya çıkmaktadır. Hatta bu görüşe göre, çoğul modernlik kavramsallaştırması, modernliği farklı kültürel havzalardan hareketle zenginleştirmektedir. Ancak bu şekilde ortaya çıkan alternatif modernlik de Batı modernliğini referans almakta, ancak aynı zamanda Batı modernliği dışında yeni bir modernleşme anlayışı olabileceği varsayımını da ileri sürmektedir. Kısaca modernlik insanî bilimlere dayalı yeni bir dünya görüşü, modernleşme ise onun tarihî tecrübelerle ilerleyen süreci olarak değerlendirilmektedir. İlki, özünde bir evrensellik taşımakta, ikincisi ise her kültüre göre öznel bir değişim çizgisi izleyerek günümüz modernliğine ulaşmaktadır (Baran, 2013: 71).

Bu bağlamda modernleşme, Batı-dışındaki toplumlarında kendi özgün deneyimleri ile üretebilecekleri bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu anlayış modernleşmenin salt Batılılaşma olarak anlaşılmasına karşı çıkmakta ve onu bir medenileşme projesi olarak ele almaktadır. Bu noktada modernleşmeyi salt laiklik, demokrasi gibi büyük kavramlar altında ele almak onu tanımlamada yetersiz kalmakta, modernleşmenin ilerleme ekseninde değil "medenileşme ve gelişme" ekseninde tartışılmasını önermektedir (Tuna vd. 2011: 71).

Wagner'de modernliğin muğlaklığı, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde çeşitli biçimlere büründüğünü (Wagner, 2003: 41) belirtmektedir. Çoğul modernleşme teorisi ile modernleşmenin farklı versiyonlarının yaratılabileceği ve buradan hareketle modernleşmenin farklı sosyal, siyasal ve entelektüel aktörler tarafından geliştirilebilen bir durum olarak kavranabileceğini ve çoklu yorumuna imkân verdiği görülmektedir. Buna göre modernleşme, her toplumun kendi özgün koşullarından hareketle kurabildiği ve yeniden üretebildikleri bir süreç olarak anlam kazanmaktadır. Kısacası çoğul modernlik teorisi, modernleşmenin farklı ülkelerde farklı yorumlanabileceğini ileri sürer ve Batı modernleşmesinin, modernleşmenin biricik formu olduğu anlayışını reddeder (Tuna vd., 2011: 72). Farklı toplumların kendi özgül deneyimleri doğrultusunda farklı modernleşme tipleri yaratabileceği öncülünden ve kabulünden hareket eden çoğul modernleşme teorisi, bütün toplumlar için geçerli olan tek tip bir modernleşme anlayışını reddetmektedir. Bu da modernleşmeyi açık uçlu bir projeye dönüştürmektedir. Dolayısıyla modernleşmenin her toplumun farklı deneyimlediği bir süreç olduğu algısı öne çıkmaktadır.

4.2. Batı-Dışı Modernliğin Temel Özellikleri

Batılı olmayan modernlikler kavramıyla açılmaya çalışılan kuramsal zemin; Batı modelinin merkezden kaydırılması, ilerlemeci zaman anlayışından eşzamanlı modernlik anlayışına geçilmesi, eksik yerine ekstra modern olanın gözlemlenmesi ve geleneksel yerine geleneksizleşme tezleri üzerinde temellenmektedir.

4.2.1. Merkez-Dışı Bakış Açısı

Kendisini modernleşmenin ve dolayısıyla medeniyetin ve uygarlığın temeli/merkezi olarak gören oryantalist Batı bakış açısına karşı, Batılı olmayan toplumlara özgü modernliğin kavramsallaştırılabilmesi için Batı merkezli düşünce yapısının değiştirilmesi gerekmektedir. Bu da Batı-dışı toplumları modernliğin aynasından değil, modernliği Batı-dışı toplumların aynasından yeniden okuyabilmeyi zorunlu kılar. Batı-dışı kavramı Batı'nın karşısında olma halinden ziyade Batılı olmayan toplumların modernlikle ilişkilerini anlamayı hedefler. Bu anlayış, Batı-dışı toplumlarda gerçekleşen oksidentalit yaklaşımında, modernizmi, öfke ve intikam temelli "Batı'ya onun diliyle seslenme manevrası" yerine, "modernleşmeyi araçsallaştıran istenç" anlayışını doğuracaktır. Modernleşmeyi araçsallaştıran istenç yaklaşımında, Batı-dışı kavramı modernliğin dışında kalma durumunu değil, Batılı olmayan ancak modernliğin etki alanına girmiş değişmeye ve dönüşmeye başlamış toplumları tanımlayan pozitif bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Özçelik, 2017: 132, 147). Batı-dışı modernlik kavramı, bizi Batılı olmayan toplumların modernlik ile aralarındaki ilişkinin sadece edilgen değil aynı zamanda üretken olabileceği varsayımına götürmektedir. Modernlik ile Batı arasındaki özdeşlik ilişkisinin kırılması beraberinde alternatif çoğul modernlik modellerinin ortaya çıkmasını sağlamakta ve modernliğin farklı coğrafi ve kültürel havzalarda yeniden şekillenip şekillenemeyeceği sorusuna cevap aramaktadır (Göle, 2002: 60). Sonuç olarak, Batı-dışı modernlik kavramı, Batı'nın benzersiz modernleşme deneyiminin, coğrafi ve kültürel olarak Batılı olmayan toplumların modernleşmeleri için yegâne rehber olmadığı iddiasını savunmaktadır.

4.2.2. Eşzamanlı Modernlik

Modernlik, dünya toplumları arasında ortak bir deneyimi varsaymış ancak zaman ve konumlandırma açısından hiyerarşiye tabi tutmuştur. Modern olanlar ile gelenekseller, medeniler ile barbarlar, gelişmişler ile geri kalmışlar, merkezdekiler ile periferidekiler, "geriden gelenler" anlamında bir kronolojik zaman farklılığına ve hiyerarşik konumlandırmaya tabi tutulmuşlardır. Modernlik, ilerlemeci görüş ile birlikte işlev kazanmış ve farklı toplumların kaderini birbirine bağlamıştır. İlerlemeci felsefe az gelişmiş, geleneksel toplumları da modernitenin güzergâhını takip edebileceği inancında toplumları birleştirmiştir. Kısacası modernliğin ideolojik bir zaman anlayışı vardır ve ötekilerle ilişkisinde ötekileri, kendisiyle aynı ilerleme düzeyini ve zamanı paylaşmayanlar, yani çağdaş olmayanlar olarak tanımlar. Batı, ötekiyle ilişkisinin tanımına ideolojik bir zaman kavramı atfeder ve aralarındaki farklılığı zaman ve mekân içinde mesafe olarak kurgulayarak, Batılı olmayanlara çağdaş, kendisiyle eşzamanlı olma hakkı tanımaz (Göle, 2002: 61-62).

Eşzamanlı olmama, az gelişmişlik veya geri kalmışlık tespitine karşı bir meydan okumayı ve muasır medeniyetler seviyesine erişmek yerine kendisini, kendi yenisine ve çağın genel koşullarına adapte edebilmeyi teklif etmektedir. Ancak bu çoğu zaman gerçeğin yalnızca bir yönü olarak kalmaya mahkûmdur ve Batı-dışı modernleşme

süreçleri geç Osmanlı modernleşmesinde görüldüğü gibi hep bir geç kalmışlık baskısıyla ve telaşa değerlendirilmiştir (Aksakal, 2013: 7).

4.2.3. Ekstra Modernlik

Ekstra modernlik Batılı olmayan toplumların modernlik istencini dile getirmektedir. Ekstra'yı hem (Batı'nın) dışında, hem fazladan anlamıyla düşünebiliriz. Batılı olmayan toplumları geri kalmış (zaman açısından) ve Batı'ya yetişememiş, böylelikle bir şeylerin gerisinde kalmış, eksik modernlik olarak tanımlamaya alışkınız. Modernliğin fetişize edilmesi, gösterişli bir tutkuya dönüşmesi Batı-dışı modernliğin bir özelliğidir. Ekstra modernlik, Batı-dışı toplumların bazen daha merkezi, daha öncü olabileceği görüşüne açıktır (Göle, 2002: 63-64). Ekstra modernlik aslında merkez dışı bakış açısı özelliği için vurgulanan karşı çıkışın ironisi konumundadır, zira Batı'da görülmemiş türden katı bir modernlik dayatması yapan karar alıcıların, kitleleri kimi hususlarda zorla harekete geçirmesi gerekmektedir (Aksakal, 2013: 7).

4.2.4. Geleneksizleşme

Batı-dışı toplumlarda gelenek ve modernlik arasında özel bir kopukluktan, süreksizlikten söz etmek mümkündür. Geleneksel toplum klişesinin aksine, bu toplumların geleneksizleştirildikleri söylenebilir. Gönüllü otoriter modernizasyon projelerinin (Türkiye, Çin) etkili olduğu durumlarda geçmişten ve gelenekten kopuş, sömürgeci modernizasyondan (Hindistan) daha radikal olmaktadır. Gelenekler modernliğe engel teşkil ettiği gerekçesiyle ya göz ardı edilmiş, kendiliğinden yok olmuş ya da yasaklanmıştır. Sonuç olarak da modernliğin etkisi gelenek üzerinde dönüştürücü olmamıştır (Göle, 2002: 65).

Batı-dışı modernlik kavramı klişeleşmiş bir görüş olarak Batı-dışı toplumların, Batılı toplumlara oranla çok daha geleneksel/gelenekselci olduğu düşüncesine karşı gelmekte ve radikal değişimlerin, geleneksizleşmek ve tarihsizleşmekle daha kolay gerçekleştirilebileceğine yönelik inanca işaret etmektedir. Bu bağlamdaki politikalarda geleneklerin, modernleşme sürecinin temel dinamiklerine kaynaklık ettiği/edebileceği yadsınarak ve geleneksel olan hemen her şey modern olanın karşısına veya dışına itilerek "geleneksel olan" egzotikleştirilerek toplumsal birikimlere karşı bir nevi self-oryantalizme meyledilmektedir (Aksakal, 2013: 8).

Batı-dışı modernlik, hem Batı'yı referans almış hem de Batı'dan bağımsız bir gelişme modeli olarak değerlendirilmelidir. Modernliğin yerel, alternatif ve çoğul okumasıdır. Bu okumada, geleneğin önemli bir yeri vardır. Geleneğin, reddedildiği ölçüde değil, kabul edilebildiği ölçüde modernleşebileceğini savunulur. Örneğin Daniel Brown da, modernlikle geleneğin mutlaka birbirini reddetmesi gerekmediğini, ikisinin karışımıyla yeni değerlerin oluşabileceğini ileri sürer (Brown, 1996: 2-3). Aynı şekilde Robert Bellah, Reinhard Bendix gibi birçok düşün adamı da benzer vurgularda bulunmuştur. Batı-dışı toplumların gelişmesini toplumsal alanların modernleşmesine bağlayan Bellah, modernleşme sürecinin kültürde yer alan geleneksel unsurların tümüyle ortadan kaldırılmasını gerektirmeyeceğini ve hatta bu unsurlardan yararlanmanın mümkün olabileceğini öne sürer. Bendix'e göre ise, modernlik ve evrensellik durumları, tümüyle geleneğin karşısında yer almamaktadır. Gelenek ve modernlik bütünüyle birbirini dışlamak zorunda da değildir (Akt. Yücedağ, 2010: 80-81).

5. Türkiye'de Modernleşme Çabalarına Kısa Bir Bakış

19ncü yüzyıla gelindiğinde Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu şartlarda modern Batıya karşı iki temel dinamiğin bulunduğu iddia edilebilir. Bunlardan birincisi, otokratik reformları "aposteriorik" (deney sonucu ortaya çıkan) meşrulaştırma, ikincisi, "apolejetik" denen, Batılı kültür savaşına karşı İslam'ı savunma çabasıdır. 19ncü yy.da Batıya misillemeyle karakterize emperyal aktivizme yön veren birincil kaygı, mülkün bekası olmuş, meşruiyet kaygısı ikinci planda kalmıştır. Osmanlı'nın pragmatik zihniyetli bürokratları, hızlanan tarihte ülkenin bekası için acilen reformlara girişmişlerdir. Tarihin hızlanması, normal şartlar altında gerçekleşmesi uzun zaman alacak dönüşümlerin ölümcül bir rekabet karşısında beka amacıyla kısa bir zaman içinde gerçekleşmeye zorlamıştır. Bu yüzden 19ncü yy. Müslüman dünyasında, sadece Osmanlı'da değil Mısır, Tunus, Fas ve İran gibi ülkelerde modernleşme, siyasi seçkinlerce yeterli entelektüel hazırlık yapılmadan, İslami dünya görüşünde temellendirilmeden pragmatik ve otokratik bir tarzda gerçekleştirilmiştir (Gencer, 2012: 222-223).

Osmanlı modernleşme sürecinde Tanzimat Fermanı önemli bir aşamayı belirlemiş, Osmanlı toplumsal, siyasal ve hukuk hayatında yeni bir başlangıç yaşanmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın başlattığı bu köklü değişimin merkez noktası Avrupa olmuştur. Vatandaşlık hukukunun gelişmesiyle Osmanlı toplumsal yapısında gayrimüslim azınlıkların eşit siyasi ve hukuki haklara sahip olmasındaki en önemli çözüm vatandaşın dini bir tanımlamaya tabi tutulmaksızın eşit muamele görmesi şeklinde düşünülmüştür. Bu düşünceyle Tanzimat ile başlayan ulusçuluk akımları çok dinli toplumsal yapıya ve dini bir hukuk zeminine sahip Osmanlı Devletinde, laik ulus devletlerin kuruluş süreci Cumhuriyet ile sonlanmıştır (Erdal, 2017: 98).

Değişme ve dönüşüm, bir toplumda etkin güce sahip tabakaların/sınıfların ve tabii ki halkın değişikliği istemesi, uygulaması ve onu yürütmesi şekline dönüşmedikçe, toplumu daha iyiye değil, belki de daha kötüye götürebilmektedir. Bu durum değişimi zoraki, boşa çaba ve yüzeyde kalmış bir şekle sokmaktadır. Türk tarihinde de modern reform fikrinin doğuşu ve uygulaması bu şekilde gerçekleşmiştir. Osmanlı devlet adamları değişimi ekonomik mekânizmaları yeni düzene uydurmadan, uygulamaların hükümetin emirleri ile gerçekleştirilecek şeyler olduğuna inanmışlardır. Devlet yönetimi o dönemde, toplumsal sınıfları oldukları yerde tutacak, toplum yapısının değişmesinin önleyecek tedbirler almak olarak görülmüş, toplumun değişmesi bozulma, anarşi olarak algılanmıştır (Berkes, 1975: 22). Şerif Mardin ise bu tespitlere ek olarak Osmanlı döneminde, Hegel'in ve Marx'ın sivil toplum olarak tanımladıkları bir yapının yoksunluğunu öne çıkarmaktadır. Bu yapı içerisinde ekonomik gelişmenin motoru sivil toplum olamamış ve bu görevi ya bizzat devlet veya sermaye çevreleri ile ilişki içinde olan azınlıklar yürütmüştür (Mardin, 2017: 240).

Türk modernleşmesinin başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı sosyal yapısındaki değişimlerin sonucu olarak değil, toplumun değer yargısında devleti ve toplumu içinde bulunduğu kötü vaziyetten kurtarmak adına yüzeysel olarak ve dış etkilerle, tepeden inme bir dizi değişim hareketi olarak algılandığından, toplumda bir modernleşme hamlesi olarak kabul görmemiştir. Bunun yanı sıra modernleşme çabalarının bir devamı niteliğini taşıyan Cumhuriyet devrimleri bu modernleşme sürecinin çok daha belirgin ve sert bir şekilde yaşanmasına tanık olunmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrasında Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması ve laisizmin kavramının siyasal hayata girmesiyle din ne büsbütün soyutlanan bir değer, ne de işlevlerini ifa etmesine müsaade edilen bir kurum haline getirilmiştir. Siyasi iktidar din ile mesafesini belirgin şekilde korumaya özen gösterirken bir yandan da dini kontrol edebileceği bir çerçeveye yerleştirmeye gayret etmiş, geleneklerine sahiplenilen halka rağmen yapılan düzenlemeler döneme damgasını vurmuştur (Sarp, 2016: 145-146).

Türkiye'nin modern tarihi analiz edilirken referans kaynağı olarak iki temel kavram kullanılmaktadır. Bunlardan ilki kopuş diğeri ise süreklilik/devamlılıktır. Kopuşu esas alan yaklaşımlarda modern Türkiye'nin tarihi 1923'ten itibaren başlatan ulus-devlet temelli modernleşme süreci esas alınmaktadır. Sürekliliği esas alan yaklaşımda ise bu tarih yukarıdan aşağıya, devlet merkezli ve otoriteryan, militarist modernleşme sürecidir ve kökleri Geç Osmanlı İmparatorluğunda görülebilir (Kaya, 2015: 550).

Millet ve tarih ilişkisine baktığımızda zamanın tecrübe edilmesine ilişkin olarak, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan köklü bir dönüşümden bağımsız değildir. Buna bağlı olarak, milliyetçilik/ulusçuluk, eşzamanlılık üzerinden tanımlanan bir aidiyet ve birliklilik tecrübesini işlevsel kılmaktadır (Bhabha, 2007: 226-229). Milliyetçilik bir takım inançların, geleneklerin ve retoriksel stratejilerle yani dünyadaki değişim ile uyumludur ve küresel değişim kavramına göre bir nebze yapay bir kavramdır. Dünyada yaşanan değişimi makro toplumsal temelde ulus devletlerin düzenlenmesi ve dönüştürülmesi olarak açıklamak mümkündür. Dünyada yaşanan değişimin sonucu ulaşılan küresellik ve küreselleşmeyi farklı mekânsal ölçeklerde bütünleşme ve değişen mekânsal ölçeklerde çalışma olarak da tanımlayabiliriz (Arnason, 1990: 232-233).

Milliyetçiliğin/ulusçuluğun temeli olan milli hafıza, tarihte yaşar. Tarih, milli hafızanın, yalnızca geçmişten gelen kaynağı değil, aynı zamanda, geleceğe bükülen taşıyıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manada ortaya çıkan Türk milliyetçiliği ile diğer Avrupa milliyetçilikleri arasında ortaya çıkan fark sadece kültürel değil, aynı zamanda toplumsal, geleneksel düzeyde gerçekleşmiştir. Türkiye örneğinde, milliyetçilik ulusal gelenekleri sürdürmüş bir ruhban kesimden ya da bir kiliseden destek alamamıştır; tam tersine, Türk milliyetçiliği bir ölçüde dine ve özellikle de ulemanın Müslüman ümmetinin birliğini sürdürme iddiasına karşı çıkararak şekillenmek zorunda kalmıştır (Georgeon, 2006: 4).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında etkili olan ulusalcı tek parti devletinde, modernleşmenin amacı, hedeflenen vizyonu gerçekleştirmek için devletin baskı araçlarını ve otoriteryan politikaları kullanarak toplumu laikleştirmek ve modernleştirmektir. Bu amaçla Osmanlı'dan farklı olarak bu dönemde bürokrat-elit kadro ulus-devlet modeli ile ilgili radikal tutum içine girerek toplumu ümmet yapısından millet yapısına geçirme gayesini gütmüştür. Bu radikal dönüşümü gerçekleştirmek için, modernleşme sürecinde geleneksel düzeni restore etmek yerine eski düzeni tamamıyla reddedip, yepyeni bir devlet ve toplum düzeni kurmaya yönelinmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de öncelikli olarak Saltanatı ve Hilafeti kaldırarak, laik ve milliyetçi bir düzenin temellerini oluşturmuştur.

Cumhuriyet döneminde uygulamaya konulan modernleşme projesinin üçayağı bulunmaktadır:

- (1) Modernliğin, Batılılaşarak gerçekleştirilmesi.
- (2) Modernliğin zihinsel ve toplumsal bütün katmanların yegâne rengi olacak şekilde topyekûn gerçekleştirilmesi.
- (3) Söz konusu değişimin, halkın menfaatleri için halk istemese de yukarıdan bir etkiyle ve aniden gerçekleştirilmesidir.

Türk modernleşmesinin kültürel ayağına baktığımızda, geçmişin, geleneğin ve kültürün reddini görmekteyiz. Bu reddediş modernizmin evrensel yapısından ve Batı medeniyetinin ve onun izlediği yolun ve güzergâhın istisnasız olarak uygulanması olmuştur. Modernleşme yönteminin gereğine uygun olarak başlatılan uygulamaların en yoğun dönemini Tek-Parti Dönemi oluşturmaktadır. Modernleştirici elitler, bu dönem içerisinde Türk modernleşmesinin değişmeyen özelliği olan seçkin bürokratik elit-halk kopukluğuna ve hatta karşıtlığına bağlı olarak ortaya çıkabilecek iç tepkilere karşı koyacak güce sahip oldukları gibi herhangi bir tepkiyle karşılaşmanın avantajlarına da

sahiptiler (Vatandaş, 2017: 86). Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda, Tek Parti iktidarı olarak CHP kendisini toplumun modernleşmesinde tek ve vazgeçilmez olarak görmüş, resmi söylemin dışında bir düşünce ve oluşuma yaşam hakkı tanımamış, dolayısıyla bu dönemde sosyolojik anlamıyla, dönüşümü sağlayacak gerçek manada ne merkez ne de çevre oluşmamıştır. Tek parti iktidarının göz ardı ettiği en önemli husus, toplumların sahip oldukları gelenekse birikimleri ile tepeden inme modernizasyon hareketinin kimi uygulamalarının, toplum tarafından içselleştirilmediği ve toplumun göz ardı edilemeyecek bir muhalefeti barındırdığı gerçeğidir.

1940-1945 yılları arasındaki II. Dünya savaşının getirdiği ortamda yapılan düzenlemeler ve getirilen vergiler ile bu vergilerin uygulanmasında yaşanan düzensizlik ve yolsuzluklar CHP içindeki muhalefetin bile seslerinin yükselmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda çok partili siyasal hayata geçişte en önemli etken halkın tek parti yönetimine karşı duyduğu hoşnutsuzluk olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye savaşa girmemiş olsa da bu dönemde büyük bir orduyu seferber halde bulundurmuş, bu hazırlıklar için özellikle köylülere büyük özerki beklennmiştir (Çelik, 2012: 99). Tek parti döneminde uygulanan baskı politikalarına, savaş yıllarında uygulanan ekonomi politikaları eklendiğinde halkın CHP'ye karşı hoşnutsuzluğunun düzeyi oldukça artmış ve halkta biriken bu öfkenin kontrolü açısından bir "emniyet sübabı" olarak çok partili dönemin başlangıcı kullanılmıştır (Karpas, 1996: 128). Ağaoğlu DP'nin kurulmasının, halkta biriken öfkenin sistem dışı bir yere kaymasına engel olduğunu ifade etmektedir. Halk biriktirdiği öfkesini nereye kanalize edebilirdi? Biraz spekülasyon bir değerlendirme olmakla birlikte, halkta biriken öfkenin sosyalist sola doğru yönelmesi teorik olarak mümkün görünmektedir. Bu durum, modernleşme sürecinin başından beri yönünü Batı'ya çevirmiş Türkiye'nin Batı'dan tecrit edilmesi sonucunu doğurabilirdi (Ağaoğlu, 1972: 70).

Böyle bir ortamda CHP'nin içinden çıkan siyasetçilerle kurulan Demokrat Parti'nin İslam'ı ve geleneksel kırsal değerleri meşrulaştırmak suretiyle "çevre"nin (toplum) desteğini kazanarak, iktidarın bürokrat-siyasal elitten, ticari (ekonomik) elite geçmesini sağlamıştır. Demokrat Parti iktidarı döneminde, toplumsal yapıyı şekillendiren devlet politikaları toplumun geleneksel yapısına saygı gösteren, istek ve taleplerine kulak veren bir yapıya dönüşmüştür. Örneğin, Türk siyasi tarihinde bir ilki gerçekleştirilerek; 16 Haziran 1950'de, meclis kararıyla, ezan duasının Arapça okunması yasağını kaldırılmış, din derslerinin ilk ve orta dereceli okulların öğretim programlarına yeniden dâhil edilmesi sağlanmış; radyodan dini yayınlar başlamış, imam hatip okulları yeniden eğitim öğretime başlamış ve sayıları arttırılmış, cami yapımına hız kazandırılmış ve Kur'an kurslarının yaygınlaştırılması gibi dini hayatı ilgilendiren yeni düzenlemelere ağırlık verilmiştir (Sarıbay, 1995: 63-64). Ancak burada vurgulanması gereken husus, ülkede modernleşme çabaları halen devam etmekte olduğu, ancak yapılan değişimlerin gerçekleştirilmesinde "halka rağmen" anlayışı yerine toplumsal hassasiyetlere saygı gösteren ve geleneğin göz ardı edilmediği uygulamaların tercih edilmesi olmuştur.

Demokrat Parti döneminde yaşanan ekonomik ve toplumsal değişimlere baktığımızda, en hızlı şehirleşmenin, kırdan kente göçünü yüksek oranda gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Üstelik kırdan kente gerçekleşen göç şehirlerde ekonomik, toplumsal, kent planları oluşturulmadan gerçekleştiği için kentlerin çehreleri değişmiş, şehirlerin çevresinde gecekondu yaşam alanları ortaya çıkmıştır. Şehirler yerleşen halk şehir yaşamlarına adapte olarak cemiyete yaşamına dâhil olacaklarına kır yaşamını kentlere taşımışlardır. Şehirlerde, endüstriyel ve ekonomik anlamda geçimlerini sağlayacak imkân bulamayan halk, kendi oluşturdukları cemaatler içinde var olabilmişlerdir. Modernleşmenin temel nüvelerinden olan kentleşme gerekli temel stratejiler oluşturulmadan gerçekleştirildiğinden istenen toplumsal faydaya yaratılmamıştır.

Benzer modernleşme dönüşümünü yaşayan Japonya'da da geçmişin reddi ve geleneksel toplumsa kabullerin tekrar uygulanmasına başlanması davranışına

rastlanmaktadır. Örneğin: Batının her yönüyle kabul edilmesi gerektiğini savunan ve Batı uygarlığının sadece ahlak, edebiyat ve kuramlardan ibaret olmadığını savunan Fukuzawa, Batı'da teknolojik gelişmelerin geleneksel değerlere sahip toplumlarda yıkıcı bir özelliğe sahip olduğunu savunmuştur. Değişimin gerekliliğinden dolayı toplumun, Batılı gibi giyinmesi ve Batılılar ne yapıyorsa aynısını uygulaması gerektiğini iddia etmiştir. Bu düşüncede amaç, Japonya'nın bu uygulamalar ile Avrupalı devletler seviyesine ulaşacağıdır. Ancak, hükümet yetkililerinin çoğunluğu köylülerden oluşan bir ülkede bu gibi bir eğitimin gerçekçi olmadığını değerlendirerek, Fukuzawa'nın tezlerini savunan kitapları uygulamadan kaldırmışlardır. Batılılaşma politikalarını yürütenlerin Batı'ya karşı duydukları hayranlık ve toplumun kendi geleneklerine karşı duruşları Batı düşüncesine karşı muhafazakâr grupların güçlerini ve etkinliklerini artırmıştır (Esenbel, 2012: 164).

Benzer şekilde 1950'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'de çok partili yaşama geçişle birlikte Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşanan katı, ideolojik ve tavandan tabana devlet merkezli ve otoriteryan, militarist karakteri olan modernleşme sürecinin karakterinde değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Tek partili dönemde yaşanan sosyal hayatı topyekûn ve sıçrama ile yeniden şekillendirmeye yönelik katı uygulamalar, ekonomik ve sosyal politikalar ve özellikle dini yaşantı üzerindeki baskı, Demokrat Partiyi bu modernleşme tarzına tepki duyan halk kesimleri için fikirlerini ve geleneksel yaşam tarzları için bir yaşam alanı tercihi sunmuştur. Demokrat Partini sahip olduğu politik ve toplumsal vizyon, yaşam tarzından kopmak istemeyen geleneksel toplum kesimi için alternatif modernleşme imkânı sunmuştur. Demokrat Partinin bu dönemde geleneksel yapıdaki çevrenin desteğini alarak siyasal liderliğin bürokrat-elitten, ekonomik elite geçmesini sağlaması ve geleneksel kırsal değerleri de meşrulaştırmıştır (Kaya, 2015: 554-555). Ancak 1960 ihtilâli ve sonrasında yaşanan asker-bürokrat elit vesayet dönemi 2000'li yıllara kadar modernleşmenin yönünü ve şeklini belirleyen ana motor gücünü oluşturmaya devam etmiştir.

Ancak toplumsal değişimlerin kontrol edilmezliğinin bir göstergesi olarak 1980 askeri darbesi sonrasında yapılan seçimler ile iktidarı ele geçiren Turgut Özal'ın uyguladığı ekonomik ve sosyal değişimler neticesinde toplumsal güçler siyasi, ekonomik ve kültürel özerklik kazanarak ülkedeki değişimi yönlendirme yönünde ağırlıklarını ortaya koymuşlardır. Modernleşme politikalarına halk, sivil toplum örgütleri katılım yoluyla dâhil olmuş böylelikle alternatif ve özgün bir modernlik süreci yaşanmaya başlamıştır (Kaya, 2015: 556). 2000'li yıllardan itibaren ise Avrupa Birliği müktesebatına uyum çalışmaları ile modernleşme çabaları dış güçlerinde dâhil olduğu bir yapıya dönüşmüştür. AB müktesebatına uyum sürecinde ülkede hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmiş, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır.

Sonuç

Gelenek dediğimiz kavramı, geniş anlamıyla bir kuşaktan ötekine geçirilebilen bilgi, tasarım, inanç, yaşantı biçimi olarak; dar anlamda ise, bir toplumun kuşaklar boyunca örneğin kutsal ya da politik işleri gibi önemli konulardaki görüşleri olarak tanımlanabiliriz. Varlığını modernin içerisinde başka bir formda devam ettiren gelenek, aile, hukuk, din ve politika gibi toplumsal kurumlar üzerinde etkilidir. Gelenekle modernlik arasındaki geçiş, yorumlama ve eleştiri süreci, bir diğersinin önemini vazgeçilmez kılmaktadır. Nitekim modernlik kavramı, gelenekle bütün bağların koparılması anlamına gelmediği gibi, tarihin en güçlü modern sesleri de en güçlü geleneklerden doğmuştur. Gelenek, kültürel anlamda bir (tarihsel) süreklilik şeklinde tanımlanmakta ve modernliğin bir tamamlayıcısı veya yapıtaşısı olarak görülmektedir.

Diğer bir ifade modern, geleneğin ıslah edilmiş şekli olarak da tanımlamamız yanlış olmayacaktır. Bir modernleşme projesinde, ülkeyi oluşturan toplumu bir arada tutan kavram olarak geleneği, tarihsel, kültürel öğeleri yok saymak, o toplum için yıkıcı bir sürecin içine girmek elle eş anlamlı olacak ve uygulanan projenin amacı ülkede birliği ve teklifi sağlamak olmasına rağmen toplum, pratikte ötekileştirmelere ve bölünmelere maruz kalabilecektir.

Batı toplumları modernliğe geçişlerini kendilerine ait gerçeklikten kopmadan ve ait oldukları topluma yabancılaşmadan gerçekleştirmişlerdir. Batı toplumu bir gelenek oluşturma çabasında iken de oluşturulmuş gelenekleri aşarken de kendi toplumsal yapıları dışında haricen getirdikleri bir yöntemi uygulamamışlardır. Bu açıdan Batı tarihinde eklemelerden bahsedilebilir ancak Shayagen'in vurguladığı bir tarzda yırtılmalardan ve kopma ya da kopuşlardan kısaca kültürel şizofrenilerden söz edilemez. Oysa modernleşmeye çalışan tüm Batı-dışı toplumlar gibi, Türkiye'de de önemli bir bilinç kopması yaşanmış, Cumhuriyet Türkiye'si içinden doğduğu Osmanlı kültürel birikimini yadsımakla işe başlamıştır. Erken cumhuriyet döneminden itibaren başlayan bu reddediş Türkiye modernleşmesinde görülen süreklilik, kırılma ve kopuşların ana eksenini belirlemiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet sonrasında yaşanan modernleşme çalışmalarını incelediğimizde modernleşme projesinin yukarıda izah ettiğimiz şekilde Batı-dışı modernleşme karakterinde olmadığını görmekteyiz. Bu bağlamda Türk modernleşmesi toplumun kendi gelenekleri içinden doğmamış ve Cumhuriyet kanunları halkın katılımı ile ortaya çıkmamış, bu talebi halkta yaratmak için çaba sarf edilmemiştir. Türk medeni kanunu, Borçlar kanunu, İcra ve iflas Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu İsviçre'den, Ceza Muhakemeleri ve Ticaret Kanunları Almanya'dan, Ceza Kanunu İtalya'dan ve İdare Hukuku Kanunu Fransa'dan alınarak toplumun görüş ve istekleri dikkate alınmadan kabul edilerek uygulamaya konulmuştur.

Çoğul modernlik yaklaşımı çok güzergâhlı ve kültür bağımlı yeni bir modernleşme tarzı olarak ve farklı kültürel havzalardan beslenerek zenginleştiği değerlendirildiğinde, Türk modernleşmesinin ilk yıllarında uygulanan modernlik anlayışının modern düşüncenin evrensel ve monolitik tarzda olduğu düşünülerek uygulandığı değerlendirilebilir. Osmanlı yönetiminin tarihi süreç içerisinde oynadığı imparatorluk deneyimi de göz önüne alındığında, uygulayıcıların modernliğin evrenselcilik taşıyan insani bilimlere dayalı yenisünya görüşü nosyonuna uygun hareket ettiği ancak kendi öz kültürü içinde öznel bir değişim çizgisi uygulamak yerine Batıdan yapılmış olanın alınması şeklinde modernizm çizgisi uyguladığı görülmektedir.

Seçilen bu yol sonucunda, modernleşme Türkiye'de salt Batılılaşma olarak ele alınarak laiklik ve demokrasi gibi kavramlar kullanılarak toplumun sahip olduğu değerler, değiştirilmesi gereken bozuk yapılar olarak değersizleştirilmiş ve dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu sürecin uygulanması bir nevi self-oryantalizm yapısı ortaya çıkarmıştır. Ancak toplumun sahip olduğu kendine özgün deneyimler ile üretilebilecek modernleşme gayretine girilmesi, halkın değer yargılarını da göz önünde tutan bir değişim ve gelişme eksenli bir dönüşüm uygulanmasını sağlayarak, modernleşmeye katkı sağlayan hatta talep eden bir toplumsal yapı yaratabilecekti. Zira çoğul modernlik düşüncesi yukarıda izah edildiği şekilde farklı ülkelerde farklı yorumlarla ulaşılabilen bir kavramdır ve modernleşmenin biricik formu bulunmamaktadır.

Modernleşme çabaları içerisinde yüzünü Batıya dönmek doğru ve yerinde bir karar olarak ortaya çıkmaktadır ancak modernleşme kavramının tek bir modelinin olduğu ve her ne pahasına olursa olsun anlayışı içerisinde, topluma rağmen uygulanmaya çalışılan dönüşüm ve değişimlerin de çok başarılı sonuçlar ortaya çıkarmadığı içinde yaşadığımız günlerde kendini kanıtlamaktadır. Bir ülkede yer alan toplumların tarihi

süreç içerisinde geçirdiği yaşam tecrübesi ve gelenekleri o ülkenin modernleşme sürecini açık uçlu bir projeye dönüştürmektedir.

KAYNAKÇA

- ADORNO, T. W., HORKHEIMER, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği felsefi fragmanları*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- AĞAOĞLU, S. (1972). *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası.
- AKSAKAL, H. (2013). Türk modernleşmesinin ambivalent doğası: Modernleşme, milliyetçilik, medeniyet ilişkisi üzerinden Türkiye'yi okumak. *Türk cogitosu ve modern Türkiye'de politik yaşam*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.
- ARNASON, J. P. (1990). Nationalism, globalization and modernity. *Global culture*. Ed: Mike Featherstone, Sage publications, London, p. 207-236.
- BARAN, M. (Sonbahar 2013). Avrupa'da gelişen modernlik ve modernleşme anlayışları ve bu anlayışların Türkiye'ye yansımalarına tarihi, sosyolojik açıdan bir bakış. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of TurkishorTurkic*. Cilt 8/1, 55-79.
- BERKES, N. (1975). *Türk düşününde Batı sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- BHABHA, H. K. (2007), *The Location of Culture*, London: Routledge.
- BROWN, D. (1996). *Rethinking Tradition in Modern Islamic Thought*, Cambridge University Press, Cambridge.
- FINDLEY, C. V. (2012). *Dünya Tarihinde Türkler*, Çev: Aysen Anadol, İstanbul, Timaş yayınları.
- ÇELİK, A. (2012). 1946-1950 döneminde Demokrat Parti-CHP karşıtlığı: Kemalist ilkeler üzerinden alternatif bir okuma, *Demokrasi Platformu*, Yıl: 8, Sayı: 30, ss. 95-119.
- ÇİĞDEM, A. (2011). *Aydınlanma düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- EISENSTADT, S.N (2007). *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim*, Çev. Ufuk Coşkun, Ankara, Doğu-Batı yayınları.
- EISENSTADT, S. N. (Winter 2000). Multiple modernities. *Daedalus*. Vol. 129, no: 1, 1-29
- ERDAL. İ. (2017). Türk modernleşme sürecinde; İttihat ve Terakki'den Demokrat Partiye siyasal parti programlarında laiklik anlayışı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 49, ss. 97-107.
- ESENBEL, S. (2012). *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- FOUCAULT, M. (2005). *Aydınlanma Nedir? Özne ve İktidâr*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GEORGEON, F. (2006). *Osmanlı Türk Modernleşmesi, 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*, İstanbul: YKY yayınları.
- GENCER, B. (2012). *İslam'da modernleşme 1839-1939*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- GIDDENS A., PIERSON C. (2001), *Modernliği Anlamlandırmak*, çev., Murat Sağlam ve Serhat Uyurkulak, İstanbul: Alfa Yayınları.
- GIDDENS, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*, Çev. E. Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı yay.
- GÖLE, N. (2002). Batı dışı modernlik: Kavram üzerine. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 56-67.
- GÖLE, N. (2011). *Melez desenler İslam ve modernlik üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.

- HABERMAS, J. (2010). Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje, *Dipnot*, Nisan-Mayıs-Haziran, Sayı 1. ss. 29-42.
- KAHRAMAN, B, F. KEYMAN, (1998). Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, *Doğu Ne? Batı Ne?*, Yıl: 1, Sayı 2, ss. 75-88.
- KANT, I. (1984). Aydınlanma Nedir?' Sorusuna Yanıt, *Seçilmiş Yazılar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KARPAT, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- KAYA M. (Yaz 2015). Batı dışı modernleşme örneği olarak Türkiye modernleşmesi: Süreklilikler, kopuşlar ve çatallanmalar. *TurkishStudies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10/2, 545-564,
- KÜÇÜKALP, D. (2011). *Siyaset Felsefesi*. İstanbul: Say yayınları.
- LOOMBA, A. (2000). *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, Birinci Baskı, çev. Ahmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2017). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MERİÇ C. (2014). *Umrandan Uygarlığa*, Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MERİÇ, C. (2015a). *Mağaradakiler*, Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MERİÇ, C. (2015b). *Bu Ülke*, Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZÇELİK, T. G. (2017). *Oksidentalizm, Doğu Toplumlarında Modernizme Ulaşan Mecburi İstikamet*, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- SAID, E. (1998), *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Dördüncü Baskı, Tercüme Eserler: 2, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- SAID, E. (2010), *Kültür ve Emperyalizm*, Üçüncü Baskı, çev: Necmiye Alpay, Hil Yayın, İstanbul.
- SARIBAY, A. Y. (1993). Postmodernite ve kültür olarak İslam kültürel bir çözümleme. *1 nci İslam Düşüncesi Sempozyumu, Bildiriler-Tartışmalar*. Beyan Yayınları, 93-106.
- SARIBAY, A. Y. (1995). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SARP Ç. (Sonbahar 2016). Osmanlı Türk toplumunda sorunlu bir sosyal değişim biçimi olarak modernleşme. *SBARD dergisi*. Yıl 14/2, 139-153.
- SAYYID, S. (2000). *Fundamentalizm korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın doğuşu*. Ankara: Vadi Yayınları.
- SERDAR, Z. (2001). *Postmodernizm ve öteki, Batı kültürünün yeni emperyalizmi*. İstanbul: Söylem Yayınları.
- SUBAŞI, N. (Mayıs 2007). Müslüman modernleşmesi ve Türkiye örneği. *İslam ve Modernite*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 61-98.
- TEKELİOĞLU, O. (Ocak 1999). Moderniteye sıkışan özgürlük, Foucault'un 'kendilik teknolojilerine' bir bakış. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*. Sayı: 9, 41-50.
- THERBORN, G. (1999). Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar, *Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm*, Der. A. Topçuoğlu, Y. Aktay, Vadi yay. ss. 62-70.
- TOURAINÉ, A. (2012). *Modernliğin eleştirisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TUNA, M., ŞEN H., DURDU Z. (2011). *Modern toplumun inşası (tarihsel ve sosyolojik bir perspektif)*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- VATANDAŞ, C. (2017). Kapsam ve yöntem açısından Türk modernleşmesi. *Dünden bugüne Türkiye'nin toplumsal yapısı*. Bursa: Dora Yayınları, 63-98.
- WAGNER, P. (2003). *Modernliğin sosyolojisi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

WEST, D. (2008). *Kıta Avrupası felsefesine giriş*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
YÜCEDAĞ, İ. (Nisan 2010). Nilüfer Göle'de Batı-dışı modernliği anlamak, e-*Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. Sayı: III, 69-82.

Summary

The presence of Western values in the foundation of the modernity leads to an approach that non-western societies should imitate West about modernization. Therefore, it has been suggested that modernity imposed the transformations that Western societies have experienced to the other societies. The understanding accepting the universality of modernity lies on the basis of this claim. The dominant understanding is Non-Western societies should pass from the stages experienced in the West. However, what is laying at the basis of Non-Western modernity is the rejection of this universality claim. In the recent modernity debates, the basis of this idea was expressed as the modernity transformed itself in the process, thus rigid, Universalist discourses had to be reshaped.

Non-Western modernity concept has been developed against assimilating and Universalist modernity approach; it basically defends the idea that modernity emerges from the local movement. This kind of conceptualization of modernity enriches modernization departing from various cultural catchments. However, this alternative modernity, which is emerged in this way, also took Western modernity as a reference, but at the same time it suggested that there may be a new modernization approach besides Western modernity. In short, modernity is seen as a new world-view based on human sciences, whereas modernization is considered as the process occurring with historical experiences.

The review of Turkish modernization shows that its objective emerged as the secularization and modernization of the society using state repression and authoritarian policies to realize the targeted vision. In this regard, unlike Ottoman Empire, in the Republican Turkey bureaucrat-elite cadres adopted a radical attitude about the nation-state model, aiming to switch the community from ummah formation to nation formation. In order to realize this radical transformation, administrative elites have totally denied the old order and they attempted to establish a brand-new state and society instead of restoring traditional order. To achieve this, they have removed the Caliphate and the Sultanate as a matter of priority, they have formed the foundations of a secular and nationalist order, the modeling of the West has been accepted to be absolutely correct and they have been executed without considering the opinions and desires of the society.

Kamuda Geleneksel İnternetten Dijital Çalışma Ortamına Geçiş: TÜİK İnternet Başarı Hikâyesi

Furkan METİN*

Öz

Bilgi, kamu örgütleri açısından stratejik bir öneme sahip midir? Kamu yöneticilerinin tamamına yakını bu soruya evet yanıtını verecektir. Lakin etkin ve verimli bir biçimde kullanılan yazılı kurumsal hafızaya sahip bir kamu kurumu görebilmek neredeyse imkânsız. Yazılı hale getirilemeyen veya yazılı hale getirilse dahi kişisel bilgisayarlarda hapsolan bilgi notu, sunum, tutanak veya rapor gibi "değerli" bilgiler, çalışanların kurumlardan ayrılması ile birlikte adeta buharlaşıp gitmektedir. Bu vaka çalışmasında süratle dijitalleşmekte olan çalışma ortamlarında, bireyler ve birimler arası etkin ve verimli bir örgütsel e-ışbirliği için yeni nesil sosyal İnternet sistemlerine duyulan yüksek gereksinime değinilecektir. Bu kapsamda iş hayatında e-dönüşüm zaruretinin en erken farkına varan kamu kurumlarından biri olan Türkiye İstatistik Kurumu'nda 2012-2017 yılları arasında gerçekleşen İnternet devrimi detaylı bir biçimde incelenecektir. Dijital İnternet sistemleri ile birlikte (a) çalışanların zaman ve mekândan bağımsız olarak e-ışbirliği yapabilmesi, (b) iletişim maliyetlerinin düşürülmesi, (c) kurumsal bilişim sistemlerinin İnternet ile entegre edilmesi ve (d) yazılı kurumsal hafıza oluşumunun tohumlarının atılması, gibi süreçlerin nasıl tesis edildiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çalışma niteliksel bir araştırma olup, veriler gözlem, görüşme ve belge toplama tekniği ile toplanmıştır. Bu çalışma örgütsel e-ışbirliği ve sanal uygulama topluluğu yaklaşımlarının Türk Kamu sektöründe hayata geçirilmiş ilk uygulama numunelerinden birini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, Dijital İşyeri, Kamu, E-İşbirliği, Sanal Uygulama Toplulukları.

Moving from Traditional Intranet to Digital Workplace in Public Sector: The Success Story of TurkStat Intranet

Abstract

Is knowledge considered as a valuable asset in public sector? Most of the answers of top public managers would be yes to this question; however it is quite rare to see a public organisation which has a collaborative digital knowledge management platform. Both the knowledge in unwritten formats such as individual's memories and also the knowledge in written forms are locked up in personal computers such as fact sheets,

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 27.08.2018

Kabul/Accepted: 01.03.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.454110>

* TÜİK Uzmanı, Türkiye İstatistik Kurumu, Bilişim Teknolojileri Daire Başkanlığı, Ankara, Türkiye,
E-posta: furkanmetin@gmail.com, [ORCID ID https://orcid.org/0000-0001-5782-6581](https://orcid.org/0000-0001-5782-6581)

reports and presentations. Therefore, the organisational knowledge is disappeared in the case of public employee turnover. In this case study, the need of contemporary digital Intranet systems with virtual communities of practices in order to have an effective organisational e-collaboration in today's highly virtualisation on working life is underlined. In this regard, the Intranet reevaluation of Turkish Statistical Institute, which is one of the first public institutions about identifying the need of e-transformation in the work life, between the years 2012 and 2017 will be investigated in details. Meanwhile, how several beneficial outcomes obtained such as (a) enabling e-collaboration among employees regardless of their location and department, (b) decreasing the cost of organisational communication, (c) integrating organisational software applications and, (d) laying the foundation of participative written organisational memory, will be further explained in this article. In this article the qualitative research approach was adopted and the data collected by observation, interview and document collection techniques. This paper is one of the first studies in which organisational e-collaboration and virtual communities of practice approaches were implemented in a Turkish public sector organisation.

Keywords: Intranet, Digital Workplace, Public Sector, E-Collaboration, Virtual Communities of Practice.

1. Giriş

Dördüncü Endüstri Devrimi'nin arifesinde bulunduğumuz bu yıllarda, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak çalışma ortamları da hızla dijitalleşmektedir. Çalışma ortamlarının dijitalleşme hızını ise büyük ölçüde bireysel İnternet kullanım oranı belirlemektedir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2009 yılında %30 seviyelerinde olan geniş bant İnternet erişimi olan hanelerin oranı 2018 yılı itibari ile %82.5 seviyesine çıkmıştır. Diğer bir ifade ile Ülkemizde her beş haneden dördünde hızlı İnternet erişimi bulunmaktadır. İnternet kullanan 16-74 yaş grubundaki bireylerin yaklaşık %45'i e-Devlet hizmetlerini kullandığını belirtirken, bu bireylerin %30'unun ise İnternet üzerinden alış-veriş yaptığı belirlenmiştir (TÜİK, 2018). Bu veriler ışığında, gerek kamu örgütlerinin gerek ise özel sektör örgütlerinin İnternet üzerinden sunmakta oldukları hizmetlere yönelik muazzam bir arz/talep olduğu görülmektedir.

Son yıllarda İnternet erişimi olan cihaz ve birey sayısındaki artış ile birlikte dijital ortamda üretilen bilgi miktarı da muazzam bir ivme ile artış göstermektedir. İnternet üzerinde üretilen yapısal olmayan veri miktarının 2020 yılında, 2009 yılına kıyasla 44 kat artacağı öngörülmektedir. Her bir dakika içerisinde; YouTube platformuna 48 saat uzunluğunda video yüklenirken, aynı süre zarfında 35.000 civarında Facebook beğenisi yapılmaktadır. Bugün itibari ile İnternet'te yer alan 200 milyon civarındaki HD filmleri izlemek isteyen bir bireyin, aralıksız olarak 47 yıl video izlemesi gerekmektedir. Günde 5 milyar kişi, telefon araması, mesajlaşma, tweet atma ve akıllı telefonlarındaki tarayıcılardan İnternet'te sörf yaparak, dijital ortamda 2.7 Zettabayt'a ulaşan veri yığına katkıda bulunmaktadır (WATERFORD TECHNOLOGIES, 2017). Bireylerin ürettikleri verilerin yanı sıra sensor, GPS, sistem logları ile görüntü ve ses dosyaları gibi elektronik cihazlar tarafından üretilen veriler de ele alındığında İnternet ortamında adeta bir "bilgi çöplüğü", diğer bir ifade ile "büyük veri" ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Tüm bu verilerin işlenerek, madencilik veya geri dönüşüm misali içlerinden değerli bilgilerin süzülmesi neticesinde bireylerin tüketim alışkanlıkları, karakter yapıları, inançları, sağlık durumları, seyahat bilgileri, aile ve arkadaş bağları, iş ve eğitim hayatlarına dair birçok bilgi bir araya getirilmektedir. Bireylere ait "değerli" bilgilerin bir

araya getirilerek yapay zekâ sistemleri ile muhakeme edilmesi neticesinde ise; kişiye özel seyahat, alış-veriş, sağlık, kitap, film, yemek veya yol-rota vb. önerileri içeren ticari ürünler ortaya çıkmaktadır. Bunların yanı sıra güvenlik hususları öne sürülerek kişisel telefon görüşmeleri, sosyal medya hesapları ve GPS verileri takibe alınmakta ve bireysel izleme sistemleri hayata geçirilmektedir. Dördüncü Endüstri Devrimi'nin olgunlaşması ile birlikte büyük veri, veri madenciliği, yapay zekâ, nesnelere İntaneti, makine öğrenmesi ve elektronik denetim gibi kavramlar daha sık duyulmaya başlanacaktır.

İntanet dünyasında bu gelişmeler yaşanırken, örgütler de dış çevrelerinde meydana gelen teknolojik değişimlerden etkilenmektedir. Dijitalleşme ile birlikte geleneksel iş süreçleri, örgütsel iletişim biçimleri ve çalışma alanlarına sanal boyutlar eklenmektedir (Metin & Medeni, 2016). Bu dönüşüm neticesinde geleneksel İntanet sistemleri de hızla yerlerini dijital İntanet sistemlerine bırakmaktadır. İntanet, dünya genelinde bilgisayarların birbirleri ile haberleşmesini sağlayan iletişim ağı iken; İntanet, sadece bir örgüt içerisindeki bilgisayarların birbirleri ile iletişimini olanaklı kılan özel iletişim ağıdır (Aziz & Dicle, 2017).

Geleneksel İntanet sistemlerinde genel itibari ile hiyerarşik bir onay sürecinden geçen bilgi ve belgeler çalışanlar ile paylaşılmaktadır. İletişim örgüt tarafından tek merkezden ve tek yönlü olarak yapılmaktadır. Dolayısı ile çalışanlar sadece örgüt içi iletişimin pasif (alıcı) kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle geleneksel İntanet sistemlerinde çalışanlar arası yatay iletişim ve işbirliği imkânları mevcut değildir. Öte yandan yeni nesil sosyal İntanet sistemleri (a) mesafeden bağımsız olarak çalışanlar arasında ortak doküman üzerinde çalışabilme, (b) forumlarda tartışma yapabilme, (c) vikiler oluşturabilme, (d) kurumsal uygulamalara yetkiler bazında erişim sağlama ve (e) anlık sohbet gibi bir birinden farklı elektronik işbirliği (e-işbirliği) gibi imkânlar sunmaktadır. Yeni nesil sosyal İntanet sistemlerinde; benzer görev veya ilgi alanına sahip çalışanlar dijital ortamlarda bir araya gelerek, LinkedIn, Facebook ve Whatsapp gibi sosyal medya platformu gruplarında olduğu gibi, gruplar oluşturabilmektedir. Sosyal İntanet gruplarında yapılan paylaşımlar, bu gruplara üye olan çalışanların etkinlik akışlarında otomatik olarak görüntülenmektedir.

Ne var ki, geleneksel İntanet sistemlerinden, dijital İntanet sistemlerine geçiş süreci çeşitli nedenlerden ötürü sancılı olabilmektedir. Dijitalleşmenin maddi getirileri göz önüne alındığında kar amacı güden örgütler bu dönüşüm için daha istekli olurken, kamu örgütlerinde değişime karşı direnç daha yüksek olmaktadır. Üst yönetim desteğinin sağlanması, bir dijital dönüşüm stratejisinin oluşturulması, gerekli bütçenin ayrılması, mevzuat düzenlemesi, teknik alt yapının hazırlanması, mevcut bilişim uygulamaları ile entegrasyon ve çalışanların bilgilendirilmesi/eğitilmesi gibi birbirinden farklı faktörlerin sağlıklı bir biçimde yönetilebilmesi gerekmektedir. TÜİK İntanet'i Başarılı Kılan Unsurlar başlığı başta olmak üzere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tüm bu faktörlerin nasıl bir arada yönetilebildiği detaylı bir biçimde açıklanacaktır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde BİT yaşanan gelişmeler neticesinde bilgi toplumlarında süratle sanallaşmakta olan iş hayatına ve bu iş hayatı içerisinde etkin ve verimli bir örgütsel e-işbirliği için kamu örgütlerince sanal uygulama topluluklarına duyulan gereksinime değinilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İntanet sisteminde 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilen devrim niteliğindeki çalışmalardan bahsedilecektir. Bahsi geçen yıllar arasında 1990'lı yılların statik html teknolojisine sahip, birimlerin bilgi, belge paylaşımı, duyuru yapma gibi hususlarda Bilgi İşlem Dairesi'ne bağımlı olduğu, kişiler arası bilgi paylaşımına ve birlikte çalışmaya olanak sağlayamayan tek yönlü iletişimin hâkim olduğu Eski TÜİK İntanet sisteminde; bunların tamamının ve daha fazlasının mümkün kılındığı Yeni TÜİK İntanet Platformu'na geçiş süresince gerçekleştirilen çalışmalara değinilecektir.

Niteliksel bir vaka araştırması olan bu çalışmada kullanılan veriler gözlem, görüşme ve belge toplama tekniği ile derlenmiştir. Bu çalışma örgütsel e-ışbirliği ve sanal uygulama topluluğu yaklaşımlarının Türk Kamu sektöründe hayata geçirilmiş ilk uygulamalarından birisi olması hasebi önem arz etmektedir. Diğer yandan çalışma bulguları hususen dijital İnternet sistemlerine geçiş yapmak isteyen kamu örgütleri için yol gösterici mahiyettedir.

2. İş Hayatında e-Dönüşüm ve e-İşbirliği

2.1. İş Hayatında e-Dönüşüm

Çalışma hayatında esnekliğin sağlanmasında İnternet teknolojilerinde vuku bulan gelişmelerin yanı sıra yeni nesil İnternet tabanlı iletişim araçlarının da şüphesiz önemli bir tesiri olmuştur. Günümüzden çok değil, belki yirmi yıl kadar önce iş yaşamında henüz yaygın olmayan İnternet'e sahip kişisel bilgisayarlar, ortak yazıcılar, e-posta sistemleri, video konferans sistemleri, akıllı telefonlar, forumlar ve vikiler gibi BİT sistemleri günümüz ofislerinin vazgeçilmez iş araçları olmuştur. Kullanılan İnternet tabanlı iletişim cihazları ve platformları nihai noktada adeta çalışanların ofisi mahiyetine bürünmektedir (Meister & Willyerd, 2010).

Teknolojinin çalışma hayatında yol açtığı diğer iki önemli değişim, sanal örgüt arkadaşları ve sanal ekip arkadaşları kavramlarının ortaya çıkması olarak gösterilmektedir (Johns & Gratton, 2013). Çalışma ortamının fiziksel ortamlardan, İnternet tabanlı iletişim cihazları üzerinden oluşturulan sanal ortamlara doğru geçirmekte olduğu dönüşüm neticesinde, çalışanların birbirlerini yüz yüze gördükleri ofis ortamları yerlerini, sesli postalar, e-posta grupları ve forum gibi elektronik iletişim araçları üzerinden yapılan sanal iş ortamlarına bırakmaktadır.

İnternet üzerinden ofislere uzaktan erişim imkânı sağlayan özel çalışma ağları (VPN) teknolojisi ile çalışanlar iş yerinde bulunmadan kurumsal bilişim sistemlerine erişim ve diğer çalışanlar ile sanal ortamda *ışbirliği* yapabilme imkânı bulabilmektedir. Bu kapsamda örgütsel faaliyetlerin yer ve zamandan bağımsız bir biçimde elektronik ortamlar üzerinden işbirliği içerisinde yürütülmesi yaklaşımı üzerine bina edilen *sanal uygulama toplulukları* yaklaşımı son yıllarda iş hayatında süratle yaygınlaşma göstermektedir.

2.2. e-İşbirliği ve Sanal Uygulama Toplulukları

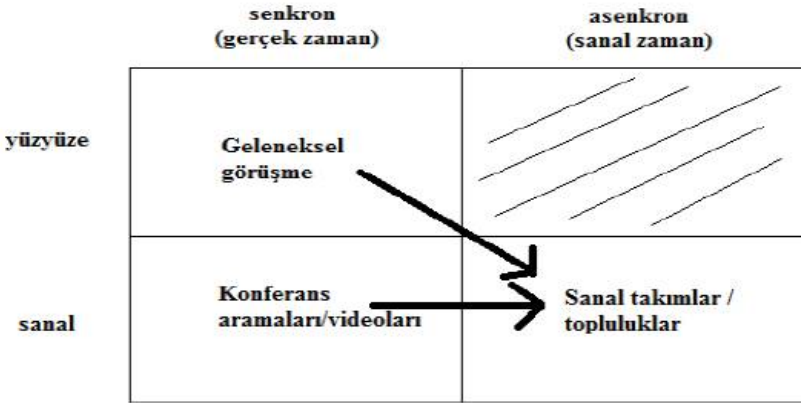
Lave ve Wenger (1991) uygulama topluluğu kavramını; belirli tutkuları ve ilgi alanlarını paylaşan bir grup bireyin bu alandaki mevcut tecrübelerini artırmak maksadı ile oluşturduğu topluluk olarak ifade etmiştir. Sanal uygulama toplulukları (SUT) ise uygulama topluluğu üyelerinin fiziksel ortamlar yerine elektronik (sanal) ortamlarda bir araya gelerek iletişim kurdukları ve bilgi paylaşımı gerçekleştirdikleri gruplar olarak tanımlanabilir (Faraj, Kudaravalli ve Wasko, 2015). Whatsapp, Viber, Bip gibi çevrimiçi sohbet grupları, e-posta grupları, Facebook gibi sosyal paylaşım sitelerinde yer alan gruplar, kurumsal İnternetler ve forumlar SUT için verilebilecek bazı güncel örneklerdir.

Nonaka (1991) kişisel bilgilerin diğer bireylerin erişimine sunulabilmesini, bilgi üreten organizasyonların en temel aktivitesi olarak tanımlanmaktadır. SUT ile kişisel bilgiler örgüt üyelerinin kullanımına açılmaktadır. SUT üyeleri arasında gerçekleştirilen bilgi mübadeleleri neticesinde ortak dil oluşumu, iyi uygulama örneklerine erişim, örgütsel yazılı hafıza oluşumu, örgüt içerisinde topluluk bilincinin geliştirilmesi, bireysel yeteneklerin gelişimi gibi faydalar elde edilebilmektedir (Saint-Onge ve Wallace, 2003). Gelişen BİT neticesinde uygulama topluluklarının, sanal uygulama topluluklarına

dönüşmesi ile birlikte topluluk üyeleri arasında gerçekleşen tecrübe paylaşımının mahiyeti de iletişim biçimi bağlamında dönüşüm geçirmektedir.

Sanal uygulama topluluklarında İnternet tabanlı iletişim araçları üzerinden yapılan iletişimin biçimi de geleneksel iletişim biçimlerine nazaran farklılıklar barındırmaktadır. Geleneksel görüşme olarak da tabir edilen, aynı fiziksel mekânda ve eş zamanlı (senkron) iletişim kurma biçimi olan yüz yüze iletişim ve diğer yandan farklı fiziksel ortamlarda ve eş zamanlı olarak iletişim kurma biçimi olan telefon görüşmeleri sanal uygulama topluluklarında yerlerini Şekil 1. içerisinde görüldüğü üzere İnternet tabanlı teknolojilerin yaygınlaşması ile sanal ortamlarda ve eşzamansız (asenkron) iletişim biçimlerine bırakmaktadır (Saint-Onge & Wallace, 2003).

Şekil 1. Sanal ortamlarda işbirliği

Kaynak: Metin ve Medeni (2016, s.131)

Böylece çalışanlar mekân ve zamandan bağımsız olarak aynı yerel ağa veya İnternet'e bağlı olarak birbirleri ile işbirliği yapabilme imkânına kavuşmaktadır. Mekândan bağımsızlık özellikle aynı örgütün farklı ilçe, şehir veya ülke gibi coğrafi yerleşkelerde yer alan birimlerinde çalışan kişiler arasında işbirliğinin etkin bir biçimde yürütülebilmesi için önem teşkil etmektedir. Hususen coğrafi açıdan farklı saat dilimlerinde çalışan kişilerin eş zamanlı iletişim kurabilmesi çok daha zor olabilmektedir (Dube, Bourhis, & Jacob, 2006). Örneğin Türkiye'de öğle saatleri yaşanırken, Japonya'da gece yarısı yaşanmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de ki bir çalışanın Japonya'da ki bir diğer çalışan ile eş zamanlı iletişim kurabilmesi ülkeler arasındaki saat farkından ötürü oldukça zordur. Bu noktada SUT eş zamansız (asenkron) iletişime olanak sağlayarak sanal ortamda örgütsel işbirliğini olanaklı kılmaktadır.

Örgütler içerisinde var olan SUT üyeliği, genel itibari ile örgüt içi iletişim ağına (LAN, VLAN) bağlı olan herkese açıktır. Örgütsel bir SUT'a katılım isteğe bağlı, teşvik edilen veya zorunlu olmak üzere çeşitli biçimlerde olabilir. Lakin genel itibari ile çalışanların bir SUT'a katılım veya ayrılma kararları gönüllülük esasına bağlı olmaktadır. Bireysel gönüllük ise çalışanların kendilerinin ve/veya meslektaşlarının SUT platformlarındaki bilgi paylaşımları neticesinde elde edecekleri faydaya bağlı olmaktadır (Dube vd., 2010).

Bir örgüt içerisindeki SUT örgütsel ve bireysel ihtiyaçlara bağlı olarak şekillenebilir. SUT örgütsel faaliyetlerin yürütülmesi maksadı ile örneğin örgütsel mali

işlerin yürütüldüğü bir merkez birimi ile diğer birimler arasındaki mali konulardaki işbirliğinin sanal ortamda sağlanması maksadı ile kurulabilir. Bu bağlamda mali işlemler ile ilgili duyurular ve talimatlar merkez birim tarafından forum üzerinden diğer birimlerde çalışan SUT üyesi kişiler ile paylaşılabilir. Bir SUT üyesi tarafından sorulan bir soruya ilgili SUT üyelerinin tamamı, örgütsel hiyerarşilerine bağlı olmaksızın muhatap olmaktadır. SUT platformları aracılığı ile üyeler arasında yatay iletişimin şeffaf bir biçimde olanaklı kılınmasıyla; ortak bir sorun durumunda her bireyin ayrı ayrı çözüm aramasının önüne geçilmekte, bir konu hakkındaki soruların tekrar tekrar sorulması ve cevaplanması asgari düzeye çekilmekte, ayrıca SUT üyeleri arasında beyin fırtınası yapılabilmesinin ve yeni bilgi üretiminin de önü açılmaktadır.

Diğer yandan bir örgüt içerisinde, doğrudan örgütsel faaliyetler ile ilgili olmayan, örgüt üyelerinin farklı konularda ilgi alanlarına giren konularda da SUT oluşturulabilmektedir. Örneğin resim sanatına ilgi duyan çalışanlarca resim etkinlikleri vb. adı altında bir SUT oluşturularak, örgüt içerisindeki sanatseverlerin bu sanal topluluğa katılmaları sağlanabilmektedir. Böylece çalışanlar aynı örgüt içerisinde ortak kişisel ilgi alanlarına sahip kişiler ile sanal ortamda tanışabilmekte ve bu kişiler ile tecrübe paylaşımı yapabilmektedir.

Bunların yanı sıra çoğu zaman çalışanlar arasında yaşanan etkileşimler neticesinde ortaya çıkan yeni fikirlerin mülkiyeti yöneticilerce sahiplenilmektedir. Lakin SUT üyeleri arasında işbirliğinin ve bilgi paylaşımlarının elektronik ortamlarda yapılması neticesinde hangi çalışanın, ne zaman, hangi konuda ilgili çalışmaya ne tür bir katkı sunduğu da kaydedilmektedir. Böylece örgütsel faaliyetler ile ilgili bir konuda değerli katkılar sunan çalışanların fikri paylaşımları bir nevi güvence altına alınmaktadır.

2.3. Kamu Örgütleri Açısından Sanal Uygulama Topluluklarının Önemi

Sanal uygulama toplulukları (SUT) ile örgütler çalışanları arasındaki etkileşimi ve bilgi mübadelesini hızlandırarak, örgütsel bilgi sermayesinin artmasını sağlayabilirler. SUT'da yapılan iyi uygulama örneklerine yönelik paylaşımlar, diğer çalışanlar açısından ufuk açıcı olabilmektedir. Belirli bir konuda daha önce oldukça fazla emek ve zaman harcanarak ulaşılan bir çözüm, bir başka örgüt çalışanın karşılaştığı benzer bir sorunun bir kaç dakika içerisinde çözülmesine yardımcı olarak hayat kurtarıcı olabilir (Saint-Onge & Wallace, 2003).

SUT'ların bilgi örgütleri açısından bahsi geçen nedenlerden ötürü öneminin gün geçtikçe artması, Türkiye'de SUT yaklaşımlarının sınırlı kalması konusundaki nedenlerin anlaşılmasını ve bu sorunların giderilmesine yönelik politikalar geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de esnek çalışma uygulamalarında bahsi geçen kısıtlamalara rağmen iş süreçlerinin elektronikleşmesi neticesinde kamu örgütlerinde de neredeyse tüm birimlerin iş süreçleri, bilişim birimlerine ait iş süreçleri ile kesişir hale gelmiştir. Diğer bir ifade ile günümüzde günlük iş süreçlerinin yürütülmesi için bilişim sistemlerini kullanmayan kamu birime rastlamak oldukça güçtür. Dolayısıyla her ne kadar kar amacı gütmese dahi kamu örgütleri tarafından sunulan özellikle bilgi yoğun ürünlerin özel sektör tarafından sunulabilmesi ihtimali, özellikle bilgi üreten kamu örgütlerinin varlık nedenlerinin yakın gelecekte sorgulanmasına yol açabilir.

Bu hususta yakın gelecek için verilebilecek muhtemel bir senaryo örneği olarak büyük veri çalışmaları üzerinden günlük enflasyon hesaplama gösterilebilir. Teknolojik gelişmeler, İnternet üzerinden alış-veriş hacminin artması, özel şirketlerin stok ve satışlar ile ilgili olarak oluşturdukları veri bankaları göz önünde bulundurulduğunda gerek web, gerek ise ilişkisel veri tabanı ortamlarında tutulan elektronik veri hacmi muazzam bir ivme ile artmaktadır. Yakın gelecekte özel şirketlerin, web servisleri gibi gelişmiş bilişim teknolojileri ile anlık ulaşabilecekleri veri kitleleri ile milyonluk örneklem hacimleri

oluşturarak ülke genelinde kamu sektöründe hesaplanan rakamlardan çok daha gerçekçi günlük enflasyon rakamları açıklayabilecek kapasiteye ulaşmaları pek de imkânsız bir olasılık değildir. Örneğin, Harvard Üniversitesi doktora öğrencisi Alberto Cavallo tarafından 2007 yılında hazırlanan PriceStats* yazılım uygulaması ile İnternet siteleri ve toptan satış mağazaları verilerinden elde edilen büyük veri üzerinden 22 ülke için enflasyon hesabı yapılmaktadır. The Economist Dergisi tarafından 2012 yılından itibaren Arjantin Devleti tarafından hesaplanan enflasyon rakamları yerine PriceStats verilerini kullanacağını açıklanmıştır (Erbay & Kör, 2016). Bu durum Ulusal İstatistik Ofislerinin sınırlı miktarda veri evreni kullanarak açıkladıkları enflasyon rakamlarının çok yakın gelecekte sadece kâğıt üzerinde kalmasına ve bu rakamların reel hesaplamalarda göz ardı edilmesine neden olabilir. Bu ve benzer durumlar kimi kamu kurumlarının varlıklarının veya ürettikleri ürünlerin özellikle Endüstri 4.0 ile birlikte daha da ciddi manada sorgulanmasına yol açabilecektir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde de detaylı bir biçimde incelenecek olan TÜİK İnternet platformu, yeni nesil e-işbirliği ve sanal uygulama topluluğu yaklaşımlarının Türk Kamu sektöründe hayata geçirilmiş başarılı bir numunesini teşkil etmektedir.

3. TÜİK İnternet Başarı Hikâyesi

İnternet, dünya genelinde bilgisayarların birbirleri ile haberleşmesini sağlayan iletişim ağı iken; İnternet, sadece bir örgüt içerisindeki bilgisayarların birbirleri ile iletişimini olanaklı kılan özel iletişim ağıdır. Türkiye'deki kamu kurumlarının geneline hâkim olan html tabanlı statik İnternet sitelerinde sayfa içerikleri dinamik olarak güncellenemekte ve her daim İnternet sunucularına erişim yetkisine sahip ve html kodlaması bilen kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer yandan statik html teknolojisi haricinde kullanılan asp.net, Java ve php gibi dinamik web kodlama dilleri ile geliştirilen İnternet sistemlerinde son kullanıcıların herhangi bir kodlama bilgisine sahip olmadan, hızlı bir biçimde içerik güncellemesi yapabilmeleri sağlanabilmektedir. İçerik yönetimi yapan çalışanlar kendileri için hazırlanan yönetici ekranlarından İnternet sitelerinin içeriklerini güncelleyebilmektedir.

Ne var ki, kullanılan web programlama dili ne olursa olsun, neredeyse tüm kamu kurumlarında kullanılan İnternet sistemlerinde, iletilerin bir veya bir kaç merkezi kaynaktan tek yönlü olarak pasif bir biçimde bekleyen alıcılara gönderildiği *tek yönlü iletişim* biçimi kullanılmaktadır. Tek yönlü iletişim modellerinin esas alındığı İnternet sistemlerinde çalışanların içerik yayınlama gibi bir imkânları bulunmamaktadır. Çalışanlar adeta *işitebilen ancak konuşamayan* bireyler vaziyetine bürünmektedir. Dolayısı ile kişisel bilgi ve tecrübelerin çalışanlar arasında mübadele edilmesi mümkün olamamaktadır.

Diğer yandan, iki yönlü iletişimde ise göndericilerin mesajlarını alan alıcılar, gönderici konumuna geçerek aldıkları mesaja yanıt verebilme imkânına sahiptir. Yeni nesil İnternet sistemlerine hâkim olan iki yönlü iletişim imkânı sayesinde, çalışanlar arası yatay iletişim ve iş birliği olanaklı hale gelmektedir. Bu kapsamda TÜİK'te tek yönlü iletişime ve statik html teknolojisine sahip İnternet sistemi 2017 yılında bir kenara bırakılarak, iki yönlü iletişimin esas alındığı yeni nesil sosyal İnternet platformuna geçiş yapılmıştır. Bu yeni nesil İnternet platformu ile TÜİK çalışanları arasında iç iletişimin geliştirilmesi, bilgi paylaşılması, yeni bilgi üretilmesi ve çevrimiçi ortamda sürdürülebilir kurumsal hafıza oluşturulması hedeflenmektedir.

3.1. Kronolojik Olarak Atılan Adımlar

TÜİK üst yönetimi tarafından elektronik ortamda kurumsal hafıza oluşturulması, birimler ve kişiler arası iletişimin etkin ve verimli bir hale getirilebilmesi maksadı ile 2012 yılında kurum için uygun olabilecek elektronik bilgi ve belge paylaşım ve yönetim platformlarının incelenmesi talimatı verilmiştir. Bir kaç yılı aşkın süren araştırma ve geliştirme çalışmaları neticesinde LifeRay, Alfresco ve eXo platformu ürünlerin incelenmiş ve nihai olarak 2014 yılında alternatifler arasından Kurum Üst Yönetimince eXo platformunun yeni TÜİK İnterinet platformu olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

Şekil 2. Eski TÜİK İnterinet Sistemi Ara Yüzü

Bu karar üzerine 2014 ve 2016 yıllarında TÜİK İnterinet sisteminde geçiş evresi yaşanmıştır. İki yıl süren geçiş evresinde kurum çalışanlarınca hem eXo Platformu (TÜİK İnterinet) hem de Eski TÜİK İnterinet (bakınız Şekil 2.) sistemine erişim yapılabilmektedir. Geçiş evresi boyunca Eski TÜİK İnterinet sistemi içerisinde yer alan bilgi ve belgelerin tasnifi yapılmıştır.

Tasnif edilen bilgi ve belgeler TÜİK İnterinet platformuna (eXo Platform) aktarılmıştır. Bu zaman zarfında ayrıca Eski TÜİK İnterinet içerisinde yer alan çeşitli yazılım uygulamalarına ait erişim adresleri de TÜİK İnterinet içerisinde geliştirilen Sık Kullanılanlar (Şekil 4.) uygulamasına entegre edilmiştir. İnterinet sistemindeki değişim aşamaları Tablo 1. içerisinde tarihsel olarak sıralanmıştır.

Tablo 1. TÜİK İntanet Reformunda Atılan Adımlar

Tarih	Atılan Adımlar
2012-2014	LifeRay ve Alfresco İntanet platformlarının incelenmesi Türkçe dil desteği sorunu ve çeşitli entegrasyon sorunları nedeni ile platformların kabul görmemesi
2014 içinde	Açık kaynak kodlu eXo Platformu ürününün satın alınması eXo firmasından (Fransa) gelen danışmanlar ile teknik alt yapının (sunucu ve veri tabanı mimarisi) kurulması
2015 Mayıs	"Eski İntanet çıkarılan dersler / Yeni İntanet (eXo) için yapılması gerekenler" resmi bilgi notu hazırlanması
2015 Haziran	Yeni İntanetin teste açılması
2015 Temmuz	Üst Yönetim tarafından, İntanetin 15 Ekim 2015'de açılması talimatının verilmesi
2015 Ağustos	Eski İntanet içeriğinin Yeni İntanet Platformuna aktarılması
2015 Eylül	TÜİK Merkez birimlerine Yeni İntanet eğitimi verilmesi TÜİK Bölge Müdürlüklerine video konferans yöntemi ile eğitim verilmesi
2015 Ekim	Yaşanan teknik sorunlardan ötürü Yeni İntanet'in açılmasının ertelenmesi
2015 Kasım	"TÜİK Çevrimiçi Bilgi Yönetim Taslak Yönergesi" hazırlanmıştır
2016 Ocak	Yeni İntanet'in etkin bir biçimde kullanılabilmesi için belirlenen bilimsel adımların uygulanması için Kurum Başkanı'na bilimsel çalıştay yapılması önerisinin sunulması
2016 içinde	Yardım masası forumları oluşturulması Farklı konularda örnek Forum içerikleri oluşturulması Bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi Sık kullanılanlar, Duyurular, Erişim Denetimi gibi kurumsal yazılımlar geliştirilmesi
2017 Ocak	12 sayfalık TÜİK İntanet Yönergesi'nin Başkanlık Olur'una sunulması İntanet veri tabanı ve sunucu yedekleme sorunlarının giderilmesi İntanet'in kullanıma açılması
2017 Mart	Üst Yönetim tarafından Merkez ve Taşra Teşkilatı arasında ortak proje yürüten birimlere ait e-posta gruplarının kapatılması ve e-bilgi paylaşımlarının İntanet içerisinde yer alan Alanlar (SUT) üzerinden yapılması kararının verilmesi
2017 içinde	İntanet platformu teknik altyapı (sunucu mimarisi) ve uygulama sürümlerinin yenilenmesi için eXo firmasından danışmanlık alınması Yaşanan entegrasyon sorunlarının giderilmesi

3.2. Planlamada Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Yeni nesil sosyal İntanet sistemleri ile kurum içi iletişim ve işbirliği biçimlerinin elektronik, şeffaf ve paylaşımcı ortamlara aktarılması için ilk etapta öngörülen zaman kısıtlarının oldukça üzerine çıkabilmektedir. Yönetici değişimleri, mevzuattan kaynaklı aksamlar, personel direnci, bütçe kısıtları ve beklenilmeyen teknik sıkıntılar gibi çeşitli unsurlar İntanet sistemlerinde bahsi geçen dönüşüm planlarını öteleyebilmektedir.

Tablo 1. içerisinde de görülebileceği üzere html tabanlı statik Eski TÜİK İntanet sisteminden, Yeni TÜİK İntanet sistemine normal şartlar altında iki yıl sürmesi öngörülen geçiş aşaması 2012 yılında başlayıp, 2017 yılının sonuna kadar devam etmiştir. Dolayısı ile kurumsal İntanet sistemlerini modernize etmek niyetinde olan kamu kurumlarının öncelikli olarak kullanmayı planladıkları İntanet platformlarını, eğer kendileri bu platformları geliştirmeyecekler ise, mevcut durumda Türkiye'de kullanan kamu veya özel sektör kurumlarının olup olmadığını incelemeleri gerekmektedir.

3.2.1. Açık ve Kapalı Kaynak İntanet Sistemleri

Yeni bir İntanet platformu tesis etmek isteyen kamu kurumlarının öncelikli olarak, bu platformun açık kaynak kodlu mu, yoksa kapalı kaynak kodlu mu olacağına karar vermeleri gerekmektedir. Açık kaynaklı uygulamaların kodları umuma açık bir biçimdedir ve bu kodlar herkes tarafından geliştirilmeye açıktır. Dolayısı ile örgütün bir firmaya doğrudan bağımlı olma durumu söz konusu değildir. Üstelik açık kaynak kodlu uygulamalara genel itibari ile İntanet üzerinden ücretsiz olarak ulaşılabilmektedir. Lakin her ne kadar açık kaynaklı uygulamalar ücretsiz olarak edinilebilse dahi bu uygulamaların kurumsal sistemlere entegrasyonu, isteğe bağlı özellikler eklenmesi ve oluşabilecek teknik aksaklıklarda tecrübeli bilişim uzmanlarının müdahalesi gibi maliyetler söz konusudur. Bu maliyetlerin karşılanması hususunda, büyük ölçekli bilişim birimleri olan kurumlarda mevcut bilişim uzmanı kaynaklarının kullanılması tercih edilebilir. Öte yandan yeterli düzeyde nitelikli bilişim uzmanı bulunmayan veya hususi olarak İntanet platformu için bilişim uzmanı tahsis etmek istemeyen kurumlar tarafından ise teknik destek hizmeti satın alma yoluna gidilebilir.

Kapalı kaynak kodlu uygulamalara ait kodlar, açık kaynaklılara zıt olarak, umuma açık bir biçimde bulunmaz. Bu uygulamalar hizmet sağlayıcı tarafından ücreti mukabilinde alınabilir. Kapalı kaynak kodlu uygulamaların açık kaynak kodlu uygulamalara kıyasla bazı dezavantajları bulunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan bir tanesi bilgi güvenliği ve firmaya karşı bağımlı hale gelme riskleridir. Çünkü kapalı kaynaklı uygulamalar içerisinde yer alan kodların ne biçimde çalışacakları bilinemeyebilmektedir. Diğer bir ifade ile kapalı kaynak uygulamaların kuruma ait bilgiler üzerinde tasarrufta bulunup bulunmadığının bilinmesi oldukça zordur. Bu durum bilgi güvenliği hususunda zafiyet meydana getirebilir. Bunların yanı sıra kapalı kaynak uygulamaları satın alan kurumlar, satın aldıkları uygulamaya ait kodlara müdahale etme imkânı bulunmadığı için ürün sağlayıcı firmaya karşı bağımlı hale gelmektedir. Kapalı kaynak kodlu uygulamaların diğer bir dezavantajı ise muadil açık kaynak kodlu uygulamalara nazaran oldukça yüksek fiyatlara sahip olmasıdır.

Tüm bu olumsuz yönlerinin yanı sıra kapalı kaynak kodlu uygulamalar ileri düzeyde testlere tabi tutulmuş olmaları nedeni ile daha az sorun çıkarmaktadır ve çıkabilecek her türlü sorunun çözümü yüklenici firma tarafından sağlanmaktadır. Dolayısı ile bu uygulamaların kurumsal entegrasyon sürecinde kurumsal insan kaynağı ihtiyacı asgari düzeyde olmaktadır (Çekiç ve Üstündağ, 2016).

Kapalı kaynak kodlu bir paket program olan Microsoft SharePoint uygulaması ile eXo platformu 3.000 kişi civarında bilgisayar kullanıcısı olan bir kuruma ortama yıllık maliyeti açısından mukayese edilirse; SharePoint'in yıllık maliyeti, 15.000\$ yazılım lisans maliyeti, 150.000\$ kullanıcı lisans maliyeti, 185.000\$ entegrasyon maliyeti ile birlikte toplamda yıllık 350.000\$a kadar varabilmektedir (Hitchins, 2014). TÜİK tarafından tercih edilen eXo platformunun ise 3.000 kullanıcı için yıllık bakım maliyeti 50.000\$ ve 7 gün yerinde teknik destek maliyeti (7.000\$) olmak üzere toplam maliyeti 57.000\$ civarında gerçekleşmektedir. Bu rakamlar göz önünde bulundurulduğunda eXo Platformu, SharePoint'e kıyasla *6 kat daha düşük* maliyete sahiptir. Bu bağlamda, TÜİK tarafından eXo platformuna 4 yıl içerisinde, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü yıllık bakım anlaşmaları için yaklaşık (45.000\$ * 4 yıl) 180.000\$ ve dört kez teknik danışman alımının yaklaşık (20.000\$*4 yıl) 80.000\$ olmak üzere toplamda 260.000 \$ harcanmıştır. Nihai olarak SharePoint seçeneğine gidilmemesi 4 yıllık toplam süreçte 1.200.000\$'lık lisans maliyeti yerine 260.000\$ harcanılarak, 1 milyon \$'lık bir tasarrufu da beraberinde getirmiştir.

3.2.2. Teknik Altyapı

Mali boyutunun yanı sıra, kurumların eXo platformu ile ilgili olarak dikkat etmesi gereken unsurlardan bir diğeri bu platformun nevi şahsına münhasır davranışlarıdır. Hizmet anlaşması yapılmadan ücretsiz olarak github üzerinden indirilebilen platform açık kaynak kodlu Postgres veri tabanında ve Tomcat uygulama sunucusunda çalıştırılabilmektedir. Bu seçenekte platformun kullanımı esnasında yaşanabilecek sorunlara karşı yazılım kısmında ileri düzeyde Java programlama diline hâkim yazılımcı(lar), veri tabanı kısmında ise Postgres veri tabanı yöneticisi ve uygulama sunucusu ile ilgilenecek bir sistem yöneticisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Teknik destek hizmetinin sunulduğu ücretli seçeneklerde ise 200 kullanıcıya kadar Profesyonel, 1.000 kullanıcıya kadar Kurumsal, sınırsız kullanıcı için Kurumsal Artı seçenekleri mevcuttur (eXo Platform Editions and Pricing, 2018). Kullanıcı sayılarına göre kullanılması gereken donanımlar değişim göstermektedir. Ortalama 4.000 kullanıcısı olan TÜİK'te, 26 GB Bellek-RAM ve 500 GB disk kapasitesine sahip, 8 çekirdekli bir adet bağımsız (standalone) sunucu bulunmaktadır. Ana sunucu haricinde İntanet içerisinde her türlü aramanın süratli bir biçimde yapılabilmesi için iki adet Elasticsearch arama sunucusu bulunmaktadır.

TÜİK bünyesinde, kullanıcı sayısı ve gelecekte artabilecek kullanım oranı göz önünde bulundurularak eXo platformu öncelikle birden fazla sunucunun eş zamanlı olarak hizmet verdiği kümeleme (cluster) mimarisinde tasarlanmıştır. Lakin eXo Platformu, her ne kadar şirket tarafından bu durum resmi olarak belirtilmese dahi, kümeleme sunucu mimarisi üzerinde sağlıklı çalışmamaktadır. Kümeleme mimari üzerinde çalışan sunucular arası verilerin eşlenmesi sürecinde yaşanan aksaklıklardan ötürü, bir sunucu üzerinden yapılan bir paylaşım farklı bir sunucu ile sisteme giren diğer çalışanlarca görülemeyebilmektedir. Bunların yanı sıra sunucuların kaynak kullanımları ve yük dengeleme aracının hassas ayarlamaları nedeni ile eXo platformu ancak bağımsız (standalone) sunucu mimarisinde sağlıklı bir biçimde çalışabilmektedir.

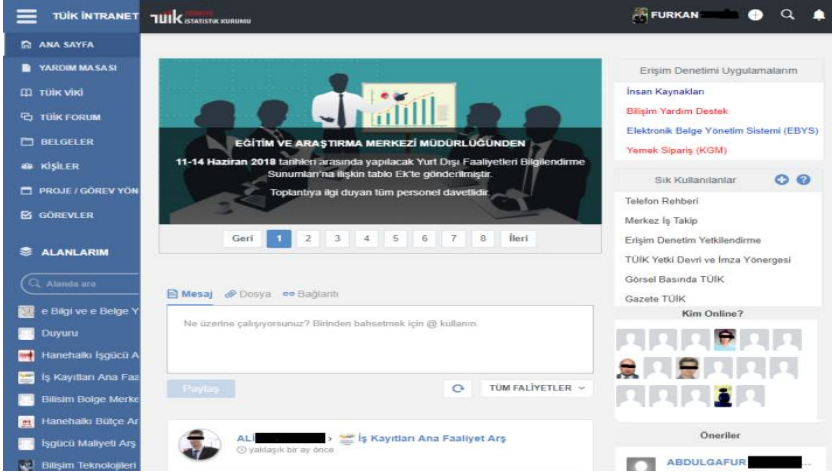
Bunların yanı sıra eXo platformu içerisinde forum bölümü ile belge ve dokümanlar bölümü içerisinde yer alan içerikler Java içerik yönetim teknolojisi olan JCR kullanılarak yapılmaktadır. Her türlü işlemde veri tabanına giderek işlem yapılması maliyetlerinin düşürülmesi ana fikri üzerine kurulu olan JCR-283 2009 yılında piyasaya sürülmüştür. Ancak hızla gelişen ve süratli bir biçimde çalışan veri tabanı teknolojileri ve hızla yayılan Java tabanlı olmayan içerik yönetim sistemleri nedeni ile JCR artık genel geçer kabul gören bir standart olmaktan çıkmıştır. Adeta kapalı bir kutu hükmünde olan JCR içerisinde tutulan belgeler ve forumlara ait içeriklere müdahale edilme şansı bulunmamaktadır. Dolayısıyla ara yüzde yapılan değişikliklerin zaman zaman JCR'a yansımaması gibi durumlarda JCR'a müdahale edilememekte ve hatalı içerikler yönetilememektedir. JCR teknolojisinin günümüz içerik yönetim ihtiyaçlarına cevap veremediğinin farkında olan eXo Platform şirketi 2018 yılı Nisan ayında piyasaya çıkan 5.0.0 sürümünde tüm indeks verileri, kullanıcı ayarları ve yönetici ayarları gibi daha önce JCR içerisinde tutulan verileri, veri tabanları içerisine aktarmıştır. Şirketin halen JCR içerisinde tutulan forum ve belge bölümü içeriklerini de gelecek sürümler içerisinde veri tabanlarına aktarma planları bulunmaktadır.

3.3. TÜİK İntanet Platformunun Ana Bölümleri

Yeni TÜİK İntanet platformu içerisinde Etkinlik Akışı, Alanlar, Forum, Viki, Belgeler ve Kişiler gibi eXo platformunun kurulması ile birlikte gelen temel öğeler bulunmaktadır. Bu öğeler ağırlıklı olarak Şekil 3.'de görüldüğü üzere sol menü içerisinde

yer almaktadır ve bunlar ait detaylı bilgilendirmeler ilerleyen başlıklar altında yapılacaktır.

Şekil 3. TÜİK İtranet

Burada vurgulanması gereken önemli bir unsur sol menüde yer alan Kişiler ve Alanlarım bölümleridir. Kurum çalışanları, kişiler bölümünden diğer kurum çalışanları ile bağlantı kurabilmektedir. Bir biri ile bağlantı kuran kişilerin yapmış oldukları paylaşımlar ise orta kısımdaki etkinlik akışında görüntülenmektedir.

Bu öğelerin haricinde kurum içerisinde ihtiyaç duyulan duyurular, erişim denetimi, sık kullanılanlar gibi çeşitli yazılım uygulamaları da TÜİK Bilişim Teknolojileri Daire Başkanlığı tarafından geliştirilerek İtranet içerisine entegre edilmiştir. Bu uygulamalar ağırlıklı olarak Şekil 3.'de görüldüğü üzere sağ bölüm içerisinde sergilenmiştir. Bunların yanı sıra Şekil 3. içerisinde yer alan ana ekran görüntüsünde sergilendiği üzere sol menü içerisinde eXo platformu içerisinde yer alan viki, forum, belgeler ve kişiler gibi platformun temelini oluşturan varsayılan (default) uygulamalar yer almaktadır. Bu uygulamalara bir sonraki bölümden itibaren sırası ile değinilecektir.

3.3.1. Alanlar

Bu çalışmanın ilk bölümünde tanımı yapılan sanal uygulama topluluğu (SUT) kavramı, benzer tutku ve ilgi alanlarına sahip bireylerin gönüllülük esası ile sanal (elektronik) ortamlarda bir araya gelerek oluşturdukları topluluklardır. Günümüzde WhatsApp ve Facebook grupları ile Memurlar.net, Donanım Haber, Forum TR ve Kızlar Soruyor gibi forum platformları sanal uygulama topluluklarının en güncel örneklerini teşkil etmektedir. TÜİK İtranet içerisinde yer alan Alan (Space) bölümleri de tam olarak SUT tanımına tekabül etmektedir. Alan, belirli bir birim veya projeye dair ortak çalışmalar yapacak kişiler tarafından oluşturulan, içerisinde kendine ait forum, viki, etkinlik akışı, dosya sunucusu bulunan, bir nevi TÜİK İtranet sisteminin küçük bir numunesini teşkil eden bölümlerdir.

TÜİK Genel Koordinasyon Toplantısı (GKT) - 2105 nolu karar üzerine TÜİK İtranet Alanlar bölümünde, istatistik üreten ve saha çalışmaları üzerinden veri derlenen çalışmalara ait 44 tane Alan oluşturulmuştur (Detaylar için lütfen Tablo 2.'ye bakınız).

GKT kararı gereği veri toplama kapsamında yer alan tüm alan uygulamaları için TÜİK İntanet içerisinde bir Alan açılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda açılan bir alanın yönetiminden Merkez Teşkilatında yer alan ilgili birimin, tüm alanların koordinasyonundan ise Veri Toplama ve Koordinasyon Dairesi (VTKD)'nin sorumlu olacağı belirtilmiştir.

**Tablo 2. TÜİK İntanet İçerisinde Oluşturulan Alanlar
(Sanal Uygulama Toplulukları)**

Alan Adı			
ADNKS Kurumsal	İş Kayıtları Girişim	Sanayi Üretim	TÜFE Kira
ARGE Faaliyetleri	İş Sektörü Çevre	Sektörel Enerji Tük	Tüketici Eğilim
Biyoteknoloji	İşyeri Eğilim	SGP	Uluslararası Hiz. Tic.
Girişimlerde Bilişim	Katı Yakıtlar	Sinema ve Tiyatro	ÜFE
GYKA Alanı	Kırmızı Et Üretim	Su Ürünleri	Üniversite Kütüphane
Hane halkı Bilişim	Kurumsal Yerler	Süt Toplama Merkezi	Yaşam Memnuniyeti
Hane halkı Bütçe	Kümes Hayvancılığı	Tarımsal Fiyatlar	Yaygın Eğitim
Hane halkı İşgücü	Mahalli İdare Çevre	Tarımsal Girdi	Yazılı Medya
Hane halkı Turizm	Mali Aracı Kuruluş	Tarımsal İşgücü	Yıllık Sanayi Ürün
İl Kamu Çevre	OFATS	Turizm	Yolcu Hareketliliği
İş Kayıt Ana Faaliyet	OSB Çevre	TÜFE 2 4 Dönem	YSHİ Yatırım

Gönüllülük kavramının SUT uygulamalarında yüksek önem arz etmesi hasebi ile TÜİK İntanet Yönergesi Alanlar bölümünde, "İstatistik üreten ve saha çalışmaları üzerinden veri derlenen çalışmalar haricinde alan oluşturma isteğe bağlıdır. Ancak kişiler tarafından açılacak alanlar, alan uygulamaları için VTKD koordinasyonunda açılan alanlar ile aynı amaç ve kapsamda olamaz." maddesi eklenmiştir. Bu madde ile ortak ilgi alanlarına sahip çalışanların ortak çalışmalar yürütebilecekleri sanal ortamlar tesis edebilmelerinin önü açılmıştır.

İstatistik üreten ana hizmet birimleri tarafından oluşturulan 44 adet Alan haricinde kalan danışma, destek ve koordinasyon birimleri ile taşra teşkilatı birimleri tarafından açılan Alanlar da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Mali Konular Alanı, Elektronik Veri Transferi Alanı, Bursa Bölge Müdürlüğü Alanı ve Görevlendirme Uygulamaları Alanıdır. Nihai olarak TÜİK İntanet içerisinde 2018 yılı Haziran ayı itibarı ile toplam da 138 adet Alan (sanal uygulama topluluğu) oluşturulmuştur.

TÜİK İntanet içerisinde en yoğun kullanılan Alan, İş Kayıtları Ana Faaliyet Araştırması (İKAFA) Alanıdır. İKAFA Alanına üye olan 211 çalışan tarafından, bu alan içerisinde bulunan forumda toplamda 670 adet ileti paylaşımı yapılmıştır (Bakınız Şekil 4.). Forum içerisinde yer alan sabit başlıklar VTKD tarafından tüm istatistik üreten birimleri ile görüşülerek oluşturulmuştur.

Şekil 4. İş Kayıtları Ana Faaliyet Araştırma Alanı

Konu	Yazar	Son Mesaj			
Sabit: Duyurular 1 2 3 4 5 ...Son Sayfa	[Redacted]	04/26/2018, 7	105	508	
Sınıflamalar(NACE faaliyetini belirleme, kod 1 2 3 4 5 ...Son Sayfa	[Redacted]	3 gün önce	4	367	51973
Veri derleme ve analiz işlemleri 1 2 3 4 5 ...Son Sayfa	[Redacted]	05/03/2018,	0	120	496
Ana çerçeveyi oluşturma ve örnekleme işlemleri	[Redacted]	04/27/2018,	0	8	110
Harzemli yetkilendirme / oneri / istek / hata 1 2	[Redacted]	04/27/2018,	1	29	364
Kural/Soru formu (DDI) işlemleri	[Redacted]	04/26/2018,	4	41	271

Şekil 4. de görüldüğü üzere İKAFAları Alanı üst menüsünde etkinlik akışı, forum, viki, belgeler ve takvim bölümleri yer almaktadır. Bu bölümlerin tamamına sadece bu alana üye olan kişiler tarafından erişim sağlanabilmektedir. Bunların yanı sıra Alan üyeleri İntanet içerisinde yer alan kişisel bildirimlerini açmaları durumunda Alan içerisinde yapılan paylaşımlardan e-posta ile de otomatik olarak haberdar edilmektedir.

Birbirinden farklı birimlerde ve şehirlerde çalışan kurum çalışanları oluşturulan bu sanal işbirliği ortamları sayesinde bir konu hakkında mütalaada bulunma, istişare etme, ortak dokümanlar üzerinde çalışabilme ve çalışma takvimleri belirleme imkânlarına kavuşmaktadır. Böylece benzer konular üzerinde çalışan kişiler arası etkileşim ve işbirliği etkin ve verimli bir biçimde tesis edilebilmektedir. E-posta grupları veya telefonlar üzerinden yapılan bilgi paylaşımlarında adeta akıp kaybolan kurumsal bilgiler yazılı hale getirilerek, konu bazlı tutulabilmekte ve nihai olarak kurumsal hafıza oluşumu sağlanmaktadır.

3.3.2. TÜİK Forum

TÜİK Forum, içerisinde genel ahlak kurallarına uygun olarak açılmış olan her türden konu başlığı altında bir sorunun veya konunun tüm çalışanlar önünde bütün ayrıntılarıyla tartışılacağı ve katılımcıların da bu tartışmanın içinde aktif olarak yer alacağı bölümdür. TÜİK Forum, benzer forumların bir araya geldiği kategorilerden oluşur. TÜİK Forum içerisinde yeni forum açılması talepleri, kurum çalışanları tarafından her bir kategori içerisinde bulunan "Yeni Forum / Moderatör Değişikliği Talepleriniz" başlığı içerisinde yapılabilmektedir. Yeni forum talepleri İntanet Yardım Masası tarafından, İntanet İdari Yöneticisine iletilmektedir. İntanet İdari Yöneticisi tarafından uygun görülen (kategori uygunluğu, mükerrerlik kontrolü) forumlar, ilgili kategorilerde oluşturulmaktadır.

TÜİK Forum içerisinde yeni açılan bir forumun moderatörü / moderatörleri, forum konusu ile ilgisi doğrultusunda, TÜİK Görev Tanımları Rehberi esas alınarak İnternet Yardım Masası tarafından, Grup/Takım Sorumluları veya Müdürler (Bölge Müdürü hariç) arasından atanmaktadır. TÜİK Forum içerisinde yer alan bir foruma moderatör olarak atanan birim amirine, İnternet Yardım Masası tarafından, kendisinin hangi foruma moderatör olarak atandığı ve moderatör görevleri ile ilgili e-posta bildirimini yapılmaktadır. Birden fazla birimin kullandığı forumlarda (örneğin; iki ya da daha fazla birim tarafından ortak yürütülen çalışmalar için) ilgililer tarafından talep edilmesi halinde birden fazla moderatör, İnternet Yardım Masası tarafından atanabilmektedir.

3.3.3. TÜİK Viki

TÜİK Viki genel olarak Kurum ile ilgili tanımlar ve ansiklopedik bilgileri içerecek olan bir bölümdür. Viki; mevcut bilgi ve belgelerin paylaşımı ve yeni kurumsal bilgi üretilmesi maksadı ile kullanılmaktadır. TÜİK Viki'nin amaç ve hedefleri yukarıda yer alan Tablo 3. içerisinde sergilenmiştir.

Tablo 3. TÜİK Viki'nin Amaç ve Hedefleri

Amaçlar
e-Kurumsal hafızanın oluşturularak, esnek ve sürdürülebilir bir yapıda geliştirilebilmesi,
İç iletişimin artırılması,
Ortak dil ve yöntemler geliştirilebilmesi,
Etkileşim halinde yeni bilgiler üretilebilmesi,
Örgütsel ve bireysel öğrenmenin hızlandırılması
Hedefler
Kurumsal niteliğe ulaşmış bilgilerin paylaşımı (rapor, kılavuz vb.)
Çalışanlarımızın örtük (tecrübe) ve açık bilgilerinin (belge, kişisel not vb. yazılı) paylaşımı ile yeni kurumsal bilgiler üretilmesi

Eski TÜİK İnternet içerisinde yer alan belge ve dokümanlar T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan Standart Dosya Planı (SDP)'na göre tasnif edilerek Yeni İnternet içerisinde yer alan TÜİK Viki'ye aktarılmıştır (Detaylar için lütfen Şekil 5'e bakınız).

Şekil 5. TÜİK Viki

SDP'ye göre oluşturulan başlıklar sabit olup, bu başlıkların içerik yönetimi ilgileri doğrultusunda TÜİK birimleri tarafından yapılmaktadır. Birimlerin yetkilendirmeleri İnternet Yardım Masası tarafından kişi bazında değil birim bazında yapılmaktadır. Oluşturulan bir vikinin kimin tarafından görülebileceği, değiştirilebileceği vb. işlevler yetkilendirme mekanizması içinde bulunmaktadır.

TÜİK Viki içerisinde "Kurumsal Sosyal Paylaşımlar" ve "Taslak Vikiler" başlıkları Kurum çalışanlarının bireysel katkı sunumuna açıktır. İlgili başlıklarda tüm çalışanların içerik okuma ve ekleme yetkileri bulunacak ancak diğer çalışanlar tarafından oluşturulan içeriği değiştirme veya silme yetkileri bulunmamaktadır. TÜİK Viki ve birim bilgi havuzları haricinde, her çalışanın kendisine ait "kişisel vikisi de bulunmaktadır. Bu vikiler varsayılan ayar olarak sadece vikiyi oluşturan kişi tarafından görülebilmektedir, ancak kişiler isterse bireysel vikilerini diğer çalışanların erişimlerine de açabilme yetkilerine sahiptir.

3.3.4. Belgeler

Belgeler bölümü mevcut durumda Kurum içerisinde "ortak alan" olarak adlandırılan sunucular içerisinde bulunan belge ve dokümanlardan arşiv niteliğine sahip olanların İnternet içerisine aktarılması neticesinde oluşturulan bölümdür. Her birim için İnternet sistemi tarafından otomatik olarak bir Belgeler bölümü açılmaktadır. Birim çalışanları, İnsan Kaynakları Sistemi ile bütünleşik olarak çalışan İnternet sistemi tarafından otomatik olarak kendi birimlerine ait Belgeler bölümüne erişebilmektedir.

Bunların yanı sıra birimlere ait Belgeler bölümü içerisinde paylaşılacak klasör ve dosya isimleri belirlenirken TÜİK Faaliyet, Ürün ve Hizmet Sınıflaması (TÜİK FÜHS) dokümanı esas alınmaktadır. TÜİK İnternet Yönergesine eklenen bir madde ile Belgeler bölümü içerisine, veri tabanlarında yer alması gereken, hacimli veri setleri bulan veri dosyalarının atılması yasaklanmıştır.

3.3.5. Kurum İçi Geliştirilen Yazılımlar

3.3.5.1. Kurum İçi Duyurular Uygulaması

TÜİK İnternet öncesinde kurum içi duyurular, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği (BHİM) çalışanları tarafından yapılmakta idi. BHİM duyuru sorumlusu tarafından diğer birim veya kişilerden gelen kurum içi duyuru talepleri incelenir ve bu içerik kontrol sonrasında tüm kurum çalışanlarının üye olduğu bir e-posta grubuna gönderilirdi. Dolayısı ile kurumsal duyuruların yapılmasında kişiye ve birime bağımlık söz konusu olmakta, bu nedenle kimi zaman acil duyuruların yapılması zaman alabilmekteydi.

TÜİK'te, 2017 yılından itibaren kurum içi duyurular yeni İnternet bünyesinde oluşturulan "Duyuru Alanı" içerisinde yer alan bir duyuru yazılım uygulaması ile yapılmaya başlanmıştır. Birimler, kurum içi duyuru sorumlularını bir defaya mahsus olmak üzere BHİM'e bildirmektedir. BHİM tarafından Duyuru Alanı'na üye yapılan kişiler, Birim Duyuru Sorumlusu olmaktadır. Birim Duyuru Sorumluları, birimleri adına duyuru yapma ve duyuru düzenleme yetkilerine sahip olmaktadır.

Şekil 6. Kurum İçi Duyuru Yazılım Uygulaması

The screenshot displays the 'Duyuru' (Announcement) application interface. The top navigation bar includes 'Duyuru', 'Etkinlik Akışı', 'Forum', 'Belgeler', 'Üyeler', and 'Duyuru Ekleme'. The main content area is divided into 'Yeni Duyuru' (New Announcement) and 'Geçmiş Duyurular' (Previous Announcements). The 'Yeni Duyuru' section contains a form with the following fields: 'Duyuru Adı' (Announcement Name) with the value 'İstatistik Kulübü'nden', 'Duyuru Tipi' (Announcement Type) set to 'Kurumsal Duyuru', 'Duyuru Konusu' (Announcement Topic) set to 'İstatistik Gençlik ve Spor K...', 'Dosya Eki' (File Attachment) with a 'Dosya Seç' button, 'E-Posta Gönderilsin Mi?' (Send via Email?) set to 'Evet', and 'Gonderilecek Kişiler' (Recipients) set to 'Merkez Personeli'. A warning message at the bottom states 'Bu duyuru e-postası sadece merkez'. On the right, there is a preview of the announcement content, which features the logo of the 'İSTATİSTİK Gençlik ve Spor Kulübü' (1946) and the text 'Lütfen bu alana duyuru içeriğinizi giriniz!'.

Duyuruların yapılması, Şekil 6. içerisinde yer alan yazılım uygulaması ara yüzü sol kısmında görüldüğü üzere duyuru adı, duyuru tipi (kurumsal duyuru ise 1 gün, Viki duyurusu ise 30 gün yayın), dosya eki (varsa), e-posta gönderme (Tüm personel, Merkez Teşkilatı, Taşra Teşkilatları) gibi seçenekler barındırmaktadır. Viki ve kurumsal duyuru tipleri ile ilgili detaylı bilgiler Tablo 4. içerisinde sergilenmiştir.

Tablo 4. Kurum İçi Duyuru Tipleri

Kurumsal Duyuru Tipleri	Viki Duyuru Tipleri
• Bayramlaşma	• Genel Koordinasyon Tutanağı
• Etik bilinci hatırlatma	• Üst Yönetim Toplantı Tutanağı
• Genel ilaçlama	• Gazete TÜİK
• Genel temizlik	• Medya Analiz Raporları
• İstatistik ve Gençlik Spor Kulübü	• Diğer
• Kan ihtiyacı	
• Sistem bakımı	
• Vefat ve başsağlığı	
• Yurtdışı faaliyet sunumu	

Bu uygulamanın kullanım usul ve esasları ise TÜİK İtranet Yönergesi içerisinde belirtilmiştir. Yönergeye göre, kurum içi duyuruların tamamı "Duyuru Yönetimi Alanı" içerisinde yapılacaktır. Bu duyurular, İtranet ana sayfa bölümünde "Duyurular" başlığı altında, görünür bir yerde bulunacaktır. Bu alanın yönetiminden BHİM sorumludur. Yönerge içerisinde ayrıca duyurular bölümüne yeni bir yükleme yapıldığında, ara yüz içerisinde talep edilmesi durumunda İtranet sistemi tarafından otomatik olarak tüm TÜİK çalışanlarına, bu paylaşımın e-posta bildirimi yapılacağına dair bir madde de eklenmiştir.

3.3.5.2. Sık Kullanılanlar Uygulaması

İtranet platformunda, sağ üst köşede "Sık Kullanılanlar" adında ayrı bir yazılım uygulaması yer almaktadır (Bakınız Şekil 3.). Sık kullanılanlar bölümünde uygulama linkleri (Telefon Defteri, Karar ve Mevzuat İzleme Sistemi, Kütüphane, TÜİK e-posta gibi) yer almaktadır (Bakınız Şekil 7).

Şekil 7. Sık kullanılanlar uygulaması

Kişiselleştirilebilir yapıda olan Sık Kullanılanlar uygulaması ile çalışanlar kendi sayfalarına istedikleri uygulama linklerini ekleme, düzenleme veya kaldırma yetkilerine sahiptir. Ayrıca Sık Kullanılanlar uygulamasının sürükle bırak özelliği ile sık kullanılanlar listesinde yer alan uygulamaların yerleri de değiştirilebilmektedir.

3.3.5.3. Erişim Denetimi Uygulaması

Erişim Denetimi (ED), kurum içerisinde kullanılan tüm rol bazlı yazılım uygulamaları için geliştirilen, hiyerarşik rol tabanlı yetkilendirme uygulamasıdır. İnsan

kaynakları yazılımları, elektronik belge yönetim sistemi, yemek sipariş, bilişim teknik destek, İstatistiksel veri toplama, araç takip, bütçe kontrol bu yazılımlardan bazılarıdır.

ED içerisinde yer alan ve insan kaynakları veri tabanından beslenen kurumsal hiyerarşi bilgileri sayesinde, üstteki bir birim alttaki birim/birimlerin sahip olduğu rollere otomatik olarak sahip olmaktadır. Diğer yandan amirlere ait kurum içi yazılım programlarına erişim yetkileri, amirlerin izinli oldukları dönem vekâlet bıraktıkları kişilere ED uygulaması tarafından otomatik olarak devredilebilmektedir. Amirin göreve başlaması ile birlikte ED uygulaması ile astların geçici erişim yetkileri geri alınmaktadır. Bunların yanı sıra amirler, yetki devri kapsamında da bir takım yetkilerini rol bazlı olarak astlara ED vasıtası ile aktarabilmektedir. Sistemde, kullanıcılara bir veya birden fazla rol atanabilir. Kullanıcılar sahip oldukları bu rollere göre kurum içerisindeki yazılım uygulamalarındaki yetkiler ile işlemler gerçekleştirebilirler.

Eski İnternet içerisinde çalışanların ilave bir şifre girişi ile giriş yapabildikleri ED uygulamalarına, Yeni İnternet içerisinde gerçekleştirilen kimlik doğrulama işlevi sayesinde şifresiz erişim imkânı sunulmuştur. Böylece çalışanlar, İnternet sistemine giriş yaptıklarında, ana sayfa içerisinde yetkili oldukları uygulamalara doğrudan erişebilme imkânına kavuşmuştur.

3.4. TÜİK İnterneti Başarılı Kılan Unsurlar

3.4.1. Üst Yönetim Desteği

TÜİK İnternet projesinin başarılı bir biçimde hayata geçirilmesinde Kurum Üst Yönetimi'nin desteği büyük önem arz etmiştir. Özellikle Yeni İnternet Platformunun kullanıma alındığı 2017 Ocak ayını takip eden Mart ayında gerçekleştirilen Genel Koordinasyon Toplantısında alınan GKT - 2105 kararı adeta bir devrim niteliğinde olmuştur. Bu karara binaen Merkez ve Taşra birimleri arasında yürütülen ortak çalışmalarda temel bilgi paylaşım platformu olarak kullanılan e-posta gruplarının kapatılarak, bilgi paylaşımlarının İnternet Alanlar bölümü içerisinde yapılması kararlaştırılmıştır.

İlgili GKT'da, 2105 nolu kararın alınabilmesinde İnternet proje yöneticisinin sunumu etkili olmuştur. Bu sunum kapsamında, Alanlar (sanal uygulama toplulukları) bölümü ile Merkez-Bölge, Merkez-Merkez, Bölge-Bölge arasındaki iletişimini nasıl verimli ve etkin bir hale getirebileceğinden bahsedilmiştir. Mevcut durumda kullanılan iletişim araçlarından e-posta grupları ve telefon üzerinden gerçekleştirilen iletişim neticesinde yazılı kurumsal hafıza oluşturulamaması sorununa değinilmiştir. İlave olarak benzer soruların farklı çalışanlar tarafından mükerreren ilgililere sorulması ve mükerreren cevaplanmasının iletişim yükünü artırdığına vurgu yapılmıştır. Bu iletişim araçları yerine bilgi paylaşımların kümülatif olarak birikmesine olanak sağlayan, forum ve viki gibi elektronik platformların kullanılmasının gerektiği belirtilmiştir. İnternet proje yöneticisi tarafından yapılan sunum akabinde GKT - 2105 kararı alınmıştır. İnternet proje yöneticisinin gayretleri esas itibari ile projeden sorumlu olan kişilerin katkılarının da en az üst yönetim desteği kadar ehemmiyet taşıdığına işaret etmektedir.

3.4.2. İnternet'in Orkestrasyonu

İnternet platformlarının tamamında kimin nereye, ne şekilde ve hangi yetkilerle erişebileceklerinin belirtildiği usul ve esasların belirlenmesi ve takibinin yapılması öncelikli önem arz etmektedir. Bunların yanı sıra kurum içi kullanıcı eğitimlerinin verilmesi, ihtiyaç duyulan yeni yazılım gereksinimlerin belirlenmesi ve geliştirilmesi, genel içerik yönetiminin yapılması ve son kullanıcı taleplerinin karşılanması gibi

birbirinden farklı birçok hususun idare edilebilmesi ancak salt olarak bu işler için tahsis edilen yetkin bir ekip ile gerçekleştirilebilir.

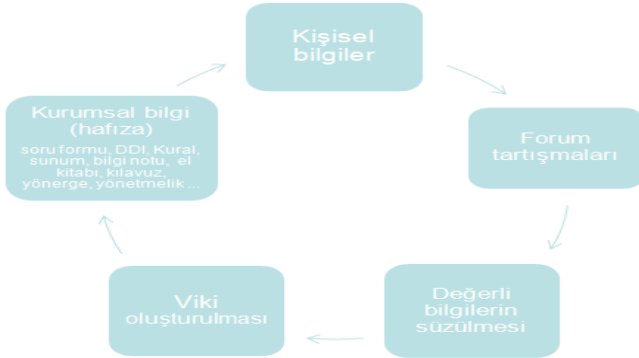
Bu doğrultuda TÜİK İtranet Yönergesi içerisinde 4 bentten oluşan Roller ve Yetkilendirme Hususlarına ilişkin Uygulama Esasları adında bir madde eklenmiştir. Bu madde içerisinde İtranet proje ekibinde yer alacak İtranet proje yöneticisi, yazılım uzmanı, iş analisti ve intranet yardım masası rollerine dair nitelik gereksinimleri ve yetkiler belirtilmiştir.

İtranet Proje Sorumlusu intranetin teknik alt yapı, yurt dışı danışmanlık hizmeti temini, İtranet yönergesinin hazırlanması, iş akış şemasının tesis edilmesi ve iş süreçlerinin takibi, yeni yazılım önerilerinin değerlendirilmesi ve planlanması, içerik yönetiminin yönetilmesi, yapılması gereken işlerin belirlenmesi ve proje takip sistemine girilmesi gibi birbirinden farklı hususlar ile ilgilenmektedir. Bunların yanı sıra İtranet proje yöneticisi tarafından son kullanıcılara yönelik İtranet ile ilgili bilgilendirici içerikler hazırlanması gibi faaliyetler de yürütülmektedir. Bu faaliyetlere örnek olarak İtranet proje yöneticisi tarafından hazırlanan içeriklerden bir kaç tanesi aşağıda paylaşılmıştır.

"Bilgi paylaşımı yapmak için FORUM mu, yoksa VİKİ mi kullanmalıyım?"

Forum içerisinde açılan konularda genel olarak ilk etapta henüz olgunlaşmamış hususlar yer alır. Kullanıcıları yazmaya teşvik edici sorular (productive inquiry) sorularak belirli bir hususta birçok kişinin katkısı ile bilgi toplanmaya ve olgunlaşmaya başlar. Bilginin olgunlaşması süreci, mutfak misali hangi malzemenin (bilgi), nereden, nasıl, ne zaman ve kim tarafından katılacağına bağlı olarak değişim gösterecektir. Belirli bir seviyede olgunlaşan bilgi artık sunuma hazırdır, yani vikiye konulabilir. Vikiye ulaşan bilgilerde de elbette zaman içerisinde değişiklikler yapılabilir ancak bunun boyutu foruma göre oldukça düşüktür."

Şekil 8. Kişisel bilgilerin yazılı kurumsal hafızaya dönüşüm süreci

"Yukarıda yer alan şekilde de belirtildiği üzere, ne vakit bizler forumda tartışılan bilgilerden viki üretir, ürettiğimiz vikilerden de kullanım kılavuzları, yönergeler, el kitapları, iç genelgeler vb. ürünleri çıkarabilirsek, o vakit yazılı kurumsal hafıza sahibi bir Kurum olabiliriz. Bunu başarabilmek için elimizde maddi imkânların yanı sıra teknik imkânlar ve kaliteli insan kaynağı da dâhil tüm kaynakların olduğu düşüncesindeyim. İyi çalışmalar, İtranet Proje Yöneticisi."

İtranet'in orkestrasyonunun özel bir ekip tarafından yürütülmesi İtranet projesinin başarısını yüksek oranda etkilemiştir.

3.4.3. Bilimsel Araştırmalar

TÜİK İnternet projesinin muvaffak olabilmesi için bir yıldan fazla süren akademik araştırmalar yürütülmüştür [7]. Bu kapsamda gerçekleştirilen araştırma bulgularına binaen, dört boyutlu (nitel, nicel, bireysel, kurumsal) TÜİK Bilgi Paylaşım Haritası çıkarılmıştır. TÜİK'te elektronik bilgi paylaşımını etkileyen faktörlerin belirlenmesinin akabinde, bu faktörler göz önünde bulundurularak TÜİK İnternet Kullanımı Usul ve Esasları Hakkında Yönerge oluşturulmuştur. Bu yönerge gerek kapsam genişliği gerek ise içerik derinliği açısından diğer örgütlere yol gösterici olabilecek mahiyette bir çalışma olmuştur.

3.4.4. Mevzuat Düzenlemesi

İnternet yönergesinin Kurum Başkanlığı tarafından imzalanarak, resmi belge niteliğine dönüşmesi ile üst yönetim desteği tescillenmiştir. İnternet pilot uygulama evresi olan 2015-2016 yılları arasında gerçekleştirilen bilimsel akademik çalışmalar neticesinde (Metin ve Medeni, 2016) elde edilen bulgular göz önünde bulundurularak teferruatlı bir biçimde hazırlanan ve dokuz sayfadan oluşan TÜİK İnternet Kullanımı Usul ve Esaslarına Yönelik Yönergesi, Mart 2017 tarihinde Kurum Başkanlığı tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

3.4.5. Son Kullanıcı Eğitimi ve Destek

Merkez teşkilatında her birimden bir kişiye kurum içerisinde yer alan bilgisayarlı eğitim merkezinde yüz yüze ve 26 bölge müdürlüğü personeline video konferans sistemi ile TÜİK İnternet'in kullanımı ile ilgili uzaktan eğitim verilmiştir. Gerçekleştirilen eğitimlerde İnternet kavramının tanımı, Yeni TÜİK İnternet'in sunabileceği e-işbirliği, e-iletişim, kültürel dönüşüm imkânlarına vurgu yapılmış, İnternet'te yer alan forum, viki, belgeler, kişiler ve uygulamalar gibi bölümlere ait mevcut iyi uygulama örnekleri incelenmiştir.

Bunların yanı sıra İnternet ana sayfa sol üst bölümde yer alan Yardım Masası bölümünde oluşturulan forumlar vesilesi ile son kullanıcı talepleri şeffaf bir biçimde takip edilebilmektedir. Yardım masası forumları içerisinde son kullanıcılardan yeni bir talep geldiğinde İnternet yardım masası çalışanlarına otomatik olarak e-posta bilgilendirmesi gönderilmektedir. İnternet yardım masası tarafından incelenen talepler proje takip sistemi üzerinden iş analisti'ne aktarılmaktadır. İş analisti ve yazılım uzmanlarınca üretilen çözümler, Yardım masası forumları üzerinden son kullanıcılarla paylaşılmaktadır.

Son kullanıcı taleplerinin şeffaf bir biçimde forumlar üzerinden yönetilmesi vesilesi ile bir soruya yönelik verilen bir cevap tüm kurum çalışanlarınca görülebilmektedir. Netice olarak yardım masası üzerindeki cevaplayıcı yükü 2017 yılı içerisinde zaman içerisinde günlük ortalama 20 talep düzeyinden, bir ila iki talep düzeyine kadar inmiştir (Detaylar için lütfen Şekil 9.'a bakınız). Bu azalmada kullanıcıların TÜİK İnternet platformunu kullanımına zamanla aşına hale gelmeleri de etkili olmuş olabilir.

Şekil 9. İnterinet Kullanıcı Sorunları Forumu

Konu	Yazar	Son Mesaj			
İnterinet kullanıcı -giriş hatası	intranet.yardim	4 gün önce	1	31	239
İngilizce Başlıklar	FURKAN	2 hafta önce	9	8	88
Profil Duzenleme ve Sorunları	MELEK	05/08/2018	0	5	79
Uygulamalar	NEVZAT	05/07/2018	0	8	107
İnterinette cerezleri temizleme	intranet.yardim	04/11/2018	0	1	25
Sık Kullanılanlar	intranet.yardim	03/23/2018	6	17	235

Lakin Şekil 9. içerisinde sağ kısımda yer alan paylaşım ve görüntülenme rakamları incelendiğinde, görüntülenme rakamlarının, paylaşım rakamlarının ortalama on katı olduğu görülmektedir. Bu oran, İnterinet içerisinde sorulan bir soru mukabilinde verilen cevabın on farklı kullanıcı tarafından görüntülenmekte olduğunun göstergesidir. Bu durum sanal ortamda gerçekleştirilen şeffaf bilgi paylaşımının cevaplayıcı yükünü mühim bir ölçüde azalttığının bariz bir örneğidir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Dördüncü Endüstri Devriminin olgunlaştığı bu yıllarda dünya genelinde ve Türkiye'de İnterinet kullanımında yaşanan artış konusuna değinilmiş ve çalışma ortamında yaşanan dijital dönüşüm konusu İnterinet platformları üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle günümüz dijital çalışma ortamı koşullarını sağlayamayan geleneksel İnterinet platformlarının kısıtları irdelenmiştir. Daha sonra yeni nesil dijital İnterinet platformlarının örgütler için özellikle kamu örgütleri için ne denli elzem olduğu vurgulanmıştır. Bu önemim vurgulanmasının akabinde ise geleneksel İnterinet sistemlerinden dijital İnterinet sistemlerine geçiş için dünya genelinde yaygın kullanılan açık ve kapalı kaynak kodlu dijital İnterinet platformlarının mukayeseleri yapılmıştır. Bu çalışmanın son bölümünde ise TÜİK İnterinet sistemlerinde dijital dönüşüm projesini başarılı kılan unsurlar detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

Üst yönetim desteği, İnterinet proje ekibinin oluşturulması, yıllara sari proje bütçesinin oluşturulması, kurum içi bilgi paylaşımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, İnterinet yönergesinin oluşturulması, kullanıcı eğitimleri ve kurum içi diğer yazılımlar sistemleri ile entegrasyon gibi faktörlerin tamamı TÜİK İnterinet Projesinin hayata geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle geleneksel İnterinet sistemlerinde var olmayan şeffaf, dijital örgüt içi bilgi paylaşım kültürünün sanal uygulama topluluğu (SUT) yöntemleri ile nasıl tesis edilebileceği de bu çalışma içerisinde ayrıca ele alınmıştır.

Bir önceki paragraf içerisinde bahsedilen ve TÜİK İnterinet Projesini başarılı bir SUT platformuna dönüştüren faktörlerin yanı sıra, sanal işbirliği yaklaşımlarının olmazsa olmaz unsuru olan esnek çalışma koşullarının da yasal alt yapısının ülkemizde oluşturulması gerekmektedir. Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (Kalkınma Bakanlığı, 2014) içerisinde bahsedildiği üzere AB ülkeleri ile mukayese edildiğinde

Türkiye'de esnek çalışma konusunda sınırlı sayıda düzenlemeye rastlanılmaktadır. Bu düzenlemelerden bir tanesi 2016 yılında yasalanan 4857 Sayılı İş Kanunu ile işçi ve işverenlerin çalışma saatlerini belirli ölçülerde kendi inisiyatifleri doğrultusunda belirleme imkânı tanıyan geçici iş ilişkisi, kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, denkleştirme süresi, telafi çalışması ve serbest zaman gibi hususlarda esnekliği artırıcı düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Lakin ilgili kanun sadece özel sektöre yönelik olmakla birlikte, gerek işçilerin gerek işverenlerin ilgili yasal düzenlemeye yönelik bilgileri sınırlı kalmaktadır (Koç, 2016). Özellikle kamu sektöründe esnek çalışma imkânı neredeyse bulunmamaktadır. Güvenlik politikaları öne sürülerek, çalışanların VPN gibi özel bağlantılar ile kurumsal ağlara (LAN, VLAN) erişimlerine izin verilmemektedir. Bu durum çalışanların aynı fiziksel ortamlarda, geleneksel çalışma saatlerinde (08:00-17:00 gibi) bir arada bulunmalarını zorunlu kılmaktadır. Netice olarak özellikle kamu örgütlerinde SUT oluşturulması ve sanal işbirliği imkânları oldukça kısıtlı kalmaktadır.

TÜİK İntanet sisteminde oluşturulan SUT (Alanlar/Spaces) sayesinde ise kurum çalışanları arasında yer ve zamandan bağımsız olarak işbirliği tesis edilebilmesinin önu açılmıştır. Bu vesile ile telefon, e-posta ve yüz yüze görüşme gibi iletişim yöntemleri asgari düzeye çekilmiş ve iletişim maliyetleri düşürülmüş, iş süreçleri daha etkin hale gelmiştir. Bunların yanı sıra Alanlar içerisinde yer alan forum, viki ve belgeler gibi bölümlerde gerçekleştirilen konu bazlı bilgi paylaşımları sayesinde yazılı kurumsal hafıza oluşumunun temelleri atılmıştır. Kurum çalışanları tarafından TÜİK Viki içerisinde 641 adet viki sayfası oluşturulmuştur. TÜİK İntanet sisteminde gerçekleştirilen bu dijital dönüşüm diğer kamu ve özel sektör örgütleri için de ilham verici mahiyettedir.

KAYNAKÇA

- AZİZ, A., DİCLE, Ü. (2017). *Örgütsel iletişim*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- ÇEKİÇ, E. & ÜSTÜNDAĞ, M.T. (2016). İntanet-tabanlı bilişim teknolojileri servis yönetimi uygulaması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 9 (3), 303-314.
- DUBE, L., BOURHIS, A. & JACOB, R. (2006). Towards a typology of virtual communities of practice. *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management*, 1, 69-93.
- ERBAY, H. & KÖR, H. (2016). Büyük veri ve büyük verinin analizi. *Uluslararası Bilim ve Teknoloji Konferansı*, YTSAM, Ankara, 3-6 Ekim.
- eXo Platform Editions and Pricing (2018). *Compare plans*. Erişim tarihi: 06.05.2018, <https://www.exoplatform.com/pricing>.
- FARAJ, S., KUDARAVALLI, S., & WASKO, M. (2015). Leading collaboration in online communities. *MIS Quarterly*, 39 (2), 393-412.
- HITCHINS, S. (2014). *The hidden cost of SharePoint*. Erişim tarihi: 06.05.2018, <https://www.interact-intranet.com/blog/the-hidden-costs-of-sharepoint>.
- JOHNS, T. & GRATTON, L. (2013). The third wave of virtual work. *Harvard Business Review*, 91 (1-2), 66-73.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2014). *Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2014-2018*. Ankara.
- KOÇ, M. (2016). 4857 Sayılı İş Kanunundaki Esneklik Düzenlemeleri Ve Uygulama Problemleri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (7), 2169-2192.
- LAVE, J., WENGER, E. (1991). *Situated learning: legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEISTER, J. C., WILLYERD, K. (2010). *The 2020 workplace: how innovative companies attract, develop, and keep tomorrow's employees today*. New York: Collins Business.

METİN, F. & MEDENİ, T.D. (2016). Measuring Organisational Readiness for Successful Online Knowledge Sharing. *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 129-155.

NONAKA, I. (1991). The knowledge-creating company. *Harvard Business Review*, 96-104.

SAINT-ONGE, H., WALLACE, D. (2003). *Leveraging communities of practice for strategic advantage*. Amsterdam: Butterworth-Heinemann.

TÜİK. (2018). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2018*. Erişim tarihi: 06.05.2018, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27819>.

WATERFORD TECHNOLOGIES (2017). *Big data statistics & facts for 2017*. Erişim tarihi: 06.05.2018, <https://www.waterfordtechnologies.com/big-data-interesting-facts/>.

Summary

The nature of workplace has been reshaped radically by technology during the last decade which in turn has created a new virtual world of online collaboration. The contemporary virtual working platforms (digital Intranets) have allowed organisations to team employees with different departments or geographic locations upon same projects or virtual communities. Additionally, the employees are able to exchange and create new organisational knowledge through exchanging information and experience. Nevertheless most of the organisations have been unable to experience these changes, particularly public organisations. Is knowledge considered as a valuable asset in public sector? Most of the answers of top public managers would be yes to this question; however it is quite rare to see a public organisation with collaborative digital knowledge repositories used efficiently and effectively. Both the knowledge in unwritten formats such as individual's memories and also the knowledge in written forms are locked up in personal computers such as fact sheets, reports and presentations, are disappeared in a case of employee turnover. In this case study, the need of contemporary digital Intranet systems with virtual communities of practices in order to have an effective organisational e-collaboration in today's highly virtualisation on working life is underlined.

In this regard, the Intranet revaluation of Turkish Statistical Institute, which is one of the first public institutions about identifying the need of e-transformation in the work life, between the years 2012 and 2017 will be investigated in details. Meanwhile, how several beneficial outcomes obtained such as (a) enabling e-collaboration among employees regardless of their location and department, (b) decreasing the cost of organisational communication, (c) integrating organisational software applications and, (d) laying the foundation of participative written organisational memory, will be further explained in this article. In this article the qualitative research approach was adopted and the data collected by observation, interview and document collection techniques. This paper is one of the first studies in which organisational e-collaboration and virtual communities of practice approaches were implemented in a Turkish public sector organisation. In fact, a better understanding of both the necessity and the requirements of establishing an efficient digital Intranet system may be beneficial for public sector organisations, particularly for those which have a considerable number of units and/or regional offices. Nevertheless it should be noted that since each organisation has different internal environments such as management styles, employees, structure and budgets etc., the digital Intranet solutions may also differ among the organisations.

Consumers' Acceptance of Internet of Things Technology

Hande Begüm BUMİN DOYDUK*, Ebru Beyza BAYARÇELİK**

Abstract

Recent technological advancements entail immense changes and lead to a new era. One of the main change agents of this new era is internet of things technologies. The term "internet of things" (IoT) indicates objects having an identity and having ubiquitous connection with each other. Notwithstanding the novelty of the concept, it captured the interest of many scholars and practitioners. The subject area has not been analyzed profoundly from the consumers' point of view. Whenever potential users face a new technology, they experience an acceptance process. In this study, how this new concept is perceived by the consumers is scrutinized. Consumer perspective of IoT is studied through Technology Acceptance Model (TAM). TAM introduced perceived ease of use and perceived usefulness, as significant determinants for a potential user to have behavioral intention to use a new technology. Data were analyzed through Structural Equation Modeling (SEM).

Keywords: Internet of Things, Innovation, Technology Diffusion, Technology Acceptance Model, Consumers

Nesnelerin İnterneti Teknolojisinin Tüketiciler Tarafından Kabulü

Öz

Günümüzde son teknolojik ilerlemeler muazzam değişimleri beraberinde getirmekte ve yeni bir döneme kılavuzluk etmektedir. Bu yeni dönemin temel değişim araçlarından biri Nesnelerin İnterneti teknolojisidir. "Nesnelerin İnterneti" terimi ile nesnelerin kimliklere sahip olması ve birbirleriyle her an her yerde bağlantıda bulunması ifade edilmektedir. Söz konusu kavram çok yeni olmasına rağmen pek çok bilim insanı ve uygulamacının ilgisini çekmektedir. Ancak konunun tüketici perspektifinden incelendiği çok sayıda çalışmaya rastlanmamıştır. Potansiyel kullanıcılar kendilerine yeni bir teknoloji sunulduğunda bir kabul sürecinden geçerler. Bu çalışmada tüketicilerin Nesnelerin İnterneti kavramına bakış açıları Teknoloji Kabul Modeli (TKM) üzerinden irdelenmiştir. TKM, algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanışlılık etkenlerini,

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 12.03.2019

Kabul/Accepted: 10.06.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.538182>

* Asst. Prof., PhD, Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of International Logistics and Transportation, Istanbul, Turkey,
E-mail: hbbumin@gelisim.edu.tr **ORCID ID** <http://orcid.org/0000-0002-2917-2020>

** Asst. Prof., PhD, Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of International Logistics and Transportation, Istanbul, Turkey,
E-mail: ebbayarcelik@gelisim.edu.tr **ORCID ID** <http://orcid.org/0000-0003-4886-5719>

kullanıcıların yeni teknolojileri kullanmada davranışsal niyetlerinin önemli belirleyicileri olarak tanımlamaktadır. Veriler, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Nesnelerin İnterneti, İnovasyon, Teknoloji Yayılımı, Teknoloji Kabul Modeli, Tüketici

Introduction

The main idea of Internet of Things (IoT) concept is the prevalent existence of interacting objects, things like Radio-Frequency Identification (RFID), tags, sensors, and actuators by unique addressing designs (Giusto, Iera, Morabito, & Atzori, 2010).

The term "internet of things" was first used in a presentation about the benefits of radio-frequency identification made for Procter and Gamble by Kevin Ashton in 1999 (Ashton, 2009). The Internet of Things (IoT) is the network of physical objects that contain embedded technology to communicate and sense or interact with their internal states or the external environment (Gartner, 2014). IoT enables analog world objects to be connected with other objects, communicate and operate ubiquitously without human interaction.

Internet started with ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network) which provided communication among limited number of devices. The evolution of internet can be epitomized in four phases. Phase 1 is the transfer of information to the digital environment and digital access to information. Phase 2 is the collaborative use of information on digital environment and start of e-trade. In phase 3, use of social media, mobile media and cloud informatics were widespread. Phase 4 is the digital connection of things to the internet (Gündüz & Daş, 2018; Novak & Hoffman, 2015).

This new era, enabling not only virtual world but also physical world integration has many promises for the business life and also daily routines of the individuals. IoT business applications have been widespread for many sectors. Continuous tracking, real time information sharing and connection among objects make it attractive for individual users as well as the business world. The convenience and the ease of use IoT applications such as smart homes, smart appliances and wearable technology make it enticing for individuals to inaugurate these applications in their lives. This new consumer IoT market, is predicted to reach 104.4 billion USD by 2023, which is a 17.39% increase during 2018–2023 period. Recently the market is 46.3 billion USD as of 2018 (Consumer IoT market, 2019). As the forecasts shed light consumer IoT applications will be a huge market also IoT applications are and will continue to be used in marketing practices. IoT applications have been used in retail practices excessively such as Amazon Go, Dash. Smart shelves, automated checkouts, personalized discounts, beacons are the most popular IoT marketing applications that the consumers are exposed to. Consequently IoT has become an irrefutable phenomenon for marketing already.

It is very important to examine this new technology which has already a big market of applications and a huge future potential from the consumers' perspective. Consumers' acceptance of this new technology will impact both the growth of the consumer IoT devices market and how consumers will react to marketing practices which employ IoT applications.

Along with the advancements IoT provides, there are some issues that potential users still have not figured out which causes apprehension of adapting this new technology. The widespread usage of every new technology necessitates acceptance of the technology and adaption.

In this study, consumers' acceptance of IoT technology is studied through the Technology Acceptance Model (TAM). TAM has its roots from the Theory of Reasoned Action (TRA) which is one of the most influential theories explaining the human behavior. The two main dimensions of TAM, perceived usefulness and perceived ease of use is utilized along with social influence to predict the behavior intention, the intention to use IoT applications in our case. Structural Equation Model (SEM) is used in order to analyze the effects of all dimensions simultaneously.

1. Literature Review

Internet of Things concept comprises sensing, routing and communicating devices, and cloud based applications. These devices are self-configured and can be remotely controlled (Li et al, 2011; Mital, Chang, Choudhary, Papa, & Pani, 2018; Solima, Della Perufa, & Del Guidice, 2016).

The architecture for IoT can be analyzed under 4 major layers; sensing, networking, service and interface layer (Table1).

Layers	Description
Sensing Layer	Integration with current hardware in order to realize and control the physical world and achieve data.
Networking Layer	Data transfer and support of network
Service Layer	Supply of services
Interface Layer	Supply of cooperation methods to users.

Table 1: Architecture for IoT (Da Xu, He, & Li, 2014)

A. Sensing Layer

Information among devices are realized and automatically transferred through wireless systems of sensors. An important technology for IoT is the RFID technology. With RFID technology, identification information can be transferred from a microchip to a reader through wireless communication. Since 1980's this technology has been used in certain sectors such as logistics, manufacturing, retailing etc (Sun, 2012) (Ngai, Moon, Riggins, & Yi, 2008).

B. Networking Layer

Networking layer functions as a connection among things which enables information share. Wireless sensor networks (WSNs), mesh networks, and WLAN are heterogeneous networks used for IoT information exchange.

C. Service Layer

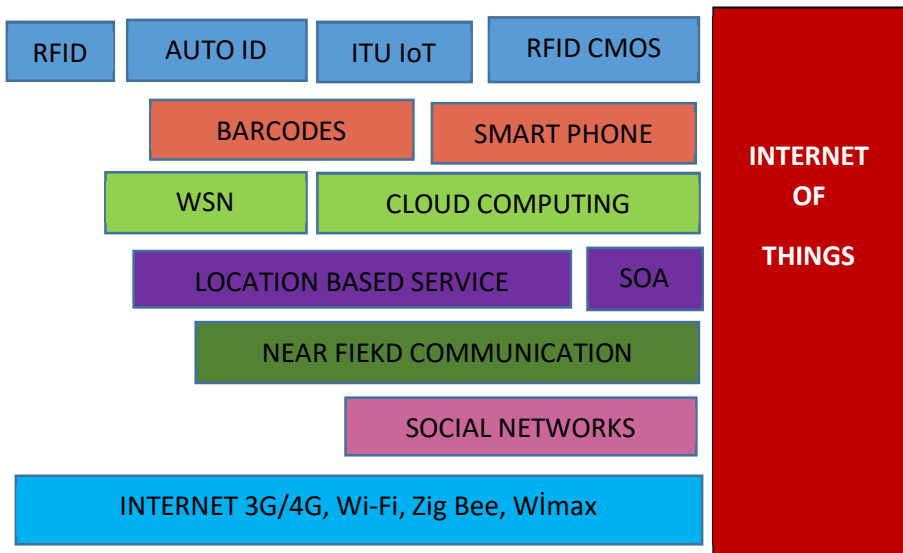
The main role of the service layer is to define the service specifications for middleware. Middleware technology continuously integrate services and applications. It also supports IoT with cost efficiency through reuse of hardware and software. Service

layer handles services related matters like data management, information sharing and communication. In service layer all service-oriented issues, like information exchange and storage, data management, and search engines are processed (Miorandi, Sicari, DePellegrini, & Chlamtac, 2012; Guinard, Trifa, Karnouskos, Spiess, & Savio, 2010). Service layer determines application requirements.

D. Interface Layer

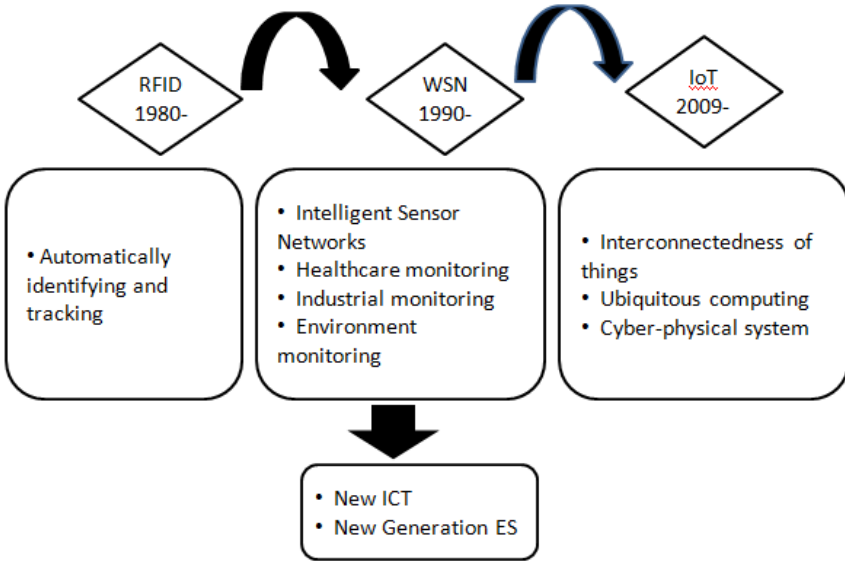
It is complicated to continuously connect, communicate, disconnect, and operate various things. The interface layer facilitates the connection and control of things. An interface profile can be summarized as the standards of service which help the application interactions.

Apart from the above mentioned technologies, many other technologies like barcodes, smart phones, social networks, and cloud technology are utilized to support IoT (Li Q. et al, 2013). See Figure 1.

Figure 1: IoT supporting Technologies Source

The improvements in technology like wireless communication, smartphones, and sensor networks enabled more and more objects to be connected. IoT based technologies affect information and communications technology (ICT) (Figure 2).

Figure 2: IoT Technologies and Effect on ICT.

IoT is and continue to be a disruptive technology that will have immense effect on both business and domestic fields (Atzori, Iera, & Morabito, 2010). As of 2018 there are 7 billion IoT devices, this number is expected to reach 10 billion by 2020 and 22 billion by 2025 (Lueth , 2018). The new technology provides not only efficiency in business and domestic life but also in new market opportunities. The global IoT market value was 151B USD in 2018. The accelerated growth of IoT stems from both the business and consumer segment. It is estimated that IoT market would reach 3,010 B USD by 2020 and nearly half of it 1.534 B USD is expected to come from the consumer segment (Gartner, 2016). The potential consumer IoT market size necessitates deeper consumer understanding.

1.1. Internet of Thing and Applications

Internet of things can be used in many areas such as; smart home, smart hotels, smart cities, scientific study applications, informatics sector applications, energy optimization applications, natural disaster prediction applications, water scarcity monitoring, agricultural production applications, manufacturing applications, service provider applications, retail applications, construction applications, transportation applications and trade applications, public sector applications, health care applications, daily usage applications and security applications. Among many industries, manufacturing and transportation are the industries that have mostly utilized IoT applications (IDC, 2017).

Anything in the supply chain, from raw material purchase to final product transportation, can be monitored real-time through IoT technologies. This provides transparency, flexibility, higher responsiveness, and cost and safety stock reduction for all actors in a supply chain. IoT based supply chain could realize 2.7 trillion USD savings through waste reduction and process efficiency (Paper, 2014) The use of RFID is already widespread for logistics industry, however new technologies also provide additional

opportunities. Augmented maps, assisted driving, self-driving trucks, environmental monitoring etc enable more efficient operations.

Another industry where IoT applications are intensely used is retail industry. It is estimated that retail IoT business will grow from 14 billion USD in 2015 to 36 billion USD in 2020. Through applications such as connected vending machines, RFID tags, interactive displays, virtual closets, smart mirrors providing product related information, self-check out systems, and smart shelves the retail business will experience great change in the near future. Already Walmart and Amazon have adopted some IoT based applications such as Amazon Dash, Amazon Go, Wallpart Pick Up Towers etc. (Marr, 2017). Although IoT applications in retail industry propose higher potential marketing value, the popularity of Personal IoT applications is higher (Maier, 2016).

Consumer IoT devices can be grouped as personal IoT and Home IoT devices. The market of personal IoT devices such as smartphones, wearables, voice assistance and smart fashion reached a value of 5.2 billion USD in 2017. Recently 600 million people use voice assistance at least once a week. The most popular Home IoT devices are hubs and controls, home appliances, smart plugs, meters, climate solutions and entertainment devices. Home IoT devices market was a 35.7 billion USD market as of 2017 which is expected to be 150.6 billion in 2020 (Sonar, 2019). Convenience, reduction of workload, and improvements in quality of life are the promises of IoT applications to consumers (Dong, Chang, Wang, & Yan, 2017). IoT applications provide efficient and effortless monitoring and control of daily domestic operations. Consumers' routine behavior will be affected with this new technology (Li & Wang, 2013). Convenience, innovativeness and usefulness are the three attributes that is expected from consumer IoT devices.

Acquity Group's 2014 survey on 2000 US consumer suggested that 30% of consumers already have or plan to buy an in-home IoT device in the next two years. Similarly the 2014 data proposed that wearable technology ownership would reach 28% (Accenture, 2014) Accenture reported that in 2016 11% of consumers wanted to buy connected home surveillance cameras. According to the 2014 report, health and fitness wearable technologies are the most valuably perceived IoT applications. The biggest obstacles to adopt IoT are the low awareness level, lack of perceived value and privacy and price concerns (Accenture, 2014).

Consumer Internet of Things (CIoT) market were the fourth largest segment among IoT markets in 2016, CIoT is only expected to be the third largest by 2020 globally. In Western-Europe Consumer IoT market is forecasted to overtake both transportation and utilities market and reach to the second spot in 2020 (IDC, 2018).

A market with such a magnitude and future potential necessitates great attention. However when IoT literature is analyzed, it is seen that mostly the technical aspects, business world applications of IoT, have been focused on. Behavioral studies focusing on the consumer perceptions, motivations, adoption process of IoT have gained much less attention (Al-Momani, Mahmoud, & Ahmad, 2016; Gao & Bai, 2014; Hsu & Lin, 2016).

Consumers with such advantages of the new technology, still have cold feet against the IoT applications. The low awareness level and the high technology behind the applications cause fear of not being able to cope up, use the applications properly. Robots taking over the control of the world have been one of the greatest fears of humans as can be seen in many science fiction movies. Understanding the work mechanisms, how to use the devices would reduce the tension of ignorance. The perception of usefulness and ease of use thus are important determinants of technology acceptance.

Besides the numerous benefits provided by the IoT applications in consumer segments, there are some challenges of this new technology. According to a number of studies, the security and privacy issues are perceived as the major challenges for

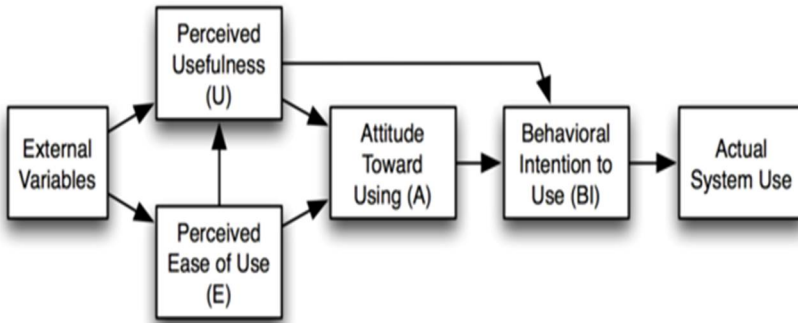
consumer acceptance of the IoT applications (Coughlan et al, 2012; Kowatsch & Maass, 2012; Medaglia & Serbanati, 2010).

Consumers' adoption of IoT devices are affected by the privacy concerns (Khan W. Z., Aalsalem, Khan, & Arshad, 2016; Khan, Aalsalem, Khan, & Arshad, 2017; LLC, 2015). Personal data privacy and security concerns stem from a few phenomenon. The first is the shorter lifespan of cryptographic security algorithms compared to the electronic devices. Old fashioned IoT devices would be susceptible to privacy and security attacks. As the IoT devices are connected to the systems the attacks can cause harm integrally (Kuskov, Kuzin, Shmelev, Makrushin, & Grachev, 2017; Khan, Aalsalem, & Khan, 2018). The second potential privacy risk comes up due to consumption acts such as; rent, gift, resale, borrow and retire. The data about primary user's identity, personal information and connection to other devices will be passed to subsequent users through the renting, selling, lending or giving a gift. Disposition of data or re-configuration of device should be carefully and completely done.

2. Conceptual Background and Research Hypothesis

2.1. Technology Acceptance Model (TAM)

In the last 20 years, information and communication technologies have become used more and more intensely in all areas of our lives. In particular, digital and informational advancements in Information and Communication Technology have started to make people altered to use new technologies. Adaption to use these information technologies can vary with consumers and conditions. Among the many models suggested to explain technology acceptance and usage, Technology Acceptance Model (TAM) is the most accepted model in the field of IS over the past decade (Chau & Hu, 2001; Svendsen & et. al, 2013; Venkatesh & Ramesh, 2006). Technology Acceptance Model is developed by Davis (1989) to investigate the acceptance and behavior of use of new technology. It is adapted from Theory of Reasoned Action (TRA) (Fishbein & Ajzen, 1975). According to Theory of Reasoned Action, the best way to forecast the behavior is the individual's intention to complete the behavior. Technology Acceptance Model consists of two main dimensions as; "perceived ease of use" and "perceived usefulness". These dimensions are substantial factors of behavioral intention and technology use. Perceived ease of use is defined as "the degree to which one believes that using the technology will be free of effort" (Davis, 1989). On the other hand perceived usefulness is defined as "the degree to which one believes that using the technology will enhance his/her performance" (Davis, 1989). In Technology Acceptance Model, external factors such as subjective norms, quality, response time, system accessibility are also included to understand the effects on believes, attitudes and intention of individuals (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989). Besides, perceived ease of use and perceived usefulness contribute like antecedent for attitudes toward using technology, than move to identify the intention to use, and lastly create the actual usage behavior (Al-Momani, Mahmoud, & Ahmad, 2016). Original Technology Acceptance Model is given in Figure 3.

Figure 3: Technology Acceptance Model (Davis, F.D., Bagozzi, R.P. and Warshaw, P.R. ; 1989)

Technology Acceptance Model has been used in many different studies to identify acceptance of new technology such as; adoption of internet banking (Patel & Patel, 2018), Smart Grid technology (Toft, Schuitema, & Thøgersen, 2014), smart watches (Kim & Shin, 2015), wearable fitness technologies (WFT) (Lunney, Cunningham, & Eastin, 2016), mobile technology (Ooi & Tan, 2016), mobile banking adoption (Boonsiritomachai & Pitchay, 2017), the adoption of virtual reality devices (Lee, Choi, & Kim, 2018), acceptance of urban technologies (Sepasgozar, Hawken, Sargolzaei, & Foroozanfa, 2018), teachers' technology adoption (Scherera, Siddiqb, & Tondeur, 2019). Therefore, although Technology Acceptance Model was developed to predict IT system usage, TAM variables were applied to predict consumer acceptance in various technologies (Gao & Bai, 2014). Consumer acceptance is "the relatively enduring cognitive and affective perceptual orientation of an individual" (Gao & Bai, 2014, p.215) and intention to use dimension is the way of conceptualization consumer acceptance in measurement models (Venkatesh, Morris, Davis, & Davis, 2003).

In this study, Technology Acceptance Model is chosen as the theoretical framework to explain IoT usage acceptance. TAM is validated to be a key framework for analyzing innovative and recent information-related technologies (Park, Cho, Han, & Kwon, 2017). According to theory, perceived ease of use and perceived usefulness determine the behavioral intention of using a new technology. A study which is conducted in India, compared Theory of Reasoned Action (TRA), Theory of Planned Behavior (TPB) and Technology Acceptance Model (Model) in the context of IoT usage intention. The results of this study showed that TAM and TRA models help to predict intention to use internet of things (Mital et al., 2018).

In the original Technology Acceptance Model, attitude towards the technology was included in the model. Nevertheless, Attitude toward information technology systems did not fully mediate the relationship of perceived usefulness and perceived ease of use with intention to use so Davis (1989) excluded it from the model. Consequently previous studies excluded attitude variable from Technology Acceptance Model (Agarwal & Karahanna, 2000; Gefen, Karahanna, & Straub, 2003; Dong, Chang, Wang, & Yan, 2017). In our study attitude also excluded from the model.

Our research model is developed by considering the similarities between the dimensions found in the previous studies. There are three independent variables ease of use, perceived usefulness and social influence which are derived from literature and supported by Technology Accepted Model. The three independent variables are expected to affect the intention to use of the IoT applications.

2.2. Ease of Use

The term ease of use means that it does not require great effort or is not difficult to use (Davis, 1989). The user considers the system as easy to use if the system is very useful for the job; it does not need a lot of training to learn and the system can be used without any effort. The perception that the application is easy, directs users to use and accept the system. This also means that the system will meet user expectations as user-friendly. Within this study perceived ease of use for IoT consumer refer as they feel that IoT usage is easy and user-friendly (Davis, 1989). Previous TAM studies in different fields have found that perceived ease of use has significant effect on behavioral intentions to use technology such as, e-learning (Šumak et al., 2011), mobile devices (Zhang, Zhu, & Liu, 2012) wearable technology (Lunney et al, 2016).

Blog usage which is also a relatively new IT application used by individuals was studied through the use of TAM model. Perceived ease of use was found to significant affect the attitude towards blog usage (Hsu & Lin, 2008).

Gao and Bai (2014) that investigated the effects of ease of use on intention to use IoT applications. Besides, Technology Acceptance Model argues that perceived ease of use also positively affects perceived usefulness (Hsu & Lu, 2004; Venkatesh et al., 2012; Gao & Bai, 2014; Al-Momani, Mahmoud, & Ahmad, 2016).

The hypotheses to be tested in the light of these theoretical explanations can be expressed as follows:

H1: Perceived ease of use is positively related to behavioral intention to use IOT technologies.

2.3. Social Influence:

In Technology Acceptance Model, social environment and interaction is crucial dimension that should not be ignored in decision-making process. Social Influence is important especially for consumers, who do not have much information about the usage details for newly released products and services, and who can reach reliable information via social interaction (Gao & Bai, 2014). Social influence is "users' perception of whether important people for them perceive that they should engage in the behavior" (Venkatesh et al., 2012). Davis (1989) pointed that in some cases, the users place more emphasis on the feelings of their relatives, friends rather than their own feelings, thoughts and beliefs.

Alolayan's study which explores the attitudes towards adoption of smart refrigerators in U.K, supported the relation between social influence and adaption of smart refrigerator. He found that social influence was the most important factor for the adaptation of the smart refrigerator (Alolayan, 2014). Besides, Gao and Bai (2014) argued that social influence effected the adoption of IoT technology. The study results showed that there was a significant relation between social influence on the adoption of IoT technology. Thus, the following is hypothesized:

H2: Social influence is positively related to behavioral intention to use IOT technologies

2.4. Perceived Usefulness

Davis (1989) defined perceived usefulness as the degree to which a person using a particular technology would improve the job or task performance. According to Venkatesh and colleagues, there was not any difference between the perceived usefulness in Technology Acceptance Model and the performance expectancy of The Unified Theory of Acceptance and Usage of Technology Models (Venkatesh et al., 2003& 2012). Consumers are more likely to accept new technology when companies explain the benefits and advantages of new technologies with logical arguments, which increase the perception of usefulness (Gong, Xu, & Yu, 2004). Extensive previous studies pointed that there is a positive relationship between perceived usefulness and behavioral intention to use the new technologies (Davis,1989; Zaremohzzabieh, 2015; Sepasgozar et l, 2018; Scherera et al, 2019).

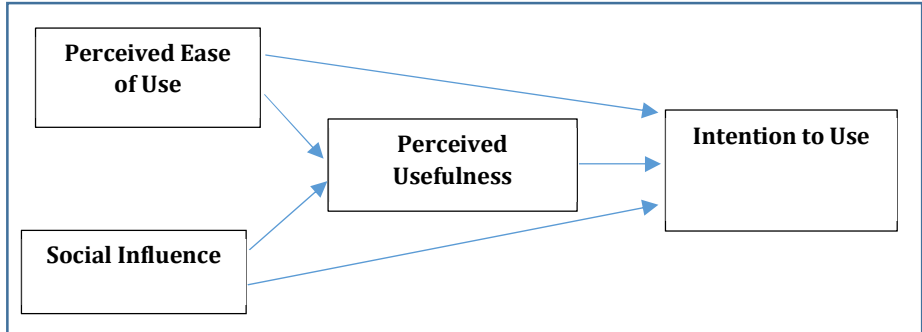
In a study analyzing the online consumer behavior, the perceived usefulness was found to be a more important predictor of intended system compared to perceived ease of use (Koufaris, 2002).

From the Iot perspective, according to research conducted in the UK and the US, consumers intent to use Iot services when they perceived these new technologies as usefull (Group, 2014; Coughlan et al., 2012). Thus, the following is hypothesized:

H3: Perceived usefulness mediates the relationship between ease of use and intention to use IOT technologies.

H4: Perceived usefulness mediates the relationship between social influence and intention to use IOT technologies.

Our Research Model given in Figure 5.

Figure 5: Research Model

3. Methodology

3.1. Participants and Data Collection

A field study was conducted employing survey method for data collection to test study hypotheses. Internet of Things technology in consumer segment is at its incipient stage. The awareness of the concept is not very high and there are limited number of popular and widespread consumer applications. Due to these deficiencies, reaching the right audience who have at least a general idea of the concept is hard. Convenient sampling was utilized and technology based firm employees were targeted, as they have a general idea of the IoT.145 people were approached by sending e-mail, which contains

the explanation about the study, instructions, demographic questions and the three pages survey. They were ensured about confidentiality and informed that study results will be shared upon request. Out of 145 people 116 has responded (turn rate %80 which is acceptable). While 76% are males and all have equal or more than bachelor's degree. On average, the participants were 32.84 years old (s.d.=6.60).

3.2. Measures

Davis' (1989) TAM scales were adapted to capture perceived usefulness and perceived ease of use. Davis' model argue that perceived usefulness and ease of use are significant determinants of behavioral intention to use information technology. The instruments used to measure perceived ease of use, perceived usefulness, social influence and behavioral intention have all been validated in previous researches (Jan & Contreras, 2011; Yong Wee et al., 2011; Toft et al., 2014). TAM scale was first translated to Turkish by researchers then linguistic researcher re-translates scale items back into English to control consistency.

Perceived usefulness was measured with four items which include "using the IOT would enable me to accomplish more quickly", "using IOT would make it easier for me", "using IOT would significantly increase the quality or output of my life" and "Overall, I would find using IOT to be advantageous".

Ease of Use was measured with three items, which include "learning to use IOT is easy for me", "I find my interaction with the IOT device clear and understandable" and "I think using IOT is easy".

Social Influence was measured with three item from the scale developed by Mathieson (1991), and used in (Gao & Bai, 2014). Scale items include "people who are important to me would recommend using IOT" and "people who are important to me would find using IOT beneficial" and "people who are important to me would find using IOT a good idea".

Behavioral Intention was measured by five items, which were adapted from Venkatesh (2000). Scale items include "given the chance, I intend to use IOT", "I am willing to use IOT in the near future", "I will frequently use IOT", "I will recommend IOT to others" and "I will continue using IOT in the future".

All the items in the instrument were measured on five-point Likert scales, ranging from strongly disagree (1) to strongly agree (5).

3.3. Analyses

The structural equation modelling was used to test the study of hypotheses simultaneously (Bowen & Guo, 2011), fit indexes were used as suggested by Hu and Bentler (1999) for both measurement and structural model evaluations. We tested both construct validity and reliabilities of the variables to see whether variables are eligible to use in hypotheses testing. For construct validity, we sought support for convergent and discriminant validity (Fornell & Larcker, 1981). Using the confirmatory factor analysis (CFA) we assessed, whether the items significantly load on the expected latent factors or not (convergent validity). Then, we compared competing nested models and cross-validated it by following the procedure suggested by Hair et al. (2012) for discriminant validity. Hair et al. (2012) suggests that a variable can be distinguished obtained when square root of average variance extracted (AVE) value exceeds that variable's correlations with other study variables. We compared nested models to test whether perceived usefulness and ease of use are constituting a single factor or not. Therefore, we compared three factor solutions (i) one factor, where all items load into one latent factor; (ii) three-

factor, where only perceived usefulness and ease of use are combined; (iii) four-factor, where all variables are separate factors. Finally, we tested the hypotheses simultaneously in a structural model, employing all variables as latent constructs, and used bootstrapping method for testing mediating effects (Preacher & Hayes, 2008).

4. Results

4.1. Validity, Reliability and Model Comparisons

Assumption testing showed that scores of all variables are normally distributed. Table 2 shows the means, standard deviations, composite reliabilities, average variance extracted and correlations between variables.

Table 2. The means, standard deviations, reliabilities and bivariate correlations between variables

Variables	Mean	SD	CR	AVE	1	2	3	4
1.Perceived Usefulness	4.17	.765	.91	.71	.88			
2. Ease of use	3.64	.717	.87	.54	.706	.83		
3.Social Influence	3.68	.748	.93	.58	.741	.619	.90	
4.Intention to Use	3.94	.805	.94	.71	.841	.736	.762	.87

*N=116. All correlations are significant at .01 level.
Diagonal values in bold are square root of AVE of the relevant variable.*

To verify the convergent and discriminant validity of constructs, we run a CFA using all study variables. A four-factor model fit the data well ($\chi^2=110.160$, $df=70$, $CFI=.97$, $RMSEA=.07$, $SRMR=.04$). Model comparisons showed that four factor model was significantly different and better than a three-factor model in which perceived usefulness and ease of use were combined ($\Delta\chi^2=-76.07$, $df=3$, $p<.01$), and was significantly better than a single-factor model in which all variables combined into one factor ($\Delta\chi^2=-262.699.7$, $df=6$, $p<.01$). So, we decided to continue with the four-factor model.

Moreover, we computed the AVE scores for each of four constructs and compare the square root of AVE's with correlation coefficients, following the Fornell and Larcker's (1981) procedure. As all of the AVE values related to variables exceed that variable's correlation with others, we found no discriminant validity issue. The composite reliabilities of these four factors were also very good. Table 1 shows the reliabilities, AVE's, square root of AVE's, correlations as well as means and standard deviations of each construct. Therefore, we concluded that we have evidence for a four-factor model indicating the distinctiveness of the constructs and stability of factor structure. The results of the CFA are displayed in Table 3 and fit indices related to the competing models were given in Table 4.

Table 3 Results of the Confirmatory Factor Analysis and Factor Reliabilities

Factors	Indicators	λ	t	α
Perceived Usefulness	Pu1	0.916	15.272	0.91
	Pu2	0.811	11.844	
	Pu3	0.908		
Ease of Use	eu1	0.824		0.86
	eu2	0.885	10.637	
	eu3	0.776	9.176	
Social Influence	Si1	0.91		0.93
	Si2	0.935	16.373	
	Si3	0.863	13.677	
Intention to Use	Iu1	0.888		0.94
	Iu2	0.828	12.071	
	Iu3	0.88	13.942	
	Iu4	0.897	14.362	
	Iu5	0.871	13.618	

λ = Standardized factor loading α = Cronbach's Alpha Coefficient.

Table 4. Model Fit Indexes

Models	χ^2	df	CFI	TLI	SRMR	RMSEA
Single Factor	372.859	76	.80	.76	.082	.184
Three-Factor ^a	186.232	73	.92	.89	.053	.116
Four-Factor	110.160	70	.97	.97	.042	.071

Thresholds of Fit Indexes

(Hu and Bentler,1999)

>.90 >.90 <.08 <.06

^a Intention to use and perceived usefulness factors combined into one factor.

Testing the Hypothesis 1 and 2, which assert that ease of use ($\beta=.23$) and social influence ($\beta=.26$) have positive relationship with intention to use were supported.

The mediational model was tested in which perceived usefulness was preceded by ease of use and social influence. The results indicated that the model fits the data very well ($\chi^2=110.160$, $df=70$; $CFI=.97$; $RMSEA=.07$; $SRMR=.04$). While ease of use and social influence explained 65% of the variance in perceived usefulness, 78 % of total variance for intention to use was explained. No need of model improvement was seen by examining modification indices. Using SEM, we tested the mediation effect of perceived usefulness between ease of use, social influence and outcome variable of intention to use through following the bootstrap procedure suggested by Preacher and Hayes (2004). To test the mediation, we used the indirect effects which were estimated using the 2000 samples bootstrapping method with 95% bias-corrected confidence intervals. Table 4 shows the findings related to both direct and indirect effects. These findings indicate that ease perceived usefulness was positively predicted by ease of use ($\beta=.40$, $SE=.101$, $p<.001$) and

social influence ($\beta=.49$, $SE=.096$, $p<.001$). Perceived usefulness was found to be positively related to intention to use ($\beta=.48$, $SE=.109$, $p<.001$). We also found that the indirect effects on intention to use from ease of use ($\gamma=.19$, $SE=.083$, 95% CI=.07 to .39) and social influence ($\gamma=.24$, $SE=.085$, 95% CI=.10 to .45) were significant.

Despite the direct effects remained significant, the percentage of indirect effects in total effects were %45 for ease of use and %48 social influence which gives a support for partial mediation. These findings indicate that perceived usefulness partially mediated the effect on intention to use. Therefore, we found that Hypothesis 3 "Perceived usefulness mediates the relationship between ease of use and intention to use" and Hypothesis 4 "Perceived usefulness mediates the relationship between social influence and intention to use" were partially supported. The paths, direct and indirect effect sizes are shown in Table 5.

Table 5: Structural Equation Paths of Mediation Model

Path	β	SE_{β}	t-value	γ	SE_{γ}	95% C.I.
Ease of Use → Perceived Usefulness	.40	.101	4.142***			
Social Influence → Perceived Usefulness	.49	.096	5.270***			
Perceived Usefulness → Intention to Use	.48	.109	4.594***			
Ease of Use → Intention to Use	.23	.095	2.651**	.19	.08	.07 - .39
Social Influence → Intention to Use	.26	.094	2.925**	.24	.09	.10 - .45

N=106, β = Standardized Direct Effect, SE =Standard Error, γ = Standardized Indirect Effect *** $p<.001$, ** $p<.01$, * $p<.05$

We found that ease of use and social influence have positive effects on behavioral intention and perceived usefulness (was a potential underlying mechanism in this link) intervenes these relationships significantly. Both ease of use and social influence predicted perceived usefulness and in turn perceived usefulness effected intention to use. In previous studies, similar results were attained. A study conducted in UK about the consumers' adoption of IoT in smart fridge application suggested that social influence is one of the most important factors (Alolayan, 2014). The proposition of the significant effect of ease of use on behavioral intention, was also supported by previous studies (Yong Wee et al., 2011; Gao & Bai, 2014; Abu, Yunus, & Jabar, 2015; Al-Momani, Mahmoud, & Ahmad, 2016).

5. Conclusion and Future Studies

TAM is supported in this study. Therefore it is conducive for researchers to envisage the relationships between ease of use and usefulness, social influence and the acceptance of IoT technology by users. It affirms the use of IoT applications depends on the usefulness and ease of use of the application. This study shows that TAM also can be applied to a new technology like IoT. Another point that this study sheds light is the consumer perspective of a totally breakthrough technology IoT. Most of the studies in Internet of Things have the business perspective. Among the limited number of consumer segment studies only a few have analyzed the consumer acceptance in developing countries such as Mital et al's (2018) study in India and the Gao and Bai's study in China

(2014). Developing countries with different economic, demographic and lifestyle structures differ greatly from developed ones. Consequently analyzing consumer acceptance in a consumer market like Turkey, with low technology access and comparatively low purchasing power, enables seeing the concept from a different angle.

From practitioners' point of view, as the study supports the ease of use and usefulness attributes of consumer IoT applications should be brought to fore. In marketing communication of these applications marketers should stress how easy it is to use these applications and how useful they will be for consumers should be.

Internet of things being in its nascent stage in Turkey as the awareness of the technology increases and IoT consumer applications became well known, additional parameters should be added to the model such as perceived cost, perceived convenience, relative advantage, privacy risk, perceived security, and perceived connectivity. As there is no very well-known, widespread internet of things application under a strong brand name it is hard to study the consumers' trust and perceptions about the cost, risks, convenience etc. The experience effect in terms of cognitive and affect experience should also be analyzed after the IoT application trials increase.

In this study, research data is collected from Turkish consumers, for future studies cross-cultural research can developed to investigate the cultural value on IoT technology acceptance. Besides, longitudinal studies can be conducted to find out consumer attitude toward IoT services.

REFERENCES

ABU, F., YUNUS, A. R., & JABAR, J. (2015). Modified of UTAUT theory in adoption of technology for Malaysia Small Medium Enterprises (SMEs) in food industry.

Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 104-109.

Accenture. (2014). *The Internet of Things: The Future of Consumer Adoption*. Accenture.

AGARWAL, R., & KARAHANNA, E. (2000). Time flies when you're having fun: cognitive absorption and beliefs about information technology usage. *MIS Quarterly*, 665-694.

AL-AJAM, A., & NOR, K. (2013). Internet banking adoption: integrating technology acceptance model and trust. *European Journal of Business and Management*, 5(3), 207-215.

AL-MOMANI, A. M., MAHMOUD, M. A., & AHMAD, S. (2016). Modeling the adoption of internet of things services: A conceptual framework. *International Journal of Applied Research*, 361-367.

ALOLAYAN, B. (2014). Do I Really Have to Accept Smart Fridges? An empirical study. *The Seventh International Conference of Advances in Computer Human Interactions* (pp. 186-191.). ACHI 2014.

ASHTON, K. (2009). *RFID Journal*. Retrieved from That 'Internet of Things' Thing.: <http://www.rfidjournal.com/articles/pdf?4986>

ATZORI, L., IERA, A., & MORABITO, G. (2010). The internet of things: A survey. *Computer networks*, 2787-2805.

BOONSIRITOMACHAI, W., & PITCHAY, K. (2017). Determinants affecting mobile banking adoption by generation Y based on the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology Model modified by the Technology Acceptance Model concept. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 2452-3151.

CHAU, P. Y., & HU, P. J. (2001). Information technology acceptance by individual professionals: a model comparison approach. *Decision Sciences*, 699-719.

COUGHLAN, T., BROWN, M., MORTIER, R., HOUGHTON, R. J., GOULDEN, M., & LAWSON, G. (2012). Exploring Acceptance and Consequences of the Internet of Things in the Home. *IEEE International Conference on Green Computing and Communications* (pp. 148-155). IEEE.

DA XU, L., HE, W., & LI, S. (2014). Internet of things in industries: A survey. *IEEE Transactions on industrial informatics*, 2233-2243.

DAVIS, F. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.

DAVIS, F. D. (1986). A technology acceptance model for empirically testing new end-user acceptance of information technology. *Doctoral Dissertation*. Boston: Massachusetts Institute of Technology.

DAVIS, F., BAGOZZI, R., & WARSHAW, P. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35, 982-1003.

DONG, X., CHANG, Y., WANG, Y., & YAN, J. (2017). Understanding usage of Internet of Things (IOT) systems in China: Cognitive experience and affect experience as moderator. *Information Technology & People*, 117-138.

FEATHERMAN, M. S., MIYAZAKI, A. D., & SPROTT, D. E. (2010). Reducing online privacy risk to facilitate e-service adoption: the influence of perceived ease of use and corporate credibility. *Journal of Services Marketing*, 219-229.

FISHBEIN, M., & AJZEN, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. PA: Addison-Wesley.

GAO, L., & BAI, X. (2014). A unified perspective on the factors influencing consumer acceptance of internet of things technology. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 211-231.

GARTNER. (2016, 11 10). *Gartner Says 6.4 Billion Connected "Things" Will Be in Use in 2016, Up 30 Percent From 2015*. Retrieved from Gartner: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2015-11-10-gartner-says-6-billion-connected-things-will-be-in-use-in-2016-up-30-percent-from-2015>

GEFEN, D., KARAHANNA, E., & STRAUB, D. W. (2003). Trust and TAM in online shopping: an integrated model. *MIS Quarterly*, 51-90.

GIUSTO, D., IERA, A., MORABITO, G., & ATZORI, L. (2010). *The Internet of Things*. Springer.

GONG, M., XU, Y., & YU, Y. (2004). An enhanced technology acceptance model for web-based learning. *Journal of Information Systems Education*, 15(4), 365-374.

GROUP, A. (2014). The Internet of Things : the continuation of the internet.

GUINARD, D., TRIFA, V., KARNOUSKOS, S., SPIESS, P., & SAVIO, D. (2010). Interacting with the soa-based internet of things: Discovery, query, selection, and ondemand provisioning of web services. *IEEE Transactions on Services Computing*, 223-235.

GÜNDÜZ, M. Z., & DAŞ, R. (2018). Nesnelerin interneti: Gelişimi, bileşenleri ve uygulama alanları. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 327-335.

HANSEN, T., JENSEN, J. M., & SOLGAARD, H. S. (2004). Predicting online grocery buying intention: a comparison of the theory of reasoned action and the theory of planned behavior. *International Journal of Information Management*, 539-550.

HSU, C. L., & LIN, J. C. (2016). An empirical examination of consumer adoption of Internet of Things services: Network externalities and concern for information privacy perspectives. *Computers in Human Behavior*, 516-527.

HSU, C. L., & LIN, J. C. C. (2008). Acceptance of blog usage: The roles of technology acceptance, social influence and knowledge sharing motivation. *Information & management*, 45(1), 65-74.

- HSU, C., & LU, H. (2004). Why do people play on-line games? An extended TAM with social influences and flow experience. *Information & management*, 41(7), 853-868.
- Hydra Middleware Project. (2010). *FP6 European Project*. Retrieved from <http://1747www.hydramiddleware.eu>
- IDC. (2017). Retrieved from Worldwide Semiannual Internet of Things Spending Guide : https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=IDC_P29475
- JAN, A., & CONTRERAS, V. (2011). Technology acceptance model for the use of information technology in universities. *Computers in Human Behavior*, 845-851.
- KARAHANNA, E., STRAUB, D. W., & CHERVANY, N. L. (1999). Information technology adoption across time: a cross-sectional comparison of pre-adoption and post-adoption beliefs. *MIS Quarterly*, 183-213.
- KHAN, R., KHAN, S., ZAHEER, R., & KHAN, S. (2012). KHAN, R., KHAN, S. U., ZAHEER, R., & KHAN, S. (2012, December). Future internet: the internet of things architecture, possible applications and key challenges. *10th international conference on frontiers of information technology*, (pp. 257-260).
- KHAN, W. Z., AALSALEM, M. Y., KHAN, M. K., & ARSHAD, Q. (2016). Enabling consumer trust upon acceptance of IoT technologies through security and privacy model. In J. J. ParkHai, H. Jin, Y. Jeong, & M. K. Khan, *Advanced Multimedia and Ubiquitous Engineering* (pp. 111-117). Singapore: Springer.
- KHAN, W. Z., ALSALEM, M. Y., KHAN, M. K., & ARSHAD, Q. (2017). Antecedents Affecting Consumer Trust Towards Adopting Internet of Things Enabled Products. *IEEE Consumer Electronics Magazine*.
- KHAN, W., AALSALEM, M. Y., & KHAN, M. K. (2018). KHAN, W. Z., AALSALEM, M. Y., & KHAN, M. K. (2018, January). Five acts of consumer behavior: A potential security and privacy threat to Internet of Things. *IEEE International Conference on Consumer Electronics*. IEEE.
- KIM, K., & SHIN, D. (2015). An acceptance model for smart watches Research. 25(4), 527-541.
- KOWATSCH, T., & MAASS, W. (2012). Critical privacy factors of internet of things services: An empirical investigation with domain experts. Knowledge and Technologies in Innovative Information Systems. *Mediterranean Conference on Information Systems* (pp. 200-211). LNBP.
- KUSKOV, V., KUZIN, M., SHMELEV, Y., MAKRUSHIN, D., & GRACHEV, I. (2017, 06 17). *Honeypots and the Internet of Things*. Retrieved from Ao KasperskyLab: <https://securelist.com/honeypots-and-the-internet-of-things/78751/>
- LEE, J., CHOI, J., & KIM, J. (2018). The adoption of virtual reality devices: The technology acceptance model integrating enjoyment, social interaction, and strength of the social ties. *Telematics and Informatics*.
- LI, Q., WANG, Z., LI, W., LI, J., WANG, C., & DU, R. (2013). Applications integration in a hybrid cloud computing environment: Modelling and platform. *Enterprise Informations Systems*, 237-271.
- LI, X. J., & WANG, D. (2013). Architecture and existing applications for internet of things. *Applied Mechanics and Materials*, 3317-3321.
- LI, X., LU, R., LIANG, X., SHEN, X., CHEN, J., & LIN, X. (2011). Smart Community: An Internet of Things Application. *IEEE Communications Magazine*, 68-75.
- LLC, P. I. (2015). *Privacy and Security in a Connected Life: A Study of US, European and Japanese Consumers*. Ponemon Institute LLC .
- LUETH, K. L. (2018, 8 8). *State of the IoT 2018: Number of IoT devices now at 7B – Market accelerating*. Retrieved from IoT Analytics: <https://iot-analytics.com/state-of-the-iot-update-q1-q2-2018-number-of-iot-devices-now-7b/>

LUNNEY, A., CUNNINGHAM, N., & EASTIN, M. (2016). Wearable fitness technology: A structural investigation into acceptance and perceived fitness outcomes. *Computers in Human Behavior*, 65, 114-120.

MAIER, M. V. (2016). The Internet of Things (IoT): what is the potential of Internet of Things applications for consumer marketing? *7th IBA Bachelor Thesis Conference*. Enschede: University of Twente.

MARR, B. (2017, 09 29). *How Walmart Is Using Machine Learning AI, IoT And Big Data To Boost Retail Performance*. Retrieved from Forbes:

<https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/08/29/how-walmart-is-using-machine-learning-ai-iot-and-big-data-to-boost-retail-performance/#5182fbfd6cb1>

MATHIESON, K. (1991). Predicting user intentions: comparing the technology acceptance model with the theory of planned behavior. *Information System Research*, 173-179.

MEDAGLIA, C. M., & SERBANATI, A. (2010). An overview of privacy and security issues in the internet of things. *The Internet of Things* (pp. 389-395). NY: Springer.

MIORANDI, D., SICARI, S., DEPELLEGRINI, F., & CHLAMTAC, I. (2012). Internet of things: Vision, applications and research challenges. *Ad Hoc Netw*, 1497-1516.

MITAL, M., CHANG, V., CHOUDHARY, P., PAPA, A., & PANI, A. K. (2018). Adoption of Internet of Things in India: A test of competing models using a structured equation modeling approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 339-346.

MOON, J. W., & KIM, Y. G. (2001). Extending the TAM for a world-wide-web context. *Information & Management*, 217-230.

NGAI, E., MOON, K. K., RIGGINS, F. J., & YI, C. Y. (2008). RFID research : An academic literature review (1995-2005) and future research directions. *Int. J. Prod. Econ*, 510-520.

NOVAK, T. P., & HOFFMAN, D. (2015, 08). *HOFFMAN, D. L., & NOVAK, T. (2015). Emergent experience and the connected consumer in the smart home assemblage and the internet of things*. Retrieved from ResearchGate:

https://www.researchgate.net/publication/281113605_Emergent_Experience_and_the_Connected_Consumer_in_the_Smart_Home_Assemblage_and_the_Internet_of_Things?enrichId=rgreq-5683c4ae12c70f5b0ca49fe3b8e5a2d2-XXX&enrichSource=Y292Z2XJQYWdlOzI4MTEzMzYwNTtBUzoyNjQ3

OOI, K.-B., & TAN, G.-H. (2016). Expert Systems with Applications. *Mobile technology acceptance model: an investigation using mobile users to explore smartphone credit card*, 59, 33-46.

PAPER, M. S. (2014). *The 'Internet of Things' Is Now Connecting the Real Economy*. Morgan Stanley.

PARK, E., BAEK, S., OHM, J., & CHANG, H. J. (2014). Determinants of player acceptance of mobile social network games: An application of extended technology acceptance model. *Telematics and Informatics*, 3-15.

PARK, E., CHO, Y., HAN, J., & KWON, S. J. (2017). Comprehensive approaches to user acceptance of Internet of things in a smart home environment. *IEEE Internet of Things Journal*, 2342-2350.

PATEL, K., & PATEL, H. (2018). Adoption of internet banking services in Gujarat: An extension of TAM with perceived security and social influence. *International Journal of Bank Marketing*, 36(1), 147-169.

SCHERERA, R., SIDDIQB, F., & TONDEUR, J. (2019). The technology acceptance model (TAM): A meta-analytic structural equation modeling approach to explaining teachers' adoption of digital technology in education. *Computers & Education*, 128, 13-35.

- SEPASGOZAR, S. M., HAWKEN, S., SARGOLZAEI, S., & FOROOZANFA, M. (2018). Implementing citizen centric technology in developing smart cities: A model for predicting the acceptance of urban technologies. *Technological Forecasting & Social Change*.
- SHIH, Y., & FANG, K. (2004). The use of a decomposed theory of planned behavior to study Internet banking in Taiwan. *Internet Research*, 213-223.
- SOLIMA, L., DELLA PERUFA, M. R., & DEL GUIDICE, M. (2016). Object-generated content and knowledge sharing: the forthcoming impact of the internet of things. *Journal of Knowledge Economy*, 738-752.
- ŞUMAK, B. H. (2011). A meta-analysis of e-learning technology acceptance: The role of user types and e-learning technology types. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 2067-2077.
- SUN, C. (2012). Application of RFID technology for logistics on internet of things. *AASRI Procedia*, 106-111.
- SVENDSEN, G. B., JOHNSEN, J. A., ALMAS-SORENSEN, L., & VITTERSO, J. (2013). Personality and technology acceptance: the influence of personality factors on the core constructs of the technology acceptance model. *Behaviour & Information Technology*, 323-334.
- TOFT, M., SCHUITEMA, G., & THØGERSEN, J. (2014). Responsible technology acceptance: Model development and application to consumer acceptance of Smart Grid technology. *Applied Energy*, 134, 392-400.
- VENKATESH, V. (2000). Determinants of perceived ease of use: integrating control, intrinsic motivation, and emotion into the technology acceptance model. *Information System Research*, 342-365.
- VENKATESH, V., & RAMESH, V. (2006). Web and wireless site usability: Understanding differences and modeling use. *MIS quarterly*, 181-206.
- VENKATESH, V., MORRIS, M. G., DAVIS, G. B., & DAVIS, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS quarterly*, 425-478.
- WANG, S., BEATTY, S. E., & FOXX, W. (2004). Signaling the trustworthiness of small online retailers. *Journal of Interactive Marketing*, 53-69.
- YONG WEE, S., SIONG HOE, L., KUNG KEAT, T., CHECK YEE, L., & PARUMO, S. (2011). Prediction of user acceptance and adoption of smart phone for learning with technology acceptance model. *Journal of Applied Sciences*, 2395-2402.
- ZAREMOHZZABIEH, Z. A. (2015). A test of the technology acceptance model for understanding the ICT adoption behavior of rural young entrepreneurs. *International Journal of Business and Management*, 10(2), 158-169.
- ZHANG, L., ZHU, J., & LIU, Q. (2012). A meta-analysis of mobile commerce adoption and the moderating effect of culture. *Computers in Human Behavior*, 28(5).

Özet

Günümüzde son teknolojik ilerlemeler muazzam değişimleri beraberinde getirmekte ve yeni bir döneme kılavuzluk etmektedir. Bu yeni dönemin temel değişim araçlarından biri Nesnelerin İnterneti teknolojisidir. Nesnelerin İnterneti iş ve günlük hayatla ilgili pek çok uygulamayı yeniden tanımlama potansiyeline sahiptir. "Nesnelerin İnterneti" terimi ile nesnelerin kimliklere sahip olması ve birbirleriyle her an bağlantıda bulunması ifade edilmektedir. Söz konusu kavram çok yeni olmasına rağmen, vaat ettiği gelişim potansiyeli ile pek çok bilim insanı ve uygulamacının ilgisini çekmektedir. Konu ile ilgili başlıca araştırma alanları Nesnelerin İnterneti teknolojisi için ihtiyaç duyulan teknik gereksinimler, bu teknolojinin potansiyel kullanım alanları ve kullanımıyla geliştirilebilecek muhtemel iş

modelleri olarak sıralanabilir. Bu yeni teknolojinin sağladığı ve ilerde sağlayabileceği faydalar ile hali hazırda iş dünyasında farklı sektörde kullanım alanı bulmuştur. Özellikle, üretim ve lojistik sektöründe radyo frekans tanımlama sistemleri günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Yakın gelecekte daha ileri teknoloji kullanım olanakları ve olası etkilerine birçok akademik çalışmada odaklanılmıştır. Nesnelerin interneti teknolojisi uygulamaları sadece iş dünyası için değil aynı zamanda günlük yaşamda nihai kullanıcı için de büyük kolaylıklar, faydalar sağlamaktadır. Giyilebilir teknolojiler, akıllı evler, akıllı sağlık uygulamaları, güvenlik sistemleri gibi birçok tüketici uygulaması son yıllarda piyasada yerini almıştır. Ancak bu konu henüz tüketici bakış açısından yeterince incelenmemiştir. Potansiyel kullanıcılar kendilerine yeni bir teknoloji sunulduğunda bir kabul sürecinden geçerler.

Son 20 yıldır, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, hayatımızın birçok alanını etkilemiştir. Özellikle, İletişim Teknolojisindeki dijital dönüşüm, insanları yeni teknolojileri kullanacak şekilde değiştirmeye başlamıştır. Tüketicilerin yeni teknolojileri kullanmaya başlaması ve adaptasyonu birçok araştırmacı tarafından merak edilen ve araştırılan bilgi teknolojileri konularının başında gelmektedir. Teknoloji Kabul Modeli (TKM) ise bu araştırmalarda en çok kabul edilen ve kullanılan modeldir. TKM, Davis (1989) tarafından Nedenli Eylem Teorisinden uyarlanarak, kişilerin tutumları, algıları, inançları ve yeni teknoloji kullanımları arasındaki akışı incelemek için kullanılmaktadır. Teknoloji Kabul Modeli, iki ana boyuttan oluşur; "algılanan kullanım kolaylığı" ve "algılanan kullanışlılık". Bu boyutlar davranışsal niyet ve teknoloji kullanımı için önemli öncül faktörlerdir.

Bu araştırmada tüketicilerin Nesnelerin İnterneti kavramını nasıl algıladıkları Teknoloji Kabul Modeli (TKM) üzerinden irdelenmiştir. Bu çalışmada algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanışlılık boyutları dışında, sosyal etkileşimlerin davranışsal niyet üzerine etkileri de incelenmiştir. Araştırmada, Davis'in (1989) oluşturduğu ölçekler, Türkçeye çevrilerek kullanılmıştır. Algılanan kullanışlılık dört soru, algılanan kullanım kolaylığı üç soru ile ölçülmüştür. Sosyal etkileşim için Mathieson'ın (1991) ölçeğinden üç soru, davranışsal niyet için de Venkatesh (2000) ölçeğinden beş soru uyarlanarak anket formu hazırlanmıştır.

Araştırılan kavramın bilinirliğinin az olması nedeniyle saha araştırmasına katılımcı bulmak zor olacağından kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 116 kişiden anket yoluyla veri toplanmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapı geçerliliğini (yakınsak ve ayırım geçerliliği) sınamak için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 4 faktörlü modelin ($\chi^2=110.160$, $df=70$, $CFI=.97$, $RMSEA=.07$, $SRMR=.04$) 3 faktör ve tek faktörlü modellere göre daha iyi uyum gösterdiği bulunmuştur. Maddelerin faktör yüklerininin .78 ile .94 arasında değiştiği görülmüştür. Değişkenlerin elde edilen ortalama varyansları .83-.90 arasında değişirken güvenilirlik katsayıları Cronbach Alpha .86 ile .94 arasında değişmektedir. Bu sonuçlara göre modelin yapı geçerliliği ve güvenilirliğine yönelik destek bulunmuştur. 4 faktör ile kurulan yapısal modelin sonuçları kullanım kolaylığı ($\beta=.40$, $SH=.101$, $p<.001$) ve sosyal etkinin ($\beta=.49$, $SH=.096$, $p<.001$) kullanma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğunu göstermiştir. Buna göre H1 ve H2 kabul edilmiştir. Aracı değişken etkisini sınamak için "bootstrapping" yöntemi kullanılmıştır. Kullanım kolaylığı ($\gamma=.19$, $SH=.08$, $95\%CI=.07-.39$) ve sosyal etkinin ($\gamma=.24$, $SH=.09$, $95\%CI=.10-.45$) kullanılabilirlik aracılığıyla kullanma niyetine anlamlı dolaylı etkileri olduğu bulunmuş, fakat direkt etkinin kaybolmadığı görülmüştür. Buna göre, her iki yol için de kısmi aracı etkinin bulunduğu belirtilerek H3 ve H4 kısmen desteklenmiştir.

Araştırma sonuçları daha önce yapılan çalışmaları destekler niteliktedir. Algılanan kullanışlılığın, sosyal etkileşim ve algılanan kullanım kolaylığının yeni teknoloji kullanımı niyeti arasında kısmi aracılık etkisi görülmüştür. Literatür incelendiğinde, nesnelerin internet üzerine yapılan çalışmaların çoğunun kavramsal ya da örgütler üzerine olduğu, tüketici adaptasyonu üzerine sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye

gibi gelişmekte olan ülkelerde yapılmış iki çalışmaya rastlanmıştır. Bu araştırmalar Mital (2018) ve arkadaşlarının, Hindistan'da ve Gao & Bai'nin (2014), Çin'de yaptığı tüketici adaptasyon çalışmalarıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin düşük teknoloji erişimi ve nispeten düşük satın alma gücü tüketici pazarında tüketici kabulünü analiz yapmayı zorlaştırmaktadır.

Araştırmanın en önemli kısıtı örneklem sayısıdır. Gelecekte nesnelerin kullanımı ile ilgili yapılacak çalışmalarda örneklem sayısı artırılabilir. Teknoloji Kabul Modeline algılanan maliyet, algılanan uygunluk, göreceli fayda, algılanan güvenlik gibi yeni değişkenler eklenerek çalışmalar genişletilebilir. Nesnelerin interneti uygulamalarının deneme ve kullanımı arttıkça deneyim etkisi, algılanan risk ve algılanan fiyat teknoloji kabul modeline eklenerek incelenmelidir. Ayrıca, farklı kültürlerde nesnelerin internet kullanımı, kültürlerarası çalışmalarla zenginleştirilebilir.

Bireylerin Akılcı İlaç Kullanım Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi

Mustafa MACİT*, Mesut KARAMAN**, Mesut PARLAK***

Öz

Tanımlayıcı nitelikteki bu araştırma Kahramanmaraş Göksun ilçesinde hastaların akılcı ilaç kullanım bilgi düzeylerini ve davranışlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan "Akılcı İlaç Kullanımı" ölçeği kullanılmıştır. Araştırmaya 173 katılımcı katkıda bulunmuşlardır. Veriler SPSS 21 paket programıyla analiz edilmiş ve sayı-yüzdeler hesaplanmış, ki-kare testlerinden yararlanılmıştır. Katılımcıların % 69,9'u erkek (n=121), % 30,1'i kadın (n=52) olup yaşlarının dağılımında ise %38,2 18-30 yaş arası, % 32,9'u 21-40 yaş arası %19,1'i 41-50 yaş arası ve %9,8'i 51-64 yaş arasıdır. Sonuç olarak erkek katılımcıların %49,2'sinin kadın katılımcıların ise %46,2'sinin reçete ile eczaneden ağrı kesici aldığı görülmüştür. Katılımcıların cinsiyetleri ile ağrı kesici temin etme durumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Bireylerin %94,2'sinin daha önce kullanmış olduğu ilaç hakkında veya kronik rahatsızlığı varsa hekimi veya ilgili sağlık personelinin bilgilendirirken, katılımcıların gelir seviyesi ve eğitim durumlarıyla bilgilendirme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05). Çalışma sonunda katılımcıların akılcı ilaç kullanım bilgi düzeyleri yüksek olduğu ve bu bulgunun literatür ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Birey, Toplum, Bilgi, İlaçlar, Akılcı İlaç Kullanımı, Akılcı Olmayan İlaç Kullanımı.

Investigation of Individuals' Rational Drug Use Knowledge Levels

Abstract

This descriptive study was conducted to determine the rational drug use levels and behaviors of the patients in Kahramanmaraş Göksun province. T.C. The "Rational

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 26.06.2018

Kabul/Accepted: 04.07.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.435164>

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye, E-posta: mustafamacit@ksu.edu.tr

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5672-5161>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye, E-posta: mesut_karaman66@hotmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6154-8940>

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye, E-posta: mesutparlakk@hotmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3550-1425>

Drug Use" scale established by the Ministry of Health was used. 173 participants contributed to the survey. The data were analyzed with the SPSS 21 packet program and the number-percentage calculations were made using chi-square tests. 69.9% of the participants were male (n = 121), 30.1% were female (n = 52) and 38.2% were in the distribution of their ages between 18 and 30 years, 32,9% were between 21 and 40 years 19,1% between the ages of 41-50 and 9.8% between the ages of 51-64. As a result, it was seen that 49.2% of male participants and 46.2% of female participants received prescription medication from the pharmacy. It was determined that there was a significant difference between the sex of the participants and the availability of pain relievers (p <0.05). A statistically significant difference was found between the level of income of the participants and the level of informed education (p <0,05), while 94.2% of the individuals informed the physician or related health personnel about the drug they had used before or if they had a chronic illness. At the end of the study, participants' rational drug use knowledge levels were found to be high and this bullet was found to be compatible with the literature.

Keywords: Individual, Society, Knowledge, Drugs, Rational Drug Use, Non-Rational Drug Use.

Giriş

Akılcı ilaç kullanımı hastaya doğru teşhisin konmasından başlayıp, hastanın rahatsızlığı ve özelliklerine göre en etkin tedavi yönteminin seçilmesi, uygulanması, tedavi sonuçlarının izlenmesi ve değerlendirilmesini içeren bütüncül bir yaklaşımdır (WHO, 1997; Ekenler & Koçoğlu, 2016, s. 45). Dünya sağlık örgütü akılcı ilaç kullanımını "bireylerin klinik bulgularına ve bireysel özelliklerine göre uygun ilacın uygun süre ve dozda, en düşük maliyetle ve kolayca sağlanabilmesi" olarak tanımlamıştır. (WHO, 1985; Yılmaz, Kırbıykoğlu, İltuş, Arıç, & Kurşun,2014, s. 40). Akılcı ilaç kullanımı bütün ülkelerin ulaşmak istediği bir amaçtır ve Dünya Sağlık Örgütü de bu konuda önemli çalışmalar yaparak, bu amacın gerçekleştirilmesini sağlamak istemektedir (WHO, 2011, s.1).

Akılcı ilaç kullanımı ilaç yönetiminin akılcılığı, ilaç bilgisi desteğinin, reçete yanıtlama sürecinin akılcılığı, reçete yazma sürecinin akılcılığı, ilaç lojistiğinin akılcılığı, ilaçların akılcı seçimi ve ilaçların akılcı tüketimi gibi birtakım unsurlardan oluşmaktadır (Ekenler & Koçoğlu, 2016, s. 45-46). Akılcı ilaç kullanımı hekim tarafından belirlenen ilacın, doğru miktarda, belirlenen uygulama yöntemleriyle, hekimin önerdiği zamanlarda, uygulanan ilaçlar hakkında yeterli bilgilendirme yapılarak, maliyet uygunluğu da dikkate alınarak kullanılması ilkelerinin bütünü olarak ifade edilebilir (Akıcı & Kalaça, 2013, s. 5). Akılcı ilaç kullanımının üç ana ögesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki arz ögesi (hekimler, eczacılar, ilaç endüstrisi) ikincisi talep ögesi (tüketiciler / toplum (hastalar)) son olarak ise, düzenleyici ve denetleyici mekanizmalar (devlet, sivil toplum kuruluşları ve geri ödeme kurumu) gelmektedir (Sürmelioğlu, Kıroğlu, Erdoğan, & Karataş, 2015, s. 454).

Akılcı ilaç kullanımında hekim hastaya tedavi için alması gereken ilaçları reçete ettiğinde eczane personelinin ilaçların kullanımını hastanın anlamasını sağlayacak şekilde anlayıncaya kadar bilgilendirmesi gerekmektedir. Bu konu da en önemli sorumluluk eczane görevlisine düşmektedir. Hastaya konulan teşhiste ileri derece bir hastalığı varsa tedavinin tüm süreci boyunca kullanacağı tüm ilaçları hekimin bilgilendirme yapması ve hastayı bütün süreç boyunca izlemesi gerekmektedir. Akılcı ilaç kullanımı dışında kalan diğer uygulamalar akılcı olmayan ilaç kullanımı olarak değerlendirilmektedir. Akılcı olmayan ilaç kullanımlarında eczanede satılan pek çok ilacın

reçetesiz olarak alınabilmesi ve bireylerin kendi başına eczaneden ilaç alıp hekim tavsiyesi olmadan kendilerini tedavi etmeyi istemeleri gelmektedir (Yapıcı, Balıkcı, & Uğur 2011, s.459).

Akılcı olmayan ilaç kullanımı tedavinin etkisinin azalması, artan hastalıklar, ölüm, tedavi maliyetinin artması, ilaç yan etkileri gibi risklerle hasta için istenmeyen sonuçlara ve kat kaynakların verimsiz kullanımına sebebiyet vermektedir (Afriyie & Tetteh, 2014, s. 142). Akılcı olmayan ilaç kullanımlarına bireylerde hastaların reçetesiz ilaç kullanımı, hekimlerin önerdikleri ilaçları düzenli kullanmamaları ve tedavi süreçlerini aksatmaları örnek olarak verilebilir. Akılcı olmayan ilaç kullanımlarında tedavi başarısının azalması, hastaların iyileşme yönündeki ümitlerinin azalması hastanın tedavi süreci içerisindeki göstereceği uyumu da azaltmaktadır (Toprak, 2013; Gündoğar, Soykut, & Kartal, 2017, s.27).

Bireylerin hastalık durumlarında bilinçsiz bir şekilde ilaç kullanması hem kendi sağlığını olumsuz yönde etkilerken, hem de maddi olarak zarara ve ilaç stoklarında azalmalara neden olmaktadır. Bu zarar ve kayıpları engellenebilmek için öncelikli olarak bireylerin ve toplumun kendi sağlığının değerini bilmeli ve sağlıklı yaşam biçimini tercih etmeli ve bunu yaşam boyu kalıcı hale getirmelidir. Arzu edilmemesine rağmen herhangi bir hastalık halinde de hekim bilgisi ve yönlendirmeleri dışında ilaç kullanılmamalıdır.

Yöntem

Tanımlayıcı tipteki bu araştırma bireylerin akılcı ilaç kullanımı bilgi düzeylerinin ve davranışlarının belirlenmesi amacıyla Kahramanmaraş Göksun ilçesinde ilaç almak amacıyla eczanelere gelen hastalar üzerinde yapılmıştır. Araştırma evrenini Kahramanmaraş Göksun ilçesindeki eczanelere hizmet almaya gelen tüm hastalar oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde Göksun'da yedi eczane bulunmaktadır. Araştırma örneklemini ise Ocak-Nisan 2018 tarihleri arasında bu eczanelerden beş tanesine hizmet almaya gelen bireyler oluştururken, olasılıksız gelişigüzel örneklem yöntemiyle 173 hastaya ulaşılmıştır. Anket uygulamadan önce muhtemel katılımcılara anket hakkında bilgi verilmiş ve bireylerin rızası alınarak anket uygulanmıştır. Veriler gelen hastalardan birebir görüşme yoluyla toplanmıştır.

Verilerin toplanmasında Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen bireylerin akılcı ilaç kullanımı bilgi düzeylerini belirlemeye yönelik anket kullanılmış ve bazı ilave bilgilerin elde edilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından ölçüğe ilave sorular eklenmiştir. Verilerin analizinde SPSS 21 programından faydalanılmış, frekans, sayı-yüzde hesaplama ve gruplar arası farklılığı belirlemede ki-kare analizinden yararlanılmıştır. Araştırma grubunda bağımsız değişkenler katılımcıların sosyo-demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, gelir durumu, eğitim durumu ve meslek dağılımı) oluşturmaktadır. Bağımlı değişkeni ise bireylerin akılcı ilaç kullanımınıdır.

Bulgular ve Tartışma

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Katılımcıların % 69,9'u erkek (n=121), % 30,1'i kadın (n=52) olup, %38,2'si 18-30 yaş arası, % 32,9'u 21-40 yaş arası %19,1'i 41-50 yaş arası ve %9,8'i 51-64 yaş arasındadır. Katılımcıların % 34,1'i lisans mezunu, % 32,9'u lise mezunu, %20,8'i ise yüksek lisans/doktora mezunudur.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	52	30,1
Erkek	121	69,9
Yaş		
18-30 yaş arası	66	38,2
21-40 yaş arası	57	32,9
41-50 yaş arası	33	19,1
51-64 yaş arası	17	9,8
Eğitim durumu		
İlköğretim	21	12,1
Lise	57	32,9
Lisans	59	34,1
Yüksek lisans/doktora	36	20,8
Gelir seviyesi		
0-499 TL	19	11,0
500-999 TL	6	3,5
1000-1499 TL	19	11,0
1500-1999 TL	35	20,2
2000 TL ve üzeri	94	54,3
Meslek		
Ev hanımı	8	4,6
Öğrenci	21	12,1
İşçi	49	28,3
Memur	51	29,5
Serbest meslek	44	25,4

Katılımcıların % 54,3'ü 2000 TL ve üzeri geliri olduğunu, % 20,2'si 1500-1999 TL arası geliri olduğunu %11'i ise 1000-1499 TL ve %11'i 0-499 TL arası geliri olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %29,5'inin memur, % 28,3'ünün işçi, %25,4 'ünün serbest meslek %12,1'inin öğrenci ve %4,6'sının ev hanımı olduğu görülmektedir.

Tablo 2'de bireylerin cinsiyetleri ile akılcı ilaç kullanımı özellikleri gösterilmektedir. Yapılan analiz sonucu bireylerin ağrı kesici ihtiyaçları olduğunda temin etme yöntemleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Erkek bireylerin %49,6'sı ağrı kesici ihtiyaçları olduğunda reçete ile eczaneden aldıklarını belirtirken, kadın katılımcıların ise %46,2'si reçete ile eczaneden ağrı kesici temin ettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 2: Bireylerin Cinsiyetleri İle Akılcı İlaç Kullanımı Özellikleri

Ağrı kesici ihtiyacınız olduğunda ilacı nasıl temin edersiniz?							
	Reçete İle Eczaneden		Reçetesiz Eczaneden		Komşudan Tanıdıktan		Test ve p değeri
Cinsiyet	N	%	N	%	N	%	$\chi^2:7,161$ P:0,028*
Kadın	24	46,2	19	36,2	9	17,3	
Erkek	60	49,6	55	45,5	6	5,0	
Hastalık durumunda ne yaparsınız?							
	Hekime Danışırım		Eczacıya Danışırım		Bitkisel Tedavi		Test ve p değeri
Cinsiyet	N	%	N	%	N	%	$\chi^2:6,974$ P:0,031*
Kadın	43	82,7	8	15,4	1	1,9	
Erkek	111	91,7	5	4,1	5	4,1	
İlacın son kullanma tarihini kontrol eder misiniz?							
	Daima		Genellikle		Bazen		Test ve p değeri
Cinsiyet	N	%	N	%	N	%	$\chi^2:6,702$ P:0,038*
Kadın	30	57,7	11	21,2	11	21,2	
Erkek	81	66,9	31	25,6	9	7,4	

Satır yüzdesi alınmıştır. *P<0,05

Yine Tablo 2'den görülebileceği gibi katılımcıların hastalık durumundaki yönelimleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır (p<0,05). Erkek katılımcıların oransal olarak %91,1'i ve kadın katılımcıların %82,7'sinin hekime danıştıklarını belirtmişlerdir. Araştırma katılımcılarının aldıkları ilacın son kullanma tarihini kontrol etme durumları ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p<0,05). Erkek katılımcıların %66,9'u aldıkları ilacın son kullanma tarihini daima kontrol ettiği bulgularınırken, kadın katılımcılarda ise bu oran %57,7'dir

Tablo 3'te katılımcıların cinsiyet ve eğitim durumları ile akılcı ilaç kullanımına yönelik özellikleri verilmiştir. Bireylerin evde bulundukları ilaçları tekrar kullanmak istediklerinde kimden bilgi alırsınız sorusuna verdikleri yanıtları ile sırasıyla cinsiyetleri (p: 0,012) ve eğitim durumları (p:0,006) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Erkek katılımcıların %41,3'ü hekimden bilgi aldıklarını, %28,1'i ise eczane görevlisinden bilgi aldıklarını belirtirken, kadın katılımcıların %32,7'sinin ise hekimden bilgi aldıkları görülmüştür. Eğitim durumu dikkate alındığında yükseköğretim mezunlarının % 39'u ve yüksek lisans/doktora mezunlarının %41,9'u hekimden bilgi aldıklarını, lise mezunlarının %40,4'ü eczacı personelinin bilgi aldıklarını, ilköğretim mezunlarının % 57,1'inin hekimden bilgi aldıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Cinsiyet ve Eğitim Durumlarına Göre Akılcı İlaç Kullanım Özellikleri

Evde bulundurmış olduğunuz ilaçları tekrar kullanmak istediğinizde kimden bilgi alırsınız?									
	Hekim		Eczacı		Hemşire veya sağlık görevlisi		Daha önce kullandığım kimseden bilgi almam		Test ve p değeri
Cinsiyet	N	%	N	%	N	%	N	%	
Kadın	17	32,7	16	30,8	8	15,4	11	21,2	$\chi^2:10,990$ P:0,012*
Erkek	50	41,3	34	28,1	3	2,5	34	28,1	
Eğitim durumu									
İlköğretim	12	57,1	9	42,9	0	0	0	0	$\chi^2:22,881$ p:0,006*
Lise	17	29,8	23	40,4	4	7,0	13	22,8	
Yükseköğretim	23	39,0	10	16,9	3	5,1	23	39,0	
Yüksek lisans/doktora	15	41,7	8	22,2	4	11,1	9	25,0	
Evinizde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış ortalama kaç kutu ilaç vardır?									
	Hiç Yok		1-5 arası		6-10 arası		10'dan fazla		
Cinsiyet	N	%	N	%	N	%	N	%	
Kadın	12	23,1	16	30,8	8	15,4	16	30,8	$\chi^2:9,115$ P:0,028*
Erkek	34	28,1	57	47,1	14	11,6	16	13,2	
Eğitim durumu									
İlköğretim	9	42,9	9	42,9	3	14,3	0	0	$\chi^2:21,756$ p:0,010*
Lise	15	26,3	27	47,4	7	12,3	8	14,0	
Yükseköğretim	16	27,1	24	40,7	10	16,9	9	15,3	
Yüksek lisans/doktora	6	16,7	13	36,1	2	5,6	15	41,7	

Satır yüzdesi alınmıştır. *P<0,05

Yine Tablo 3'ten görülebileceği gibi bireylerin evlerinde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış olan ilaç kutu miktarında erkek bireylerin %47,1'i ile kadın bireylerin %30,8'i 1-5 kutu arası ilaç bulunduğunu belirtmiştir. Katılımcıların cinsiyetleri ile evlerinde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış olan ilaç bulundurma durumları ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (p<0,05).

Tablo 3'te görülebileceği gibi eğitim durumu açısından incelendiğinde yükseköğretim mezunlarının % 40,7'si, lise mezunlarının % 47,4'ü evlerinde 1-5 kutu arası ilaç bulunduğunu ifade ederken, yüksek lisans/doktora mezunlarının %41,5'inin 10'dan fazla ilaç bulundurmakta oldukları bulgulanmıştır. Katılımcıların eğitim durumları ile evlerinde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış olan ilaç kutu bulunma durumları arasında istatistiksel olarak incelendiğinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p<0,05).

Tablo 4'te katılımcıların demografik özellikleriyle akılcı ilaç bilgi ve kullanım düzeyleri arasındaki ilişkiyi gösteren analiz sonuçları verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde eczane görevlisinin alınan ilaçların nasıl kullanılacağı konusunda bilgi verip doğru anlaşıldığına emin olana kadar anlatma durumları ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05). Erkek katılımcıların % 95'i kadın katılımcıların ise % 84,6'sı eczane personelinin alınan ilaçların nasıl kullanılacağı konusunda bilgi verip, doğru anlaşıldığına emin olana kadar anlattıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 4'te görülebileceği gibi "Sizce ilaçların uygulama şekli tedavi başarısına etkili midir?" sorusu ile katılımcıların sırasıyla cinsiyetleri ve eğitim durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05). Erkek katılımcıların % 84,3'ü ile kadın katılımcıların % 67,3'ü "Evet, enjektabl (iğne) olursa daha iyi tedavi olurum" yanıtını vermişlerdir. Eğitim durumları açısından incelendiğinde lise mezunlarının % 87,7'sinin, ilköğretim mezunlarının % 85,7'sinin, yükseköğretim mezunlarının

%79,7'sinin ve yüksek lisans/doktora mezunlarının % 61,1'i "Evet, enjektabl (iğne) olursa daha iyi tedavi olurum" yanıtını verdikleri görülmektedir.

Yine Tablo 4'te bireylerin besin veya ilaç alerjisi var ise; muayene sırasında hekimi ve ilgili sağlık personelini bilgilendirme durumlarıyla sırasıyla yaş ve eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p<0,05). Katılımcıların 51-64 yaş arası grubun tamamı, 41-50 yaş arasının % 90,9'u, 31-40 yaş arası grubun %98,2'si, 18-30 yaş arası grubun ise % 84,8'i besin veya ilaç alerjisi var ise; muayene sırasında hekimi ve ilgili sağlık personelini bilgilendirmektedirler (Bkz. Tablo 4). Aynı soru bireylerin eğitim durumları açısından değerlendirildiğinde, yükseköğretim mezunlarının % 96,6'sının, ilköğretim mezunlarının % 95,2'sinin, lise mezunlarının %93'ünün, yüksek lisans/doktora mezunlarının ise 80,4'ünün besin veya ilaç alerjisi konusunda hekim ve ilgili sağlık personelini bilgilendirdikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: Demografik Değişkenlere Göre Akılcı İlaç Kullanım Özellikleri

Eczacıınız, aldığınız ilacın nasıl kullanılacağı konusunda bilgi verip doğru anlaşılığın emin olana kadar anlatıyor mu?					
	Evet		Hayır		Test ve p değeri
Cinsiyet	N	%	N	%	
Kadın	44	84,6	8	15,4	$\chi^2:5,315$ P:0,032*
Erkek	115	95,0	6	5,0	
Sizce ilaçların uygulama şekli tedavi başarısına etkili midir?					
	Evet, enjektabl (iğne) olursa daha iyi tedavi olurum		İğneden korkarım, ağızdan alınan ilaçları tercih ederim		$\chi^2:6,371$ P:0,012*
Cinsiyet	N	%	N	%	
Kadın	35	67,3	17	32,7	$\chi^2:10,207$ p:0,017*
Erkek	102	84,3	19	15,7	
Eğitim durumu					
İlköğretim	18	85,7	3	14,3	$\chi^2:8,394$ P:0,035*
Lise	50	87,7	7	12,3	
Yükseköğretim	47	79,7	12	20,3	
Yüksek lisans/doktora	22	61,1	14	38,9	
Besin veya ilaç alerjiniz var ise; muayene sırasında hekimi ve ilgili sağlık personelini bilgilendirir misiniz?					
	Evet, bilgilendiririm		Sorarsa bilgilendiririm		$\chi^2:9,042$ P:0,025*
Yaş	N	%	N	%	
18-30 yaş arası	56	84,8	10	15,2	$\chi^2:8,394$ P:0,035*
31-40 yaş arası	56	98,2	1	1,8	
41-50 yaş arası	30	90,9	3	9,1	
51-64 yaş arası	17	100	0	0	
Eğitim durumu					
İlköğretim	20	95,2	1	4,8	$\chi^2:8,394$ P:0,035*
Lise	53	93,0	4	7,0	
Yükseköğretim	57	96,6	2	3,4	
Yüksek lisans/doktora	29	80,6	7	19,4	

Satır yüzdesi alınmıştır. *P<0,05

Tablo 5'te demografik değişkenler açısından akılcı ilaç kullanım özellikleri ve gruplar arası farklılığı gösteren ki-kare analizi verilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir seviyesi ve meslek dağılımı gibi demografik özellikleri ile komşularının ve/veya yakınlarının tavsiyesi ile ilaç kullanma ya da doktorlarından ilaç reçete etme durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05). Erkek katılımcıların %82,4'ü, kadın katılımcıların ise, % 80,8'inin komşuları ve/veya yakınlarının tavsiyesi ile ilaç kullanmadıklarını ya da doktorlarından reçete etmelerini istemediklerini belirtmişlerdir. Yaş grubu olarak 51-64 yaş arası katılımcıların

% 88,2'sinin, 41-50 yaş arası katılımcıların %81,8'i, memur olanların % 90,9'unun, işçi olanların %75,5'inin komşuları ve/veya yakınlarının tavsiyesi ile ilaç kullanmadıklarını ya da doktorlarından reçete etmelerini istemediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 5'ten görülebileceği gibi katılımcıların yaş, gelir seviyesi ve meslekleriyle benzer şikâyetleri olan tanıdıklarına ilaç tavsiyesinde bulunma durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken ($p<0,05$), cinsiyet ve eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Erkek katılımcıların %77,7'si ile kadın katılımcıların %67,3'ünün, yaş grubu olarak 41-50 yaş arası olanların % 90,9'u, 51-64 yaş arası %82,4'ünün, 31-40 yaş arası %73,7'sinin, meslek olarak incelendiğinde işçilerin %84,3'ünün, serbest meslek olarak çalışanların % 74,6'sının ilaç tavsiyesinde bulunmadıkları belirlenmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir seviyesi ve meslekleri ile ilaçlar ile birlikte tüketilmemesi gereken yiyecek ve içecekler ile ilgili bilgilendirme yapılmaması durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Bilgilendirme yapılmaması durumlarıyla cinsiyet açısından incelendiğinde erkek katılımcıların % 66,1'i kadın katılımcıların %57,7'si; yaş grupları açısından incelendiğinde 51-64 yaş arasındakilerin %70,6'sı, 41-50 yaş arasının % 63,6'sının, 31-40 yaş arasındakilerin %59,6'sı; eğitim durumuna bakıldığında lisans mezunlarının %71,2'sinin, lise mezunlarının % 64,9'unun, gelir dağılımına bakıldığında 1500-1999 TL geliri olanların % 74,3'ünün, 2000 TL geliri olanların % 63,8'inin, ilaçlar ile birlikte tüketilmemesi gereken yiyecek ve içecekler ile ilgili bilgilendirme yapıldığını ifade etmişlerdir.

Tablo 6'da demografik değişkenlere göre akılcı ilaç kullanım özellikleri ve gruplar arası farklılığı gösteren ki-kare analizi sonuçları verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde bireylerin cinsiyet, yaş, gelir durumu ve meslek dağılımı gibi demografik özellikleriyle ilaç temini sırasında reçetede yazılandan farklı olarak, eczacının önerdiği eşdeğer ilacı kabul etme durumlarıyla istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu saptanırken ($p<0,05$), eğitim durumları ile ilaç temini sırasında reçetede yazılandan farklı olarak, eczacının önerdiği eşdeğer ilacı kabul etme durumları arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Cinsiyet dağılımında erkeklerin %57,9'unun eczacının önerdiği farklı eşdeğer bir ilacı kabul ederken, kadın katılımcıların %67,3'ü kabul etmemektedirler. Yaş dağılımı incelendiğinde 18-30 yaş arası katılımcıların %68,2'sinin eşdeğer bir ilacı kabul etmedikleri, 41-50 yaş arası olanların %60,6'sının kabul ettikleri görülmüştür. Meslek dağılımına bakıldığında serbest meslek çalışanlarının %54,5'inin kabul etmediği, işçilerin %61,2'sinin kabul ettiği aşağıdaki tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6'da katılımcıların yaş ve eğitim durumu ile reçete ile ilaç alırken, reçetede yazılan ilaç olup olmadığını kontrol etme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunurken ($p<0,05$), bu ilişki cinsiyet, gelir durumu ve meslek dağılımı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık arz etmemektedir ($p>0,05$). Yine Tablo 6'da görülebileceği gibi erkek katılımcıların % 78,5'inin, kadın katılımcıların % 69,2'sinin reçetede yazılan ilaçları kontrol ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. 41-50 yaş arası olanların % 90,9'unun, 51-54 yaş arası grubun %88,2'sinin, 31-40 yaş arası olanların % 68,4'ünün; eğitim durumları incelendiğinde lisans mezunlarının % 79,7'sinin lise mezunlarının % 78,5'inin reçetede yazılan ilaçları kontrol ettikleri ortaya çıkmıştır.

Bireylerin eğitim ve gelir durumları ile hekime giderken daha önce kullanmış oldukları ilaçlar veya varsa kronik hastalıklarına ait raporları hakkında hekimi bilgilendirme durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu belirlenirken ($p<0,05$), cinsiyet, yaş ve meslek dağılımları ile bilgilendirme durumu arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($p>0,05$). Hekimi daha önce kullanmış oldukları ilaçlar hakkında veya kronik rahatsızlıkları hakkında bilgilendirme konusunda erkek bireylerin %86'sının, kadın bireylerin ise %78,8'inin bilgilendirme yaptıkları

görülmektedir. Yaş açısından ise 31-40 yaş arası olanların % 91,2'sinin, 18-30 yaş arası olanların % 84,8'inin bilgilendirme yaptıkları tespit edilmiştir. Yine Tablo 6'da görülebileceği gibi lise mezunu olanların %94,7'sinin, lisans mezunu olanların %86,4'ünün, yüksek lisans mezunu olanların % 80,6'sının, katılımcıların gelir durumu incelendiğinde 1500-1999 TL geliri olanların %94,3'ünün, 2000 TL ve üzeri geliri olanların %85,1'inin daha önce kullanmış oldukları ilaçlar hakkında veya varsa kronik rahatsızlıkları hakkında hekimi bilgilendirdikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Demografik Değişkenler Açısından Akılcı İlaç Kullanım Özellikleri ve Gruplar Arası Farklılığı Gösteren Ki-Kare Analizi

	Komşularınız ve/veya yakınlarınızın tavsiyesi ile ilaç kullanma ya da doktorunuzdan reçete etme durumları				Benzer şikayetleri olan tanıdıklarınıza ilaç tavsiyesinde bulunma durumları				İlaçlarınızla birlikte tüketilmemesi gereken yiyecek ve içecekler ile ilgili bilgilendirme yapılması durumu				
	Evet		Hayır		Evet		Hayır		Evet		Hayır		Test ve p değeri
Cinsiyet	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Kadın	10	19,2	42	80,8	17	32,7	35	67,3	30	57,7	22	42,3	$\chi^2:1,114$ p:0,291
Erkek	21	17,4	100	82,6	27	22,3	94	77,7	80	66,1	41	33,9	
Yaş													
18-30 yaş arası	16	24,2	50	75,8	23	34,8	43	65,2	43	65,2	23	34,8	$\chi^2:8,299$ p:0,040*
31-40 yaş arası	12	21,1	45	78,9	15	26,3	42	73,7	34	59,6	23	40,4	
41-50 yaş arası	6	18,2	27	81,8	3	9,1	30	90,9	21	63,6	12	36,4	
51-64 yaş arası	2	11,8	18	88,2	3	17,6	14	82,4	12	70,6	5	29,4	
Eğitim durumu													
İlköğretim	5	23,8	16	76,2	4	19,0	17	81,0	13	61,9	8	38,1	$\chi^2:4,41$ p:0,220
Lise	14	24,6	43	75,4	17	29,8	40	70,2	37	64,9	20	35,1	
Lisans	10	16,9	49	83,1	12	20,3	47	79,7	42	71,2	17	28,8	
Yüksek lisans/doktora	7	19,4	29	80,6	11	30,6	25	69,4	18	50,0	18	50,0	
Gelir seviyesi*													
0-499 TL	7	36,8	12	63,2	10	52,6	9	47,4	10	52,6	9	47,4	$\chi^2:3,727$ p:0,444
500-999 TL	0	0	6	100	1	16,7	5	83,3	4	66,7	2	33,3	
1000-1499 TL	3	15,8	16	84,2	6	31,6	13	68,4	10	52,6	9	47,4	
1500-1999 TL	8	22,9	27	77,1	6	17,1	29	82,9	26	74,3	9	25,7	
2000 TL ve üzeri	18	19,1	76	80,9	21	22,3	73	77,7	60	63,8	34	36,2	
Meslek													
Ev hanımı	2	25,0	6	75,0	2	25,0	6	75,0	4	50,0	4	50,0	$\chi^2:10,905$ p:0,028*
Öğrenci	8	38,1	13	61,9	11	52,4	10	47,6	13	61,9	8	38,1	
İşçi	12	24,5	37	75,5	8	15,7	43	84,3	36	73,5	13	26,5	
Memur	10	19,6	41	90,9	12	27,3	32	72,7	28	54,9	23	45,1	
Serbest meslek					44	25,4	129	74,6	29	65,9	15	34,1	

Satır yüzdesi alınmıştır. *P<0,05

Tablo 6: Demografik Değişkenlere Göre Akılcı İlaç Kullanım Özellikleri ve Gruplar Arası Farklılığı Gösteren Ki-Kare Analizi

	İlaç temini sırasında reçetede yazılmadıkları farklı olarak, eczacının önerdiği eşdeğer ilacı (farklı firmaların aynı etken maddeli ilacı) kabul eder misiniz?				Test ve p değeri	Reçete ile ilaç alınırken, reçetede yazılan ilaç olup olmadığını kontrol eder misiniz?				Test ve p değeri	Hekime giderken daha önce kullanmış olduğunuz ilaçlar ve varsa kronik hastalıklarınıza ait raporlarınız hakkında hekimini bilgilendirir misiniz ?				Test ve p değeri
	Evet		Hayır			Evet		Hayır			Evet		Hayır		
	Sayı	%	Sayı	%		Sayı	%	Sayı	%		Sayı	%	Sayı	%	
Cinsiyet															
Kadın	17	32,7	35	67,3	$\chi^2:9,209$ $p:0,002^*$	36	69,2	16	30,8	$\chi^2:1,704$ $p:0,192$	41	78,8	11	21,2	$\chi^2:1,353$ $p:0,245$
Erkek	70	57,9	51	42,1		95	78,5	26	21,5		104	86,0	17	14,0	
Yaş					$\chi^2:16,599$ $p:0,001^*$					$\chi^2:7,971$ $p:0,047^*$					$\chi^2:7,552$ $p:0,056$
18-30 yaş arası	21	31,8	45	68,2		47	71,2	19	28,8		56	84,8	10	15,2	
31-40 yaş arası	38	66,7	19	33,3		39	68,4	18	31,6		52	91,2	5	8,8	
41-50 yaş arası	20	60,6	13	39,4		30	90,9	3	9,1		26	78,8	7	21,2	
51-64 yaş arası	8	47,1	9	52,9	15	88,2	2	11,8	11	64,7	6	35,3			
Eğitim durumu					$\chi^2:1,626$ $p:0,654$					$\chi^2:10,181$ $p:0,017^*$					$\chi^2:20,890$ $p:0,000^*$
İlköğretim	8	38,1	13	61,9		17	81,0	4	19,0		11	52,4	10	47,6	
Lise	29	50,9	28	49,1		47	82,5	10	17,5		54	94,7	3	5,3	
Lisans	32	54,2	27	45,8		47	79,7	12	20,3		51	86,4	8	13,6	
Yüksek lisans/doktora	18	50,0	18	50,0	20	55,6	16	44,4	29	80,6	7	19,4			
Gelir seviyesi					$\chi^2:12,435$ $p:0,014^*$					$\chi^2:1,355$ $p:0,854$					$\chi^2:14,427$ $p:0,006^*$
0-499 TL	4	21,1	15	78,9		15	78,9	4	21,1		17	89,5	2	10,5	
500-999 TL	1	16,7	5	83,3		5	83,3	1	16,7		3	50,0	3	50,0	
1000-1499 TL	8	42,1	11	57,9		16	84,2	3	15,8		12	63,2	7	36,8	
1500-1999 TL	21	60,0	12	40,0		26	74,3	9	25,7		33	94,3	2	5,7	
2000 TL ve üzeri	53	56,4	41	43,6	69	73,4	25	26,6	80	85,1	14	14,9			
Meslek					$\chi^2:12,964$ $p:0,011^*$					$\chi^2:1,393$ $p:0,845$					$\chi^2:3,658$ $p:0,454$
Ev hanımı	3	37,5	5	62,5		5	62,5	3	37,5		5	62,5	3	37,5	
Öğrenci	4	19,0	17	81,0		16	76,2	5	23,8		17	81,0	4	19,0	
İşçi	30	61,2	19	38,8		39	79,6	10	20,4		43	87,8	6	12,2	
Memur	30	58,8	21	41,2		39	76,5	12	23,5		42	82,4	9	17,6	
Serbest meslek	20	45,5	24	54,5	32	72,7	12	27,3	38	86,4	6	13,6			

Satır yüzdesi alınmıştır. *P<0,05

Tablo 7: Katılımcıların Akılcı İlaç Kullanımına İlişkin Sorulara Verdikleri Yanıtların Dağılımı

Ağrı kesici ihtiyacınız olduğunda ilacı nasıl temin edersiniz?	N	%
Reçete ile eczaneden	84	48,6
Reçetesiz eczaneden	74	42,8
Komşudan, tanıdıktan	15	8,7
Komşularınız ve/veya yakınlarınızın tavsiyesi ile ilaç kullanır mısınız ya da doktorunuzdan reçete etmesini ister misiniz?	N	%
Evet	31	17,9
Hayır	142	82,1
Hastalık durumunda veya herhangi bir ağrı durumunda ne yaparsınız?	N	%
Hekime danışırım	154	89,0
Eczacıya danışırım	13	7,5
Bitkisel tedavi yöntemlerini denerim.	6	3,5
Aldığınız ilaçların (prospektüs) kutu içerisindeki formu okur musunuz?	N	%
Evet	153	88,4
Hayır	20	11,6

İlacın yan etkileri ile karşılaştırsanız nasıl davranırsınız?	N	%
Hekime başvururum.	155	89,6
Eczacıya başvururum.	7	4,0
Eczacınız, aldığınız ilacın nasıl kullanılacağı konusunda bilgi verip doğru anlaşıldığına emin olana kadar anlatıyor mu?	N	%
Evet	159	91,9
Hayır	14	8,1
Aile bireylerinin bir tedavi sonrası arta kalan ilaçlarını ne yaparsınız?	N	%
Gerektiği zaman kullanılmak üzere saklarım	73	42,2
Sağlık kuruluşlarına veririm	32	18,5
Eczaneye veririm	26	15,0
Çöpe atarım	42	24,3
İlacın son kullanma tarihini kontrol eder misiniz?	N	%
Daima	111	64,2
Genellikle	42	24,3
Bazen	20	11,6
Hekimin vermiş olduğu ilaçları ne şekilde kullanırsınız?	N	%
İlaç bitene kadar kullanırım.	44	25,4
Şikâyetim geçene kadar kullanırım.	60	34,7
Hekim veya eczacının önerdiği süre kullanırım.	69	39,9
Üzerinde saklama koşulları ile ilgili herhangi bir uyarı bulunmayan ilaçları nerede saklıyorsunuz?	N	%
Buzdolabında	66	38,2
Oda sıcaklığında, serin ve kuru bir yerde	107	61,8
Evinizde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış ortalama kaç kutu ilaç vardır?	N	%
Hiç yok	46	26,6
1-5 arası	73	42,2
6-10 arası	22	12,7
10'dan fazla	32	18,5
Hekime giderken daha önce kullanmış olduğunuz ilaçlar ve varsa kronik hastalıklarınıza ait raporlarınız hakkında hekimi bilgilendirir misiniz?	N	%
Evet	163	94,2
Hayır	10	5,8
Basında (televizyon, radyo, gazete vb.) reklamı yapılan ürünleri tedavi amacıyla kullanır mısınız?	N	%
Hekime danışarak kullanırım	20	11,6
Eczacıya danışarak kullanırım.	14	8,1
Kullanmam	139	80,3
Benzer şikâyetleri olan tanıdıklarınıza ilaç tavsiyesinde bulunur musunuz?	N	%
Evet	44	25,4
Hayır	129	74,6

Tablo 7'de katılımcıların akılcı ilaç kullanımına ilişkin sorulara verdikleri yanıtların dağılımı gösterilmiştir. Ağrı kesici ihtiyaçları olduğunda katılımcıların %48,6'sı reçete ile eczaneden aldığı belirtilirken, %42,8'i eczaneden reçetesiz aldığı belirtilmiştir. Yapıcı vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada ise katılımcıların % 31,3'ünün reçetesiz olarak ilaç kullandıkları belirlenmiştir. Komşularının veya yakınlarının tavsiyesi ile ilaç kullanma durumlarında katılımcıların %82,1'i tavsiye ile ilaç kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç ise hekim önerisi olmadan ilaç kullanımı konusunda bireylerin önemli ölçüde bilinçli davrandıklarını göstermektedir. Özkan, Özbay, Aksaka, İlhan, & Aycan (2005) tarafından yapılan çalışmada tavsiye ile ilaç kullanma oranı %25,6 olarak bulunurken, Yılmaz (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise, katılımcıların %24,7'si başkalarına iyi gelen ilacı kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 7'den görülebileceği gibi hastalık veya herhangi bir ağrı durumunda katılımcıların %89'u hekime danışmaktadırlar. Yılmaz, Yılmaz, Karaca, Uçar, & Yüce'nin (2008) çalışmasında ise katılımcıların herhangi bir ağrı durumunda %32,1'inin alternatif tıp yöntemlerini kullandığı belirlenmiştir. Özkan vd., (2005) çalışmasında katılımcıların

%69,5'i herhangi bir hastalık halinde hekime başvurdukları belirlenmiştir. Yine Tablo 7'de katılımcıların % 88,4'ünün aldıkları ilaçların kutu içerisindeki bilgi formunu (prospektüs) okudukları belirlenmiştir. Bu oran Karakurt, Hacıhasanoğlu, Yıldırım, & Sağlam'ın (2010) yaptıkları çalışmada %83,6 iken, Kaya vd., (2015)'nin yaptığı çalışmada ise %90,6 dır. Katılımcıların %89,4'ünün kullandıkları ilacın yan etkileri görüldüğünde hekime başvurdukları tespit edilmiştir. Esin, Bulduk, Dural, Şenolan, & Temel'in (2007) yaptıkları çalışmada bu oran %70 iken, Yılmaz vd., (2008)'nin yaptığı çalışmada ise %54,2'dir.

Tablo 7'de görülebileceği gibi katılımcıların % 91,9'u eczaneden aldıkları ilaçlar hakkında yeterince bilgi verilip, anlaşılana kadar bilgilendirme yapıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Demirel Duran (2014) hastaların akılcı ilaç kullanımına ilişkin tutumlarını belirleme çalışmasında katılımcılar %62,8'inin ilaçlar hakkında bilgilendirme yapıldığını belirtmişlerdir. Bireylerin aile bireylerinde bir tedavi sonrası arta kalan ilaçları %42,2'sinin gerektiği zaman kullanılmak üzere sakladıklarını ifade etmişlerdir (Tablo 7). Demirel Duran (2014) yaptığı çalışmada katılımcıların %50'si kullanılmayan ilaçları sakladıklarını belirtmişlerdir. İlhan, Aydemir, Çakır, & Aycan'ın (2014) akılcı olmayan ilaç kullanımı davranışlarını belirleme çalışmasında bireylerin %60,3'ünün kullanılmayan ilaçları buzdolabında sakladıkları görülmüştür.

Katılımcıların %64,2'si aldıkları ilaçların son kullanma tarihlerine dikkat ettikleri Tablo 7'de görülmektedir. Yapıcı vd., (2011) yapmış olduğu çalışmada bireylerin % 79,3'ünün aldıkları ilaçların son kullanma tarihini okudukları görülmüştür. Bireylerde yaygın görülen davranışlardan biride ilaç tedavisi sırasında semptomların geçmesi nedeniyle ilaç tedavilerini yarıda kesmeleri bireylere enfeksiyon veya rahatsızlığın tekrar etmesi ile sonuçlanabilmektedir. Tablo 7'de katılımcıların %39,9'u hekimin vermiş olduğu ilacı hekim veya eczane personelinin önerdiği süre boyunca kullandıklarını belirtmişlerdir. Kaya vd., (2015) yaptıkları çalışmada katılımcıların %62,2'sinin, Özçelikay'ın (2001) çalışmasında %23,9'unun, Yılmaz vd., (2008)'nin çalışmasında %28,8'inde, Uğrak, Teke, Cihangiroğlu, & Uzuntarla'nın (2015) çalışmasında ise %16,5'inin yakınmaları geçince ilaç kullanımını bıraktıkları bulgulanmıştır.

Tablo 7'de bireylerin ilaçları saklama ortamları olarak %61,8'i oda sıcaklığında kuru bir yerde saklanması gerektiğini belirtirken, % 38,2'si buzdolabında ilaçları sakladıklarını belirtmişlerdir. Göçgeldi vd., (2009)'nin çalışmasında katılımcıların % 42,9'u aldıkları ilaçları ecza dolabında veya özel bir çekmeceye sakladıkları bulgusuna ulaşmışlardır. De Bolle, Mehuys, Adriaens, Remon, & Van Bortel (2008) yapmış oldukları çalışmada, evlerdeki mevcut ilaçların yaklaşık üçte birinin uygunsuz şartlarda saklandığını saptamışlardır.

Katılımcıların % 42,2'si evlerinde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış 1-5 kutu arası ilaç olduğunu, %26,6'sının ise evlerinde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış ilacın bulunmadığı tablo 7'de bulgulanmıştır. Göçgeldi vd.'nin (2009) çalışmasında bu oranının %38,7 olduğu, Uğrak vd.'nin (2015) çalışmasında ise bireylerin %30,7'sinin evlerinde yarım kalmış ya da hiç kullanılmamış ilaç olmadığı bulunmuştur.

Tablo 7'de katılımcıların % 94,2'si hekime gittiğinde önceden kullandığı ilaç var ise ya da herhangi bir kronik rahatsızlığı varsa hekimi bilgilendirdikleri görülmektedir. Uğrak vd., (2015) çalışmasında ise katılımcıların %93,4'ünün bilgilendirme yaptıkları belirlenmiştir. Bu araştırmada basın yoluyla reklamı yapılan ürünleri tedavi maksatlı olarak kullanım konusunda katılımcıların %80,3'ünün bunları kullanmadığı, %11,6'sının ise hekime danışarak kullandığı belirlenirken, Uğrak vd., (2015) çalışmasında katılımcıların %22,3'ünün bu ürünleri hekime danışarak kullandığı bulunmuştur. Katılımcıların % 74,6'sı benzer şikâyetleri olan tanıdıklarına ilaç tavsiyesinde bulunmadıklarını belirtirken, Demirel Duran (2014) çalışmasında bireylerin %56,4'ünün başkalarına ilaç tavsiyesinde bulunmadıkları belirlenmiştir.

Sonuç

Bu araştırmada katılımcıların akılcı ilaç kullanımı konusunda bilgi düzey ve davranışlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Akılcı ilaç kullanımında olumlu gelişmelerin sağlanabilmesi öncelikle mevcut durumun ortaya konmasını gerektirmektedir. Akılcı ilaç kullanımının en önemli ayaklarından birisini oluşturan bireylerin bu konudaki bilgi düzeyleri ve davranışlarının belirlenmesi bu alanda atılacak adımlar için önemli bir başlangıç noktası olacaktır (Karataş, Dinler, Erdoğan, Ertuğ ve Seydaoğlu, 2012, s. 6).

İstatistiksel açıdan anlamlı sonuçlara bakıldığında toplumda en yaygın kullanılan ilaçlardan olduğu söylenebilecek ağrı kesici ihtiyaçları olduğunda erkek katılımcıların %91,1'i ve kadın katılımcıların %82,7'sinin hekime danıştıkları belirlenmiştir. Katılımcıların aldıkları ilaçların son kullanma tarihini kontrol etme oranın erkeklerde %66,9 ve kadınlarda %57,7'dir. Bireylerin evde buldukları ilaçları tekrar kullanmak istediklerinde erkek katılımcıların %41,3'ü hekimden bilgi aldıklarını, %28,1'i ise eczane görevlisinden bilgi aldıklarını belirtirken, kadın katılımcıların %32,7'sinin ise hekimden bilgi aldıkları görülmüştür. Eğitim durumu dikkate alındığında yükseköğretim mezunlarının %39'u ve yüksek lisans/doktora mezunlarının %41,9'u hekimden bilgi aldıklarını, lise mezunlarının %40,4'ü eczacı personelinden bilgi aldıklarını, ilköğretim mezunlarının % 57,1'inin hekimden bilgi aldıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Bireylerin evlerinde hiç kullanılmamış veya yarım kalmış olan ilaç kutu miktarında erkek bireylerin %47,1'i ile kadın bireylerin %30,8'i 1-5 kutu arası ilaç bulunduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların besin veya ilaç alerjisi olmaları durumunda hekim veya sağlık personelini bilgilendirme oranları hayli yüksek bulunmuştur. Katılımcıların 51-64 yaş arası grubun tamamı, 41-50 yaş arasının %90,9'u, 31-40 yaş arası grubun %98,2'si, 18-30 yaş arası grubun ise %84,8'i besin veya ilaç alerjisi var ise; muayene sırasında hekimi ve ilgili sağlık personelini bilgilendirmektedirler. Aynı konuda yükseköğretim mezunlarının %96,6'sının, ilköğretim mezunlarının %95,2'sinin, lise mezunlarının %93'ünün, yüksek lisans/doktora mezunlarının ise 80,4'ünün besin veya ilaç alerjisi konusunda hekim ve ilgili sağlık personelini bilgilendirdikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Erkek katılımcıların %78,5'inin, kadın katılımcıların %69,2'sinin reçetede yazan ilaçları kontrol etmektedirler. Hekimi daha önce kullanmış oldukları ilaçlar hakkında veya kronik rahatsızlıkları hakkında bilgilendirme konusunda erkek bireylerin %86'sının, kadın bireylerin ise %78,8'inin bilgilendirme yaptıkları görülmektedir. Ağrı kesici ihtiyaçları olduğunda katılımcıların %48,6'sı reçete ile eczaneden aldığını belirtirken, %42,8'i eczaneden reçetesiz aldığını belirtmiştir. Komşularının veya yakınlarının tavsiyesi ile ilaç kullanma durumlarında katılımcıların %82,1'i tavsiye ile ilaç kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç ise hekim önerisi olmadan ilaç kullanımında bireylerin önemli ölçüde bilinçli davrandıklarını göstermektedir. Özkan vd., (2005) tarafından yapılan çalışmada tavsiye ile ilaç kullanma oranı %25,6 olarak bulunurken, Yılmaz (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise, katılımcıların %24,7'si başkalarına iyi gelen ilacı kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Hastalık veya herhangi bir ağrı durumunda katılımcıların %89'u hekime danışmaktadırlar. Yine bireylerin %88,4'ünün aldıkları ilaçların kutu içerisindeki bilgi formunu (prospektüs) okudukları belirlenmiştir. Katılımcıların %91,9'u eczaneden aldıkları ilaçlar hakkında yeterince bilgi verilip, anlaşılana kadar bilgilendirme yapıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların %64,2'si aldıkları ilaçların son kullanma tarihlerine dikkat etmekte ve %39,9'u hekimin vermiş olduğu ilacı hekim veya eczane personelinin önerdiği süre boyunca kullanmaktadırlar. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%80) basında

(TV., radyo ve gazete vb. gibi) tedavi amaçlı reklamı yapılan ürünleri kullanmazken, %11'lik bir kısım doktora danışarak kullanmaktadırlar.

Bu çalışmada genel olarak bireylerin ilaç kullanımı konusunda bilgi düzeyi ve alışkanlıklarının yüksek çıkması ve bu bulgunun literatür ile de uyumlu olması Sağlık Bakanlığı ve ilgili kuruluşların ilaç kullanıcılarını bilinçlendirme çabalarının da başarılı olduğunun bir göstergesidir denilebilir. Bununla beraber iyileştirme yapılabilecek bir potansiyelin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Çünkü ilaç gibi hem sağlık açısından hem de ekonomik kaynakların etkin kullanılması göz önünde bulundurulduğunda çok küçük iyileştirmelerin dahi sonuç itibarıyla önemli kazanımlar sağlayabileceği vurgulanmalıdır. Akılcı ilaç kullanımı ilaç stoklarında dengeyi, ilaç ekonomisindeki kontrolü sağlama açısından gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından üzerinde durulan önemli bir kavramdır. Çünkü bu ülkeler ilaç konusunda önemli ölçüde dışa bağımlıdırlar. Türkiye'de gelişmekte olan ülkeler arasında yer aldığına göre bu konu da yapılan çalışmalar incelendiğinde bireylerin akılcı ilaç kullanım noktasında bilgi sahibi olduğu fakat yeteri kadar istenilen düzeyde olmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada elde edilen verilere göre bireylerin akılcı ilaç kullanımlarında bilgi düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Mevcut bilgi düzeyinin korunarak daha ileri seviyelere taşınması için broşürler, bilgilendirici reklamlar, halk eğitim merkezlerinde konuyla ilgili eğitimler, seminerler yapılması düşünülebilir. Özellikle gereksiz ilaç kullanımı ve çöpe atılan ilaçlar noktasında topluma ilaçlar ile ilgili bilgiler verilmeli ve bunların ekonomiye ve çevreye karşı etkileri konusunda toplum yeterince bilinçlendirilmelidir. Bu konuyla ilgili en başta sorumluluk ilgili yöneticilere düşmekle beraber toplumumuzu oluşturan tüm bireylere bu konuda görev düşmektedir. Bu çalışma ile ulaşılan bulguların tüm Türkiye'ye genellenmesi elbette ki mümkün değildir. Fakat bu araştırma Türkiye'deki büyük resmin daha iyi anlaşılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmanın literatür bilgisi ve elde edilen verilerle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AFRIYIE, D.K. & TETTEH, R. (2014). A description of the pattern of rational drug use in Ghana Police Hospital. *International Journal of Pharmacy and Pharmacology*, 3(1), 143-148.

AKICI, A. & KALAÇA, S. (2013). *Topluma yönelik akılcı ilaç kullanımı*. Ankara: Sosyal Güvenlik Kurumu Yayınları.

AKSOY, M., ALKAN, A. & İŞLİ, F. (2015). Sağlık Bakanlığı'nın akılcı ilaç kullanımı yaygınlaştırma faaliyetleri. *Türkiye Klinikleri J Pharmacol-Special Topics*, 3(1), 19-26.

ÇALIKOĞLU, O. (2006). *Erzurum il merkezinde çalışan pratisyen hekimler ile 20 yaş ve üzeri kişilerin akılcı ilaç kullanım boyutları ve etkileyen faktörler*. T.C. Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi. Erzurum.

DE BOLLE, L., MEHUY, E., ADRIAENS, E., REMON, J.P. & VAN BORTEL, L. (2008). Home medication cabinets and self-medication: a source of potential health threats? *Ann Pharmacother*, 42(4), 572-579.

DURAN DEMİREL, A. (2014). *Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde sağlık çalışanları ile tedavi alan hastaların akılcı ilaç kullanımına ilişkin tutumları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. İstanbul.

EKENLER, Ş. & KOÇOĞLU, D. (2016). Bireylerin akılcı ilaç kullanımıyla ilgili bilgi ve uygulamaları, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3(3), 44-55.

ESİN, M. N., BULDUK, S., DURAL, Ç., ŞENOLAN, G. & TEMEL, E. (2007). Erişkin bireylerin ilaç kullanma ile ilgili davranışları. *İ. Ü. F. N. Hem. Dergisi*, 15(60), 139-145.

GÖÇGELDİ, E., UÇAR, M., AÇIKEL, C.H., TÜRKER, T., HASDE, M. & ATAÇ, A. (2009). Evlerde artık ilaç bulunma sıklığı ve ilişkili faktörlerin araştırılması. *TAF Prev Med Bull*, 8(2): 113-118.

GÜNDOĞAR SOYKUT, H. & KARTAL, E.S. (2017). Üniversite öğrencilerinin akılcı ilaç kullanımını hakkındaki görüşleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25-34.

İLHAN, N.M., AYDEMİR, Ö., ÇAKIR, M. & AYCAN, S. (2014). Akılcı olmayan ilaç kullanım davranışları: Ankara'da üç ilçe örneği. *Turk J Public Health*, 12(3), 188-200.

KARAKURT, P., HACIHASANOĞLU, R., YILDIRIM, A. & SAĞLAM, R. (2010). Üniversite öğrencilerinde ilaç kullanımı. *TAF Prev Med Bull*, 9(5), 505-512.

KARATAŞ, Y., DİNLER, B., ERDOĞDU, T., ERTUĞ, P. & SEYDAOĞLU, G. (2012). Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Balcalı Hastanesi'ne Başvuran Hasta ve Hasta Yakınlarının İlaç Kullanımı Alışkanlıklarının Belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-8.

KAYA, H., TURAN, N., KESKİN, Ö., TENCERE, Z., UZUN, E., DEMİR, G. & YILMAZ, T. (2015). Üniversite öğrencilerinin akılcı ilaç kullanma davranışları. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18 (1), 35-42.

ÖZÇELİKAY, G. (2001). Akılcı ilaç kullanımı üzerinde bir pilot çalışma. *Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 30(2), 9-18.

ÖZKAN, S., ÖZBAY, O.D., AKSAKA, F.N., İLHAN, M.N. & AYCAN, S. (2005). Bir üniversite hastanesine başvuran hastaların hasta olduklarındaki tutumları ve ilaç kullanımı alışkanlıkları. *Türk Silahlı Kuvvetleri Koruyucu Hekim Bul*, 4(5), 223-37.

SÜRMELOĞLU, N., KIROĞLU, O., ERDOĞDU, T. & KARATAŞ, Y. (2015). Akılcı olmayan ilaç kullanımını önlemeye yönelik tedbirler. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 24(4), 452-462.

TOPRAK, S. (2013). Akılcı ilaç kullanımı. Göğüs Kalp Damar Anestezi ve Yoğun Bakım Derneği 19. Ulusal Kongresi. 16-19 Mayıs 2013. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

UĞRAK, U., TEKE, A., CİHANGİROĞLU, N. & UZUNTARLA, Y. (2015). Kardiyoloji kliniğinde yatan hastaların akılcı ilaç kullanımı konusunda tutumları. *TAF Prev Med Bull*, 14(2), 137-144.

USKUN, E., USKUN, S.B., ÖZTÜRK, M. & KİŞİOĞLU, A.N. (2004). Sağlık ocağına başvuru öncesi ilaç kullanımı. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 13(12), 451-54.

WHO. (2011). Promoting Rational Use of Medicines.

WHO. (1997). Guide to good prescribing: A practical manual.

WHO. (1987). *The Rational use of drugs: report of the conference of experts*, Nairobi. 25-29 November 1985: World Health Organization.

YAPICI, G., BALIKÇI, S. & UĞUR, Ö. (2011). Birinci basamak sağlık kuruluşuna başvuranların ilaç kullanımı konusunda tutum ve davranışları. *Dicle Tıp Dergisi*, 38(4), 458-465.

YILMAZ, E., YILMAZ, E., KARACA, F., UÇAR, S. & YÜCE, T. (2008). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin ilaç kullanma durumlarının incelenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 3(8), 69-83.

YILMAZ, M., GÜLER, N., GÜLER, G. & KOCATAŞ, S. (2011). Bir Grup Kadının İlaç Kullanımı İle İlgili Bazı Davranışları: Akılcı Mı? *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 33, 266-277.

YILMAZ, M., KIRBIYIKOĞLU İLTUŞ, F., ARİÇ, Z. & KURŞUN, B. (2014). Bir Diş Hekimliği Fakültesi Hastanesi'ne Başvuran Bireylerin Akılcı Kullanımlarının Belirlenmesi. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 39-47.

Summary

Rational drug use has become one of the increasingly important issues of health today. Rational drug use, one of the issues of concern to developed countries in Turkey comes at the beginning on the issues that need to be considered carefully by researchers in recent years. Rational drug use is the process of planning, conducting, and monitoring the outcomes of delivering drugs safely, economically and effectively in the treatment of the individual. The rational use of medication is the practice of the recommended treatment for the individual in the direction of the physician. Applications other than rational drug use are expressed as non-rational drug use. It can be shown as an example of rational drug use where individuals seek treatment on their own, without the physician's recommendation, the drug they use leads to adverse outcomes, the use of scarce resources inefficiently, the use of non-prescription drugs by individuals, the use of medicines by the physician as recommended, The main focus of this study is to examine the rational drug use knowledge of individuals. The research was carried out on patients who came to pharmacies in order to take medicine in Kahramanmaraş Gökşun province. T.C. The "Rational Drug Use" scale established by the Ministry of Health was used. Additional questions have been added by researchers to the rational use of drugs by the population. In the scope of the research, 173 participants were reached. Participants participating in the research were informed through an individual interview and their participation was provided on the basis of volunteerism by taking the residence of the individuals. The data were collected by interviewing the patients who came to the pharmacy. SPSS 21 package program was used for the evaluation of the data and chi-square analysis methods were used by the calculation of number-percentage. When the results of the research were examined, it was found that there was a meaningful difference between individuals' availability of pain reliever and their sex ($p < 0,05$). 49.6% of male individuals and 46.2% of female subjects provided prescription medication from the pharmacy when pain relievers were needed. When the results of research on what individuals do in their disease state are examined, it is detected that 91.8% of male participants and 82.7% of female participants express consent to medication in disease states. It was determined that there was a significant difference between the status of controlling the expiration date of the drug and the sex of the individual ($p < 0,05$). 66.9% of male subjects and 57.7% of female subjects were found to always check the expiry date of the drug they received. In the pharmacy where the study was conducted, a large majority of the participants were seen to have been told by the pharmacy officer until they were confident that the drug they received was safe to use and understood. When this ratio distribution was examined, 95% of male participants and 84.6% of female participants answered positively in this direction. It was determined that there was a meaningful difference between the individuals who participated in the research and those who had similar complaints with their ages ($p < 0,05$). When age groups are examined; It was determined that 90.9% of the 41-50 age group did not have drug recommendation and 9,1% of the same group had drug recommendation. 94.2% of the participants were informed about the medicines or the chronic diseases that the participants had used before going to the clinic. As a result of the research, it can be stated that the rational drug use levels of the individuals are high in the direction of the data obtained. This result was found to be compatible with the literature. Compared with studies conducted in the past years, it can be said that rational drug use levels of individuals are increased but not yet reached the desired level. Despite this, the fact that the level of rational drug use of individuals has increased compared to previous years can be expressed as a positive indicator of the Ministry of Health's work in this area. It is proposed that the results of this study and the predictions will contribute to the field in the light and that the wider masses are made with a higher participant level.

Üniversite Öğrencilerinin Kendini Gerçekleştirme Düzeyi ile Benlik Saygıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Dilek ERZENLİ ALTUNBAYRAK*, Ferda Şule KAYA**

Öz

Bu çalışma üniversite öğrencilerinin kendilerini gerçekleştirme düzeyi ve benlik saygıları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu grubun lisans eğitimine devam edip etmemesi ile kendini gerçekleştirme ve benlik saygısı ilişkisinin önemli olduğu düşünülmüş ve konu sosyo-demografik değişkenler açısından da sorgulanmıştır. Bu çerçevede çalışmanın amacı; üniversitede meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerinin benlik saygısı ile kendini gerçekleştirme değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu araştırmanın örneklemini 2016-2017 öğretim döneminde İstanbul'da 2 yıl eğitim veren bir vakıf meslek yüksekokulunda öğretimine devam eden, 18-26 yaş arasındaki, 76 kız ve 59 erkek öğrenciden oluşmaktadır. Öğrenciler gönüllülük esasına göre seçilmiş ve anket çalışması yürütülmüştür. Verilerin analizinde ANOVA testi, t testi, Pearson korelasyon analizi, çoklu regresyon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda genel anlamda kendini gerçekleştirme ve benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat alt boyutlar açısından bakıldığında; kız öğrencilerin ve orta gelirli ailelere sahip öğrencilerin "kendini gerçekleştirme düzeyi" yüksek bulunmuştur. "Zamanı iyi kullanma", "desteği içten alma", "başkalarıyla yakınlık kurabilme", "duyguları açıklama düzeyi", "içten geldiği gibi davranabilme", "kendini gerçekleştiren değerleri benimseme", "saldırganlığın kabulü" alt boyut puanları açısından kız öğrenciler erkek öğrencilerden anlamlı derecede farklı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kendini Gerçekleştirme, Benlik Saygısı, Üniversite Öğrencileri, Cinsiyet

The Examination of the Relationship Between University Students Self-Actualisation Level and Their Self-Esteem

Abstract

Main theme of this study, which is envisioned as a field study, composes self-actualisation and self-esteem. Within this scope, analysing the relation between self-

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 15.10.2018

Kabul/Accepted: 25.01.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.465990>

* Uzm. Psk., İstanbul, Türkiye, E-posta: derzenli@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3747-7836>

** Dr., İstanbul Bilim Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: kaya.s2565@gmail.com, sulekayabilim@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-8415-8002>

actualisation and self-esteem, the relation between both behaviours and manners of these phenomenas as well as the sub-dimensions of these phenomenas are the objective of this study. The research sample consists of 135 students, 76 girls and 56 males between 18-26 years old who continue their education in a foundation vocational school in Istanbul in 2016-2017 academic year. Students were selected on a voluntary basis and some surveys were conducted. For analysis of the data, ANOVA and T test, Pearson regression methods were used. As a result, no significant relation between self-actualisation and self-esteem was found in the research. A high significantly difference in the level of Self-Actualisation was found in students with middle-income families and girls. A high difference was found in the level of "Time Competence", "Inner Directed Support", "Capacity for Intimate Contact", "Feeling Reactivity", "Spontaneity", "Self Actualizing Value", "Acceptance of aggression" in girl students than male students. As a result, no significant relation between self-actualisation and self-esteem was found in the research. Significantly difference was found "self respect" level in first year students than second year students. A high levels was found "Inner Directed Support", "Spontaneity", "self respect", "Capacity for Intimate Contact", "Self Actualizing Value", "Existentiality" in the middle-income families than low-income and high-income families.

Keywords: Self-Actualisation, Self-Esteem, University Students, Gender

1. Giriş

İnsan doğumundan ölümüne kadar bir gelişim sürecinin içindedir. Bugüne kadar insanın gelişimini güdüleyen ne olduğu konusunda çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Literatüre bakıldığında gelişimi güdüleyen çeşitli etkenler var olmakla birlikte benlik saygısı ihtiyacı da gelişimi güdüleyen etkenlerden biri olarak görülmektedir.

Alfred Adler, bebeğin eksiklik hissiyle doğduğunu, bu eksiklik hissini benlik saygısını etkilediğini ve bu eksikliği tamamlamak için çaba gösterdiğini savunur. Ona göre insanın kişisel gelişimi bu eksiklik duygusundan kurtulma benlik saygısını kazanma çabasının bir sonucudur (Adler, 2014: s. 95).

Carl Rogers'a göre insan sadece fiziksel olarak gelişmek amacıyla değildir, kişisel gelişim için de çaba gösterir. Rogers bu güdünün "benlik doyumu (self-fulfilment)" ve "tam olarak fonksiyonda bulunma (fully functioning)" olarak iki kısımlı olduğundan bahseder. İdeal benlik ile gerçek benlik arasındaki farkın kişilik gelişimi için güdüleyici olduğunu savunur (Yanbasi, 1996: s. 252).

Maslow gelişimi İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi ile açıklamıştır. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi, altta biyolojik ihtiyaçların olduğu, en üstte sosyal ve kişisel ihtiyaçların olduğu, aşağıdan yukarıya yükselen bir düzendir. Bu hiyerarşiye göre ancak alt basamaktaki ihtiyaç karşılandıktan sonra üst seviyedeki ihtiyaçlarımıza sıra gelir. Her basamaktaki ihtiyaç sırasıyla giderildiğinde bir üst basamaktaki ihtiyaç doğar (Plotnik, 2009: s. 443). Buna göre birey nihai basamak olan kendini gerçekleştirme basamağından önce kendine saygı ve başkalarından saygı görme ihtiyacını gidermiş olmalıdır. (Arık, 1992).

Maslow kendine saygı ihtiyacının iki şekilde olduğundan bahseder. Birisi kişinin kendi yeterliliğine, başarısına, uzmanlığına, ustalığına duyduğu saygıdır. Diğeri ise toplum tarafından kendine duyulan saygıdır; toplum içinde itibar görmek, şöhret sahibi olmak, hâkimiyet, saygınlık, takdir edilmedir. Bu durum dâhil olduğu kültürel özelliklerden de etkilenir (Maslow, 1970: s. 45).

Coopersmith ise benlik saygısını, kişinin kendini becerikli, başarılı ve değerli olarak algılama düzeyi şeklinde tanımlar. Coopersmith'e göre kişi kendi atıfları ve

standartlarına göre kendi performansını, kapasitesini değerlendirir. Bu değerlendirme sonucuna göre kişi kendini değerli hisseder veya değerli hissetmez (Turan, 2010: s. 32,33). Coopersmith benlik saygısında toplumsal etkiden değil kişisel atıflardan bahsetmektedir.

Bu çalışmanın konusu 18-26 yaş aralığındaki üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ile kendini gerçekleştirme ve kendini gerçekleştirmenin alt boyutları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Ayrıca öğrencilerin benlik saygısı ve kendini gerçekleştirme düzeyi ile yaş, sınıf, çalışma durumu, gelecekle ilgili beklentileri, anne ve babalarının eğitim durumu, anne ve babanın çalışıp çalışmaması ve aile gelir düzeyinin ilişkisini incelemektedir.

Konu ile ilgili literatür tarandığında kendini gerçekleştirme ve benlik saygısı ile ilgili ayrı ayrı birçok araştırmaya rastlanmış fakat kendini gerçekleştirme ve benlik saygısı arasındaki ilişkiye dair genellikle konuya paralel az sayıda çalışmalara rastlanmıştır.

Üniversite öğrencilerinde benlik tasarımı ve kendini gerçekleştirme ilişkisi ile ilgili yapılan bir çalışmada benlik tasarımının olumlu veya olumsuz olması ile kendini gerçekleştirebilme arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Sungur, 2008: s. 76).

Öğretmenlerle yapılan bir araştırmada toplumun kendilerine değer verildiğini hisseden öğretmenlerin kendini gerçekleştirme puanları, kendilerine değer verilmediğini hisseden öğretmenlerin kendini gerçekleştirme puanlarına göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (Çelik, 1993).

Literatürde kendini gerçekleştirme ve alt boyutlarının sosyo demografik özellikler ile ilişkisine bakıldığında bazı benzer ve paralel çalışmalara rastlanmıştır. Cinsiyetle kendini gerçekleştirme arasında ilişkiye dair yapılan bir çalışmaya göre bir grup kadın ve erkek mühendisin kendini gerçekleştirme düzeyi karşılaştırıldığında kadınların kendini gerçekleştirme düzeyi erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur (Uzun, 2002: s. 131).

Kendini gerçekleştirmenin alt boyutlarından birisi olan desteği içten alma kendi kararlarını alırken otoriteye boyun eğmeme bağımsız olmayı ifade etmektedir. Buna paralel yapılan bir çalışmada erkeklerde boyun eğici davranışın kadınlara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Kaya & Uysal, 2015:654). Boyun eğici davranışlarla ilgili yapılan diğer çalışmada erkek öğrencilerin kızlara göre daha fazla uymacı (konformist) davranış geliştirme yönünde eğilimi olduğu, kız öğrencilerin otoriteye daha az uyum gösterdikleri görülmüştür (Kaya, Güneş, Kaya, & Pehlivan, 2004: s. 7). Odacı (1994) ise yaptığı çalışmada başkalarıyla yakınlık kurabilme alt boyutunda üniversiteye devam eden kız öğrencilerin erkeklere göre yakın ilişkiler kurmada daha başarılı oldukları sonucuna vardığı görülür (Odacı, 1994: s. 40).

Üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada kız öğrenciler ve erkek öğrencilerin saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme düzeyi karşılaştırıldığında kız öğrenciler lehine anlamlı farklılık bulunmuştur (Dünyahoğulları, 2011: s. 60).

Literatüre bakıldığında öğrencinin kaçınıcı sınıfta olduğu ile kendine saygı düzeyi ilişkisinin araştırıldığı çalışmalara rastlanmış, çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalardan birinde 1.sınıf öğrencilerinin benlik saygısı düzeyi 4.sınıf öğrencilerinin benlik saygısı düzeyine göre daha yüksek bulunmuştur (Torun & Aslan, 2012: s. 402).

Üniversite öğrencilerinin aile gelir düzeyi ile kendini gerçekleştirme alt boyutlarının ilişkisine bakılan bir çalışmada desteği içten alma, kendini gerçekleştirmeyi sağlayan değerleri benimseme, içinden istediği gibi davranabilme ve kendine saygı düzeyleri ile orta ve yüksek gelir grubuna dâhil olmaları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Dünyahoğulları, 2011: s. 65). Aile gelir düzeyi ile kendini gerçekleştirme arasındaki ilişkiye dair yapılan bir başka çalışmada ailesinin gelir düzeyi orta ve yüksek

olan gençlerin, kendini gerçekleştirme düzeylerinin yüksek olduğunu saptamıştır (Dağlı & Beyazsaçlı, 2010: s. 9).

Annenin çalışması ile çocuğun kendini gerçekleştirme alt boyutlarının ilişkisine dair literatüre bakıldığında paralel çalışmalara rastlanmıştır. Annenin çalışıyor olmasının çocuğun sosyal ilişkilerde başarılı, girişken ve kendine güvenli olmasını sağladığı görülmüştür (Gürsoy, Aral, Ayhan, & Aydoğan, 2004: s. 67).

Literatürde babanın çalışması ile kendini gerçekleştirme alt boyutlarının ilişkisine bakıldığında bu alt boyutlardan birisi olan "saldırganlığın kabulüne" paralel bir çalışmaya rastlanmıştır. Buna göre babası çalışmayan öğrencilerin şiddet eğilimlerinin çalışanlara göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Özgür, Yörükoğlu, & Arabacı, 2011: s. 57).

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma ile amaçlanan kendini gerçekleştirme düzeyi ve alt boyutları ile benlik saygısı arasında ilişki olup olmadığını belirlemektir. Ayrıca kendini gerçekleştirmenin alt boyutları ile demografik özellikler arasındaki ilişkileri incelemektir.

"Kendini gerçekleştirme düzeyi ile benlik saygısı düzeyi arasındaki ilişki var mıdır", "Kendini gerçekleştirmenin alt boyutları ile benlik saygısı arasında ilişki var mıdır", "Kendini gerçekleştirmenin alt boyutları ile demografik özellikler arasında ilişki var mıdır" sorularına bu çalışmayla cevap bulunmaya çalışılacaktır.

3.Yöntem

3.1.Araştırma Modeli

Bu araştırmanın modeli niceliksel genel tarama modelidir. Öğrencilerin kendini gerçekleştirme açısından bulunduğu düzey ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla betimsel bir çalışma olup ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada öğrencilerin kendini gerçekleştirme açısından bulunduğu düzey ile benlik saygısı düzeyi arasındaki ilişkiyi ve her iki envanterin alt ölçekleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için korelasyonel analiz yöntemi kullanılmıştır.

3.2.Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni İstanbul'daki üniversite öğrencileridir. Araştırmanın örneklemini ise 2016-2017 eğitim döneminde özel bir vakıf meslek yüksekokulunun çeşitli bölümlerinde 1. ve 2. sınıflara devam eden üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrenciler gönüllülük esasına göre seçilmiştir.

3.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada araştırmacı tarafından öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerini geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu"; öğrencilerin benlik saygısı puanlarını belirlemek için Coopersmith (1967) tarafından geliştirilen "Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri"; kendini gerçekleştirme puanlarını belirlemek için ise Everett Storm (1968) tarafından geliştirilen "Kişisel Yönelim Envanteri" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerini ölçmek için oluşturulan 13 sorudan oluşan bir bilgi formudur. Bu bilgi formun soruları öğrencilerin araştırmaya konu olan benlik saygısı ve kendi gerçekleştirme düzeylerini etkileyeceği düşünülen sorulardan oluşmaktadır.

Bu sorular öğrencilerin cinsiyeti, kaçınıcı sınıfta okudukları, 5 yıl sonra kendini nerede görmek istediği, ailelerinin gelir durumları, anne baba çalışıyor mu ve doğum sırası ile ilgili bilgileri edinmeye yönelik sorulardır.

Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri (Coopersmith Self Esteem Inventory):

Bu çalışmada benlik saygısı puanları Coopersmith benlik saygısı envanterinin yetişkin formu kullanılarak tespit edilmiştir. Bu envanterde geçerli olan benlik kavramı "Kişinin kendisi için onayladığı ya da onaylamadığı bazı özellikleriyle ilgili değerlendirmesi veya kendisi hakkındaki yargısıdır." (Turan & Tufan, 1989: s. 30). Envanterin maddeleri bireyin hayata dair bakış açısını ve bireyin aile ilişkileri, sosyal ilişkilerini içeren cümlelerden oluşmaktadır. Envanter kişinin "bana uygun" veya "bana uygun değil" seçeneklerinden en az birini işaretleyerek cevap vereceği yetişkin formu 25 maddeden oluşur. Bireyin ölçekten aldığı 0-100 arasındaki puanlara göre düşük, orta veya yüksek benlik saygısı düzeyine sahip olduğu değerlendirilir. Ölçekten alınan yüksek puan yüksek benlik düşük puan düşük benlik saygısı olarak değerlendirilir (Turan & Tufan, 1989).

Kişisel Yönelim Envanteri (Personal Orientation Inventory): Bu envanter Everett Storm (1968) tarafından, Rogers ve Maslow'un kuramlarına dayandırılarak geliştirdiği, kişinin kendini gerçekleştirme düzeyini belirlemek için kullanılan bir ölçektir. Türkçe uyarlaması 1973 yılında Yıldız Kuzgun tarafından yapılmıştır. Kişisel yönelim envanteri 150 maddeden oluşur. Her madde kendini gerçekleştiren ve kendini gerçekleştirilmeyen cümleleri içeren iki şıktan oluşmaktadır. Bireyler verilen çift ifadelerden birini seçmek zorundadır. Kişisel yönelim envanteri "zamanı iyi kullanma" ve "desteğini içeriden alma" olmak üzere iki ana ölçek ve 10 tane alt testten oluşmaktadır (Kuzgun & Bacanlı, 2005: s. 31). Bu çalışmada "kendini kabul edebilme" ve "insan doğası hakkında olumlu görüş sahibi olma" alt ölçekleri hariç diğer alt ölçekler kullanılmıştır.

Kişisel Yönelim Envanterinin bu çalışmada kullanılan alt testlerinin tanımı ve içeriği aşağıdaki gibidir (Kuzgun & Bacanlı, 2005: s. 31).

Zamanı iyi kullanma: İçinde bulunduğu zamanda yaşama, geçmiş zamanı ve geleceği içinde bulunduğu zamana makul bir devamlılıkla bağlayabilme; geçmişe dair pişmanlık gibi negatif duygular yaşamadan geçmişe bakabilme; geleceğe yönelik planlarında gerçekçi olabilme.

Desteği içten alma: Dışarıdan bir otoriteye göre değil içsel (internal) otoriteye göre davranışlarını şekillendirmeme; başkalarına bağımlı olmayı azaltma, kendi kendine yetebilme.

Kendini gerçekleştirmeye götüren değerleri benimseme: Kendini gerçekleştiren bireylerin değerlerini ve davranış şekillerini benimseme; yaşamını çevre baskısından etkilenmeden sürdürme, gizil güçlere güvenme ve bunları gerçekleştirme.

Varoluşsal hayat sürme: Standartları ve prensipleri uygulamada esneklik gösterme, dış ölçütlere ve diğerlerinin isteklerine sert şekilde bağlı ve dogmatik olmama.

Duyguları açıklama: Duygularını fark etme; onları gizleme, susturma, itiraz etme gereğini duymama.

İçten geldiği gibi davranabilme: Duygularını, istek ve taleplerini düzgün ifade etmeyi, istediği şekilde tepkide verebilmeyi ve bunların mesuliyetini alabilme,

Kendine saygı: Bireyin kendi kişiliğini güçlü bir kişilik olarak algılaması ve bu yüzden saygı gösterme; pozitif öz kavramına sahip olma,

Dünyaya uzlaştıracı gözle bakabilme: Dünyadaki zıtlara daha geniş bir çerçeveden bakabilme ve bunların aslında anlamlı bir şekilde ilişki içinde olduklarını görebilme,

Saldırganlık eğilimlerini kabul edebilme: Hiddet ve şiddet eğilimlerinin bilincinde olma ve bu eğilimleri kişiliğinin parçası olarak kabul edebilme,

Başkaları ile yakınlık kurabilme: Diğer bireylere pozitif duygular içerisinde yaklaşabilme; samimi, makul birliktelikler kurup sürdürülebilir,

3.4. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analiz

Araştırmanın örneklemini İstanbul'da bir vakıf meslek yüksekokulunda 2016-2017 öğretim yılında birinci ve ikinci sınıflara devam eden, kolayda örneklem yöntemi ile seçilen ve ulaşılabilen 135 öğrenciden oluşmaktadır. Örnekleme dâhil olan öğrenciler Kişisel Yönelim Envanteri Ve Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri ve Kişisel Bilgi Formları verilerek süre kısıtlaması olmadan maddeleri kalemle işaretleyerek cevaplandırmaları istenmiştir. Verilerin analizine başlanmadan önce, veri toplama araçları tek tek kontrol edilerek sıralanmış, veri toplama araçları yoluyla elde edilen veriler tanımlanmış ve SPSS programına yüklenmiştir. IBM SPSS 24 paket programı kullanılarak bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Bu veriler araştırmanın problemlerine göre analiz edilmiştir. Normallik varsayımı karşılandığı için parametrik testler uygulanmıştır. Sonuçların analiz edilmesinde anlamlılık düzeyi 0,05 üst değer olarak alınmıştır. Verilerin analizinde ANOVA ve t testi kullanılmıştır. Ailenin gelir durumu, anne ve babanın eğitim durumu ve doğum sırası ile ilgili verilerde ANOVA testi uygulanmış; cinsiyet, yaş, 5 yıl sonra ne yapmak istediği, okuduğu sınıf, çalışma durumu, anne ve babanın çalışma durumu ile ilgili ise t Testi uygulanmıştır.

Coopersmith benlik saygısı toplam puanları ile kişisel yönelim envanteri toplam puanları arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analiz yöntemiyle hesaplanmıştır. Öğrencilerin kişisel yönelimleri ve benlik saygısı düzeyleri üzerindeki yordayıcılık etkisi çoklu regresyon analiz yöntemleriyle incelenmiştir.

4. Bulgular

4.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmanın evreni 2016-2017 eğitim öğretim yılında Bir Vakıf Meslek Yüksekokulunun birinci ve ikinci sınıflarında öğrenim görmekte olan, birinci ve ikinci öğretime devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini bir vakıf meslek yüksekokulunda 2016-2017 öğretim yılında birinci ve ikinci sınıflara devam eden, kolayda örneklem yöntemi ile seçilen ve ulaşılabilen 135 öğrenciden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin; %56.3'ü kadın, %50.4'ü 18-20 ve %49.6'sı 21yaş ve üzeridir. %49.6'sı birinci sınıf, ailenin gelir durumu açısından %34.8'i (0-2000 TL), %48.1'i (2100-4000), %17'si (4100 ve üzeri) olarak belirtilmiştir. Ayrıca; %30.4'ünün annesi çalışırken, %78.5'inin babası çalışmaktadır. Doğum sırası açısından kaçınıcı sırada doğduğu sorusuna ise; %39.3 birinci çocuk, %32.6 ikinci çocuk, %28.1 son çocuk olarak ifade edilmiştir.

4.2. Kendini Gerçekleştirme Düzeyi ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmada kendini gerçekleştirme düzeyi ve benlik saygısı arasında ilişki olup olmadığını anlamak amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyi envanteri puanları ile benlik saygısı envanteri puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($r=0,086$; $p>0,05$).

4.3. Öğrencilerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyi ile Cinsiyet ve Ailenin Gelir Düzeyi Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Tablo 1'de Öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeylerinin ailenin gelir düzeyi ve cinsiyet değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığı üzerine yapılan analizlerin sonucu görülmektedir.

Kendini Gerçekleştirme	Cinsiyet	N	X	SS	t	P
		Kadın	77	81,000	11,20	4,705
Erkek	58	72,632	8,74			
Ailenin gelir durumu					F	P
	0-2000	47	73,93	10,63	6,834	0,001*
	2100-4000	66	80,83	11,00		
	4100 ve üzeri	22	74,54	8,76		

Tablo 1: Öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeylerinin ailenin gelir düzeyi ve cinsiyet değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığı üzerine yapılan Bağımsız t ve F Testinin Bulguları

Buna kız öğrencilerin ve orta gelirli aile üyesi gençlerin kendini gerçekleştirme düzeylerinin, diğerlerine göre anlamlı derecede farklı olduğu görülmüştür.

4.4. Kişisel Yönelim Envanteri Alt Testleri ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

4.4.1. Kendini Gerçekleştirme Alt Boyutları ve Cinsiyet Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Öğrencilerin kişisel yönelim envanteri alt boyutları toplam puanlarının "cinsiyet" değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını anlamak üzere yapılan t test bulguları tablo 2'de verilmiştir.

	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Zamanı iyi kullanma	Kadın	77	13,50	2,44	6,022	0,000***
	Erkek	58	11,06	2,15		
Desteği içten alma	Kadın	77	67,49	9,76	3,761	0,000***
	Erkek	58	61,56	7,96		
Duygusal açıklık	Kadın	77	14,37	2,93	5,800	0,000***
	Erkek	58	11,60	2,48		
Kendine saygı	Kadın	77	11,49	2,35	3,444	0,001**
	Erkek	58	10,06	2,40		
Başkalarıyla yakınlık kurabilme	Kadın	77	15,54	3,77	5,361	0,000***
	Erkek	58	11,87	4,12		
İçten geldiği gibi davranabilme	Kadın	77	10,33	1,97	2,396	0,018*
	Erkek	58	9,50	2,05		
Kendini gerçekleştiren değerleri benimseme	Kadın	77	16,88	2,78	2,691	0,008**
	Erkek	58	15,51	3,07		
Saldırganlığın kabulü	Kadın	77	13,76	2,68	2,891	0,004**
	Erkek	58	12,43	2,60		

Tablo 2: Öğrencilerin Kişisel Yönelim Envanteri Alt Boyutları ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

Öğrencilerin zamanı iyi kullanma, desteği içten alma, duygusal açıklık, başkalarıyla yakınlık kurabilme, kendine saygı, kendini gerçekleştiren değerleri benimseme ve saldırganlığın kabulü alt testlerinden aldıkları puanlar cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırıldığında yüksek düzeyde anlamlı farklılık gözlenmektedir. Söz konusu edilen boyutlar arasındaki farklılıkların hepsi kız öğrencilerin lehine gerçekleşmiştir.

Öğrencilerin kişisel yönelim envanteri alt boyutları toplam puanlarının "5 yıl sonra kendini nerede görüyor?" değişkenine göre fark olup oluşmadığını anlamak üzere uygulanan bağımsız grup t testi sonucunda elde edilen bulgular tablo 3'te verilmiştir.

Kişisel yönelim envanteri alt boyutları	5 yıl sonra kendini nerede görüyor?	N	X	Ss	t	p
Zamanı iyi kullanma	Kariyer içi	72	13,02	2,66	2,765	0,007*
	Kariyer dışı	63	11,80	2,42		

Tablo 3: Zamanı İyi Kullanma Alt Testi Toplam Puanlarının "5 Yıl Sonra Kendini Nerede Görüyor?" Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Anlamak Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Bulguları

Tablo 3'de görüldüğü gibi öğrencinin "5 yıl sonra kendini nerede gördüğü" değişkenine göre "zamanı iyi kullanma" alt boyutlarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı bulunmuştur.

4.4.2. Kendini Gerçekleştirme Alt Boyutları ve Sınıf Arasındaki İlişki

Öğrencilerin kişisel yönelim envanteri alt boyutları toplam puanlarının "sınıf" değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını anlamak üzere yapılan t test sonucunda elde edilen bulgular tablo 4'de verilmiştir.

	Sınıf	N	X	Ss	T	P
Kendine saygı	1.sınıf	68	11,44	2,48	2,710	0,008*
	2.sınıf	67	10,31	2,34		

Tablo 4: Kendine Saygı Alt Testi Toplam Puanlarının "Sınıf" Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Anlamak Üzere Yapılan t Test Bulguları

Buna göre öğrencilerin sınıf değişkenine göre "kendine saygı" alt boyutu aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı bulunmuştur.

4.4.3. Kendini Gerçekleştirme Alt Boyutları Ve Annenin Ve Babanın Çalışma Durumu Arasındaki İlişki

Öğrencilerin kişisel yönelim envanteri alt boyutları toplam puanlarının "Anne çalışıyor mu?" değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını anlamak üzere yapılan t test sonucunda elde edilen bulgular tablo 5'de verilmiştir.

Kişisel yönelim envanteri alt boyutları	Anne çalışıyor mu?	N	X	Ss	T	P
Başkalarıyla yakınlık kurabilme	Evet	41	15,17	3,69	2,161	0,033*
	Hayır	94	13,44	4,48		
İçten geldiği gibi davranabilme	Evet	41	11,17	2,07	4,833	0,000*
	Hayır	94	9,45	1,81		
Varoluşsal yaşam sürdürme	Evet	41	15,41	3,11	2,411	0,017*
	Hayır	94	13,96	3,24		

Tablo 5: Öğrencilerin Kişisel Yönelim Envanteri Alt Boyutları Toplam Puanlarının "Anne Çalışıyor Mu?" Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Anlamak Üzere Yapılan Bağımsız t Test Bulguları

"Anne çalışıyor mu?" değişkenine göre "içten geldiği gibi davranabilme", "Varoluşsal yaşam sürdürme", "başkalarıyla yakınlık kurabilme" alt test puanlarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur.

Öğrencilerin kişisel yönelim envanteri alt boyutları toplam puanlarının "Baba çalışıyor mu?" değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını anlamak üzere yapılan t test sonucunda elde edilen bulgular tablo 6'de verilmiştir.

Kişisel yönelim envanteri alt boyutları	Baba çalışıyor mu?	N	X	Ss	t	p
Kendine saygı	Evet	106	11,10	2,41	2,019	0,046*
	Hayır	29	10,06	2,54		
Saldırganlığın kabulü	Evet	106	13,50	2,66	2,637	0,009*
	Hayır	29	12,03	2,69		

Tablo 6: Öğrencilerin Kişisel Yönelim Envanteri Alt Boyutları Toplam Puanlarının "Baba Çalışıyor Mu?" Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Anlamak Üzere Yapılan Bağımsız t Test Bulguları

Öğrencilerin "kişisel yönelim envanteri" alt boyutlarından "Kendine saygı" ve "Saldırganlığın kabulü" alt boyutları ile "baba çalışıyor mu?" değişkeni gruplarının aritmetik ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

4.4.4. Kendini gerçekleştirme alt boyutları ve aile gelir düzeyi arasındaki ilişki

Öğrencilerin kişisel yönelim envanteri alt boyutları toplam puanlarının "aile gelir durumu" değişkenine göre fark olup olmadığını belirlemek üzere gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (anova) bulguları tablo 7'da verilmiştir.

Kişisel yönelim envanteri alt boyutları	Ailenin gelir durumu	N	X	Ss	f	p
Destegi içten alma	0-2000	47	61,91	9,30	7,422	0,001*
	2100-4000	66	68,01	9,27		
	4100 ve üzeri	22	62,22	7,67		
Kendine saygi	0-2000	47	10,42	2,33	3,711	0,027*
	2100-4000	66	11,45	2,36		
	4100 ve üzeri	22	10,13	2,78		
Başkalarıyla yakınlık kurabilme	0-2000	47	13,02	4,26	4,081	0,019*
	2100-4000	66	15,03	4,42		
	4100 ve üzeri	22	12,81	3,44		
İçten geldiği gibi davranabilme	0-2000	47	9,89	1,92	5,057	0,008*
	2100-4000	66	10,40	1,98		
	4100 ve üzeri	22	8,86	2,12		
Kendini gerçekleştiren değerleri benimseme	0-2000	47	15,74	3,01	3,317	0,039*
	2100-4000	66	16,95	2,90		
	4100 ve üzeri	22	15,50	2,80		
Varoluşsal yaşam sürdürme	0-2000	47	13,46	2,93	3,609	0,030*
	2100-4000	66	15,10	3,53		
	4100 ve üzeri	22	14,31	2,60		

Tablo 7: Öğrencilerin Kişisel Yönelim Envanteri Alt Boyutları Toplam Puanlarının "Aile Gelir Durumu" Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

Buna göre "destegi içten alma", "içten geldiği gibi davranabilme", kendine saygi, başkalarıyla yakınlık kurabilme, "kendini gerçekleştiren değerleri benimseme", "varoluşsal yaşam sürdürme" alt test puanları ile "aile geliri" değişkeni aritmetik ortalamalarının arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

4.4.5. Kendini gerçekleştirme alt boyutları ve doğum sırası arasındaki ilişki

Öğrencilerin kişisel yönelim envanteri alt boyutları toplam puanlarının "doğum sırası" değişkenine göre fark olup olmadığını anlamak için yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda elde edilen bulgular tablo 8'da verilmiştir.

Kişisel yönelim alt boyutları	Doğum sırası	N	X	Ss	f	p
Zamanı iyi kullanma	Birinci	53	11,71	2,35	5,668	0,004*
	İkinci	43	12,41	2,68		
	Sonuncu	39	13,51	2,58		

Tablo 8: Öğrencilerin Kişisel Yönelim Envanteri Alt Boyutları Toplam Puanlarının "Doğum Sırası" Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) Bulguları

Tablo 8'de görüldüğü üzere "zamanı iyi kullanma" alt boyutu puanları ile "doğum sırası" arasında yüksek düzeyde anlamlı farklılık bulunmuştur.

5. Tartışma ve Sonuç

Maslow'un ihtiyaçlar teorisine göre her insanın kendine saygı ihtiyacı vardır. Kişi istikrarlı, sağlam temellere dayanan, genellikle kendisine değer biçilen benlik saygısına ihtiyaç duyar. Kendini gerçekleştirme ihtiyacının ortaya çıkabilmesi için bir önceki basamak olan kendine saygı ihtiyacının karşılanmış olması gerekir (Atkinson&Hilgard, 2015: s. 384-385). Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre araştırma örneklemindeki üniversite öğrencilerinin "benlik saygısı düzeyi" ile "kendini gerçekleştirme düzeyi" arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonucu destekleyen çalışmalar olduğu kadar desteklemeyen çalışmalar da mevcuttur (Sungur, 2008: s. 76), (Çelik, 1993)

Bunun yanında, öğrencilerin kendini gerçekleştirme düzeyi" ile "cinsiyet" değişkeni açısından kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre gerçekçi planlar yapma, geçmiş ve gelecekte değil de şu anda ve kimseye bağımlı olmadan yaşama, başkalarına göre değil kendi düşünce ve tecrübelerine göre karar verme eğiliminde olduklarını söyleyebilir. Bu verilerin orta gelirli ailelerin çocuklarına ait olduğu da dikkate alınırsa, eğitim yolu ile sınıf atlama imkânının olması ile açıklanabilir. Orta gelirli düzeyli aileler toplumun lokomotif niteliğindedir. Orta gelirli ailelerin çocukları eğitim yolu ile sınıf atlama imkânına sahiptir ve bu imkânı ayakları üzerinde durabilen gençler yakalayabilmektedir. Bu konuda yüksek düzeyde anlamlı bir bulguya sahip olmak da durumu destekler niteliktedir. Çalışmada elde edilen bulgu Uzun' (2002)ün mühendislerle ve Dünyaloğulları (2011)'ın üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmalarda kadınların lehine elde edilen bulgu ile paralellik içermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç ise; birinci sınıf öğrencilerinin kendilerine saygıları 2. Sınıf öğrencilerine göre daha yüksektir. Araştırmaya katılan öğrenciler meslek yüksekokulu öğrencileridir. Birinci sınıfta kendilerini meslek sahibi olarak görürken ikinci sınıfta kendilerini geliştirme ile ilgili farkındalıklarının artması ile açıklanabilir. Bu durum Torun ve Arslan(2012)'ın bulguları ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada, öğrencilerin 5 yıl sonrasında kariyer içi hedeflerinin olmasıyla "zamanı iyi kullanma" arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca istediği bölümde okuyan öğrencilerin de zamanı iyi kullanma alt boyutuyla istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Öğrencilerin, istediği mesleği yapma, zamanı iyi kullanma ile şimdiki zamanda yaşamanın kariyer hedefine ulaşmada önemli bir durum olduğunu düşündürmektedir.

Çalışmada ayrıca; annenin çalışıyor olmasının gencin esnek davranma, dogmatik olmama, duygularını ve düşüncelerini rahatça ifade edebilme ve bunların sorumluluğunu alabilme, pozitif ve samimi ilişkiler kurabilme özelliklerine sahip olmasını destekler niteliktedir. Babasının çalışması ise; gençlerin öfke duygularını kabullenme ve bu duygularını uygun bir şekilde ifade edebilme, kendine saygısında olumlu katkıları olduğu da görülmüştür. Bu durum çalışan anne ve babanın çocuğu olmanın hayatla mücadele etme ve kendine saygı açısından önemli bir durum oluşturduğunu göstermektedir.

Araştırma bulguları doğum sırasına göre değerlendirildiğinde ise; son sırada doğan çocuğun şimdiki zamanda yaşayabilme, geçmiş ve gelecek arasında anlamlı bağlar kurabilme geçmişten pişmanlık duymama, geleceğe ilişkin amaçlarında gerçekçi olma gibi özellikleri olduğu söylenebilir. Son çocuğun ailede daha toleranslı ve ailenin imkânlarından daha fazla faydalan çocuklar olduğunu düşündürülebilir. Bu bulgu Oktan, Odacı ve Çelik (2014) tarafından üniversitesi öğrencilerinin doğum sırasıyla ilgili yapılan çalışmanın bulgularıyla paralellik içermektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada aile geliri ve kendini gerçekleştirme alt boyutları ilişkisine bakıldığında orta gelirli ailelerin özellikle kız çocuklarının ve son çocukların kendini gerçekleştirme düzeyi anlamlı derecede yüksek olduğu sonucuna bulunmuştur. Bu çocukların otoritenin değil kendi değerlerine göre davranan, bağımlı olmayan, kendine yetebilen, ilke ve kuralları uygulamada dogmatik olmayan gençler olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADLER, A. (2014). *Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- ARIK, İ.A.(1992). *Motivasyon Ve Heyecana Giriş* , İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü 1992 Yılı Yayınlanmamış Ders Notları
- ATKINSON & HILGARD. (2015). *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- ÇELİK, S. (1993). Öğretmenlerin kişisel özellikleri ve ihtiyaçlarının karşılanma derecesi ile kendini gerçekleştirme düzeyleri arasındaki ili. *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı*. Doktora tezi.
- DAĞLI, G., & BEYAZSAÇLI, M. (2010). Ana-Baba Tutumu ve Kendini Gerçekleştirme. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1-16.
- DÜNYALIOĞULLARI, Ö. (2011). Üniversite öğrencilerinin kendilerini gerçekleştirme engelleriyle genel erteleme eğilimi ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *yayınlanmamış yüksek lisans tezi* . Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilimdalı Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık Programı Yüksek Lisans Tezi.
- GÜRSOY, F., ARAL, N., AYHAN, A.B., & AYDOĞAN, Y.(2004). Annesi çalışan ve çalışmayan çocukların bağımlılık eğilimlerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 62-71.
- KAYA, F. Ş., & UYSAL, V. (2015). Günümüzde Dindarlık Ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Algıları Üstüne Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 646-662.

KAYA, M., GÜNEŞ, G., KAYA, B., & PEHLİVAN, E. (2004). Tıp fakültesi öğrencilerinde boyun eğici davranışlar ve şiddetle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 5-10.

KUZGUN, Y., & BACANLI, F. (2005). *PDR'de kullanılan ölçekler*. Ankara: Nobel Yayın.

MASLOW, A. (1970). *Motivation And Personality*. by Harper & Row, Publishers, Inc.

ODACI, H. (1994). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Yalnızlık, Benlik saygısı Ve Yakın İlişkiler Kurabilme Düzeylerinin Ve Bu Düzeyler Arasında İlişkilerin İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anadalı.

OKTAN, V., ODACI, H., ÇELİK, Ç.B., (2014). Psikolojik Doğum Sırasının Psikolojik Sağlamlılığın Yordanmasındaki Rolünün İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.

PLOTNİK, R. (2009). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

ÖZGÜR, G., YÖRÜKOĞLU, G., & ARABACI, L. B. (2011). Lise Öğrencilerinin Şiddet Algıları, Şiddet Eğilim Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 53-60.

SUNGUR, P. (2008). Üniversite son sınıf öğretmen adaylarının benlik tasarımı ve kendini gerçekleştirme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *yüksek lisans tezi*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilimdalı.

TORUN, S., ARSLAN, S., NAZİK, E., AKBAŞ, M., & YALÇIN, S. Ö. (2012). Hemşirelik öğrencilerinin benlik saygısı ve boyun eğici davranışlarının incelenmesi. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 399-404.

TURAN, N., & TUFAN, B. (1989). Yüksek Öğrenim Yapan Bir grup Öğrencinin Benlik Saygılarını Dört Yıl Ara İle İzleme Çalışması. *Hacettepe Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 28-34.

TURAN, A. F. (2010). Üniversite öğrencilerinin ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalarını yordamada yalnızlık, benlik saygısı, yaş, cinsiyet ve romantik ilişki yaşama durununun rolü. *yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Anadolu üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü.

UZUN, H. (2002). Orman Mühendislerinin Kendini Gerçekleştirme ve İş Doyumu Düzeyleri. *yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YANBASTI, G. (1996). *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Summary

Self-actualization and Self-esteem are important factors especially for university students. These elements have great impact on social relationships, future career plans and mental health. But In literature, there is limited research questioning the relationship of Self-actualisation and Self-esteem. Therefore, the aim of this study is; to investigate the relationship between self-esteem and self-realization variables of the students studying at the university. And, conducting a research in this area will contribute to the literature as well as a new source for future studies. In this study, the self-actualization level, self-esteem level and socio-demographic characteristics were used as evaluation criteria and the relations between them were examined with the colerative analysis method. "Personal Orientation Inventory" was used to evaluate the level of self-actualization level. "Coopersmith Self-Esteem Inventory" was used to evaluate the level of self-esteem and a "Personal Information From" was used to determine the socio demographic characteristics of the students As a sample group, university students who studying in vocational schools in İstanbul were selected.

The results revealed that there was no significant relationship between self-esteem level and self-realization level of university students. But in terms of sub-dimensions this study showed that there are some different outcomes between self-actualization level and socio-demographic characteristics. Firstly, there is a significant relationship between Self-realization and gender. And this difference is in favor of female students. According to this, we can say that female students tend to make realistic plans, to live without dependency and to rely on their own thoughts and experiences for others compared to male students. In addition, this study showed a significant relationship with family income and self-actualization level. The middle income level, rather than the high or low income level, provides a more appropriate environment for the students to realize themselves.

In our study, the students self-esteem total scores were examined according to the gender variable of the students and as a result there was a significant difference in favor of female students. In the literature, researchers who have done research on this issue have reached similar results. When these researches and research results are examined, it is thought that higher education increases the self-esteem in women. Contrary to the results of this study, there are also studies that do not find a relationship between gender and self-esteem.

As a result, the self-realization level of female students and middle-income families was found to be high. Female students were found to be significantly different from male students in terms of using time well, getting support from inside, being able to communicate with others, level of expression of emotions, behaving inwardly, adopting self-fulfilling values, and accepting aggression.

Plastik Sanatlarda Küratör Figürü ve Sanatçının Araçsallaştırılması*

Metin KUŞ**

Öz

Görsel sanatlar, bütün uygarlıklarda, varoluşlarını çeşitli sosyal kültürel yapılarla ilişkilendirerek sağlamışlardır. Bu durum, görsel sanatların kendi dinamiklerinden kaynaklanan bir ihtiyaç değil daha çok izleyici konumundaki insanların algılamalarına ilişkin bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Sanatın, 'Batı Kültürü' çerçevesindeki başlangıcı olarak kabul edilen ve tüm bu sürece karakterini ve biçimini vermiş olan Antik Yunan kültürü içinde oluşmuş sosyal yaşam, sanat, eğitim ve felsefe bağlamında oluşmuş paradigmalardan günümüze kadar nasıl dönüştüğünü veya niteliksel olarak dönüşmeden yansıdığını dil ve görsellik üzerinden genel hatlarıyla inceleyip bu olguyu günümüz toplumunun en önemli iletişim unsuru olan retorik ve bu unsurun görsel sanatlarda yaratmış olduğu küratör figürünü incelemek bu çalışmanın amacı olarak düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Retorik, Küratör, Resim, Görsel Anlatım, Sanat

Curatorial Figure and Instrumentation of the Artist Process in Plastic Arts

Abstract

Visual arts have associated their existence with various socio-cultural structures throughout the civilizations. This situation is not a need arising from the dynamics of the arts but it has emerged as a necessity for perceptions of people as audience. The social life in ancient Greek which gave all its characterization and accepted as the starting point of art in 'Western Culture', art, education and philosophy and how it turned up to today's world, examination of this phenomenon in general terms through image and the curator figurine who is created in the visual arts by the element of rhetoric which is the most important element of communication has been thought the aim of this writing.

Keywords: Rhetoric, Curator, Painting, Visual Expression, Art.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 15.10.2018

Kabul/Accepted: 25.01.2019

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.434249>

* Makale özeti, aynı isimle Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi 2. Sanat ve Felsefe Sempozyumu'nda (Mayıs 2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: mkus@gelisim.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3152-5235>

Giriş

Dilimize batı dillerinden gelen retorik kavramını, Arapça kökenli belagat sözcüğüyle de karşılamak mümkün. Kavramın anlam olarak kapsadığı alanın ve uygulama çeşitliliğinin fazlalığına rağmen temel fikir olarak 'ifade araçlarını kullanırken muhatabı etkilemek ve muhatabı, ifade edenin istediği doğrultuda yönlendirmek olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle retorik, bilimsellik söyleminde olduğu gibi şeylerin nasıl olduklarını anlamayı ve anlatmayı amaçlamaz, tersine muhatapta amaçlanan etkiyi gerçekleştirmek için olguların nasıl dönüştürülerek ifade edileceğinin yollarını bulmayı amaçlar. Bu dönüştürerek ifade etmenin yolları da retorik süreçler incelendiğinde neredeyse Makyavelist bir ifadeyle 'ikna etmek için her yol mübahdır' mantığında yürütüldüğü görülebilir. Mesela reklamlarda, insan sağlığına zararlı olduğu, obeziteye neden olduğu bilinen bir çok sağlıksız şeyin, özellikle çocuklar hedef alınarak satıldığı ve bu ürünlerin sağlıklı, besleyici vs gibi tanıtılarak yapıldığı her zaman gözlemleyeceğimiz bir olgudur. Bütün boyutlarıyla, retorik söylemin günümüzde neredeyse her ifade alanına egemen olması, birçok şeyi ifade edebilmeyi ve ifade edilene doğru anlayabilmeyi zorlaştıran bir olgu olarak genişlemeyi ve yaygınlaşmayı sürdürmektedir. Bu söylemin en önemli özelliği, dilin ifade imkânlarının, ifadenin inandırıcı olması, hoşça gider olması, olabildiğince geniş kitlelerce anlaşılır olmasının, ifade edilenden daha önemli hale getirilmesi için kullanılmasıdır. Ancak retorik, insani ifade araçları içinde en çok sözel anlatımla ilgilidir. Sözel anlatımın zaafı retorik söylemin yaşam ve hareket alanlarını oluşturur. Buradan hareketle, sözel anlatımın retoriğe dair zaafı ve bu zaafın görsel ifade alanlarına sözel ifade olarak yansması ve retoriksel söylemlerle bu alanları da retoriğin egemenlik alanlarına dönüştürdüğünü söylemek mümkün. Bu durum olgusal olarak bireysel ifadenin, doğrudan muhatabına ulaştığı müzik resim gibi sessel ve görsel ifadelerin de günümüzde, ancak retoriksel dönüşüm, anlamlandırma, adlandırma süreçlerinden sonra muhatabına ulaşabileceği bir süreç yaratmaktadır. Bu süreci anlayabilmek için varoluş biçimleriyle, hep birbirinden farklı olarak evrilmiş olan ve insanın çoğunlukla farklı ihtiyaçlarına cevap veren sözel ve görsel ifade biçimlerinin dinamikleri, etkileşimleri, etki alanları ve yapısal özelliklerinden dolayı birbirine çevrilemez oluşlarının belirli süreçlerde oluşturduğu, felsefi, sanatsal ve toplumsal algılayma ve olguların geçiş süreçleri ve günümüze yansımaları üzerinden güncel bir tartışmayı gözden geçirebilmek için konunun tarihsel sürecine kısaca bakmak gerekiyor.

Tüm toplumlarda görülen canlandırma ritüelleri, aynı zamanda insan doğasına ait önemli bir gerçekliğin de göstergesidir, 'eski', 'ilkel', 'marjinal', 'modern', 'dinsel'...vs. gibi adlandırmalar, hangi türden insan topluluklarını işaret ederse etsin, bu ritüellerin görünürde yaşamsal olmadığı halde topluluğun diğer yaşamsal fonksiyonları gibi, her toplulukta mutlaka bulunduğu ama bu ritüellerin hemen hiçbirinin, içinde bulunduğumuz uygarlığın temel görsel kodlarının olduğu Antik Yunan kültüründe olduğu gibi gerçekliğin inandırıcı bir kopyasını yapmak ve izleyiciyi buna ikna çabası üzerine değil, çoğunlukla temsiliyet ve gönderme üzerine kurulu olduğudur. M. Foucault, bu durumu şöyle ifade ediyor:

...en safından bir deney için bile, kesin bir işlemden ve önceden konuşmuş bir kıstasın uygulanmasından kaynaklanmayan hiçbir benzerlik, hiçbir ayırım yoktur. Bir 'unsurlar sistemi' üzerinde benzerliklerin ve farklılıkların göze görünür hale gelmedikleri segmanların, bu segmanları etkileyebilecek değişme tiplerinin, nihayet üzerinde farklılığın ve altında benzerliğin yer alacağı eşğin tanımı, en basit düzenin ihdası için vazgeçilmez niteliktedir. Düzen kendini aynı anda hem

onların i  yasası, onların bir bakıma en uygun şekilde denk d st kleri gizli Őebeke olarak; hem de bir bakışın, bir dikkatin, bir dilin  er evesi içinde var olabilen Şeydir ve düzen ancak bu  er evelendirmenin imgeyi sessizce bekliyormuŐ gibi, kendini derinlemesine dışa vurabilmektedir. Bir kültürün kodları -onun diline, algılama Őemalarına, alıŐveriŐlerine, tekniklerine, değerlerine, uygulamalarının hiyerarşisine h kmedenleri-, daha işin başında, her insan için, karŐılaŐacaęı ve kendini onların içinde bulacağı ampirik düzenleri saptar. Düşüncenin  teki ucunda bilimsel teoriler veya filozofların yorumları, genelde neden bir düzen olduğu, bunun hangi yasaya boyun eğdiğini, hangi ilke sayesinde fark edilebildiğini hangi nedenden dolayı başka biri değil de, bu düzenin yerleşik hale geldiğini açıklamaktadırlar. (Foucault, 1994 s.17,18)

Her türlü insanı algılama ve bunların ifade biçimleri başka başka evrenselliklerdir. Bu farklılıkların anlaşılabilmesi ve üzerinde konuŐulabilir hale gelmesi için kültürel paradigmaları birbirinden tamamen farklı iki kadim kültüre Antik Mısır ve Çin sanatına kısaca değinip  rneklesek iki farklı kültür arasında görsel sanat eserlerinin algılanıŐı, işlevi, uygulanıŐı amacı, tekniği gibi bütün baŐlıklarının birbirinden farklı temellere dayandığını görebiliriz. Bu farklılıklar bu kültürler arasında bir öncelik veya önem sıralaması yapmamızı gerektirir mi veya mümkün kılabilir mi? Örneğin 'evrensel kültürden' söz edilebilir mi? Gerçekten Şu an mevcut birçok sanat tarihi yaklaşımında olduğu gibi insanı ifade biçimleri arasında bir hiyerarŐiden söz edilebilir mi? Ve bu ifade biçimleri birbirine tercüme edilebilir mi? Yoksa bu ifade biçimlerinin ve imkânlarının tümünü tek bir yapının, insanın görsel ifadesinin -kiyaslamadan ve hiyerarşik sıralamalara sokmadan-  eitliliği olarak mı ele almalıyız. Örneğin Mısır sanatı bin yıllar süren gelenek boyunca görme biçiminin hep aynı kalıp içinde yansıtılmış olması, mutlak zaman ve mekân düşüncesinin görsel yansıtma biçimini belirlediği Şeklinde yorumlanabilir. Bu görsel algılama ve yansıtma biçiminin temelinde algılayıcı (izleyici) mutlak olarak var olanın imgelerini izlemektedir. İmgeler izleyicinin pratik görme deneyimine dayandırılarak konumlandırılmamıŐlardır. Aksine izleyicinin pratik 'görme' deneyimini reddeder. İzleyici sunulan sahnenin parçası olduğuna dair hiçbir yanılısamaya giremez. Sahneyi görür ama davetli değildir. Yargılayamaz, anlamlandıramaz, yorumlayamaz.  nk n kurgu izleyiciyi merkeze olarak veya önemseyerek düzenlenmediği için, izleyicinin elemanları yorumlama değiştirme veya başka birleŐimler önerme düşüncesi söz konusu değildir. "Mısır sanatının en belirgin özelliklerinden biri, her heykelin, her resmin veya mimari biçimin, sanki tek bir yasa buyruğunca mekânda yer almasıdır. Bu yüzden Mısır sanatı   bin yıl içinde çok az değişmiştir." Buradaki yapının tersine olarak Uzakdoğu kültürde kalıcılıktan çok geçip giden zamanla birlikte akıp gitmek kavrayıŐı h kimdir. Örneğin "Çin sanatında önemli olan ne zamana direnebilecek resimler oluşturmak, ne de somut anlatıyı gerçekleŐtirmekti; bu kültürde en iyi biçimde 'Őiirsel uyanıŐ' diye adlandırılabilcek bir konum amaçlanmıŐtı."(Gombrich,1992, s.155) Bu sanatsal tavırda en belirleyici amaç zahmetsizce ve zorlamasız kendiliğinden olmuŐasına görünen bir ifadeyi yakalamaktır. "Belki bin fırça vuruŐuyla betimlenemeyecek, ama doğru birkaç yalın fırça vuruŐuyla yakalanabilecek Şeyler vardı. O zaman bunun adı tam anlamıyla görünmeyeni görünür kılacak olur tao pi pu tao - Düşünce varsa eğer, fırça daha az çalıŐabilir."(Gombrich,1992, s.204)

Örnelemeye çalıştığımız iki farklı kültürdeki bakış açılarından sonra, bugün yaygın olarak sanat diye adlandırdığımız alanların batı kültürünün dayanak olarak kabul ettiği Antik Yunan kültüründeki durumuna bakmamız gerekiyor. Her şeyden önce bugün kabul ettiğimiz şekliyle bir 'güzel sanat' veya 'sanatçı' kavramı bu kültürde mevcut değil. Bugün kullandığımız haliyle bu kavramlar 18.yy da ortaya çıkmış bir yaklaşım biçiminin uzantılarıdır ve daha önceki zamanlarda genel bir uygulama ustalığı gerektiren ve zanaat olarak adlandırılan alanlarla aynı kategori içinde değerlendirilmektedirler. Antik Yunan'a baktığımızda da benzer bir durum görüyoruz. Günümüzde "sanat" diye adlandırdığımız alanların tehne olarak yani bugün zanaat sözcüğüyle ifade edilen alanlarla eşdeğer olarak görüldüğünü ve bu alanda çalışan insanların da demiurgos olarak adlandırıldığını görüyoruz. "Soylu"ların çocuklarının öğrenim gördüğü eğitim sistemi içinde yer alan müfredatta yani artes liberales'te (özgür sanatlar yani özgür insanların öğrenebileceği sanatlar anlamında çevrilebilir.) müzik, matematik, jimnastik vs. ile birlikte retorik te yer alır. Bu, eğitim sistemi, içinde bu gün plastik sanatlar dediğimiz alanların hiç biri yoktur. Bu alanlar toplumsal saygınlık açısından da soyluların uğraş alanları içine girmez. Çünkü hem bedensel ve hem de düşünsel olarak uygulanırlar. Bedensel uygulama içermesi nedeniyle bu alanlarda faaliyet gösteren insanlara 'yarı amele' olarak çevirebileceğimiz "demiurgos" deniyordu. Bu adlandırma bu dönemde sanat yapan insanların sosyal konumunu anlayabilmemizi sağlamaktadır (Jaeger, V. 1986). Dolayısıyla günümüzde anladığımız anlamıyla henüz bir 'sanatçı' figürü söz konusu değil. Platon'un değişik diyaloglarında ressamdan söz etmesi ve 'Devlet'inden kovması ressamı veya resmi sorunsallaştırmamasından çok 'mimetik' olan şiir, destan, retorik ve tragedya gibi sözel sanatlarla ilgilidir. Bütün diyaloglarında günlük yaşam pratiklerinden ve tüm zanaat alanlarından örnekler verir ve bu, asıl irdelemek istediği konuyu kolay anlaşılabilir kılmaya ilgilidir. Söz konusu zamanlarda bütün felsefi düşünsel çabaların temel amacının mutlak ve değişmez gerçekliği bulmak ve bu gerçekliğe dayandırılmış bir ethos (ahlak) içinde 'nasıl yaşanmalıdır'ın ilkelerini oluşturmak olduğu düşüncesinden bakıldığında Platon'un bu gerçekliği oluşturabilecek tek yönteminin felsefe olduğu ve felsefe alanına karşıt gördüğü, bu nedenle de 'gerçek olmayan' duygular uyandıran mimetik sanatlardan toplumun korunması gerekliliğini tartıştığıdır. Bu mimetik olan söz sanatları içinde şiir, tragedya ve retorik en önemlileridir. Çünkü Platon'a göre bu üç sanat, sözü kullanarak, gerçekte var olmayan ama insanda bunlar varmış gibi duygular uyandıran ve bu nedenle felsefeden farklı olarak insanları gerçek bilgiye değil yanlışla götüreceği sonucuna varır. Platon bu saptamayı yaparken de kısa süreliğine demiurgosun faaliyet alanına uğrar ve resim de bu mimetik olan 'soyлу' alanlarla birlikte ütöpik devletten kovulur. Platonun, tanımladığı idealar dünyasındaki gerçeklikle, mimetik olanı, gerekçeleriyle Devlet diyalogunda kesin sınırlarla birbirinden ayırır. Bu önemli ayrımı Antik Yunan'da felsefe ve retorik olarak görmekteyiz. Felsefe 'doğru' bilginin araştırılması ve ifade edilmesiyle, retorik felsefenin bulgularını, yöntemini, araçlarını vs. kullanarak insanları etkilemeyi ve ikna etmeyi amaçlayan bir olgu olarak görünür. Platon'un diyaloglarında, retorığı farklı bağlamlara yerleştirse de (örneğin Gorgias'ta temsil ettiği şeyi ve retorığı bütün olarak suçlarken, bu diyalogdan çok daha önce yazılmış olan Phaidrus'ta gerçek bir felsefi retorik uygulamasının ayrıntıları verilirken retorığın sıradan uygulamalarına yönelik suçlama da devam eder) ortaya çıkan sonuç Platon'un da düşünceyi dile getirmek için sözel kurgunun gereğine inandığıdır. Platonun mağara benzetmesiyle başlayıp 'mimetik' olanın Platon'un ütöpik devletinden kovulmasıyla tamamlanan ve sanat üzerine yapılan her çalışmada sanata dair ilk sistemli düşünsel yapı olması itibarıyla göz önünde bulundurulmuş bu

düşüncenin yaygın bilinirliğine rağmen mimetik olanın yaygınlaşması sürecini engellediği pek söylenemez.

Gerçek bilgiyi arama amacıyla olan felsefe retoriksel olanı bir süre felsefe alanına kabul etmemiştir. Platon, retorığı 'bu inandırma ustası'nı, onu uygulayanlar, hakikat bilgisine de, saygısına da sahip olmaksızın inandırma yollarını aradıkları için' reddetmişti. Kendi üstünlüğünü kurmaya çalışırken kalabalığın hoşuna gitmeyi amaçlayan hatip, iktidar arzusunun kölesidir ve tamamen sahte değerler düzeni içinde iş görür. (Platon, 1958) bu sahte değerler içinde iş gördüğü için 'Devlet'ten kovulan şiirle karşılaştırıldığında, retorığın durumu çok daha kötüdür. Bu nedenlerle Platon'un sanatı Devlet'inden kovması ve 'retorığı' hakikat bilgisine sahip olmadığı halde sahipmiş gibi görünmesinden dolayı reddetmiş olmasından dolayı bu olgular bu olumsuzlamalardan pek de etkilenmeden varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunun böyle olmasında öğrencisi Aristoteles'in bu konuyu başka bir şeyin analojisi olarak kullanmak yerine doğrudan konuları kendi değer ve anlamları üzerinden ele alış ve sanatın bilinen ilk sistematik felsefesini ortaya koymasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Aristoteles Poetika isimli eserinde sonraları sanat kuramının temel paradigmasını oluşturan ilkeleri ortaya koyar. Bu ilkeler sonraki zamanların sanat felsefesinin temel başlangıç ve zeminini oluşturur. Buradan hareketle söz sanatlarını da ilişkilendirerek Retorike adlı eserinde retorik olgusunu olumlayarak, kapsamlı ve detaylı bir retorik analizi yaparak nasıl ve nerelerde kullanılacağı da sistematik hale getirir. Greko-romen kültürünün ardılı olduğunu iddia eden batı kültürünün tüm oluşum süreçlerinde (eğitim, hukuk, politika vs.) bu retoriksel etkiyi görmek mümkündür. Konumuzla ilgili olarak değineceğimiz diğer eseri Poetika'da (Aristoteles, 1987, Poetika), tragedya üzerinden bir edebiyat ve giderek sanat tanımı yaptığı varsayılan Aristoteles'in, hem tragedyanın kurgusu hem de bu alana getirdiği katharsis kavramı konumuz açısından üzerinde durulması gereken noktalardandır. Platon tarafından mimesis olarak adlandırılan sanat alanının toplumsal veya bireysel zarar ve yararları, etkileri ve işlevi konularında Aristoteles'in düşünceleri Platona göre oldukça farklıdır. Bu nedenle tragedyanın tanımını yaparken 'acıma ve korku' duygularını uyandırmak suretiyle bu duyguların arındırılması katharsis sağlar' diyor (Aristoteles, 1987). Bu arınmayla ilgili olarak Aristoteles çok fazla açıklama getirmez. Tam olarak ne kastedildiğinin anlaşılmasına yönelik olarak bu güne kadar gelen tartışmalar vardır. Çoğunlukla üzerinde uzlaşılan fikir tragedyanın içeriğindeki duyguları izleyicide uyandırarak ve harcatarak onu sakinleştirmek ve yaşamsal ve toplumsal uyum açısından daha sağlıklı bir konuma getirmesidir. Diğer bir yoruma göre de bu duygulardan uzaklaşmak asıl amaç değildir. Bencilce olan bazı duyguların tragedya izlerken değerlendirilmesi ve yücelmesidir. Bu birbirinden farklı yorumlara rağmen katharsis sağlayan tragedyanın Platon'dan farklı olarak Aristoteles'e göre ahlaksal olarak topluma faydalı olduğu düşünülüyordu. Bu yönüyle mimetik olanı içermesine rağmen ahlaki uygunluğu Aristoteles tarafından onaylanan ve hatta katharsis sağladığı için toplumun ve insanların iyileşmesine yararlı olduğunu söyleyerek, tragedya olumlamasıyla birlikte mimetik olan alanların da felsefe alanında saygınlığını yeniden kazanmasının önemli bir adımı olarak görülebilir.

Aristoteles'in konuyla ilgili iki önemli eseri Retorike ve Poetika birbirine paralel gelişen düşünceler içermez veya birbirini tamamlayan iki eser olarak düşünülemez. Ama incelemenin bakış açısına göre belirli bağlamlarda ilişki içinde oldukları veya bazı durumlarda birbirinden farklı oldukları düşünülebilir. Ancak eserler arasındaki bu durum Aristoteles'in bu iki alanda da kendisinden sonra gelen düşünürler tarafından bir otorite

olarak kabul edilmesini değiştirmez. Başlangıçta, şiir ve söylev arasındaki benzerliklere değil, belagat ve diyalektik ispat arasındaki paralelliklerle ilgiliydi. Poetika'daki esas amaç üstün edebi ürünler için standartlar oluşturmaktı; Retorike'de ise esas amaç muhatabı etkilemek ve düşüncelerinin değişmesini sağlamaktır. Bununla birlikte tragedya metinlerini betimleyici bir öge olarak kullanması ve çok sayıda kanıtı tragedya diyaloglarıyla ilişkilendirmiş olması başka önemli bir boyuttur.

Platon ve Aristo'nun konuyla ilgili olan veya olduğu düşünülen bu fikirleri, hemen her şeyi antikite referanslarıyla ilişkilendirerek yapma eğiliminde olan Rönesans dönemi sanatçıları için sanatla ilgili temel dayanak noktaları olmuşlardır. Rönesans'ın düşünsel dayanaklar olarak bu eskilerden referans alma refleksi uygulama alanlarında da yüzyıllar boyu devam eder. Uygulama alanlarının bu yeniden doğuş fikriyle uyumlanması ve plastik sanatlar veya özde resmin zaman içindeki gelişimi düşüncenin gelişimiyle bir paralellik göstermiştir. 17. yüzyılın en önemli düşünürlerinden Descartes'in Antik Yunan'dan beri önemli ve temel bilgi sayılan matematiği örnek olarak kuşku duyulmaz bir başlangıç bulma sürecinin sonunda ünlü 'Düşünüyorum o halde varım' saptaması, Rönesans resminde uygulanarak, görünür hale gelmiş bireysellik veya birey merkezli bir evren anlayışının, felsefede neredeyse iki yüz yıl sonra sözel ifadesini bulmuş bir kavrayıştır. Artık varoluşun 'ilk nedeni'nin dışarda aranmasına gerek kalmamış gibidir. Düşünen özne yeni varoluş paradigmasının merkezidir. Sonraki tek adım, düşünen öznedeki, sanatçı özneye geçiştir. Belki bu felsefi saptamanın doğrudan görsel sanatlardaki paralellliğini tam olarak göstermek mümkün değildir ama bu bir yönüyle Yüksek Rönesans sanatçılarının, daha rahat ifade ve çizim imkânları veren ve uygulamasını iyi yapabildikleri çok kaçışlı perspektif yerine tercih ettikleri tek kaçışlı perspektifin neredeyse iki yüzyıl sonra felsefe alanına tercüme edilmesidir. Tek kaçışın, tek görme noktasına dayalı görme konisi aynı zamanda her şeyin, bir merkezi bakışa göre düzenlenmesi fikri veya insanın tüm evrenin merkezi olması yani hümanizmin görünür kılınmasıydı. Raphael'in 'Atina Okulu' veya Uccello'nun 'San Romano Savaşı'nın görsel kurguları, adeta 'görüyorum' diyen 15.yy resimleri, 17. yy bireyinin felsefi boyutta 'Düşünüyorum'una dönüşmüştür. Felsefede de bireyin algısının her şeyin merkezine oturtulması vurgusu sanatçı bireyin merkezde olduğu ve bu bireyselliğin 'hümanizm'den de farklı olarak 'nev'i şahsına münhasır' bir sanatçı bireyin kabul edilmesinin önemli bir aşamasıdır. Diğer bir yönüyle de realizm, romantizm, empresyonizm, ekspresyonizm ve sonrasına uzanan tüm oluşumlarla kendisini daha da pekiştiren ve duygularına, sezgilerine güvenilen, kişisel bakış ve yorumlamalarında insanüstü bir şeylerin olduğu varsayılan 'sanatçı' figürünün en önemli dayanak noktası olmuştur bu kişisel bakış ve yorumlayış hakkı ve yetkisi. Başka bir ifadeyle Rönesans'ta tanrısal bakış yerine, insani bakış koyma çabasındaki hümanizmin her şeyin ölçüsü olduğunu düşündüğü 'insan' 'human'ın temsilcisiyken "Düşünüyorum o halde..." den sonra artık tek bir bireyin bakışı, görüşü ve ifade ediş biçimi önemli hale gelmeye başlamıştır. Tanrısal bakış yerine ikame edilen insani bakışın yorumlama ve ifadelendirmeyi görünür kılma yetkisi tek bir bireye aktarılmıştır. Hümanizmin temel bakışını yansıtan en önemli olgu, bir antik ideal olan de corum kavramının Rönesans'ta bir görsel retorik olarak uygulanmasıdır. Bu 'doğru kişinin, doğru zamanda, doğru sözü söylemesi' olarak özetlenebilecek üç birlik kuralı Rönesans resminin en temelinde görsel retorik olarak yerleştirilir. Yani bir Rönesans resminde her şey yerli yerindedir ve biz de izleyici olarak tam zamanında ve en doğru açıdayızdır. Hiçbir şey görme alanımızın dışında değildir. Matematiğin 15. yy.da doğal olarak bilimselliği temsil etmesi ve bu söylemin Alberti tarafından resim alanına mal edilmesi, yine matematik ve geometrinin

perspektif aracılığıyla resim alanına uygulanması ile izleyici açısından 'anlamlandırma' ve 'düzene koyma' faaliyetinde temel sağlanması anlamında çok önemli bir değişiklik söz konusudur. İzleyicinin konumlandırıldığı bu ayrıcalıklı yer ve ondan izlemesi ve hakkında belirli bir kanaat oluşturması beklenen durum ve amaçlanan fayda ikili bir çıkar ilişkisinin başlangıcıdır. Örneğin, destekleyici kilisenin istediği, azizlerin acılarını göstererek taraftarlarının bağlılığını güçlendirmek ve bunun getirisinden yararlanmak iken, 'izleyici'nin çıkarı kendisi için düzenlenmiş, bir anlamda kendisini kutsayan (çünkü kompozisyondaki her şey tüm önem ve değerlerine rağmen izleyicinin en iyi görebileceği şekilde durarak) sahnenin ve kendi biricikliğinin tadını çıkarabileceği en uygun bir konumdan tüm olup biteni izleyebilme (günümüzde de çok fazla değişmeden her türlü fotoğraf, video, reklam vs. alanında süregiden, izleyicinin en iyi görebileceği şekilde tasarlanmış kurgu gibi) ayrıcalığına sahip olma yanılmasıdır. Bu mevcut ve yaygın kurgu gerçekte uyandırdığı etki ve dönüşüm anlamında hiç te kurgu olarak kalmayan sonraki zamanların en temel iletişim paradigmasını oluşturan bir yapı olarak var olmaya devam edecektir. Burada kısaca gerçeğin birbirinden farklı üç temel varoluş ve algılama boyutundan söz etmek gerekir. Bu üç ayrı algılama boyutu ve bu boyutların istemli olarak karıştırılması görsel retorikinin temelini oluşturur. Örnekleme gerekirse, herhangi bir resimdeki bir elma, elma nesnesi ve elma sözcüğü birbirinden farklı üç ayrı gerçekliğe işaret eder. Aynı nesneye ya da aynı kavrama ait olan ama birbirine neredeyse hiç dokunmayan üç ayrı dünyanın varlığını gösterir bize. Bu ayrı dünyaların birbirine tercümesindeki gözden kaçan veya anlaşılması zor görünen noktayı F.de Sussure bize gösterir. 'Gösterenle, gösterilenin ilişkisi keyfidir, saymacadır, nedensizdir' (Sussure, 1976). Sussure'ün vurgusu her ne kadar yaygın olarak sözcük nesne ilişkisi üzerinden okunsa da bu gösteren resim olduğunda da çok fazla şey değişmemektedir. Yani bir iskemle veya bir pipo sonsuz sayıda farklı şekilde çizilebilir ve bu farklı şekilde çizilebilirlik, çizimlerin her birinin birbirinden ve nesnesinden bağımsız olduğunun kanıtıdır. Tam da bu ayrıma vurgu yapan Rene Magritte'in 'Bu bir pipo değildir' resmi yaygın yanlış anlamalarla ironik anlamıyla okunmaktadır. Burada görsel bağlamda Rene Magritte'in 'Bu pipo değildir' çalışmasının dilbilimdeki karşılığını ifade eden düşünür Ferdinand de Sussure, daha önce sözünü ettiğimiz 'Gösterenle, gösterilen arasındaki ilişkinin nedensizliği, saymaca oluşu ve keyfiliği' saptamasıyla sözcüklerle oluşturulan dünyayla sözcüklerin anlatmaya çalıştığı dünya arasındaki ilişiksizliğin, keyfiliğin ve saymaca oluşunun vurgusunu yapar. Sussure, Magritte'in resminde vurguladığı düşünce bu ilişkisizlikle örtüşür. Sözcüklerle oluşturulan / algılanan dünyadan farklı olarak görselliğin iki önemli algılama/kurgulama boyutu vardır. Gösterdiğinden bağımsız kendi iç disiplinine yönelik yüzü veya kendi gösterileninin (sanat eserinin kendisi, içinde görünen şey veya şeyler değil) göstereni olmak - sanatçıyı ağırlıklı olarak ilgilendiren taraf - ve gösterilenle ilişkili yüzü - temsiliyeti, izleyiciyi ilgilendiren yüzü. Söz'ün bu ikili yapılanmadaki yeri çoğunlukla eserin temsiliyet boyutundaki gösterilenine dair tarihsel, fiziksel, psikolojik, sosyolojik vs. gibi, gerçekte eserle ilgisi olmayan, spekülasyonu yapan öznenin ilgi ve bilgi alanına uygun olarak yüklenen enformasyonla eserin kurgusunda var olmayan öğelerin eserin asıl varoluş nedenini kapatacak ölçüde esere yapılandırılmasıdır. Yani bir 'pipo' resmi ile ilgili olarak piponun tarihinden, fonksiyonundan, içene verdiği hazdan, materyalinden, boyutlarından, çeşitlerinden vs. söz ettiğimiz zaman söz konusu resimden değil başka bir şeyden söz ediyoruz demektir. Ferdinand de Sussure'ün ayrımını yaptığı gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin nedensizliği veya keyfiliği ilkesi yapısalcılığın olduğu kadar söz ve uygulama alanları arasındaki keyfi ilişkilendirmelerin

de yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğunu doğurdu. Gündelik hayatta fark edilmeyecek kadar önemsiz olan bu ayırım görsel sanatları konuştuğumuz zaman konunun en can alıcı noktası haline geliyor. Görsel bir sanat eseri hemen her zaman nesnesinden bağımsızdır. Bu, görselin nesnesinden bağımsız olma durumu, nesnenin de sözel göstereninden bağımsız oluşu ile birleşince aynı şeye ait ve bütünlüklü bir yapı yanılması veren fakat gerçekte tamamen farklı boyut ve algılamalarda çalışan üç ayrı gerçeklikle karşı karşıya olma durumunu yaratıyor.

Söz ve Görsellik

Bu yanılısma süreci ve yukarda sözünü ettiğimiz nesne, görsel ve söz arasındaki bu yalıtılmışlık ve ilişkilendirmedeki 'keyfilik ve saymaca' oluşu, yaşam pratiği içinde sözel ve görsel retoriğe sonsuz hareket alanları açar. Bu retoriksel karakterdeki ve 'sözel ifade' olarak adlandırabileceğimiz 'söz'ün, -en yalın haliyle- bir keyfilik ve nedensizlik üzerine kurulu olması nedeniyle ve insani varsayımların en ham haliyle, doğrudan ortaya konulabilir ve kuşaklar boyu aktarılabilir, ekleme çıkarma yapılabilir, her koşulda taşınabilir, başka bir dile çevrilebilir veya başka bir kültüre adapte edilebilir- özellikleri nedeniyle insanın insanlaşma süreçlerini mümkün kılmış en önemli olgulardan biri olduğu gerçeğini değiştirmeden yine aynı tarihsellik içindeki bütün kandırmalardan, yanıltmalardan ve gerçeği, anlatanın çıkarlarına yönelik olarak çarpıtmalardan da sorumludur. İnsanlığın kullandığı iletişim araçları içinde yaygınlığı anlamında, niceliği açısından sözle karşılaştırılabilecek veya yakın olabilecek bir ifade aracı daha yoktur. Ama niceliksel olarak böyle olması söze nitelik olarak ta benzer bir ayrıcalık kazandırmaz tam tersi bu ölçüde yaygınlık, onu nitelikli kullanımdan uzaklaştıran, anlatım derinliklerini budayan bir yüzeyselliğe zorlar. Bilebildiğimiz tüm insanlık geçmişini, üzerinden en kesintisiz izleyebileceğimiz bir diğer yapı da görsel ifade alanlarıdır. Bu ifade alanlarının tarihsel süreçlerde kendini oluşturan kültürlerin karakterini ve kurgusunu yansıttığı gibi toplumların beklenti ve özlemlerini de dile getirdiği söylenebilir. İfade, insanın varoluşunun da ifadesidir. Tanık olmak ve tanıklığı paylaşmaktır. İfade araçları ifadeyi iletmek gibi temel bir işlevi yerine getirirken aynı zamanda taşıma kapasitesi ve karakteriyle de taşıdığı anlama biçim ve karakter verir. İfade araçları, 'özne'nin kastettiğini dönüştürür, kendi ifade kapasitesi doğrultusunda yeniden kurar, aktarmayacaklarını yok sayar, bazı şeylerin altını çizer, bazı şeyleri deforme eder vs. Bu özelliklerinden dolayı başlı başına üzerinde düşünülmesi karşılaştırılması ve incelenmesi, taşıdıkları ve aktardıkları anlamların esasının (kast edilen) in anlaşılabilmesi için bir gerekliliktir. İfade araçlarının önemli özelliklerinden biri de birbirine dönüştürülemez olma durumlarıdır. Ama bu birbirine tercüme edilemezlik durumu yaygın olarak yok sayılmakta konuşma dilinin ve onun daha kısıtlı bir versiyonu olan yazı dilinin her şeyi ifade edebileceği ve her tür insan algılaması ve ifade çeşitliliğini karşılayabileceği zımnı kabulü, yaygın ve yürürlükteki bir kural olarak görülmektedir. Öyle ki günümüzde 'bilimsellik' (gerçek bilim insanları bunu iddia etmeseler de) yaygınlaşarak neredeyse her şeyin anlamının ve değerinin belirlendiği bir referans merkezi haline gelmektedir. Bu yaygın anlayışın en önemli enstrümanı ise yazıdır. Adeta bir şey bilimsellik kriterleri içinde dile getirilebiliyorsa vardır, gerçektir değilse önemsizdir, anlamsızdır gibi yaygın bir kabul ediş günlük yaşamın her katmanında gözlemlenebilir bir şeydir. Her şeye rağmen bilimin her şeyi yazılı olarak ifade etme zorunluluğun kendi içinde nedenleri anlaşılabilir olsa da bu yöntem ve kriterlerin sanat alanına aktarılması izahı zor durumlar

yaratmaktadır. Bilimsellik kişiden kişiye değişmeyi araştırırken şiirselliğin konusu tekil olanın, sadece bir kez gerçekleşmiş olanın ifadesidir. Bu en temel özelliği biricik ve bir kez gerçekleşiyor olma durumunu, tekrar eden ve benzer koşullarda aynı şekilde gerçekleşme durumlarını saptamaya yönelik bir sistematik içine oturtmaya çalışmak sanat dediğimiz alanın temel fikrini yok saymaktır. Bu baskın kültürel eğilimlerin ve çağın ruhuna uygun inanışların bilimsellik görüntüsü içinde ne ölçüde hegemonik olabileceğinin bir göstergesidir. Fakat bu diğer yönüyle de tarih boyunca yazılı olana insanların göstermiş oldukları derin korku ve saygıyla da ilgilidir. İlk akla gelen bu tarih boyu olan süreçlerde okuma yazma oranının düşüklüğü ve bu durumdan yararlanma amacıyla olan bir gurup okuma yazma bilen insanın var oluşu gerçeğidir. Bugün belki görel olarak çok daha fazla insanın okuryazar olduğu düşünülebilir ama insanlığın an itibarıyla 'bilimde, felsefede, tarihte vs. sahip olduğu birikimi kabaca takip edebilen insan' olarak okuryazarlık tanımlanırsa bu artış tartışmalı duruma gelebilir. Hâlbuki irdelediğimiz boyutuyla sözün kullanımı sadece okuryazarlık boyutuyla değil çağı okuyup yazmayla ilgilidir. Ama insanların her zaman yazılmış olana atfettikleri önem farklı olmuştur. Bu önem her zaman değilse bile çoğunlukla pratikte olmuş olanın önemini ve değerini yüceltmektedir. Yazı, bilimde birbiri üzerine gelen bulgularla sürekliliği olan, konuyla ilgili kişilere tüm bu bulguları aktarabilen bir yapısal özelliğe sahipken, sanat konusunda en eski yazılardan günümüze yazılanların tümü ortak bir kesinlikten kaçma ve her izahı sınırları belirsiz, çok anlamlı ve muğlak ifadelerle ortaya koymuşlardır. Nedeni kolay anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü sanat bilim disiplininde olduğu gibi yazılı hale getirilemez. Bu sadece sözün dışındaki alanlar için değil edebiyat ve şiir gibi sözü kullanan sanat alanları için de geçerlidir. Bir şiir kendisini nasıl anlatıyorsa öyledir, anlatamıyorsa eğer o şiiri yazan biri bile onu başka bir şekilde anlatamaz. Ama sanatın bu sözel ifade edilemezlik durumu sanat için değilse bile retoriksel anlatılar kurmak için çok uygun bir manipülasyon alanı oluşturmaktadır. Neredeyse geçtiğimiz yüzyılın tamamını ve içinde bulunduğumuz yüzyılı da kapsayan zamanlarda sanata dair oluşturulan dev anlatılar, kurgusal ve efsanevi sanat tarihleri ve insanüstü olarak tanımlanan sanatçı figürleri eşliğinde süregiden müzayede piyasası fiyatları normal bir algılamayla anlaşılacak rakamlara varmıştır. Buradan hareketle sanatın ya normal akılla algılayamadığımız, ama sadece bu rakamları verenlerin anlayabildiği boyutları var veya bu rakamlarla aklımız çelinmeye çalışılarak olan bir şeyi başka türlü algılamamız isteniyor denebilir. Bu manipülatif ve spekülatif olduğu rahatlıkla iddia edilebilecek sanat/piyasa ilişkisini daha somut verilerle irdelemek hatta daha ileri giderek 'bilimsel' olarak incelemek mümkün değil midir? Aslında bu soru pek yeni bir soru değildir. İnsanla birlikte hep var olan sanat olgusunu değişmez bir takım kurallara bağlama çabası yukarıda da yer yer değinerek örneklediğimiz şekillerde olagelmıştır. Ama sanata 'bilimsellik' formatının en radikal adımı 1980'li yıllarda ABD de ve Avrupa'da sanat akademilerinin, güzel sanatlar fakültelerine dönüştürülmesidir. Yani resim yapan, müzik yapan, heykel yapan ve yaptıklarını, yapabilme potansiyeli olanlara, göstererek, uygulayarak, anlatarak öğretenlerin bundan böyle yaptıklarını ve öğrettiklerini yazmaları gerekecekti. Hem de 'bilimsel' formatta. Bu bir anlamda bilimsel makale formatında yazılamayanın sanat alanında yok sayılmasıydı, ikincisi de en az bu kadar vahim; yazamayan ressam, müzisyen, heykeltıraşın akademi alanından uzaklaştırılmasıydı ve üçüncüsü, uygulama alanlarında vasat ama sanat üstüne 'yazabilenlerin' bilimsel unvanlarla alanda egemen kılınmasıydı. Burada önemli bir yanlış anlamaya neden olabilecek bir noktayı vurgulamak gerekir. Malzemesi doğal olarak söz olan ve sözel kurgulanan şiir ve edebiyat alanında tüm

zamanlarda sayısız şair ve yazar ve ortaya koydukları sanat eserleri, sözel ifadenin insani yaratma süreçlerinin kaçınılmaz unsurları olduklarının tartışmasız kanıtıdır. Yine felsefe, bütün zamanlarda insanın kendisini ve evreni anlamadaki en temel disiplini olarak varlığını sözel bir disiplin olarak sürdürdü, sürdürmekte. Bu nedenle bu yazı kapsamında incelenen şey sözün sadece 'retoriksel' kullanımıyla ilgilidir. Hatta bu retoriksel kullanımı plastik sanatlar alanı üzerindeki yanlış kullanımından hareketle benzer yanlış ve retoriksel kullanımını irdelemek olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Varoluşun bütün ifade katmanlarını söz'e indirgemek ve giderek bu şekilde ifade edilemeyeni yok saymak ve ya önemsizleştirmek batı kültürünün en temel eğilimlerindedir. 'önce söz vardı' her ne kadar kadim dinsel bir motto gibi görünse de batı kültürünün en derin bilimsel temellerinde de yatmaktadır. Bu ifade etme hiyerarşisini gözden geçirmek ve retoriksel söz kullanımını felsefeden, bilimden ve sanattan ayırmanın yollarını bulmak bu alanların kendi değerlerini korumaları açısından zorunluluk olarak görülmektedir.

Buraya kadar anlatılanlara dayanarak şunları söyleyebiliriz: İnsan topluluklarının olduğu her yerde adına sanat dediğimiz üretimler vardır. Bu üretimler, topluluğun ve bireyin yaşayış, inanç, kullanım malzemeleri vs. ye göre farklılıklar gösterir. Önemli nokta bunlardan hiç birinin diğerine göre niteliksel olarak önceliğinin ve üstünlüğünün olmadığıdır. Yüzyılları kapsayan ve giderek temposunu artıran ve araçlarını geliştiren teknolojiye dayalı uygarlık, neredeyse artık her alanda kullanılan ikna etme yöntemlerini tek mutlak gerçek olarak kabul ettirmiş durumda. Bugün, örneğin tıpta, hukukta, çevreyle ilgili herhangi bir konuda, politikada, insanları ikna edebilme uğruna neredeyse akıl dışı olan her şey yapılabilir hale gelmiştir. İknanın belki de başlangıcı bu uygarlıkta yaşayanların kendi kültürlerini ve sanatlarını 'uygar', diğerlerini 'uygarlık dışı' olduğuna ikna etmeleriyle başlamıştır. İkinci adım olarak uygarlık dışı ilan edilenlerin uygarlık dışı olduklarına ikna edilmesi gelmiştir. 'Uygar insan'ın kendisine ve 'diğerlerine' yapabildikleri bundan sonra mümkün olmuştur.

Sofist ve Kürator

Retoriksel söylemin bu yaygın kapsama alanı içinde konunun plastik sanatlarla ilişkili olan kısmında nasıl tezahür ettiğine baktığımızda Platonun tanımını yaptığı 'hiçbir konuda (bilgisi olmayan ama her konuyu biliyormuşçasına...' (Platon, 2000), konuşan sofistin günümüzde cisimlenmiş hali kürator figürüdür. Kadim zamanlardan beri insanın varoluşunun en temel ifadesi olan görsel ifade, retorikleşen günümüz dünyasında kökenleri sofist'e dayanan söz le yapılar ve yanılsamalar kuran ve sanatı bir seyirlik eğlenceye dönüştürerek (Süreç içerisinde fazlaca bulunmayan geniş kitlelerin, bu gösteriye katılmaları ancak izleyici olarak bulanmaları söz konusu ve bu kitlesel izleyici katılımı aslında bütün sürecin en önemli unsuru sayabiliriz.) sanatçıyı bu yanılsamaların realizatörü durumuna getiren bir oluşum söz konusu. Gösteri, retorik ve söylem sonuç olarak bir etkileme ve izleyici üzerinde bir yönlendirme amacı gütmektedir. Sanatçı figürünün kendi içsel derinliklerinden hareketle ortaya koydukları varoluşsal algıların ifadesi olarak -yetersiz ama kısaca ifade diyebileceğimiz- yaptıkları üretimler kolayca bir gösterinin parçası haline getirilebilmektedir. Baudrillard bu durumu kitle iletişim araçları üzerinden irdeleyerek şu tespitte bulunuyor;

'Araç yararına mesajın ve simülasyon yararına doğrunun nötralize edilmesiyle elde edilir. Kitle iletişim araçlarının iş gördüğü düzey işte bu düzeydir. Onların ilkesi büyümedir. Anlama karşı giriştikleri şiddetli saldırı; iletişimin, başka bir iletişim biçimi

yararına anlama karşı giriştiği olumsuzlayıcı bir saldırı. Kitle ve kitle iletişim araçları arasındaki bu etkileme ve inandırmaya dayalı çaba çağımızın en önemli yapısal özelliğidir' (Baudrillard, J. 1991).

Sonuç

Retorik çağlar ve kültürler boyunca yaşamın değişik alanlarında, 'hitabet sanatı', 'güzel söz söyleme sanatı', 'belagat' gibi isimlerle hep varlığını sürdürdü. Ve sofist figürü de bu varoluş sürecinde yönetici, avukat, politikacı, reklamcı vs. olarak bu "insanları ikna etme sanatının" ustaları olarak var oldular. Platonun etik olarak doğru bulmadığı, Aristoteles'in üzerinde yazdığı eserle bir anlamda onayladığı bu yöntem günümüz kitle iletişim araçlarının yaygınlığıyla birlikte niceliksel ve niteliksel olarak, hiç olmadığı kadar başka boyutlara taşındı. Geniş insan kitlelerini manipüle etmek, tüketim davranışlarını yönlendirmek, politik tutumlarını biçimlendirmek gibi kitlesel ve ya bireysel davranışlarını oluşturma amacıyla radyo sinema televizyon internet gibi çok yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Her hangi bir şeyin bu mecralarda dile getirilme sıklığı ve yoğunluğu o şeyin geniş kitlelerce gerçek olarak algılanmasını sağlayabilmektedir. "Algı yönetimi" de denen bu retoriksel yöntem günümüz toplumunda enformatik bilginin dolaşımında ve kullanılmasında en önemli faktör olarak görülmektedir. Retoriksel yöntem yapısını ve gücünü söz üzerine kurar. İnsan uygarlığı 'yapma' üzerine kuruluysa eğer bu yapıda neredeyse hiçbir işlevi olmayan bir yapının, bütün yapma eylemlerine egemen olma durumu kolay izah edilebilir bir olgu değildir. Sözün insanlık gelişim tarihindeki yadsınamaz rolü devasa anlatılar (mitoloji, din, ahlak vs.) oluşturmak ve bu anlatılarla sosyal ve doğal olayları ilişkilendirmektir. Bu bağlam içinde bakıldığında örneğin bir taşı mızrağa dönüştürürken, bir kütükten sesler çıkartırken veya mağara duvarını resimlerken veya avlanırken neredeyse hiç söze gerek duyulmadığını söyleyebiliriz. Ancak daha fazla insanın bir araya gelmesi ve birlikte hareket etmesi durumunda söz ün kullanılmaması düşünülemez. Buradaki ayırım ve tespit konunun uygulanma sürecine ilişkindir, dil herhangi bir yapma ve üretme eyleminin temel birleşeni değil ancak bazen katkı sağlamak boyutunda hiç te vazgeçilemez değildir. Yani başka bir deyişle bir efsaneyi aktarırken veya insanları birlikte savaşmaya ikna ederken veya krallarına neden hizmet etmeleri gerektiğini izah ederken temel unsurdur dil, ancak avlanırken, vahşi bir hayvanla çarpışırken, deriyi dikerken, kulübe yaparken yani neredeyse yaşamsal hiçbir konuda dil birincil veya önemli öge değildir. Kendi alanının dışındaki bütün insani faaliyet alanlarında sadece yardımcı bir öge olarak bulunan söz zamanlar boyunca her şeyi kapsayabileceği bir yanılsamayı içeren bir söz imparatorluğuna dönüştü. Günümüzde, sözün dışında başka bir deyişle sözün kapsamadığı alanlarda ortaya konan üretimleri özellikle de sanat alanında yapılan şeyleri 'söz'ün veya dilsel olanın içine sokmak ve orada yeniden kurma çaba ve denemeleri, yapılan şeyin anlamını, yapısını bozmakta ve müellifinin katmadığı, 'esere' yabancı unsurların girmesine ve görsel ifadenin perdelenmesine neden olmaktadır. Sanatçı bilinmeyen, görünmeyen görünür kılabildiği ölçüde başarılıdır. İnsanın derinliklerinden bir şeyleri görünür duyulur kılan bir Prometheus'tur. Bunun felsefeyle veya bilimle açıklanabilmesi mümkün değildir. Ama standardizasyon günümüzün en önemli olgusudur. Her ne kadar günümüz fiziğinin ulaştığı son nokta belirsizlik olsa bile bizim bilim ve bilimsellik adına doğası gereği ele avuca sığmaz olanı ölçülebilir kılmak ve enikonu izah edilir hale getirmemiz gerekiyor. Rönesans'ın kesinlik tutkusu ve insani

'hümanist' kavramlarla izah edilebilir bir dünya hatta evren tasavvuru bu gün Heiselberg belirsizlik ilkesinin bize anlattığı en katı fizik olguların bile sadece biz öyle algıladığımız için öyle göründüklerini söylemesi bile bizi kesinliklere olan tutkumuzdan vazgeçiremiyor. Bu günün bilimi bize her ne kadar her şeyin zemini olan boyutun belirsizlik üzerine kurulu olduğunu söylese de dolaşımında olan ve kolay terk edemeyeceğimiz, neredeyse bir ön yargıya dönüşmüş bilimselliğimiz, bilimsel formatta ifadesi mümkün olmayanların da bu formatta sunulmasını veya açıklanması tabusu ve konforundan vazgeçemeyeceğimiz gibi görünüyor. İnsanın varoluşundan beri var olan ve neredeyse tatmin edilmesi zorunlu olan izah etme tutkusu masal, efsane, din çerçevelerinde izah edilirken benzer bir refleksle bugün her şey bilimsellik retorığı içinde açıklanmaya zorlanmaktadır. Hâlbuki bilimsellik söylemi içinde izah edilebilir şeylerin miktarı çok kısıtlı ve sanat, bu bilimsellikle izah edilemeyecek alanların başında gelmektedir. Sanat bilimselliği anlatılabilir, işleyebilir, yorumlayabilir ama aynı şeyleri bilimselliğin sanat için yapabildiği söz konusu olamaz çünkü bilimsellik her zaman aynı koşullarda aynı sonucu veren, ölçülebilir, tartılabilir vs. durumların yani bir kısıtlılığın pratiğidir. Oysa sanat bütün koşullar aynı olduğunda bile farklı sonuçlar veren bir süreçtir. Ama aynı zamanda sanatsal sürecin bu değişkenlik durumu tüm sofist geleneğinin devamı niteliğindeki kerameti kendinden menkul eleştirmen, küratör kimlikleriyle sanat alanlarını retoriksel söylemlerle manipülasyon alanları haline getiriyor. Bu belirsizlikler ve 'tekst'e olan zorunluluk, kelimelerle oynayabilme becerisine sahip günümüz retorikçilerinin görsel sanatlar alanını tercüme ve temsil pozisyonu edinmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu gün kendisini bu söz kurgucularına akredite ettirmemiş hiçbir sanatçının kayda değer bir yerlerde kendisini göstermesi pek mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak küratör sergi düzenleme pozisyonundan, sanat eserinin konseptinden biçimine kadar her türlü telkin ve yönlendirmede bulunabilecek bir pozisyona gelmiştir. Bu haliyle sanatın ve sanatçının varoluş misyonu olan yaratıcılığı küratöre devretmişliği ve küratörün sanatçıyı realizatör'e dönüştürmesi gibi tartışmalı, müphem ve defacto bir durum söz konusu olmuştur. Sanatçı figürünün bu araçsallaştırılma sürecinden en azından bu sürecin avantajlarından yararlananlar açısından hoşnut olduklarını diğerlerinin ise küratörün seçimlerini sorgular bir pozisyonda olduklarını gözlemlemek mümkün. Bu 'bilimsellik' kıstaslarıyla ortaya konabilecek bir yapıda olmasa da alanda olanları takip eden her insanın bilebildiği ve onaylar gördüğü bir olgu. Tartışılması gereken hiçbir sanatsal formasyonu iddiası ve üretimi olmayan bir figürün böyle bir alana nasıl egemen olabildiği ve sanatçı olma iddiasında olan insanların durumu nasıl böylesine yumuşak başlılıkla kabul ettikleri ve etmeyenlerin sesini ve üretimlerini nerede görebileceğimiz durumudur.

Hemen her şeyin bir algı yönetimiyle yürürlüğe konduğu günümüz dünyasında her hangi bir konuda teşhisleri koymak, verilere ulaşmak, incelenen konuyu daha geniş alanlarda incelemekle ilgili birtakım kolaylıklarımız olmasına rağmen birçok konuda da gerçekçi çözümler öneremez duruma geliyoruz. Çevre kirliliği, gelir dağılımı, küresel ısınma, savaşlar, genetik gibi. Ama bakıldığında bunları oluşturan ve yaygınlaşmasını sağlayan mekanizmaların ortak dilidir retorik. Çevre kirliliği 'ekonomik kalkınma', gelir dağılımı dengesizliği 'serbest piyasa', GDO, 'açlık sorununun çözümü' gibi kabul edilebilir görünen çarpıtılmış formatlarda sunulmaktadır. Bu çarpıtmanın sanat alanındaki yansımalarını, retorik söz kullanımını ve onun uygulayıcısı olarak küratör kişi/kavramını irdelemeye ve anlamaya çalıştım. Sanırım çağımızı anlamak her şeyden önce retoriksel olanı gerçek olandan ayırt edebilmekle başlıyor. Biri hayallerimize, egomuza, duymak

istediklerimize hitap ederken diğeri sadece aklımıza hitap ediyor. Aklın hep kazanabileceğine inanmak istiyor insan.

KAYNAKÇA

- ARISTOTELES, (1987), Poetika, (çev. İsmail Tunalı), İstanbul, Remzi.
ARISTOTELES, (1993), Retorik, (çev. M. H. Doğan) İstanbul, YKY, 2.bs.
BAUDRILLARD, J. (1991), Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu (çev: Oğuz Adanır) İstanbul, Ayrıntı Yayınevi
FOUCAULT, M. (1994). Kelimeler ve Şeyler, (çev:), Ankara, İmge Yayınevi.
GOMBRICH, E. H. (1972 s. 20) Sanatın Öyküsü, (çev: Bedrettin Cömert), İstanbul, Remzi, 12.bs.
JAEGER, V. PAIDEIA, The Ideal of Greek Culture, (İng. çev: Gilbert Highet)
PLATON, (2000), Sofist, (çev: C. Karakaya), İstanbul, Sosyal Yayınlar
PLATON, (1958), Devlet, (çev: S. Eyüpoğlu, A. Cimcoz), İstanbul, Remzi
SAUSSURE, F. De, (1976) Genel Dilbilim Dersleri, (çev. Berke Vardar), Ankara, TDK Yayınları.

Summary

The most important feature of rhetoric discourse is the language expression possibilities, being convincing of the expression, being nice, being massively understandable and more important than expressed. But rhetoric is mostly related with the verbal expression among the different human expressions. The weakness of verbal expression forms the era of rhetoric and its action fields. The past processes must be observed in order to understand this discourse. Because according to Plato by using the word mimetic arts lead people to misconception not to real knowledge by awakening the emotions as if they were but actually not existed. This is the reason why philosophy didn't accept to be in connection with the rhetoric for a while. However, Aristoteles puts out the principles of the basic paradigm of art theory in his work 'Poetike'. These principles form the basis of art philosophy. From this point associating with the rhetoric in his work 'Retorike' systemitizes the usage areas of rhetorical fact with a detailed analysis. In Renaissance painting, everything is located perfectly and we as the audience are at the right position and angle at the right time. Nothing is out of our eyesight. There is a significant change in the meaning and arrangement of the audience point of view and application to the image area via perspective of geometry and Mathematics which represented the science and transferred to painting by Alberti. The privileged place where the viewer is located and expectation about the conviction is the starting point of a dual interest relationship. This existing and widespread fiction will continue to exist as the basic communication paradigm. Here shortly the three basic existence and perception dimension of reality which are different from each other need to be explained. This three different perception dimension and the comparison of these dimensions form the basis of virtual rhetoric. According to Sassure who is the thinker makes this process most understandable, the relation between the indicator and shown is arbitrary, gratuitous. Although Sassure's emphasis is on the word object relation, it doesn't change much when the subject is painting. A chair or pipe can be drawn in an infinite number of different ways and this infinite number of different ways is the proof that each of the drawings is independent

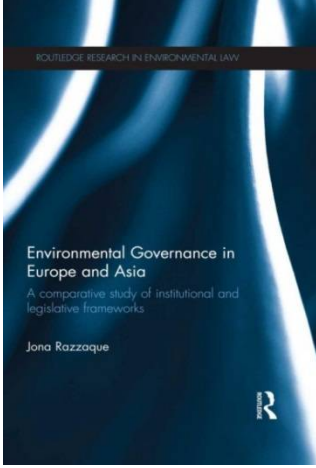

of each other and of the object. This illusion process and the isolation among the object, speech and the image opens up endless areas of action to verbal and visual retention. Image, rhetoric and discourse lead to an influence and direction on the audience. Artist as the expression of existential perceptions moving from the inner depth of the figurine can easily be made part of a demonstration.

The frequency and intensity with which anything is expressed in these circles can make the thing perceived as a reality. This rhetorical method which is also called 'perception management' is seen as an important way of circulating and using information in today's society. However on the other hand this variability situation of the artistic process is making art spaces into areas of manipulation by rhetorical discourses with the identity of curators and critics. This uncertainty and the necessity to text has been resulted in the translation and representation of visual arts field by contemporary rhetoricians. With this state the creativity of the art and the artist's mission of existence have been circulated to the curator and with this it is a matter of ambiguity of transformation of the artist to the realist by the curator. Since in today's world almost everything is put into practice by perception management, it is difficult to diagnose any topic or to reach the data.

KİTAP İNCELEMESİ - 1

Hazırlayan: Murat ARTUÇ*

AVRUPA ve ASYA'DA ÇEVRESEL YÖNETİŞİM: KURUMSAL ve YASAL ÇERÇEVELERİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Yazar:

Jona RAZZAQUE**

Environmental Governance in Europe and Asia: A Comparative Study of Institutional and Legislative Frameworks

Abingdon, Oxford: Routledge,
2013, 152 s.

ISBN: 9780203078600

Jona Razzaque tarafından yazılan bu kitap, Asya ve Avrupa ülkelerinin çevresel yönetişim bağlamında kurumsal ve yasal bir karşılaştırmasını içermektedir.

Elbette "Asya ve Avrupa" dendiğinde; birçok farklı ülke, kurumsal ve yasal çerçeve söz konusudur. Yazar anlatımını desteklemek için verdiği örneklerle aynı zamanda bu ülkelere dair bilgisini de göstermektedir. Kitap okuyucuya; çevre hukuku, çevresel yönetişim konularında teorik bilgi bakımından faydalı olmanın yanında biyoenerji ve yeraltı suları gibi alanlarda da katkı sağlayacaktır.

Kitapta Asya ve Avrupa'daki çevresel yönetişime dair güncel sorunlar, endişeler ve yaklaşımlar analiz edilmekte ve uluslararası ve bölgesel kurumların oynadıkları roller incelenmektedir. Dünyanın bu iki kıtasının ele alınması; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevre konusunda farklı öncelikleri olduğunu göstermektedir. Yazarın karşılaştırmalı inceleme metodu; Asya ve Avrupa'nın çeşitli çevre ve kalkınma önceliklerini nasıl yönettiklerini takip etmeyi ilgili çekici hale getirmektedir.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır ve birinci bölümden önce yazar tarafından bir tanıtım yazısı eklenmiştir.

Kitabın genelinde Razzaque için çevrenin birincil öneme sahip olduğunu görmek mümkündür. Çevresel kaynakların özelleştirilmesini eleştiren yazara göre özelleştirmeler devlet, sivil toplum ve piyasa ortaklığına dayanan yönetişim mantığına aykırıdır. Özelleştirilen bir çevresel kaynak artık devlet yerine özel sektörün hiyerarşisine girecektir.

Ulusüstü şirketlerin çevresel etkisine de değinen yazar, devletlerin bu şirketlere karşı kendi vatandaşlarının çevresel haklarını korumak zorunda kalan bir pozisyona

* Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Aydın, Türkiye, E-Posta: murat.artuc@adu.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-9816-4166>

düşebileceğinden söz etmektedir. Özel sektörün etkisi bazen tek başına bir ulus devletin gücünü aşabilmektedir.

Yazara göre yönetim önemli bir kavramdır ve iyi bir yönetimin kapsayıcı karar alma süreci, şeffaflık ve hesap verebilir siyasaaların çeşitli çıkar guruplarının görüşlerinin alınmasını içermesi gerekir. Dolayısı ile ancak şeffaf, hesap verebilir ve halk katılımını sağlayan bir hükümetin çevresel adaleti sağlaması mümkün olabilir.

Kitaptaki bölümler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Bölüm: Çevresel Yönetişimi Anlamak: Uluslararası ve Ulusal Dinamikler

Bu bölümde yazar çevresel yönetim kavramını ve geçirdiği dönüşümü anlatmaktadır. Razzaque tarafından; çevresel yönetim kavramına gelen tarihsel süreçte, hükümetlerin tek başına karar aldığı tam bağımsız devletler sisteminden; çevresel kararları katılımcı bir süreçle ilişkilendiren ve ulusüstü güçlerin de devreye girdiği bir sisteme geçiş tartışılmaktadır.

2. Bölüm: Avrupa ve Asya'da Çevresel Yönetişim: Modeller ve Yaklaşımlar

Asya'da ulusal ölçekte gittikçe çevresel konulara daha hassas bir yargı sistemi geliyorsa da bölgesel bir hukuk mekanizması yoktur. Asya'nın batısı, güneyi ve güneydoğusu farklı değerlere sahip ülkelerden oluşmaktadır. Asya'da bölgesel işbirlikleri; diyalog, kurumsal güçlendirme ve ortaklıklar üzerinden ilerlemektedir. Avrupa'da ise Avrupa Adalet Divanı çevresel mevzuatın uygulanmasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca AB'de; birliğin tamamında aynı şekilde uygulanabilecek şekilde doğrudan çıkarılan düzenlemeler vardır.

Bu bölümde yazar ayrıca; yasal, piyasa ve katılım temelli modellerden söz etmektedir.

Asya'da yasal modeller ön plandadır ve piyasa temelli modeller de bazı ülkelerde işlerlik kazanmaktadır. Avrupa'da ise karmaşık bürokratik anlaşmalar yaklaşımından daha katılımcı bir yönetim anlayışına açık bir geçiş vardır.

Asya ülkelerinin çoğunda ulusal mevzuat emir-kontrol yaklaşımına dayanır. Buna göre devlet performans standartlarını belirler. Kirlenme ve kirletenin bu sınırları aşmaması gerekir. Avrupa'da ise 90'lardan itibaren Avrupa piyasa temelli araçlara ve kendi kendine düzenleme yapmayı teşvike yönelmiştir. Fakat emir-kontrol mekanizması devam etmektedir.

3. Bölüm: Katılımcı Çevresel Yönetişim: Avrupa ve Asya'da Toplulukların Rollerinin Değerlendirilmesi

AB katılımcı çevresel yönetişimin özel bir örneğidir. Açıklık ve şeffaflık AB'de yerleşik prensiplerdir ve çevrenin şekillendirilmesinde hayati role sahiptir.

Asya'da ise sivil toplum; ulus devletlerin varlığı nedeniyle, kurumsal reform ve katılım için bir taslak çizmesi amacıyla müzakereci demokrasiye yönelmiştir. Müzakerenin başarısı katılımın dizaynına bağlıdır. Kimlerin ne kadar katılacağı ve hangi konularda katılım sağlanacağı gibi konular tartışılmaktadır.

4. Bölüm: Biyoenerji: Her Zamanki Gibi Bir Ticaret mi?

Biyoenerji gelişmekte olan ülkeler için bazı açılardan caziptir. Biyoyakıt ekinleri yerel olarak yetiştirilebilir ve yoksul kırsal topluluklara ekonomik yarar sağlayabilir. Biyoyakıtlar kadın ve çocuklara sosyal ve sıhhi yarar sağlayabilir.

Fakat diğer yandan biyoyakıt üretmek için ormanlar yok edilmesi tehlikesi de bulunmaktadır. Biyoçeşitlilik ve toprak kalitesi düşebilir. Ticari biyoyakıt üretimi için çiftlikler kurulması yerel toplulukların toprak haklarını olumsuz etkileyebilir. Bazı

eleştiriler biyoyakıt üretiminin gıda tarımını olumsuz etkilediğini söylemektedir. Ayrıca biyoenerjinin iklim değişikliğine olumlu etkisi konusunda bilim adamları gittikçe daha şüpheci olmaktadır. Biyoyakıtın net enerji kazanımının biyoyakıt için harcanan enerjiden çok çok az miktarda fazla olduğunu söylemektedirler.

5. Bölüm: Avrupa ve Asya'da Yeraltı Sularının Yönetimi

Yeryüzündeki sulara nispeten yeraltı suları çok yetersiz bir şekilde yönetilmektedir. Artan plansız kentleşme ve madencilik, inşaat gibi sınırsız su ihtiyacı duyan faaliyetler nedeniyle yeraltı suyunun sürdürülebilir yönetilmesi artık zorunludur.

Yeraltı sularının üzerinde devletlerin tam bir özerkliği söz konusudur. Bu nedenle her devletin yeraltı suyu yönetim çerçevesi kendine özgüdür. Bu çerçeveler çevre, su, tarım ve endüstri politikaları içinde yer alır. Bu nedenle de ülke içindeki devlet kurumları ve yerel yönetimler arasında bir güç paylaşım sorunu da doğurur. Bu problem aynı kaynağı paylaşan birden fazla ülke olduğunda ise daha da karmaşık hale gelir. Birleşmiş Milletler'in suya hak temelli yaklaşmaya başlaması da yeraltı su kaynaklarının yönetişimini yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

Asya'da yeraltı suyunun gerçekte ne kadar kullanıldığı ve yönetildiği ile ilgili bilgi bile çok sınırlıdır. Bazı Asya kentleri sosyo-ekonomik gelişmeye paralel biçimde yeraltı suyunu aşırı tüketme nedeniyle kaynakları bitirme sınırına gelmiştir. Yeraltı suları ayrıca koli basili ve ağır metaller gibi tehditlerle de yüz yüzedir.

Avrupa nüfusunun %75'i su kaynağı olarak yeraltı suyuna muhtaçtır. Nehirlerden akan suyun %50'si yeraltından gelmektedir.

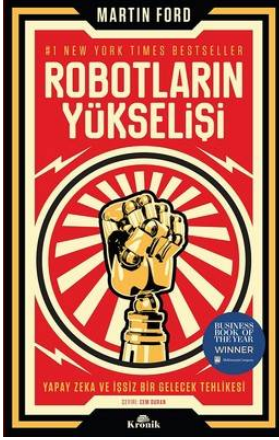
Sonuç

Jona Razzaque bu eseri sade bir dille yazmıştır. Kitabın gücü; yazarın karşılaştırmalı üslubundan gelmektedir. Kapsamlı bir araştırma, tasnif ve karşılaştırma çalışmasının ürünü olan bu kitap elbette uzun ve yorucu bir çalışmanın ürünü olmalıdır. Elbette kitabın Türkçeye kazandırılması da faydalı olacaktır.

Yazarın, konuları anlatış tarzı nedeniyle yer yer tekrara düştüğü söylenebilir. Örneğin Asya'da Avrupa'da AB'nin gördüğü işlevi görecektir benzeri bir kurum olmadığına birçok kez değinilmiştir. Fakat bu durum konuyu ele alış şeklinden kaynaklanmaktadır.

KİTAP İNCELEMESİ - 2

Hazırlayan: Betül ATEŞ*

ROBOTLARIN YÜKSELİŞİ

Yazar:

Martin Ford,

Rise of Robots

Cem Duran (çev.)

İstanbul: Kronik Kitap,

2018, 336 s.

ISBN: 9789752430525

Günümüzde teknolojinin her alana sirayet etmesi hayatı kolaylaştırdığı gibi bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. En başta gelecekteki temel tehlikelerden birinin işsizlik olacağı iddia edilmektedir. Geçmişte sanayileşmenin etkisiyle makineleşme çoğu fabrikaya entegre edilmiş ve bu otomasyon insanları işinden etmiştir. Aynı dalganın bugünde yaşandığı ve gelecekte de artarak devam edeceği ileri sürülmüştür. Gelişen bilgi teknolojisiyle günlük, rutin işlerin robotlara gördürülmesinin alt kademede çalışanların emeğine darbe vurulduğu, giderek yüksek vasıf gerektiren işlerinde bu dalgadan olumsuz etkileneceği ve bu sorunlara nasıl çözüm üretileceği üzerine odaklanılmıştır. Yapay zekâ ve robotik konularda en seçkin uzmanlardan biri olan Ford otomasyonun neden olduğu işsizlik üzerine yoğunlaşarak tartışmasını örnekler üzerinden sunmuş ve bilgi teknolojisi sürecini ve sonuçlarını ABD üzerinden ortaya koymuştur. Özellikle gelecekle ilgili öngörülerin toplandığı bu kitabın gelecek kuşaklara okutulması gereken temel eserler arasında yer aldığı söylenebilir. Katlanarak devam eden otomasyon kimleri, nasıl etkilemekte ve hangi sektörlerde etkin kullanılmaktadır?

Kitap içerik olarak en bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde örnek robotlar ve özellikleri üzerinden etki edilen alanlar açıklanmıştır. İmalat sektörü rutin işler gerektirir ve bu işler genelde düşük vasıflı işçiler tarafından gördürülür. Bu nedenle otomasyon teknolojisinin bu alanda işsizliğe neden olduğu dile getirilmiştir. Ucuz maliyetli robotların, hastalanmıyor, dava açmıyor oluşu onları daha da cazibeli halle getirmiştir. Yine aynı şekilde istihdamın en yoğun olduğu hizmet sektörünün en fazla rutin işleri barındıran alan olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla teknolojik kullanım bu alanda maliyetleri düşürüp verimliliği arttıracığından daha etkin kullanılmaktadır. "Otomasyonun ilk vurduğu alanlardan biri tarım sektörü olmuştur şüphesiz. Teknoloji verimliliği arttırdığı gibi işçiye olan talebi de azaltmıştır. Yazarın bu durumdaki varsayımı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, E-posta: atsbetul61@gmail.com, [ORCID ID https://orcid.org/0000-0002-7260-3287](https://orcid.org/0000-0002-7260-3287)

ekonominin yüksek getirili, yüksek vasıflı işleri yeterli sayıda üretmeye hep devam edeceği ve işçileri geri emeğidir"(s.46). Fakat temel gerçeklik bugün bu varsayımın altının oyulmakta ve otomasyonun yüksek vasıflı işleri de tehdit etmekte olduğudur. İkinci bölümde yazar gelecekteki işleri tehdit ettiği yönünde İkinci Dünya Savaşı sonrası yayınlanan Üçlü Devrim Raporundan bahsetmektedir. Bunlar teknolojik devrim, silahlanma devrimi ve insan hakları devrimidir. Yine bilgi teknolojisinin ekonomiyi ciddi anlamda tehdit ettiğinden ve yedi ekonomik trendden söz etmektedir.

Üçüncü bölümde yazar bilgi teknolojisinin yıkıcı kuvvetine değinmiştir. Bilgi teknolojisinin zaman geçtikçe katlanarak arttığını iddia eden Moore Yasası gereği inovasyonların gelişim hızı da her geçen yıl artmaktadır. Makinelerin bir gün insanların büyük bölümünü işsiz bırakacağını, elde edilen verimden sağlanan kazancın sermayenin ve üst pozisyondaki kişilerde kazanan hepsini alır yaklaşımıyla toplanacağı ileri sürülmektedir. Bu durum toplumda yaşanacak eşitsizlik sorununu da gündeme getirmektedir. Dördüncü bölümde beyaz yakalı işlerinde tehdit altında olduğundan bahsedilmektedir. Gittikçe kendini yenileyen teknoloji, ortaya çıkan yeni yazılımlar uzmanlık gerektiren işlerinde otomasyondan kaçışının olmadığını göstermektedir. Bu durumdan en çok yeni üniversite mezunlarının etkileneceği ileri sürülmektedir. Büyük verinin bu süreçte önemli etken olduğu ve bilgiye dayalı işlerin tabanını zayıflattığı söylenebilmektedir. Bilgi teknolojisine verilebilecek en güzel örneklerden biri IBM Watson'dır. En başarılı insanları bile yenebilen bilgi kapasitesine sahip bir makine olan Watson satrançta bile başarılı olmuştur. Günümüzde özellikle tıp alanı Watson'un becerilerinden yararlanmaktadır. Bugün bir makine tarafından yapılmış besteye de rastlamak mümkündür. Benzer şekilde yazılımlar resim yapabilecek beceriye de ulaşmış durumdadır. Otomasyonun neden olduğu işsizliğe çözüm olarak insanların eğitim seviyesini arttırmak ve insanlar ile makinelerin birlikte istihdam edildiği bir ortam oluşturmak fikri ileri sürülmüştür. Fakat bu ortamı oluşturmak maliyetli olduğundan yatırımcıların bu fikri benimseyebileceği tartışmalıdır.

Beşinci bölümde yükseköğretimdeki dönüşümden bahsedilmektedir. Bilgi teknolojisinin yükseköğretim üzerindeki en yıkıcı etkisi internet üzerinden bedava derslerin verilmesi olacaktır. Bu durum herkesin eşit şekilde aynı eğitimi almasını sağlamakla birlikte artış söz konusu olduğunda akademisyenlerin iş kapısı büyük oranda kapanacaktır. Altıncı bölümde yazar otomasyonun sağlık sistemine etkisine değinmiştir. Bilgi teknolojisi diğer alanlarda yıkıcı etki oluştururken bu alana etkisi minimal düzeyde olmuştur. Teknolojinin sağlık sektörüne en önemli katkısı ortaya çıkarılması gereken bilgi ve bulguları daha hızlı açığa çıkarmak olacaktır. Bu yüzden Watson üzerinde çalışılan bir inovasyondur. İlerleyen gelişmelerin bir başka boyutu ise eczanelerde kullanılan robotlardır. Bu robotlar sayesinde ilaçlar insan eli değmeden hazırlanabiliyor ve otomatik olarak poşetlenebiliyorlar. Diğer bir açıdan bakıldığında bugün her kadar yaşlıların bütün ihtiyaçlarını tek başına karşılayamasa da yaşlı bakım robotları da tasarlanmıştır. Son dönemlerde sağlık sektöründe yapay zekâ ve robotik kullanım artsa da hastane maliyetlerini düşürmede çok etkili olamamaktadır. Gelişen teknoloji ile işsizliğin armasına karşın bu durum insanlar için ekstra külfet oluşturacağı ifade edilmiştir.

Yedinci bölümde geleceğin teknolojiler ve endüstrilerinden bahsedilmektedir. Bunlar üç boyutlu baskı ve şoförsüz arabalardır. Hatta günümüzde uygulamaları da mevcut olan bu teknolojiler gittikçe gelecekte daha da etkin hale gelmesi beklenmektedir. Sekizinci bölümde tüketicilerin bilgi teknolojisinin doğurduğu sonuçlardan ne derece etkilendiğinden bahsedilmektedir. Çalışanların da birer tüketici olduğu varsayıldığında çalışanların geliri ile tüketici talebi arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Robotların çalışma hayatına girmesiyle işsiz kalan tüketicinin satın alma gücü azalacağından talep arzın gerisinde kalacaktır. Dolayısıyla verimli üretilen mal ve hizmetin robotlar tarafından alınamayacağından tüketici harcamalarında ciddi düşüş

yaşanacaktır. Aynı zamanda sermayenin belli kesimin elinde bulunması da eşitsizliği beraberinde getirmektedir. Bu durum ekonominin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır. Yaşanan bu soruna çözüm olarak teknolojik gelişmeye paralel düşük ücret uygulaması önerilmiştir. Fakat yazara göre geliri olmayan vatandaş için düşük ücret uygulaması ne kadar etkili olur, tartışmalıdır.

Dokuzuncu bölümde yazar yapay zekânın ileri boyutlarına değinmiştir. İnsan aklına ulaşabilecek bir yapay zekânın oluşturulabileceğinin mümkün olmadığından fakat gelişen inovasyonlarla devasa bir düzeye ulaşabileceğinden bahsetmektedir. Son olarak onuncu bölümde yazar teknolojiye koşut olarak yeni bir paradigmanın varlığından söz etmektedir. Gelişen teknolojinin yeni istihdam olanaklarını da ortaya çıkardığı görülmektedir. Fakat yazara göre; bu istihdam olanakları yüksek vasıf ve az sayıda insan çalıştırmayı gerektirdiğinden bahsedilen çözüm istihdam sorununu çözmeye yetmeyecek ve çok daha fazla iş imkânı oluşturulması gerekecektir. Bir başka çözüm önerisi ise otomasyonun sınırlı düzeyde kullanılmasıdır. Fakat hiçbir yatırımcı yeni imkânlar dururken buna razı gelmez. Diğer bir öneri ise temel gelir garantisini uygulamasıdır. İnsanlara asgari düzeyde geçinebilecekleri gelir seviyesini sağlamak olacaktır. Yazar kitabın temel sorununu ayrıntılarıyla tartışarak öneriler ortaya koymuştur fakat yine de ileri sürdüğü konuya geçerliliği olan net bir çözüm bulamamıştır.